

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 327.84(485+480):351.74(479)

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАРАЄВА НАРМІНА ШАІГ КИЗИ

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЄВРОАТЛАНТИЧНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЗА ПРЕЗИДЕНТСТВА Р.Т. ЕРДОГАНА**

Галузь знань – 29 Міжнародні відносини

Спеціальність – 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Гараєва Н.Ш.

Науковий керівник – Дорошко Микола Савович, доктор історичних наук,
професор

Київ – 2024

АНОТАЦІЯ

Гарасва Н.Ш. Євроатлантичний вектор зовнішньої політики Турецької Республіки за президентства Р.Т. Ердогана. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (29 Міжнародні відносини). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2024.

Дослідження присвячено науковій проблемі формування та реалізації в добу президентства Реджепа Тайіпа Ердогана державної політики Турецької Республіки у сфері зовнішніх зносин у контексті її членства в Організації Північноатлантичного договору та перебування у статусі країни-кандидата на членство в Європейському Союзі. По-перше, в роботі окреслені параметри зовнішньої політики країни як такі з огляду на її геоцивілізаційний архетип, з одного боку, та паттерни становлення та еволюції політичного лідерства Р. Т. Ердогана – з іншого. По-друге, дисертація розкриває ключові характеристики Туреччини як контрибутора у впровадженні порядку денного НАТО. Так, в дослідженні проаналізовано роль країни у втіленні принципу «неподільності безпеки» у Північноатлантичному регіоні, зокрема у призмі її військово-стратегічного потенціалу та участі в операціях НАТО зі встановлення й підтримання миру і союзних *ad hoc* місіях зі стабілізації кризових ситуацій та сприяння безпеці, а також прозахідної позиції офіційної Анкари щодо кейсів одностороннього проголошення незалежності Республіки Косово та анексії Кримського півострову як точок принципового геополітичного протистояння за лінією НАТО-Росія. Водночас у роботі з'ясовано джерела розбіжностей позицій Туреччини та інших держав-членів НАТО щодо актуальних політико-безпекових питань, як-от проблематики сирійського та лівійського врегулювання, «допустимих меж» розбудови взаємодії із Росією, а також

розширення НАТО. По-третє, в дисертації встановлено контроверсійні аспекти зовнішньої політики Туреччини з огляду на її євроінтеграційні прагнення. Так, проаналізовано передумови відкриття та динаміку переговорів про вступ країни до ЄС, у тому числі з огляду на відсутність прогресу у врегулюванні Кіпрського питання як перешкоду на шляху до її європейської інтеграції, а також вплив ідейно-ціннісного фактору в архітектурі взаємовідносин між Анкарою та Брюсселем. Окрім цього, розкрито специфіку співпраці Туреччини та ЄС у торговельно-економічній сфері, а також їх взаємодії у напрямку вирішення проблеми біженців та нелегальної транзитної міграції як спільного безпекового виклиka поряд із низкою супроводжуючих компонентів стратегічного партнерства. Нарешті, в роботі визначені перспективи реалізації євроінтеграційного курсу країни, враховуючи наявність суттєвих дивергенцій у позиціях Туреччини та чинних держав-членів ЄС щодо шляхів досягнення стійкої деескалації у Східному Середземномор'ї та з огляду на брак узгодженості політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин із засадами спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС в цілому, а також беручи до уваги занепокоєння Брюсселя стосовно тенденції до детеріорації ситуації навколо захисту прав людини та забезпечення верховенства права в країні.

Встановлено, що в контексті аналізу зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, зокрема її євроатлантичного вектора, атрибути концепції «активний-незалежний» в рамках теорії «концепцій національної ролі» якнайкраще обумовлюють сукупність усталених серед турецького естеблїшменту уявлень про місце Туреччини на міжнародній арені, втілюючись в ухваленні спрямованих на захист національних інтересів зовнішньополітичних рішень та здійсненні завзятої дипломатичної діяльності. Розкрито емпіричне обґрунтування та вплив на політику Туреччини у сфері зовнішніх зносин концепту «ердоганізму», що відображає владно-політичні ідеали та порядок денний вищого політичного керівництва та уряду Туреччини за харизматичного лідерства Р. Т. Ердогана й асоціюється із вдалим поєднанням здобутків османської та кемалістської спадщини турецької нації.

Визначено, що на добу президентства Р. Т. Ердогана припала успішна інструменталізація «ковід-дипломатії» у якості інструмента м'якої сили в рамках «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики» офіційної Анкари в контексті екстернальних заходів гуманітарної допомоги під час боротьби із пандемією коронавірусу. Обґрунтовано, що формування та реалізація євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини корелюються зі специфікою становлення, еволюції та особливостей політичного лідерства Р. Т. Ердогана. Показано роль «фактору Росії», а саме частки розбудови турецько-російського співробітництва за президентства Р. Т. Ердогана, у конструюванні ідентичності Туреччини як держави-члена НАТО та країни-кандидата на членство в ЄС. Узагальнено роль трансконтинентального територіально-географічного положення Туреччини, а також ексклюзивного доступу до так званих «турецьких» проток – Дарданелл, внутрішнього Мармурового моря та Босфору – і унікального виходу до «трьох морів» – Чорного, Середземного та Егейського – як одних із системоутворюючих елементів формування та реалізації політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин. Запропоновано прогнозування імплементації євроінтеграційного та трансатлантичного порядку денного Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана з огляду на чинний досвід її перебування у статусі країни-кандидата на членство в ЄС та держави-члена НАТО.

Таким чином, у дисертації розглянуто явище євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини у період із 2014 року, що представляє собою сукупність зовнішньополітичних підходів офіційної Анкари, застосовуваних не лише щодо союзників по НАТО та партнерів по ЄС *per se*, а й третіх акторів. При цьому у дослідженні пропонується всебічний аналіз впливу на його параметри мотивів захисту суспільних інтересів та національної безпеки, притаманних епосі президентства Р. Т. Ердогана внутрішньополітичних характеристик, а також актуальних геостратегічних можливостей та політико-безпекових проблем, враховуючи самоідентифікацію Туреччини у якості мультирегіональної сили із квазіглобальними амбіціями. Наукова новизна

отриманих результатів полягає в комплексному висвітленні формування та реалізації євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини в епоху президентства Р. Т. Ердогана як динамічної системи, що характеризується обопільною зацікавленістю Туреччини, її союзників по НАТО та партнерів по ЄС в інституціоналізованій взаємодії та наявними суперечностями їх кооперації, а також рестрикціями з огляду на відносини із третіми акторами (насамперед Росією). Стверджується, що його сутність полягає в синтезі об'єктивних цивілізаційних і геополітичних факторів, що визначають тактичні та стратегічні можливості й обмеження при формуванні оптимальної для реалізації національних інтересів моделі зовнішньої політики офіційної Анкари, з одного боку, та власних уявлень ключових осіб, які приймають зовнішньополітичні рішення від імені Туреччини (передусім Р. Т. Ердогана), про зовнішнє середовище, а також про місце очолюваної ним держави на політичній карті світу – з іншого. Що стосується практичного значення отриманих результатів, то пропонується їх використання *inter alia* у призмі можливої адаптації іншими зацікавленими країнами досвіду Туреччини щодо імплементації європейського та євроатлантичного порядку денного, а також в рамках формування навчальних курсів на базі закладів вищої освіти та підготовки підручників, навчальних посібників та навчально-методичних комплексів за тематикою дотичною із тематикою дослідження.

Ключові слова: Туреччина, Ердоган, ердоганізм, кемалізм, неоосманізм, зовнішньополітична ідентичність, дипломатія, м'яка сила, COVID-19, зовнішня політика, національні інтереси, національна безпека, регіональна і глобальна безпека, євроінтеграція, трансатлантизм, баланс сил, НАТО, ЄС, Росія, США.

ABSTRACT

Garayeva N. Sh. The Euro-Atlantic Dimension of the Foreign Policy of Turkey under President Erdogan's Rule. – A scientific qualification thesis on manuscript rights.

The dissertation has been submitted for obtaining a scientific degree of a Doctor of Philosophy (Ph.D) in the subject area 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (29 International Relations). – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2024.

The study addresses the scientific problem of formulating and implementing the Republic of Türkiye's foreign policy during the presidency of Recep Tayyip Erdogan in view of the former's membership in the North Atlantic Treaty Organization and the European Union candidate country status. First, the dissertation outlines the parameters of the country's foreign policy as such with reference to its geo-civilizational archetype and also the patterns of rise and evolution of R. T. Erdogan's political leadership. Second, the thesis reveals the key characteristics of Turkey in its capacity as a contributor to the NATO agenda. The study analyzes the country's role in embodying the principle of the indivisibility of security in the North Atlantic region, particularly in the light of its military-strategic potential and participation in NATO operations on restoring and maintaining peace and also allied *ad hoc* missions on crises management and security promotion as well as official Ankara's pro-Western stance towards the unilateral declaration of independence by the Republic of Kosovo and the annexation of the Crimean peninsula as redlines of the principled geopolitical confrontation in-between NATO and Russia. Meanwhile, the dissertation clarifies the sources of discrepancy among Turkey and other Allies over the pressing political and security issues, including the settlement of Syrian and Libyan crises, the 'acceptable limits' of expanding cooperation with Russia and also the NATO enlargement. Third, the thesis establishes controversial aspects of Turkish foreign policy in view of its Eurointegration aspirations. It looks at the prerequisites

for opening and the dynamics of negotiations on the country's EU accession considering, among others, the lack of progress in the Cyprus issue resolution as an obstacle on the way to its European integration and also the impact of the ideological-value factor in the architecture of relations between Ankara and Brussels. In addition, the study explores the specifics of trade and economic cooperation between Turkey and the EU, and also cooperation over the issue of refugees and illegal transit migration as a common security challenge, along with a number of accompanying components of their strategic partnership. Last but not least, the dissertation defines the prospects for the implementation of the country's European integration track, taking into account the presence of significant divergences in the stances of Turkey and the current EU member states on the ways to achieve sustainable de-escalation in the Eastern Mediterranean and in view of the lack of coherence of official Ankara's foreign policy with the principles of EU's common foreign and security policy as a whole, as well as Brussels' concerns over the trending deterioration of the situation with the human rights and the rule of law in the country.

It has been found that for the purposes of the analysis of Turkey's foreign policy during the presidency of R. T. Erdogan, in particular its Euro-Atlantic vector, the attributes of the "Active-Independent" concept within the "National Role Conceptions" theory best determine the set of fixed among the Turkish establishment ideas about Turkey's place in the international arena, which is embodied in foreign policy decisions to serve national interests, and also in enthusiastic diplomatic activity. Empirical justification and influence on Turkey's policy in the field of foreign relations of the informal doctrine of "Erdoganism" as a personified version of conservative democracy, which reflects the power-political ideals and agenda of the top political leadership and the government of Turkey during the tenure of R. T. Erdogan as president and is associated with a successful combination of achievements of the Ottoman and Kemalist heritage of the Turkish nation, has been revealed. It has been identified that during the presidency of R. T. Erdogan, the successful instrumentalization of the "COVID-diplomacy" as a soft power tool within the "Initiative and Humanitarian Foreign Policy" of official Ankara in the context of

external humanitarian aid measures in the fight against the coronavirus pandemic. It has been substantiated that formulating and implementing of the Euro-Atlantic vector of Turkey's foreign policy are correlated with the specifics of the formation, evolution and features of R.T. Erdogan's political leadership. The role of the "Russian factor", namely the share of the development of Turkish-Russian cooperation during the presidency of R.T. Erdogan in the construction of Turkey's identity as a NATO member state and a candidate country for EU membership, has been demonstrated. The role of the transcontinental territorial and geographical position of Turkey, and also of the exclusive access to the so-called "Turkish" straits – the Dardanelles, the internal Sea of Marmara and the Bosphorus – and the unique access to the "Three Seas" – the Black, the Mediterranean and the Aegean – are summarized as one of the system-forming elements of formulating and implementing official Ankara's policy in the field of foreign relations. A forecast of the Eurointegration and Transatlantic agenda of Turkey during the presidency of R. T. Erdogan has been suggested, taking into account its available experience in the status of an EU membership candidate country and a NATO member state.

To conclude, the dissertation examines the phenomenon of the Euro-Atlantic vector of Turkish foreign policy since 2014, which represents a set of foreign policy approaches of official Ankara, applied not only towards NATO Allies and EU partners *per se*, but also towards third actors. In the meantime, the study offers a comprehensive analysis of the influence on its parameters of public interests and national security motives, internal political characteristics inherent in the era of the presidency of R. T. Erdogan, and also of current geostrategic opportunities and political and security constraints, taking into account Turkey's self-identification as a multi-regional power with quasi-global ambitions. The scientific innovation of the obtained results lies in the comprehensive coverage of formulating and implementing the Euro-Atlantic vector of the foreign policy of Turkey in the epoch of the presidency of R. T. Erdogan as a dynamic system characterized by the mutual interest of Turkey, its NATO Allies and EU partners in the institutionalized interaction as well as existing contradictions in their cooperation, and also restrictions in view of

relations with the third actors (primarily Russia). It has been argued that its phenomenon entails the synthesis of objective civilizational and geopolitical factors that determine tactical and strategic opportunities and limitations in the formation of the optimal model of official Ankara's foreign policy to serve national interests, on the one hand, and the own ideas of key Turkish foreign policy decision-makers (mainly R. T. Erdogan) about the external environment and the place of Turkey on the political map of the world – on the other one. As far as the practical significance of the obtained results is concerned, they are recommended to be used *inter alia* in the light of the possible adaptation by other interested countries of the experience of Turkey in projecting the European and Euro-Atlantic agenda, as well as within the framework of the development of training courses on the basis of higher education institutions and the preparation of textbooks, training aids and educational-methodical complexes on topics which are consistent with the one of the thesis.

Keywords: Turkey, Erdogan, Erdoganism, Kemalism, Neo-Ottomanism, foreign policy identity, diplomacy, soft power, COVID-19, foreign policy, national interests, national security, regional and global security, Eurointegration, Transatlanticism, balance of power, NATO, EU, Russia, USA.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Mamishova, N. (2021). Turkey – NATO's Ambassador in Nagorno Karabakh? *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 2 (54), 21-25. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-12/mizhnarod_54_2021.pdf
2. Mamishova, N. (2022). Türkiye's Stance on Russia-Ukraine war: Tactical Maneuvering or Strategic Choice? *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 3 (14), 31-43. DOI: 10.29038/2524-2679-2022-03-31-43
3. Мамішова Н. ІІІ. (2022). Вихід зі Стамбульської конвенції в контексті євроінтеграційних прагнень Турецької Республіки. *Міжнародні та політичні дослідження*, 35, 64-79. DOI: 10.18524/2707-5206.2022.35.263641

4. Garayeva, N. (2023). The Sources and Dynamics of Turkey's Antagonism towards the Euro-Atlantic Aspirations of Sweden and Finland. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 1 (57), 65-71. DOI: 10.17721/1728-2292.2023/1-57/65-71

Статті у закордонних виданнях:

1. Mamishova, N. (2022). Vaccine Diplomacy as a Form of Soft Power: The Successful Case of Türkiye. *Insight Turkey*, 24 (3), 167-187. DOI: 10.25253/99.2022243.11

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Мамішова Н. Ш. Турецька АЕС «Аккую»: погляд з НАТО. В: Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2021. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (28 жовтня 2021 року, м. Київ, Україна).

2. Гараєва Н. Ш. Зовнішньополітична позиція офіційної Анкари щодо військової ескалації на Близькому Сході в контексті євроатлантичної ідентичності Туреччини. В: Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (1 грудня 2023 року, м. Київ, Україна).

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
1.1. Теоретичні аспекти та методологічний інструментарій дослідження	23
1.2. Актуальний стан наукової розробки теми та документально-джерельна база дослідження.....	34
1.3. Геополітична стратегія та концептуальне обґрунтування зовнішньої політики Туреччини в добу президентства Р. Т. Ердогана	51
Висновки до Розділу 1.	76
РОЗДІЛ 2. КЛЮЧОВІ ПАТТЕРНИ УЧАСТІ ТУРЕЧЧИНИ В ПОРЯДКУ ДЕННОМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ... 	80
2.1. Історичні, військово-стратегічні та зовнішньополітичні параметри членства Туреччини в НАТО	80
2.2. Роль Туреччини як контрибутора оперативно-стратегічної діяльності Організації Північноатлантичного договору	112
2.3. Джерела дивергенції позицій Туреччини та інших держав-членів НАТО щодо актуальних політико-безпекових питань.....	121
Висновки до Розділу 2.	154
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ.. 	158
3.1. Специфіка набуття та динаміка реалізації статусу Туреччини як країни- кандидата на членство в ЄС	158
3.2. Роль ідейно-ціннісних домінантів та внутрішньополітичної культури Туреччини в архітектурі взаємовідносин між Анкарою та Брюсселем.....	202
3.3. Асертивна політика Туреччини у сфері зовнішніх зносин всупереч пріоритетам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС	218

Висновки до Розділу 3.....	237
ВИСНОВКИ.....	241
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	252
ДОДАТКИ	304

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. 2022-й рік ознаменував 70-річчя із дати набуття членства в Організації Північноатлантичного договору 18 лютого 1952 року Турецькою Республікою, чий прозахідний вибір за президентства Махмуда Джеяля Баяра значною мірою визначив контури поствоєнної конфігурації сил у Європі. Дотепер, вже в епоху правління Реджепа Тайіпа Ердогана, незважаючи на поступовий перехід до помірної ісламістського ладу, екзистенціальні протиріччя між офіційною Анкарою та іншими державами-членами НАТО навколо бачення демократичних цінностей, системні кроки турецького уряду у напрямку зближення із Російською Федерацією в політичній, військово-технічній, енергетичній та економічній сферах, принципові розбіжності із союзниками щодо окремих політико-безпекових питань, Туреччина залишається важливим компонентом трансатлантичної архітектури оборони і безпеки. Так, зміцнення її позицій як держави-члена військово-політичного блоку із другими за чисельністю та бойовим складом збройними силами серед союзників та посилення статусу «уповноваженого представника» НАТО на Близькому Сході, Південному Кавказі та в регіоні Чорного моря йде пліч-о-пліч із внеском Туреччини у проведення операцій НАТО зі встановлення й підтримання миру та *ad hoc* місій, а також у порядок денний союзників щодо боротьби із тероризмом, а також забезпечення південно-східного форпосту Північноатлантичного альянсу на противагу Росії та інспірованим Кремлем інтеграційним проектам у постбіполярній системі міжнародних відносин. Аналогічним чином уваги заслуговує дихотомія відносин між Турецькою Республікою та Європейським Союзом у контексті багаторічного «співіснування» статусу Туреччини як країни-кандидата на членство в ЄС та ключового партнера за низкою напрямків, з одного боку, та блоку невирішених питань, що стоять на перешкоді інтеграційному процесу – з іншого, зокрема необхідності стійкої

деескалації у Східному Середземномор'ї та врегулювання Кіпрської проблеми, непевності позиції турецького уряду щодо повномасштабної російсько-української війни та первинного антагонізму стосовно «скандинавського» розширення НАТО, браку узгодженості політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин із засадами спільної зовнішньої і безпекової політики Брюсселя в цілому, а також занепокоєння навколо детеріорації ситуації навколо захисту прав людини та забезпечення верховенства права в країні.

Так, вагоме значення у формуванні та реалізації євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини відіграють об'єктивні атрибути регіональної та глобальної геополітики держави та її цивілізаційний архетип. Зокрема, мається на увазі унікальність територіально-географічного положення цієї «найбільш східної європейської та найбільш західної азіатської країни», яка ідентифікує себе як частину одночасно близькосхідного та балканського регіонів та омивається трьома морями – Чорним, Егейським і Середземним. Фактично країна розташована на перехресті цивілізацій між державами Близького Сходу, Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, а також є своєрідною точкою перетину важливих логістичних шляхів, що з'єднують Європу та Азію, з одного боку, та чорноморські й країни Середземномор'я – з іншого. Водночас можна стверджувати, що політика офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин на сучасному етапі визначається параметрами політичного лідерства безпосередньо Реджепа Тайіпа Ердогана та очолюваної ним правлячої Партії справедливості та розвитку. Дослідження явища євроатлантичного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в епоху президентства Реджепа Тайіпа Ердогана в контексті повноправного членства держави в Організації Північноатлантичного договору та перебування у статусі країни-кандидата на членство в Європейському Союзі, що представляє собою комплекс зовнішньополітичних підходів офіційної Анкари, застосовуваних не лише щодо безпосередньо союзників по НАТО та партнерів по ЄС, а й третіх акторів (насамперед Росії), є, таким чином, актуальною науковою проблемою в контексті розвитку політичної думки. Так, політика Туреччини у сфері

зовнішніх зносин полягає у «поєднанні непоєднуваного» у своїх напрямках, формах і методах, тобто включає як демонстрацію прихильності до євроатлантичного порядку денного, так і транслявання «несистемного» зовнішньополітичного курсу з точки зору зобов'язань перед НАТО та ЄС, у тому числі у призмі двосторонніх відносин із Росією.

Актуальність же досліджуваної теми в контексті безпосередньо української політичної науки обумовлюється наступним: по-перше, акцентуалізацією стратегічного курсу на набуття повноправного членства в ЄС та НАТО із затвердженням у серпні 2021 року Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, відповідно до якої зусилля держави у сфері зовнішніх зносин спрямовуються, поміж іншого, на розвиток відносин стратегічного характеру із ключовими партнерами на міжнародній арені, передусім із ЄС, НАТО та їхніми членами в цілому; по-друге, декларуванням намірів з боку офіційного Києва щодо розбудови стратегічного партнерства із Турецькою Республікою через підтримання політичного діалогу на рівні глав держав, зокрема у форматі Стратегічної ради високого рівня, розвиток механізму політико-безпекових консультацій на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони (формат «Квадрига»), зміцнення українсько-турецького торговельно-економічного та інвестиційного партнерства, а також кооперацію у сфері оборонно-промислового комплексу. Партикулярної актуалізації набувають особливості взаємодії України та Туреччини з питань зміцнення безпеки Чорноморського регіону, зокрема із залученням потенціалу НАТО, зокрема у призмі участі офіційної Анкари в діяльності міжнародного консультативно-координаційного формату «Кримська платформа», а також подальшого співробітництва двох сторін у напрямку захисту прав кримських татар. Нарешті, особливу значущість має вивчення актуальних аспектів зростаючої волатильності політико-безпекового середовища Туреччини в контексті повномасштабної російсько-української війни, яка визначає тактичні та стратегічні можливості й обмеження при формуванні оптимальної для реалізації національних інтересів моделі зовнішньої політики офіційної Анкари.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною комплексних науково-дослідних робіт Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зокрема загальної наукової теми №19БФ048-02 «Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці України в умовах становлення нового світопорядку» (державний реєстраційний номер 0119U100336).

Виходячи із актуальності обраної теми, а також враховуючи обмежений рівень її наукової розробки у сучасних вітчизняних та закордонних дослідженнях у відповідній галузі знань, здобувач поставив за **мету** здійснити комплексний аналіз євроатлантичного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки за президентства Реджепа Тайіпа Ердогана, зокрема розглянути досвід формування із 2014 року та перспективи реалізації політики держави у сфері зовнішніх зносин у контексті її повноправного членства в НАТО та перебування у статусі країни-кандидата на членство в ЄС на тлі наявних внутрішньодержавних характеристик та актуальних геополітичних викликів.

Відповідно до поставленої мети дослідження автор виокремив наступні науково-дослідні **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин на сучасному етапі;
- встановити концептуальні рамки зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана;
- розкрити роль у формуванні та реалізації євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини її внутрішньодержавних параметрів, зокрема в призмі становлення, еволюції та особливостей політичного лідерства Р. Т. Ердогана;
- схарактеризувати фактор Росії у проектуванні євроатлантичного виміру зовнішньої політики Туреччини та інструментальні підходи офіційної Анкари, направлені на забезпечення рівноваги інтересів за лінією Росія-Захід;
- удосконалити розуміння геостратегічної ролі Туреччини на Близькому

й Середньому Сході та в регіоні Чорного моря, а також у ширшому контексті в пост-біполярній системі міжнародних відносин;

– запропонувати прогноз паттернів членства Туреччини в НАТО та перспектив вступу держави до ЄС у якості повноправного члена.

Із урахуванням зазначеної мети та завдань **об'єктом дослідження** виступає зовнішня політика Турецької Республіки, а **предметом дослідження** – особливості формування та реалізації євроатлантичного вектора політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин у добу президентства Реджепа Тайіпа Ердогана в умовах посилення геостратегічної конфронтації за лінією Росія-Захід.

В основі дисертаційного дослідження лежать методологічні принципи об'єктивності та історизму. Зокрема, принцип об'єктивності полягає у всебічному врахуванні факторів, що зумовлюють паттерни зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, зокрема її євроатлантичного вектора, що дозволяє нівелювати ризики суб'єктивізму, однобічності й упередженості. Водночас принцип історизму зумовлює аналіз взаємодії у форматах Туреччина-НАТО та Туреччина-ЄС у відповідності із конкретно-історичними обставинами, тобто у взаємозв'язку і взаємообумовленості минулого, сьогодення й майбутнього як атрибутів людського буття в їхній динаміці, таким чином звертаючись до ретроспективи внутрішньодержавних і геополітичних передумов вступу Туреччини до НАТО та набуття статусу країни-кандидата на членство в ЄС, а також пропонуючи прогноз перспектив такої взаємодії. Серед **методів дослідження**, до яких звертається здобувач із метою забезпечення достовірності отриманих результатів і висновків, можна виокремити як загальнонаукові (універсальні), так і спеціальні (партикулярнонаукові). До загальнонаукових методів пізнання, які використовуються в дисертаційному дослідженні, належать аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння та абстрагування. До спеціальних методів дослідження, які застосовуються автором, можна віднести наступні: експлікативні методи вивчення документів та контент-аналізу, що ґрунтуються

на тлумаченні й поясненні, а також історико-генетичний, статистично-аналітичний, прогностичний та системний. Специфіка об'єкта й предмета, мети й завдань дослідження обумовлює застосування системного методу у якості базового, що уможлиблює комплексне вивчення взаємопов'язаних і взаємодіючих історичних, геополітичних, владно-політичних та цивілізаційних компонентів проєктування євроатлантичного виміру зовнішньої політики Туреччини в добу перебування Р. Т. Ердогана на посаді президента.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у комплексному висвітленні формування та реалізації євроатлантичного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в епоху президентства Реджепа Тайіпа Ердогана як динамічної системи, що характеризується обопільною зацікавленістю сторін (Туреччини *per se*, її союзників по НАТО та партнерів по ЄС) в інституціоналізованій взаємодії та наявними суперечностями їх кооперації, а також рестрикціями з огляду на відносини із третіми акторами (насамперед Росією). Окрім цього, дисертаційне дослідження пропонує системне рішення до аналізу євроатлантичного виміру політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин в епоху перебування Р. Т. Ердогана на посаді президента. Стверджується, що його сутність полягає в синтезі об'єктивних цивілізаційних і геополітичних факторів, що визначають тактичні та стратегічні можливості й обмеження при формуванні оптимальної для реалізації національних інтересів моделі зовнішньої політики офіційної Анкари, з одного боку, та власних уявлень ключових осіб, які приймають зовнішньополітичні рішення від імені Туреччини (передусім Р. Т. Ердогана), про зовнішнє середовище, а також про місце очолюваної ним держави на політичній карті світу – з іншого. Так, в контексті вивчення зовнішньої політики Туреччини застосовано теорію так званих «концепцій національної ролі», яка обумовлює самоідентифікацію держави на міжнародній арені та, відповідно, визначає зростання рівня її стратегічної автономії на тлі трансформаційних процесів, що ознаменували реструктуризацію геополітичного простору по завершенню епохи «холодної війни». Нарешті, у дослідженні детально розглянуто вплив владно-політичного

компонента, а саме характеру та динаміки харизматичного політичного лідерства Р. Т. Ердогана, на формування та реалізацію у відповідь на виклики багатопольярного світу зовнішньої політики Туреччини через призму концепту так званого «ердоганізму» – неоосманізму 21-го століття, що асоціюється із несистемною ісламізацією, ідеями пантюркізму та квазіімперськими амбіціями, при цьому успішно співіснуючи із засадами неокемалізму та його ідеями світської західної ідентичності – із відсиланням на емпіричний досвід взаємодії офіційної Анкари із союзниками по НАТО та партнерами по ЄС.

У рамках основних наукових положень, які виносяться на захист:

- визначено категоріально-понятійні параметри зовнішньої політики у формі розкриття її дефініції як такої;
- вивчено наявні в політологічному дискурсі теоретичні підходи до аналізу зовнішньої політики;
- узагальнено релевантний у контексті предмету дослідження методологічний інструментарій;
- з'ясовано стан наукової розробки політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин;
- визначено концептуальні підходи в рамках теорії так званих «концепцій національної ролі» як базової для потреб аналізу зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, зокрема її євроатлантичного вектора;
- розвинуто емпіричне обґрунтування впливу на політику Туреччини у сфері зовнішніх зносин концепту так званого «ердоганізму», що відображає владно-політичні ідеали та порядок денний Р. Т. Ердогана як голови держави та очолюваної ним Партії справедливості та розвитку;
- застосовано концептуалізацію так званої «ковід-дипломатії» як інструмента м'якої сили в рамках «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики» офіційної Анкари в контексті екстернальних заходів гуманітарної допомоги в рамках боротьби із пандемією коронавірусу;
- виявлено ключові цивілізаційні та геополітичні атрибути формування

та реалізації євроатлантичного виміру зовнішньої політики Туреччини;

- упорядковано основні етапи членства Туреччини в НАТО та досвід відкриття та динаміки переговорів про вступ Туреччини до ЄС;

- ідентифіковано точки дотику у призмі торговельно-економічного співробітництва, взаємодії у військово-стратегічній та гуманітарній сферах, а також джерела синергії позицій Туреччини, її союзників по НАТО та партнерів по ЄС щодо окремих політико-безпекових викликів регіонального та глобального характеру;

- розглянуто політику Туреччини на Близькому Сході, окремі паттерни розбудови турецько-російського співробітництва, а також первинний антагонізм офіційної Анкари стосовно євроатлантичних прагнень Швеції та Фінляндії як джерела розбіжностей позицій Туреччини та держав-членів НАТО щодо ключових політико-безпекових питань;

- проаналізовано особливості внутрішньополітичної культури Туреччини у порівнянні із «класичними» західними демократіями, а також асертивну політику офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин усупереч пріоритетам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС як точки дивергенції позицій Туреччини та держав-членів ЄС, що гальмують процес імплементації євроінтеграційного порядку денного;

- застосовано щодо євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана теорію так званих «концепцій національної ролі» із посиланням на концепцію «активний-незалежний» як таку, що якнайкраще відображає уявлення про «образ» держави на міжнародній арені, сформоване ключовими особами, які приймають зовнішньополітичні рішення від її імені;

- досліджено явища «Туреччина-НАТО» та «Туреччина-ЄС» з точки зору турецьких національних інтересів на тлі сучасних геостратегічних викликів регіонального та глобального характеру;

- охарактеризовано «фактор Росії» у динаміці розбудови взаємодії у форматах Туреччина-НАТО та Туреччина-ЄС;

– обґрунтовано «комбінований» підхід офіційної Анкари до євроатлантичного виміру політики у сфері зовнішніх зносин через поєднання «засобів залученості та відсторонення» до/від порядку денного НАТО та ЄС.

Практичне значення отриманих результатів зумовлене актуальністю дослідження та його науковою новизною. Пропонується їх використання в науково-дослідних, прикладних та навчальних цілях. По-перше, результати дослідження можуть бути застосовані для вирішення наукової проблеми концептуально-теоретичного обґрунтування зовнішньої політики Турецької Республіки на сучасному етапі, зокрема в контексті апробації теорії так званих «концепцій національної ролі». Основні наукові положення, які виносяться на захист, можуть сприяти подальшому комплексному вивченню напрямів, форм та методів проектування євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, зовнішньополітичних підходів союзників офіційної Анкари по НАТО та партнерів по ЄС, а також інших держав, зовнішньополітичний курс яких направлений на досягнення європейської та євроатлантичної інтеграції. По-друге, висновки дисертаційного дослідження в якості методичної, консультаційної, інформаційної допомоги із відповідної проблематики можуть бути використані державними органами у сфері зовнішніх зносин (насамперед міністерствами закордонних справ) при підготовці інформаційно-аналітичних довідок і розробці стратегій зовнішньополітичної діяльності держав, які вони представляють, у призмі можливої адаптації досвіду Туреччини щодо імплементації європейського та євроатлантичного порядку денного. Нарешті, отримані результати можуть бути застосовані при формуванні навчальних курсів на базі закладів вищої освіти, зокрема за спеціальністю 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. Основні ідеї, наукові результати та рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, можуть бути включені до підручників, навчальних посібників та навчально-методичних комплексів, призначених для забезпечення академічної підготовки аспірантів і студентів, майбутніх фахівців у галузі міжнародних відносин, а також для ознайомлення з боку викладачів закладів

вищої освіти та широкого кола читачів, до сфери інтересів яких належать актуальні аспекти зовнішньої політики Туреччини та інтеграційні процеси в контексті розширення НАТО та ЄС.

Апробація матеріалів дисертації. Основні ідеї, наукові результати та рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, доповідалися автором на міжнародних науково-практичних конференціях студентів, аспірантів та молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2021» (28 жовтня 2021 року, м. Київ, Україна) та «Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023» (1 грудня 2023 року, м. Київ, Україна).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійним науковим доробком автора. Публікації за темою дисертаційної роботи підготовлені здобувачем самостійно. Сформульовані в дисертації ідеї, наукові результати та рекомендації належать особисто автору дослідження та є його науковим доробком.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 5 наукових статей (усі належать особисто автору), включаючи 3 публікації у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, та 1 публікацію у закордонному виданні, проіндексованому в базі даних Scopus, а також 2 публікації у неперіодичних збірниках наукових праць, а саме тези виступів у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій.

Структура дисертації обумовлена специфікою об'єкта й предмета, мети й завдань дослідження та включає вступ, три розділи, висновки до кожного з розділів і загальні висновки, а також список використаних джерел (466 одиниць). При цьому загальний **обсяг дисертації** становить 304 сторінки, із них основного тексту – 239 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНО-ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Теоретичні аспекти та методологічний інструментарій дослідження

Метою даного підрозділу є розкриття дефініції зовнішньої політики як такої та узагальнення концептуально-теоретичних підходів до її аналізу, а також окреслення методологічного інструментарію безпосередньо в контексті предмету дослідження – зовнішньої політики Турецької Республіки за президентства Р. Т. Ердогана, зокрема її євроатлантичного вектора. Наприклад, в Йоркському університеті пропонують наступне визначення поняття зовнішньої політики: «механізм, яким керуються уряди держав для здійснення дипломатичної взаємодії та відносин з іншими країнами» [1]. Так, зовнішня політика відображає цінності й прагнення держави та сприяє досягненню її політичних й економічних цілей на глобальній арені, а також може охоплювати питання національної та міжнародної безпеки та визначати засади взаємодії держави із міжнародними організаціями та громадянами інших країн. Національний музей американської дипломатії розкриває її як «сукупність керівних стратегій, які використовує та чи інша держава у взаємодії з іншими країнами та міжнародними організаціями» [2]. У підготовленому на базі Європейського парламенту дослідженні надається більш комплексне розуміння поняття зовнішньої політики [3]. Так, якщо традиційно воно охоплювало «політику у сфері безпеки, оборони та дипломатії, яку держава проводила по відношенню до зовнішнього світу», то сьогодні воно включає не лише напрями «високої політики», а й такі сфери як економічна політика, політика розвитку, міжнародна торгівля, а також низку «зовнішніх аспектів внутрішньої політики» (наприклад, що стосується навколишнього середовища, внутрішніх справ, захисту даних тощо).

В основі концептуального тлумачення поняття зовнішньої політики з точки зору вітчизняної наукової думки лежить запропонована Українською дипломатичною енциклопедією (в редакції колегії під головуванням Л. Губерського) вичерпна дефініція у якості «системи дій міжнародного актора, спрямованої на забезпечення впливу на поведінку інших суб'єктів міжнародних відносин та пристосування до наслідків процесів міжнародної системи» [4, с. 529]. Зі свого боку Політологічний словник за редакцією М. Головатого та О. Антонюка визначає її як «загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими країнами та інституціями згідно з потребами, принципами і цілями її внутрішньої політики» [5, с. 314]. В свою чергу А. Кудряченко вважає зовнішню політику продовженням і віддзеркаленням внутрішньої політики будь-якої держави [6, с. 65]. Аналогічної думки дотримуються С. Віднянський та А. Мартинов, які вбачають успішний розвиток будь-якої держави у збалансованості та взаємозв'язку її внутрішньої і зовнішньої політики [7, с. 56]. Разом із цим, С. Толстов розглядає у якості факторів посилення відмінностей у зовнішньополітичній поведінці держав процеси поляризації (конкуренцію способів формування капіталу, здатності контролювати ресурси, їх розподіл і споживання) та диференціації (збільшення різноманіття на противагу тенденціям нарощення кількості або міцності зв'язків) у багатопольярному світі [8, с. 29]. Нарешті, В. Манжола звертає окрему увагу на вплив на зовнішньополітичну поведінку держав трансформаційних процесів у міжнародній системі, зокрема співвідношення сил та полярності, рівня ієрархізації, а також ступеня гомогенності або гетерогенності [9, с. 8].

Що стосується політологічного дискурсу навколо теоретичних підходів до аналізу зовнішньої політики, то варто відзначити їх комплексне узагальнення, запропоноване вченим-міжнародником П. Циганковим у хрестоматії «Теорія міжнародних відносин» [10]. Чільне місце в його роботі займає науковий доробок американського дослідника німецького походження Г. Моргентау, який вважається одним із основоположників класичного політичного реалізму у теорії міжнародних відносин. Так, у своїй праці «Політичні відносини між

націями: боротьба за владу та мир» (Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, 1948) [11] він виділяє два основні шляхи, через які держава забезпечує владу, і одночасно два взаємодоповнюючі аспекти її зовнішньої політики: військову стратегію як продовження політики насильницькими засобами та дипломатію як мирну боротьбу за владу. На думку Г. Моргентау, зовнішня політика держави визначається об'єктивними національними інтересами, пов'язаними із незмінною людською природою, географічними умовами, соціокультурними та історичними традиціями народу. Так, він зазначає, що основа національного інтересу, що відображає мову народу, його культуру, природні умови його існування тощо, залишається постійною, в той час як внутрішні чинники (політичний режим, громадська думка тощо) можуть змінюватися залежно від обставин та не здатні впливати на природу національного інтересу. Отже, внутрішня і зовнішня політика держави мають значну автономію по відношенню одна до одної. Піднімаючи питання взаємодії моралі та зовнішньої політики держави, Г. Моргентау підкреслює наявність непримиримих суперечностей між універсальними моральними нормами та державними цінностями, а отже, перші мають розглядатися, на його думку, у конкретних обставинах місця та часу.

У роботах же іншого лідера напряму політичного реалізму Р. Арона знайшов своє яскраве втілення соціологічний підхід до вивчення міжнародних відносин. Так, у своїй праці «Демократія та тоталітаризм» (Democracy and Totalitarianism, 1965) [12] французький політичний теоретик вказує на необхідність отримання носієм вищої влади при прийнятті рішень зовнішньополітичного характеру згоди з боку тих, ким він управляє. При цьому Р. Арон відхиляє спроби співставлення сучасних демократій із ідеальними уявленнями про режим, у якому вся маса громадян може безпосередньо брати участь в ухваленні зовнішньополітичних рішень. Зокрема, він посилається на принцип розподілу влади та наводить приклад Сполучених Штатів, де президент має надзвичайно широкі повноваження, але виключно в окреслених Конституцією рамках (він користується певною свободою під час проведення

зовнішньої політики, але оголошення війни і підписання миру потребує санкціонування з боку Конгресу США). В той же час саме у необхідності досягнення компромісу Р. Арон вбачає трагедію західних демократій, оскільки він часто позбавляє можливості здійснення оперативного вибору між зовнішньополітичними курсами, кожен із яких несе певні переваги та незручності. Окрім цього, на його думку, зовнішня політика конституційно-плюралістичних режимів є потенційно неефективною при протистоянні режиму іншого типу з огляду на труднощі усвідомлення парламентарями ходу думок людей, вихованих в інших традиціях та звиклих до інших форм поведінки. Нарешті, науковець вдається до співставлення зовнішньої політики зі спортом, у порівнянні із яким перша характеризується ще більшою невизначеністю, складною природою цілей дійових осіб та відсутністю детально розписаних правил дипломатичної гри, які можуть порушуватися будь-яким із гравців у пошуку своєї вигоди, а також відсутністю дієвого колективного арбітра.

Діаметрально протилежну їхнім думку висуває інший відомий американський фахівець у сфері міжнародних відносин Дж. Розенау, вказуючи на докорінні трансформації у міжнародних відносинах, в яких головною дійовою особою стає вже не держава, а конкретні особи, які вступають у відносини одна із одною за її мінімального посередництва або навіть усупереч її волі. Так, в його розумінні розподіл політики на внутрішню та зовнішню втрачає будь-який сенс. У своїй роботі «Предтеорії та теорії зовнішньої політики» (*Pre-theories and theories of foreign policy*, 1971) [13] він виділяє п'ять категорій змінних, які слугують джерелами зовнішньої політики держав: індивідуальні, рольові, урядові, суспільні та системні. Перші, на його думку, охоплюють унікальні для індивідів, які приймають зовнішньополітичні рішення, характеристики: їхні цінності, таланти та досвід. Другий набір змінних включає посади, які займають «творці» зовнішньої політики, та ролі, які вони здійснюють. Структура управління, тобто конфігурація відносин між виконавчою та законодавчою владою, розглядається американським політичним теоретиком як третій кластер змінних. До четвертої категорії Дж. Розенау

відносить основні ціннісні орієнтації, ступінь національної єдності та індустріалізації суспільства. Що стосується системних змінних, то під ними маються на увазі будь-які несуспільні аспекти зовнішнього середовища, які обумовлюють зовнішньополітичні рішення та дії відповідних посадових осіб. Очевидними прикладами таких змінних в його розумінні являються географічні «реалії» або ідеологічні виклики з боку потенційних агресорів.

На відміну від Дж. Розенау, який застосовує факторний підхід до аналізу зовнішньої політики, фокус уваги канадського дослідника К. Холсті спрямовано на дослідження процесу прийняття зовнішньополітичних рішень як такого. Так, у своїй роботі «Концепції національної ролі у вивченні зовнішньої політики» (*National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy, 1970*) [14] він посиляється на наявність сукупності власних уявлень ключових осіб, які приймають зовнішньополітичні рішення, про зовнішнє середовище, а також про «покликання» держави, яку вони представляють, на міжнародній арені. Такі уявлення формуються, на думку К. Холсті, на основі географічного розташування, володіння ресурсами, соціально-економічних потреб, цінностей, ідеології, суспільної думки, поглядів тієї чи іншої персоналії тощо. В свою чергу така «само-ідентифікація» визначає ухвалення ключовими особами зовнішньополітичних рішень. В залежності від рівня зовнішньополітичної пасивності або активності К. Холсті пропонує континуум у вигляді сімнадцяти основних «концепцій національної ролі», серед яких, зокрема: революціонер-визвольник, регіональний лідер, активний-незалежний, анти-імперіаліст, поборник справедливості, медіатор-інтегратор, вірний союзник, ізоляціоніст. При цьому його емпіричні спостереження вказують на можливість втілення суб'єктами одночасно декількох ролей у міжнародній системі та її підсистемах, в результаті чого зовнішньополітичні дії не є фіксованими по відношенню до усіх питань або відносин.

В свою чергу З. Бжезінський – один із найбільш видатних американських політологів 20-го століття та колишній радник президента Сполучених Штатів із національної безпеки – у своїй роботі «Велика шахівниця:

Американське панування та його геостратегічні імперативи» (The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives, 1997) [15] відносить до нових вимірів влади новітні технології, засоби зв'язку, інформацію, а також торгівлю та фінанси. Саме їх він пропонує культивувати в зовнішній політиці Сполучених Штатів поряд із центральним геополітичним виміром для проєктування свого впливу в Євразії у спосіб, який би створив стійку рівновагу сил на континенті, де Вашингтон займав би роль політичного арбітра. Окрім цього, на прикладі американської зовнішньої політики З. Бжезінський вказує на вплив у її конструюванні ефективно організованих етнічних спільнот (у даному випадку – єврейського, грецького та вірменського лобі). При цьому він жодним чином не відкидає роль такого критично важливого аспекту як політична географія, цитуючи принагідно визначного французького полководця Наполеона I Бонапарта, який вважав, що розуміння географії держави є ключем до розуміння її зовнішньої політики. З іншого боку, політолог розглядає фактор існування мультикультурного суспільства як ускладнюючий для досягнення консенсусу щодо питань зовнішньої політики за винятком наявності усвідомленої масами прямої зовнішньої загрози, широке розуміння якої існувало в Сполучених Штатах, наприклад, у часи Другої світової війни та навіть в епоху «холодної війни».

Що стосується методологічної структури дослідження, то вона передбачає аналіз зовнішньої політики Турецької Республіки на трьох рівнях: теоретико-концептуальному (аналіз ідейно-теоретичних засад зовнішньої політики в контексті геоцивілізаційного архетипу та внутрішньополітичної культури); доктринальному (аналіз зовнішньополітичних стратегій та доктрин як офіційно сформульованих універсальних керівних принципів зовнішньої політики Туреччини); практичному (аналіз впровадження зовнішньої політики Туреччини, зокрема її євроатлантичного вектора, за президентства Р. Т. Ердогана). При цьому хронологічні рамки дослідження обумовлені його проблемно-тематичною спрямованістю й охоплюють період перебування Реджепа Тайіпа Ердогана на посаді президента Турецької Республіки – від 2014

року по теперішній час. Разом із цим, для кращого розуміння витоків, сутності та протиріч євроатлантичного виміру зовнішньої політики Туреччини, а також відстеження його генези й динаміки розвитку, окремі проблемно-тематичні аспекти розглядаються у ретроспективному вигляді. Дослідження проведене із використанням як загальнонаукових (універсальних), так і спеціальних (партикулярнонаукових) методів пізнання. Специфіка об'єкта й предмета, мети й завдань дослідження обумовлює застосування методології системного аналізу у якості базової, що уможливорює здійснення комплексного розбору специфіки, сутності та еволюції євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана та дозволяє визначити ключові фактори, які впливають на його формування й реалізацію.

Серед загальнонаукових (універсальних) методів пізнання, які використовуються в дослідженні, можна виокремити аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, порівняння та абстрагування. Так, аналіз як розумовий розбір побудови і складу предмета дослідження з огляду на його ознаки і властивості разом із зворотнім йому синтезом утворюють первинну стадію пізнавальної діяльності та сприяють формуванню комплексного уявлення про предмет дослідження. В свою чергу здійснення індуктивного узагальнення та дедуктивного висновку дозволяє перейти від специфічних (конкретних) фактів до загальних положень і поширити загальні (абстрактні) висновки на специфічні аспекти предмета дослідження. Порівняння уможливорює отримання науково значущих умовиводів на основі подібностей та відмінностей окремих явищ, подій та процесів, а також проведення логічних паралелей (аналогій) між ними. Зі свого боку абстрагування полягає у мисленому виділенні за допомогою двох взаємопов'язаних розумових процедур – відволікання та об'єктивації – найбільш суттєвих ознак і властивостей предмета дослідження. При цьому дослідження базується на методологічних принципах об'єктивності та історизму. Так, принцип об'єктивності полягає у всебічному врахуванні факторів, що зумовлюють те чи інше явище, подію або процес, що дозволяє нівелювати ризики суб'єктивізму, однобічності й упередженості в підборі та

оцінці фактів. Принцип же історизму зумовлює аналіз явищ, подій або процесів у відповідності із конкретно-історичними обставинами, в їх взаємозв'язку і взаємообумовленості, враховуючи при цьому минуле, сьогодення й майбутнє як атрибути людського буття в їх динаміці.

До спеціальних (партикулярнонаукових) методів пізнання, які застосовуються в дослідженні, можна віднести наступні: експлікативні методи вивчення документів та контент-аналізу, що ґрунтуються на тлумаченні і поясненні, а також історико-генетичний, статистично-аналітичний, прогностичний та, власне, системний. Так, вивчення документів передбачає аналіз змісту офіційних документів (міжурядових договорів, статутних документів міжнародних організацій та засновницьких договорів воєнно-політичних блоків, повідомлень прес-служб дипломатичних відомств, програм політичних партій тощо). Аналогічним чином контент-аналіз, який представляє собою формалізований розбір змісту соціальної інформації за допомогою виявлення стійких, повторюваних смислових одиниць тексту, вжито переважно щодо публічних заяв з боку президента Туреччини Р. Т. Ердогана та інших вищих посадових осіб для встановлення зовнішньополітичного бачення турецького уряду. Для визначення основних етапів членства Туреччини в НАТО та становлення відносин офіційної Анкари та ЄС, а також еволюції влади Реджепа Тайіпа Ердогана в турецькому політичному середовищі використано історико-генетичний метод. Статистично-аналітичний метод уможливує виявлення специфіки взаємодії між Туреччиною та ЄС у торговельно-економічній сфері, з одного боку, та паттернів розбудови турецько-російського співробітництва за основними показниками – з іншого. Прогностичний метод застосовано при обґрунтуванні ймовірної динаміки членства Туреччини в НАТО та перспектив вступу держави до ЄС у якості повноправного члена.

Нарешті, системний метод вжито в контексті вивчення євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини як динамічної системи, що характеризується обопільною зацікавленістю сторін в інституціоналізованій взаємодії та наявними суперечностями їх кооперації, а також рестрикціями з

боку зовнішньополітичної діяльності третіх акторів. Так, вона розвивається під впливом як геополітичних інтересів й потенціалу Туреччини *per se*, так і еволюції міжнародної системи після завершення біполярного протистояння. Системний метод дозволяє вивчення співіснування істотної ролі Туреччини у реалізації принципу «неподільності безпеки» у Північноатлантичному регіоні, у тому числі з огляду на її військово-стратегічний потенціал та внесок в оперативно-стратегічний порядок денний НАТО щодо боротьби з тероризмом та встановлення й підтримання миру, та суттєвих розбіжностей позицій офіційної Анкари та інших держав-членів Північноатлантичного альянсу щодо ключових політико-безпекових питань. Окрім цього, системний метод уможлиблює розбір актуальних аспектів зовнішньої політики Туреччини в контексті її євроінтеграційних прагнень з огляду на існування низки напрямів стратегічного партнерства за лінією Туреччина-ЄС, з одного боку, та істотних протиріч у реалізації євроінтеграційного курсу держави (у призмі її внутрішньополітичної культури на тлі «класичних» демократій європейських держав та дедалі більш асертивної зовнішньополітичної діяльності всупереч пріоритетам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС) – з іншого. Таким чином, застосування системного метода вносить певне впорядкування у дослідження з огляду на специфіку його об'єкта й предмета, мети й завдань.

Що стосується наявних у політологічному дискурсі концептуально-теоретичних підходів, то у дослідженні за основу взято теорію так званих «концепцій національної ролі», запропоновану вперше К. Холсті та згодом розвинену, зокрема, американською дослідницею Н. Віш [16] і тайванським політологом Ч. Ші [17]. Зокрема, на думку Н. Віш, можна простежити схожість між концепціями національної ролі, сформованими лідерами однієї держави, незважаючи на їх перебування при владі у різний час і, відповідно, переважання різних конфігурацій міжнародного середовища. Окрім цього, науковиця доходить висновку про наявність кореляційного зв'язку між деякими концепціями національної ролі, акцептованими з боку тих чи інших політичних лідерів, та зовнішньополітичною поведінкою очолюваних ними держав.

Наприклад, країни, лідери яких мають сприйняття домінуючої ролі та/або ролі, що має вплив на низку сфер міжнародно-політичного життя суспільства, з більшою ймовірністю займатимуть активні позиції на міжнародній арені. Водночас країни, очільники яких мотивовані переконаннями конкуренції та/або претензіями на певну територію чи ідеологію, частіше демонструватимуть ворожу зовнішньополітичну поведінку. Зі свого боку Ч. Ші розглядає концепції національної ролі у якості «ядра великої причинно-наслідкової карти», через призму якої «творці» зовнішньої політики сприймають світ та місце у міжнародній системі очолюваних ними держав. При цьому він стверджує, що наявність абсолютного консенсусу на національному рівні щодо ролі держави у світі є малоімовірною і, як правило, для надання характеристики її національної ролі доречним є присвоєння їй більше ніж однієї концепції.

У якості базової концепції національної ролі в рамках дослідження зроблено посилання на наступну: «активний-незалежний». Незважаючи на те, що у класичному розумінні вона передбачає проведення «незалежної» зовнішньої політики, вільної від зобов'язань перед тим чи іншим воєнним блоком (тоді як на Туреччину як державу-члена НАТО покладаються обов'язки щодо участі у колективній обороні згідно із статтею 5 Північноатлантичного договору), дана концепція видається такою, що якнайкраще відображає уявлення про «образ» Туреччини на міжнародній арені, сформоване турецьким естеблїшментом, як фактор прийняття тих чи інших зовнішньополітичних рішень. Відповідно до визначення, наданого професором К. Холсті, вона охоплює два ключові аспекти: прийняття зовнішньополітичних рішень, які слугують виключно національним інтересам, а також завзяту дипломатичну діяльність. Так, разом із уникненням договірних військових зобов'язань, концепція передбачає застосування активних зусиль для культивування взаємовідносин із якомога більшою кількістю держав. Концепція національної ролі «активний-незалежний», таким чином, включає прагнення до незалежності та самодетермінації, можливість здійснення посередницьких функцій та впровадження активних програм щодо поширення дипломатичних та

комерційних відносин на різні регіони світу. Окрім цього, у якості допоміжної у дослідженні використано концепцію національної ролі «анти-імперіаліст», яку К. Холсті розглядає як самопозиціонування того чи іншого уряду «агентом боротьби» проти серйозної загрози експансії імперіалізму.

Окрім цього, у дисертації висунуто гіпотезу про релевантність для внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу Туреччини в епоху президентства Р. Т. Ердогана неформальної ідеології так званого «ердоганізму», концептуально-теоретичні рамки якої є недостатньо розвиненими. Наприклад, дослідники І. Йилмаз та Г. Башіров [18] пов'язують даний концепт із впровадженням конституційної реформи 2017 року і, відповідно, значним розширенням повноважень президента країни. Водночас кіпрський автор М. Адамідес [19] вбачає у так званому «ердоганізмі» розуміння нової Туреччини як держави із недемократичним політичним режимом та неоосманськими експансіоністськими трендами у зовнішній політиці, на чолі якої перебуває підтримуваний більшістю впливовий лідер, еволюція влади якого кульмінувала у встановлення президентської форми правління внаслідок вищезгаданої реформи. Зі свого боку турецькі політологи Г. Коч та Х. Аксу [20] посилаються на даний концепт як уособлення «культу особистості» та відвертого популізму президента Ердогана, тенденції до погіршення ситуації навколо захисту прав людини в країні, а також агресивної, зарозумілої та провокуючої риторики з боку турецького лідера та правлячої команди по відношенню до політичних опонентів. Так, в наявному політологічному дискурсі так званий «ердоганізм» наділено загалом негативними атрибутами в контексті загрози надмірної консолідації влади Р. Т. Ердогана в країні та ймовірного перетворення його на умовного «султана». Водночас у дослідженні даний концепт використовується на підтримку тези про актуальність намірів офіційної Анкари щодо підвищення статусу Туреччини на міжнародній арені на основі політичних ідеалів, що полягають у поєднанні найкращих здобутків Османської імперії та кемалістської республіки та витікають, зокрема, із харизматичного лідерства Р. Т. Ердогана.

Нарешті, в рамках теоретичного осмислення сукупності зусиль офіційної

Анкари стосовно адресної передачі вакцин проти COVID-19 (у тому числі вітчизняного виробництва) та інших форм гуманітарної допомоги в рамках міжнародної кампанії щодо боротьби із розповсюдженням коронавірусної хвороби дослідження звертається до концепції «м'якої сили». Термін, який було введено у науковий обіг у 1990-х роках професором Гарвардського університету Дж. Наєм-молодшим, часто-густо використовується в контексті оцінки регіональних та глобальної сфер впливу держав, які не тільки здатні, але й прагнуть відігравати значну роль у світовій політиці. Зокрема, на думку американського політолога, поняття «м'якої сили» надає обґрунтування «здатності держав до залучення та переконання» інших країн завдяки привабливості власних культури, ідеології та політики в цілому на противагу «жорсткій силі» як «здатності держав до примусу», що обумовлюється їх військовою або економічною могутністю [21]. Так, поряд із традиційними ресурсами, які асоціюються із жорсткою силою, постають нові, більш актуальні для нових міжнародно-політичних реалій інструменти спонукання інших країн до скеровування або обмеження їх діяльності у бажаний для домінуючої держави спосіб. У якості носія, провідника «м'якої сили», зважаючи на претендування пандемії коронавірусу на статус фактору міжнародної політики на прецедентному рівні розглядається так звана «ковід-дипломатія» Туреччини у вигляді *pro bono* постачань вакцин проти COVID-19 окремим країнам із обмеженим доступом до їх розподілу як інструмент розширення горизонтів свого геополітичного впливу та покращення міжнародного іміджу.

1.2. Актуальний стан наукової розробки теми та документально-джерельна база дослідження

З метою забезпечення комплексного дослідження євроатлантичного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки за президентства Р. Т. Ердогана в ході його підготовки було ґрунтовно опрацьовано широку документально-джерельну базу, в рамках якої можна виокремити декілька

умовних категорій.

До першої групи належать ухвалені на національному рівні законодавчі акти та офіційні документи, які безпосередньо або опосередковано встановлюють засади формування та реалізації державної політики у сфері зовнішніх зносин, а саме Конституція Турецької Республіки [22], а також нормативно-правові акти, що визначають питання функціонування центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації зовнішньої політики Туреччини (зокрема, Закон про структуру та повноваження Міністерства закордонних справ [23]). До цієї ж групи варто долучити також програмні документи очолюваної Р. Т. Ердоганом правлячої Партії справедливості та розвитку (ПСР), в тому числі «Політичне бачення – 2023» [24] та «Мета – 2023» [25], в яких викладено ключові зовнішньополітичні пріоритети політичної сили. Друга категорія охоплює офіційні заяви з боку безпосередньо президента Турецької Республіки Р. Т. Ердогана та статті його авторства, тексти його виступів в ході прес-конференцій, а також промови та інтерв'ю голів та членів турецького уряду (зокрема, А. Давутоглу та Б. Йилдирима), офіційних представників і радників турецького президента (насамперед І. Калина) та очільників зовнішньополітичного відомства держави (зокрема, М. Чавушоглу та Х. Фідана), інших державних та політичних діячів. Окрім цього, в рамках даного «сету» можна виокремити прес-релізи та заяви міністерства закордонних справ, а також офіційні матеріали, розміщені на веб-сайтах Великих національних зборів та Директорату із питань комунікацій при президенті Туреччини.

Третій блок об'єднує неформальні та офіційно задекларовані доктрини та стратегії, релевантні для зовнішньополітичної діяльності Туреччини в епоху президентства Р. Т. Ердогана. До них можна віднести так звану «Червону книгу» (Документ про політику у сфері національної безпеки), загальнонаціональну стратегію «Бачення – 2023: Зовнішньополітичні цілі Туреччини» [26], а також авторські праці окремих державних та політичних діячів, зокрема опубліковану у 2001 році монографію А. Давутоглу «Стратегічна глибина» [27]. Праця, в якій на той час професор міжнародних відносин здійснив спробу визначити місце

держави у пост-біполярному світопорядку, протягом довгого часу вважалася орієнтиром її політики у сфері зовнішніх зносин. Так, дотепер Туреччина традиційно дотримувалася політики, орієнтованої на безпекові та внутрішньодержавні питання, залишаючись здебільшого прозахідною та пронатівською країною, тоді як її особливе географічне розташування вимагало досягнення балансу між зобов'язаннями як союзника по НАТО та потребою співіснувати із сусідніми державами. А. Давутоглу ж переформулював зовнішньополітичний світогляд Туреччини, звернувшись до необхідності використання переваг «багатогранної» ідентичності, що випливає із різноманіття її мусульманського, османського, європейського та центральноазіатського походження замість однобічного орієнтування на Захід. Таким чином, незадовго до приходу до влади очолюваної Р. Т. Ердоганом АК Parti на концептуальному рівні було сформульовано зовнішньополітичну доктрину Туреччини як унікальної держави, яка може вибудовувати відносини як із Дамаском, так і з Єрусалимом, як із Тегераном, так і з Вашингтоном, а також бути ефективним арбітром і миротворцем у регіоні та світі.

Вже перебуваючи на посаді міністра закордонних справ, у 2011 році А. Давутоглу на одній із конференцій виступив із промовою під назвою «Бачення – 2023: Зовнішньополітичні цілі Туреччини», тези якої стали основою загальнонаціональної стратегії, спрямованої на трансформацію Туреччини у якості демократичної країни із потужною економічною структурою, а також на диверсифікацію її ролі як регіональної, європейської та глобальної сили у вирішенні не лише стратегічних політико-безпекових проблем, а й питань дотримання прав людини, захисту екології, подолання бідності та забезпечення процвітання. Так, очільник зовнішньополітичного відомства назвав чотири основні напрями спрямування зусиль Туреччини до 2023 року. По-перше, це досягнення «реінтеграції» із сусідніми державами через насамперед відмову від психологічного сприйняття оточення ворогами. Суміжною із попередньо задекларованою метою стало забезпечення «поясу стабільності, безпеки та процвітання» в оточуючих регіонах – на Балканах, на Близькому Сході, на

Кавказі та у Центральній Азії – шляхом сприяння реструктуризації регіональних порядків та надання підтримки окремим національним державам у здійсненні їхньої історичної трансформації. У якості третього важливого стратегічного напрямку було названо подолання політичних та економічних перешкод на шляху до європейської інтеграції. При цьому «відповідальність» за готовність до залучення Туреччини до порядку денного ЄС для перетворення Європи на «геостратегічно впливовий, економічно конкурентоспроможний, культурно інклюзивний глобальний континент» А. Давутоглу поклав на європейських лідерів. Нарешті, четвертим напрямом «Бачення – 2023» стало ствердження ролі Туреччини як глобальної держави, як активного учасника глобального порядку в культурно-економічному та політичному сенсі шляхом подальшої розбудови взаємодії із міжнародними організаціями в усьому світі.

До даного переліку можна залучити також постулати сформульованої у 2003 році концепції «Нуль проблем із сусідами», яка протягом довгого часу проектувала політику Туреччини у сфері зовнішніх зносин, а також неформальної доктрини «Блакитна батьківщина» авторства турецького контр-адмірала у відставці Дж. Яйджі. Так, із перемогою на парламентських виборах 2002 року сформований Партією справедливості та розвитку уряд розпочав амбітну програму реформування зовнішньополітичної філософії держави. У багатьох відношеннях дипломатія Туреччини під час війни в Іраку та в рамках пост-конфліктних зусиль офіційної Анкари щодо посередництва між основними політичними групами стала передвісником трансформації зовнішньої політики держави на користь принципу «Нуль проблем із сусідами» через забезпечення поглибленої міжсуспільної комунікації між турецьким народом та народами регіону, яку охрестили як «максимальну співпрацю», в найближчі роки. Так, метою уряду стало звільнення Туреччини від проблемних відносин із сусідніми країнами, усунення напруженості у її околицях шляхом розбудови регіональної співпраці на основі проактивної, а не реактивної зовнішньої політики, тобто відмови від відносної ізоляції від регіонального порядку денного [28]. Водночас розроблена у 2000-х роках в рамках морської стратегії групою відставних

турецьких офіцерів доктрина під назвою «Блакитна батьківщина» представляє собою інструмент відстоювання суверенних територіальних претензій Туреччини в Східному Середземномор'ї, а також в Егейському та Чорному морях [29]. При цьому, якщо дотепер термін «Блакитна батьківщина» згадувався виключно у тематичних дослідженнях та матеріалах ЗМІ без офіційної акцептації з боку турецького уряду, то у жовтні 2018 року міністр оборони Туреччини Хулусі Акар в телевізійному інтерв'ю медіа-агентству Anadolu вперше представив однойменну карту розширеної морської території держави.

Водночас актуальною на сьогодні та визнаною на державному рівні є концепція «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики» [30] – така, що спрямована на захист інтересів держави у волатильному міжнародному середовищі, а також на створення умов для сталого миру, розвитку, процвітання та стабільності на регіональному та глобальному рівнях. При цьому під «волатильністю» мається на увазі зростання невизначеності і непередбачуваності, виникнення криз і конфліктів, прискорення політичного та економічного суперництва між державами, а також розмивання мультилатералізму та поняття універсальних цінностей. Так, міжнародна обстановка характеризується неадекватністю поточних механізмів глобального управління, зростанням нерівності та прискоренням цифровізації. Відповідно, з метою усунення загроз та викликів, що випливають із даних реалій, а також ефективного використання можливостей, що з'являються, Туреччина проводить сильну зовнішню політику «як на місцях, так і за столом», вдаючись до проникливої та маневреної дипломатії. Зокрема, чинний міністр закордонних справ Х. Фідан в опублікованих наприкінці 2023 року зовнішньополітичних постулатах на рубежі столітнього ювілею Турецької Республіки [31], які можна розглядати у якості роз'яснювального допоміжного матеріалу, посилається на відносини офіційної Анкари із країнами Африки у якості яскравого прикладу реалізації «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики», що заснована на цілісному, інклюзивному, рівноправному партнерстві та взаємній повазі. Так, Туреччина вживає активних заходів із підтримки держав континенту перед

лицем політичних, економічних, соціальних викликів і проблем безпеки. Такі кроки базуються виключно на взаємній вигоді та спрямовані на сприяння втіленню принципу «африканських рішень для африканських проблем».

Четверта група включає матеріали та документи, заяви та прес-релізи, опубліковані на офіційних веб-ресурсах ООН <https://www.un.org/>, НАТО <https://www.nato.int/>, Європейської комісії <https://commission.europa.eu/> та Європейського парламенту <https://www.europarl.europa.eu/>, а також спільному веб-сайті Європейської ради та Ради ЄС <https://www.consilium.europa.eu/>. Зокрема, до даної категорії відносяться тексти щорічних звітів Європейської комісії, присвячених Туреччині в рамках політики розширення ЄС, а також Спільних комюніке Європейської комісії та Високого представника ЄС із питань зовнішньої політики та політики безпеки щодо стану справ у політичних, економічних і торговельних відносинах між ЄС та Туреччиною. В рамках даного блоку також можна відзначити матеріали, розміщені на веб-ресурсах зовнішньополітичних відомств та інших ключових органів виконавчої влади окремих держав, зокрема Державного департаменту США <https://www.state.gov/> та Білого дому <https://www.whitehouse.gov/>, Міністерства закордонних справ, у справах Співдружності та розвитку Сполученого Королівства <https://www.gov.uk/>, Міністерство закордонних та європейських справ Франції <https://www.diplomatie.gouv.fr/>, Федерального міністерства закордонних справ Німеччини <https://www.auswaertiges-amt.de/>, Міністерства закордонних справ Росії <https://mid.ru/> тощо. Окрім цього, до даної групи належать двосторонні та багатосторонні угоди і договори, документи міжнародних організацій та інших міжнародних інституцій, міністерств і відомств інших держав, на підставі опрацювання яких проаналізовано міжнародно-правові аспекти відносин Туреччини із союзниками по НАТО, партнерами по ЄС та іншими акторами.

Нарешті, останню категорію становлять публікації засобів масової інформації у мережі Інтернет. Серед періодичних видань можна виокремити ключові зарубіжні онлайн-ЗМІ (<https://www.theguardian.com/>, <https://www.france24.com/>, <https://www.politico.eu/>, <https://www.bloomberg.com/>,

<https://www.dailymail.co.uk/>, <https://www.theweek.co.uk/>,
<https://www.nytimes.com/>, <https://www.aljazeera.com/>, <https://www.reuters.com/>
 тощо) та вітчизняні (турецькі) новинні веб-портали
 (<https://www.hurriyetdailynews.com/>, <https://www.aa.com.tr/>, www.dailysabah.com/).
 Даний блок також охоплює опубліковані на електронних ресурсах матеріали некомерційних дослідницьких інститутів та експертно-аналітичних центрів, а саме турецького Фонду політичних, економічних і соціальних досліджень SETA <https://www.insightturkey.com/>, Фонду Карнегі за міжнародний мир <https://carnegieendowment.org/>, Ради з міжнародних відносин CFR <https://www.cfr.org/>, Європейської ради з міжнародних відносин ECFR <https://ecfr.eu/>, Чатем-Хаусу або Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House <https://www.chathamhouse.org/>, Центру стратегічних та міжнародних досліджень CSIS <https://www.csis.org/>, італійського Інституту міжнародних відносин IAI <https://www.iai.it/>, фінського Інституту міжнародних відносин FIIA <https://www.fii.fi/>, німецького Інституту з міжнародних відносин та безпеки SWP <https://www.swp-berlin.org/> тощо. До цієї ж категорії належать також аналітично-статистичні бази даних Світового банку, Євростату, Всесвітньої книги фактів, Стокгольмського інституту дослідження проблем миру тощо, які знаходяться у відкритому доступі.

Що стосується актуального стану наукової розробки перспектив, проблем та трендів реалізації зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана в контексті членства держави в НАТО та перебування її у статусі кандидата на членство в ЄС, то при підготовці даного дослідження проаналізовано праці як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Вагомий внесок у вивчення неоднозначної природи взаємовідносин Туреччини із її союзниками по НАТО та партнерами по ЄС зробив відомий турецький політолог та экс-дипломат С. Ульген у численних наукових публікаціях, зокрема, «Чому Туреччина ставить під загрозу розширення НАТО» [32], «Стратегія НАТО щодо південного флангу на роздоріжжі» [33], «Вікно можливостей у відносинах між ЄС і Туреччиною» [34]. Змістовне дослідження

зовнішньополітичного курсу держави в рамках сучасної системи міжнародних відносин пропонує тюрколог В. Аватков [35], який акцентує увагу на вивченні трансформації після приходу до влади Партії справедливості та розвитку та її лідера Р. Т. Ердогана від відданості державної лінії принципам «кемалізму» – концепції засновника сучасної республіки М. К. Ататюрка – до більш консервативного курсу *inter alia* у зовнішній політиці. Чільне місце у наукових розвідках, присвячених актуальним аспектам взаємодії Туреччини із країнами Заходу, займають роботи американського політолога, професора Оклендського університету П. Кубічека. Зокрема, у колективній монографії «Піднесення Туреччини як могутньої сили, що формується» [36], в якій дослідник виступає у якості редактора, через призму «неосманізму» із відсиланням на емпіричний досвід відносин Туреччини із НАТО, ЄС, країнами Близького Сходу та БРІК(С) розкривається дедалі зростаюча автономність її зовнішньополітичної позиції.

Хоча дане дисертаційне дослідження спрямоване на вивчення євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини безпосередньо за президентства Р. Т. Ердогана, його ґрунтовний аналіз вимагає ретроспективного погляду, зокрема на передумови вступу та становлення членства країни в НАТО, а також історію відкриття та динаміку переговорів про її вступ до ЄС. В цьому контексті варто відзначити наукову розробку основних тенденцій зовнішньої політики Туреччини у працях радянського науковця, завідувача сектором Інституту сходознавства Академії наук СРСР Б. Поцхверії. Зокрема, у його монографії «Зовнішня політика Туреччини після Другої світової війни» розкриваються мотиви військово-політичного співробітництва із Заходом та передумови еволюції зовнішньої політики держави у 1960-ті роки, а також висвітлюються її відносини із СРСР, США, ФРН, політика щодо країн Близького та Середнього Сходу, позиція у Кіпрському питанні [37]. Вагомий внесок у вивчення основних напрямів зовнішньополітичного курсу сучасної Туреччини повоєнного часу зробив український дослідник І. Черняков. Варто окремо відзначити працю видатного тюрколога «Турецька Республіка в 50-60-ті роки ХХ ст. З історії зовнішньої політики», опубліковану на базі Інституту

історії Академії наук Української РСР [38]. У ній на конкретних прикладах аналізуються непопулярність і згубність для національних інтересів країни політики односторонньої орієнтації на Сполучені Штати, а також наводяться факти, що свідчать про прагнення патріотичних сил повернути зовнішньополітичний курс держави на вказаний М. К. Ататюрком шлях незалежного розвитку і суверенітету, встановлення дружніх відносин з усіма народами.

Серед доробку українських експертів-міжнародників можна виокремити дотичні за тематикою роботи професора Національного університету «Львівська політехніка» Н. Хоми, професора Національного університету «Острозька академія» А. Худолія, науковців К. Бузи, М. Воротнюк, Г. Маврова та багатьох інших. Зокрема, в одній із наукових статей Н. Хома розглядає процеси розвороту у постбіполярній системі міжнародних відносин зовнішньополітичного курсу Туреччини у напрямку активізації співпраці із країнами Близького Сходу [39]. Так, на думку авторки, ці процеси базуються на ідеології неосманізму як сукупності артикульованих турецьким естемблішментом претензій на регіональне лідерство, заснованих на ідеї минулої величі Османської імперії. Зовнішній політиці Туреччини щодо близькосхідного регіону присвячено і одну із робіт А. Худолія, в якій дослідник доходить висновку про віддзеркалення у регіональній політиці держави її амбіцій стосовно ролі сильного гравця на глобальному рівні [40]. Зовнішню політику Анкари як таку у контексті внутрішніх та зовнішніх взаємовпливів досліджено у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук авторства К. Бузи [41]. В ній науковиця розглядає роль ідейно-політичного, релігійного та курдського чинників у формуванні та реалізації зовнішньополітичного курсу Туреччини, а також здійснює спробу прогнозування стратегії держави у двосторонніх відносинах, зокрема по відношенню до України. Нарешті, геополітичному вибору для Туреччини та можливого застосуванню досвіду зовнішньополітичних підходів держави з боку офіційного Києва присвячено і одну із праць професора Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка М. Рижкова [42].

Окреме місце у сучасній вітчизняній літературі займають праці Є. Габер, наукової співробітниці аналітичного центру «Atlantic Council» (США) та Центру досліджень сучасної Туреччини Карлтонського університету (Канада). В одному із досліджень вона доходить висновку про зростання ролі Туреччини в Чорноморському басейні як для країн регіону, так і для союзників по НАТО після незаконної анексії Криму, а також російських військових кампаній в Грузії, на сході України, у Сирії та Лівії [43]. Водночас у науковій статті, присвяченій тенденціям розвитку американсько-турецьких відносин, Є. Габер стверджує про наявність розбіжностей по курдському, сирійському, вірменському та кіпрському питаннях, а також реалізацію Туреччиною незалежної політики щодо цілої низки регіональних конфліктів, які «не обіцяють простих часів ані у двосторонніх відносинах, ані у рамках взаємодії в НАТО» [44]. В опублікованій у співавторстві із турецькою дослідницею С. Ачикмеше роботі розглядається ідея так званої «зовнішньої інтеграції» Туреччини або «стратегічного партнерства із ЄС за межами ЄС», яка виникла скоріше як альтернатива повноцінному членству, аніж як інструмент наближення до нього [45]. На думку авторів, хоча членство в ЄС досі визнається турецьким урядом як зовнішньополітична мета, яка користується підтримкою серед населення, брак довіри у відносинах між Анкарою та Брюсселем, а також відсутність протягом десятиліть чітких євроінтеграційних перспектив та очевидна втома з обох сторін залишають небагато можливостей для їх конструктивної співпраці та обмежують будь-які сподівання на вступ Туреччини до ЄС у якості повноправного члена в середньостроковій перспективі.

Для більш детального аналізу стану наукової розробки теми дослідження пропонується класифікація фахової літератури за визначеними тематичними напрямками. Перша категорія досліджень присвячена вивченню та періодизації зовнішньополітичних доктрин Туреччини за правління Р. Т. Ердогана, тобто окремих ідеологем, які артикулюються в той чи інший період перебування його на посаді президента. Так, А. Штайн у своїй монографії розглядає прояви проактивної зовнішньої політики Туреччини, направленої на формування так

званої «стратегічної глибини» шляхом розширення зони впливу держави в регіоні завдяки особливостям географії, економічній могутності та імперському минулому для відновлення зв'язків із її історичною «периферією» [46]. Однойменну зовнішньополітичну доктрину, сформульовану колишнім міністром закордонних справ Туреччини А. Давутоглу, аналізує у своїй науковій статті і Дж. Волкер. Так, він розглядає концепцію «Стратегічної глибини» у якості уособлення прагнень щодо переміщення Туреччини із периферії міжнародних відносин на центральні позиції як актора, що розташований геостратегічно на перетині багатьох регіонів [47]. Зі свого боку Х. Япар розглядає питання переорієнтації зовнішньої політики Туреччини на доктринальному рівні від «Стратегічної глибини» до «Блакитної батьківщини», яка характеризується зростанням рівня стратегічної автономії в контексті протистояння викликам багатопольярного світу, а також віддаленням від Заходу, яке, однак, не означає остаточне зміщення осі на Схід [48]. Окрема увага ідеологічному та практичному оформленню доктрини «Блакитна батьківщина», розробленої низкою відставних турецьких офіцерів та спрямованої на обґрунтування претензій держави на морські простори, зокрема в районі Східного Середземномор'я, приділена у роботі П. Гудева [49].

Другий блок публікацій розкриває актуальні питання зовнішньої політики Туреччини в контексті її євроінтеграційних прагнень. До них можна віднести книгу під назвою «Туреччина та Європейський Союз: назустріч новим викликам та можливостям» за редакцією Ф. Дженгіза та Л. Хоффмана [50], в якій досліджується еволюція відносин сторін від моменту підписання у 1963 році «Угоди про створення асоціації між Турецькою Республікою та Європейським економічним співтовариством» або Анкарської угоди за чотирьома тематичними напрямками: роль Кіпрської проблеми; потенціал для структурованої співпраці, зокрема щодо регіону Близького Сходу після завершення «Арабської весни»; майбутнє демократичних реформ у Туреччині в контексті згасання впливу ЄС; зміна ролі Європи в турецькому політичному дискурсі, а також її вплив на повсякденне життя пересічних громадян. У книзі чеської дослідниці

Л. Найшлової розглядаються питання «приналежності та визнання» у відносинах між Анкарою та Брюсселем [51]. Так, на думку автора, незважаючи на те, що початок переговорів про вступ у 2005 році обіцяв зміцнення демократії в країні та покращення здатності ЄС до сприйняття відмінностей, «європейськість» Туреччини дедалі частіше піддається сумнівам, а сторони вдаються до експлуатації «слабких місць» одна одної. Зі свого боку книга спільного авторства С. Дузгіт та Н. Точчі пропонує комплексний аналіз взаємодії Анкари та Брюсселя з точки зору трьох позицій – Туреччини як країни-кандидата на членство, сусіда ЄС та його глобального партнера [52]. У ній турецька та італійська політологині окреслюють п'ять стовпів, на яких будуються їхні відносини: економіка, міграція, безпека, демократія та права людини, а також культура та ідентичність.

У якості підкатегорії, враховуючи інструменталізацію співробітництва між Туреччиною та ЄС, можна виокремити пласт досліджень, спрямованих на вивчення аспектів їх взаємодії за окремими напрямками, зокрема у сфері енергетики. До них можна віднести, наприклад, дослідницьку роботу спільного авторства С. Тальяп'єтри та Г. Захманна, в якій розглядається роль тематичної співпраці Брюсселя та Анкари у запобіганні детеріорації відносин між сторонами в цілому. При цьому науковці доходять висновку про необхідність зміни фокусу уваги від транспортування газу та електроенергії як основних складових співробітництва на взаємодію в інших галузях, таких як відновлювані джерела енергії, енергоефективність, ядерна енергетика та торгівля викидами, що дозволить покращити довгострокову енергетичну, кліматичну та екологічну стійкість, а також загальну макроекономічну та геополітичну стабільність [53]. Зростаючій актуальності, спільним викликам та перспективам відносин ЄС та Туреччини у сфері енергетики, які становить взаємний стратегічний інтерес, присвячена також наукова праця С. Карбуза, в якій автор зауважує про доцільність відкриття тематичного розділу переговорів про вступ Туреччини до ЄС для реалізації комплексного потенціалу їх взаємодії [54]. Нарешті, у публікації К. Тастана розглядається актуалізація ролі співробітництва між

сторонами в енергетичній сфері на тлі повномасштабного вторгнення Росії на територію України та, як наслідок, «підсвічення» проблеми залежності Європи від постачання російського природного газу [55]. При цьому дослідник приділяє особливу увагу амбітному, але очікувано складному порядку денному щодо декарбонізації, який зі свого боку є ключем до середньо- та довгострокової енергетичної безпеки обох сторін.

Іншу підкатегорію публікацій, направлених на вивчення актуальних питань євроінтеграційної призми зовнішньої політики Туреччини, становлять дослідження із проблематики врегулювання міграційних потоків як одного із топ-напрямків взаємодії між Анкарою та Брюсселем, який набув особливої актуалізації на тлі сирійського конфлікту. Наприклад, у науковій статті Д. Дагі аналізуються досягнення та перспективи подальшої реалізації міграційної угоди між ЄС та Туреччиною від 2016 року в умовах розбіжностей пріоритетів та очікувань сторін, а також зростання взаємної недовіри [56]. Він доходить висновку про наявність в контексті виконання відповідних домовленостей обоюсторонніх вигід (отримання важелю впливу для Анкари та стримування потоку мігрантів, які користуються східно-середземноморським маршрутом, для Брюсселя) та стратегічних збитків (втрата внутрішньополітичних дивідендів з боку адміністрації президента Ердогана та вразливість ЄС перед постійними погрозами з боку турецького уряду щодо виходу із угоди). В свою чергу у дослідженні С. Адар управління нелегальною міграцією розглядається у якості центрального напрямку взаємодії між ЄС та Туреччиною [57]. Водночас, на думку автора, ігнорування з боку Брюсселя фактору зростаючого соціального та політичного невдоволення в Туреччині, яка приймає найбільшу кількість біженців у світі, може стати перешкодою для ефективності міграційної співпраці сторін у довгостроковій перспективі. Водночас науковець О. Кляйст наполягає на недоцільності пролонгації домовленостей між Анкарою та Брюсселем у міграційній сфері [58] з огляду на падіння підтримки біженців у Туреччині з боку суспільств та політикуму, епізоди утримання біженців у нелюдських умовах у Греції та недоліки грецької системи із надання притулку, а також

поглиблення залежності ЄС від турецького міграційного контролю.

У якості підкатегорії «Інше» видається доцільним виокремлення наукових публікацій, які розкривають специфічні аспекти відносин за лінією Анкара-Брюссель. Наприклад, у своїй книзі, присвяченій ролі турецького громадянського суспільства в реалізації політики ЄС щодо Туреччини, О. Зіхніюглу відзначає його зростаючу деполітизацію (на противагу очікуванням з боку ЄС), що негативно впливає на процес євроінтеграції країни [59]. Дещо під іншим кутом розглядають дане питання А. Кайя та Р. Марчетті, стверджуючи, що процес демократизації та розвиток громадянського суспільства в Туреччині залежать від послаблення цивілізаційної концепції Європи на користь постцивілізаційної, постзахідної, пострелігійної та секулярної ідеї, що посилює проєвропейські настрої в Туреччині [60]. С. Ульген, знаний фахівець у сфері зовнішньої політики та трансатлантичних відносин Туреччини, аналізуючи перспективи перегляду умов Митного союзу ЄС-Туреччина з метою подальшої лібералізації торгівлі між сторонами, розглядає модернізацію відповідних домовленостей за відсутності позитивної динаміки політичного діалогу у якості «страхового поліса» для підтримання належного рівня взаємодії між ЄС та Туреччиною [61]. Аналогічної думки дотримується і дослідниця Ч. Нас, посиляючись на Митний союз як на дотепер «один із найбільш конкретних результатів процесу поступової інтеграції Туреччини до ЄС», який, однак, потребує всебічного перегляду та оновлення [62]. Нарешті, в академічному дискурсі також широко висвітлюється роль курдського питання в контексті євроінтеграційних прагнень Туреччини [63; 64; 65], а також проблеми взаємодії ЄС та Туреччини на арені близькосхідного регіону у так званий «постреволюційний» період (в контексті подій «Арабської весни») [66; 67].

Третя категорія охоплює дослідження, присвячені вивченню ключових трендів на порядку денному членства Туреччини в Організації Північноатлантичного договору. Так, Я. Ліндгаард та М. Піпер розглядають його перспективи з огляду на необхідність «балансування» між зобов'язаннями як держави-члена НАТО, відносинами із Росією та прагненням до стратегічної

автономії. Автори стверджують, що відносини між Туреччиною та НАТО зберігають міцність на структурному рівні, незважаючи на розбіжності позицій Анкари та інших ключових союзників в контексті, наприклад, придбання Туреччиною російської протиракетної системи С-400 або сирійського конфлікту [68]. Натомість, у публікації Д. Кул та П. Болдера відзначається проведення турецьким урядом дедалі більш незалежної політики в сфері оборони на тлі відходження Сполучених Штатів від лідерської ролі в Європі, а також прагнення Туреччини до самопозиціонування у якості регіональної держави, що призводить до конфлікту не лише цінностей, а й інтересів у відносинах із союзниками по НАТО [69]. Зі свого боку С. Джідді називає членство в НАТО найкращим зовнішньополітичним рішенням Туреччини із часів заснування сучасної республіки, а також фактором захисту держави в епоху «холодної війни» від експансії СРСР та забезпечення простору для її економічного розвитку. Водночас, на думку автора, майже в усіх «життєво важливих» безпекових питаннях президент Ердоган займає підривну для трансатлантичного альянсу позицію, що обумовлює необхідність перегляду доцільності членства Туреччини *per se* з боку НАТО [70]. Нарешті, партикулярної уваги заслуговує праця Б. Бекділа, в якому дослідник розглядає витoki його «проблемної» природи, посиляючись на ісламістську ідеологію та демократичні аномалії, що суперечать основоположним цінностям НАТО щодо захисту принципів демократії, свободи особистості та верховенства права [71].

В рамках даного блоку можна виокремити умовну підкатегорію наукових робіт, спрямованих на вивчення динаміки турецько-американських відносин як фактору «цілісності» членства Туреччини в НАТО. Наприклад, С. Кардаш та О. Унлухісарджиклі пропонують застосування концепції так званого «структурованого транзакціоналізму» до гнучкої, але інституціоналізованої форми взаємодії Сполучених Штатів та Туреччини у безпековій сфері, що може стати кращою основою для залучення Анкари до співпраці за одночасного задоволення її запиту на стратегічну автономію [72]. В даному контексті автори відзначають чотири ключові проблеми, які породжують стратегічні розбіжності

між двома державами-членами НАТО: застарілість підходів до розбудови двосторонніх відносин, дефіцит довіри, ослаблення інституціоналізму та зниження рівня суспільної підтримки. Доволі критичного висновку у тематичному дослідженні доходить С. Кук, посилаючись на Туреччину як на державу-члена НАТО, яка в той же час не є «партнером в альянсі» з огляду на небажання її бути частиною Заходу відповідно до уявлень останнього про ліберальні норми, принципи та ідеали [73]. На думку автора, Туреччина прагне відігравати роль регіональної сили самостійно, нехтуючи цілями або інтересами Сполучених Штатів, а отже, американський естеблішмент має відкинути ілюзії минулого та відповідним чином переглянути відносини із офіційною Анкарою. Нарешті, турецькі політологи Н. Четіноглу, А. Север та Е. Ершен розглядають епізоди «маневрування» Анкари між Сполученими Штатами та Росією, що ставить під сумнів турецько-американські відносини та членство Туреччини в НАТО як такі [74]. При цьому автори розглядають зовнішньополітичні кроки Туреччини, направлені на збалансування сил Вашингтона та Москви, у якості елемента безперервності в історичному контексті.

Наступний «сет» становлять публікації, безпосередньо або опосередковано присвячені постаті президента Ердогана в контексті формулювання, планування та впровадження в життя зовнішньої політики Туреччини. Зокрема, С. Кагаптай застосовує гасло «зробімо Туреччину великою знову», посилаючись на амбіції Р. Т. Ердогана щодо відродження могутності держави за зразком Османської імперії, яка панувала на трьох континентах до занепаду у 18-му столітті. При цьому у роботі стверджується про радикальне порушення з боку адміністрації президента Ердогана «консенсусу щодо курсу на Захід», який був основою зовнішньополітичної стратегії Туреччини після розпаду імперії, що призвело до «оточення її ворогами та ізоляції від союзників» [75]. Заслуговує на увагу й дослідження М. Улгюла, в якому проаналізовано практику застосування турецьким лідером так званої особистісної дипломатії в рамках здійснення зовнішньополітичної діяльності. Автор окремо відзначає її особливу ефективність у кризові періоди, посилаючись на відносини Туреччини

зі Сполученими Штатами та Росією, лідери яких (на прикладі Дональда Трампа та Володимира Путіна) також можуть пріоритезувати персональний фактор в рамках комунікації із головами іноземних держав [76]. Подібним чином вибудовані висновки дослідження Б. Дурана, який відзначає роль «президентської дипломатії» Р. Т. Ердогана у проєктуванні зовнішньої політики [77] на тлі серйозних викликів, спричинених, зокрема, кризою ліберального світового порядку в цілому та подіями в Сирії, та, відповідно, постійними коливаннями між станом напруженості та готовності до співпраці Туреччини зі Сполученими Штатами, Росією, ЄС, Іраном і Саудівською Аравією.

Разом із цим, можна виокремити категорію досліджень, які присвячені втіленню зовнішньої політики держави під керівництвом очолюваної Р. Т. Ердоганом Партії справедливості та розвитку. Наприклад, Й. Бауднер розглядає еволюцію зовнішньої політики Туреччини за сформованого ПСР уряду, стверджуючи про її трансформацію від фокусування на співробітництво, демілітаризацію та євроінтеграцію до набуття амбіцій щодо перетворення на потужного регіонального гравця, здатного представляти групу держав на світовій арені [78]. Аналогічним чином М. Кара та А. Созен, досліджуючи наявність як змін, та і усталених трендів у характері зовнішньополітичної поведінки Туреччини до та після приходу до влади ПСР, засвідчують, що найсуттєвішою відмінністю є посилення риторики щодо зростання ролі Туреччини у форматах регіональної взаємодії з боку зовнішньополітичної еліти [79]. Зі свого боку М. Озджан доходить висновку, зокрема, про вплив багаторічного перебування у владі Партії справедливості та розвитку на диверсифікацію інструментів зовнішньої політики Туреччини в контексті програм міжнародної допомоги, участі у врегулюванні конфліктів, механізмів посередництва та присутності в міжнародних організаціях [80]. Нарешті, Дж. Гюнай посилається на зовнішню політику Туреччини як на один із основних інструментів консолідації внутрішньої політичної підтримки та монополізації влади в руках президента Р. Т. Ердогана [81], що є прикладом легітимізації «конкурентного авторитарного режиму» з боку очолюваної ним партії.

1.3. Геополітична стратегія та концептуальне обґрунтування зовнішньої політики Туреччини в добу президентства Р. Т. Ердогана

Одним із «передвісників» євроатлантичного вибору пост-воєнної Туреччини та акцептуалізації його з боку країн Заходу стала відмова першої від своїх імперських, завойовничих амбіцій та вступ на шлях до модернізації, європеїзації та демократизації за часів правління Мустафи Кемалю Ататюрка. У 1924 році світські націоналісти на чолі із першим президентом скасували основний інститут панісламської єдності, халіфат, і заявили про створення світської держави. Туреччина навіть не змогла стати однією із країн-засновниць Організації Ісламська конференція (ОІК) пізніше в 1969 році з огляду на закріплення світського характеру держави на конституційному рівні. На думку С. Хантінгтона, яку він висловив в одному із найпопулярніших концептуальних робіт 20-го століття під назвою «Зіткнення цивілізацій» (1996), саме Мустафа Кемаль Ататюрк «створив нову Туреччину на руїнах Оттоманської імперії та доклав енергійних зусиль як із модернізації, так і з вестернізації країни» [82]. Наслідуючи цей курс і відмовившись від ісламського минулого, М. К. Ататюрк перетворив Туреччину на «відірвану країну» – суспільство, яке було мусульманським за своєю релігією, спадщиною, звичаями та інститутами, але яким правила еліта, що мала намір зробити його сучасним, західним та об'єднати його із Заходом. *Ad modum* видатний політолог Ф. Фукуяма посилається на Туреччину як на «єдину ліберальну демократію в сучасному ісламському світі, яка на початку 20-го століття очевидно відкинула ісламську спадщину на користь секулярного суспільства» [83]. Геоцивілізаційна трансформація країни у пост-Оттоманський період значною мірою визначила обопільний «рух назустріч» із трансатлантичним світом у 1950-х роках.

Водночас багатовіковий імперський досвід не міг не залишити конститутивний відбиток на самопозиціонуванні сучасної Туреччини на міжнародній арені. У своїй монографії «Світовий порядок. Роздуми про характери націй в історичному контексті» (2014) [84] один із найвпливовіших

американських зовнішньополітичних стратегів Г. Кіссінджер відзначав, що навіть в умовах формування мультидержавної Вестфальської світобудови Османська імперія із метрополією в Туреччині залишала за собою претензію на одноосібне «богонатхненне» правління та поширювала свою владу на арабські землі, басейн Середземного моря, Балкани та Східну Європу, а також вбачала в європейських домовленостях стимул для подальшої експансії на захід. На думку ж С. Хантінгтона, саме «крах Оттоманської імперії залишив іслам без стрижневої держави» і протягом більшої частини 20-го століття жодна мусульманська держава не мала достатньої влади та культурної і релігійної легітимності для того, щоб перейняти на себе місію ватажка ісламу та бути акцептованою у цій якості іншими ісламськими та неісламськими країнами. Турецька Республіка ж як імовірний ісламський лідер володіє історією, населенням, середнім рівнем економічного розвитку, національною єдністю, військовими традиціями та компетенцією, щоб претендувати на роль стрижневої держави ісламу. Як зазначає С. Хантінгтон, у певний момент Туреччина може відмовитися від своєї пригнічуючої та принизливої ролі прохача, який благає Захід про членство в ЄС, і повернутися до піднесеної історичної місії як основного ісламського представника та антагоніста Заходу. Так, Туреччина може відкинути світськість як чужу їй ідею та, «засвоївши уроки добра і зла західного впливу» (в контексті секуляризму та демократії), рішуче зречтисся спадщини М. К. Ататюрка та досягти права знову перетворитися на умовного лідера ісламського світу.

У світі «після холодної війни», який з точки зору теорії зіткнення цивілізацій розглядає С. Хантінгтон, саме релігійний фактор у випадку сучасної Туреччини передбачив надання нею, а також з боку Саудівської Аравії, Ірану та Лівії фінансової допомоги та зброї боснійцям в югославському конфлікті, але не із причин ідеології, політики з позиції сили чи економічних інтересів, а через культурну спорідненість. На цей приклад він посилається в контексті загрози виникнення найбільш масштабних, важливих та небезпечних конфліктів у новому світі не між соціальними класами, а між народами різної культурної

ідентифікації. Вибудовування глобальної політики уздовж нових ліній – культурних – американський політолог ілюструє демонстрацією в м. Сараєво 18 квітня 1994 року за участі декількох тисяч людей, які розмахували прапорами Саудівської Аравії та Туреччини: «Піднявши над собою ці прапори, замість прапорів ООН, НАТО або США, жителі Сараєво ототожнювали себе зі своїми братами-мусульманами та показали світу, хто їх справжні та «не такі вже й справжні» друзі». Так, серед мусульманських країн Туреччина займає унікальне становище завдяки наявності глибоких історичних зв'язків із мусульманами на Балканах, Середньому Сході, Північній Африці та Центральній Азії. Цілком можливо, що саме Р. Т. Ердоган міг та мав намір стати необхідним лідером масштабу М. К. Ататюрка, який би об'єднав релігійну та політичну спадщину османів для перетворення Туреччини із розірваної країни на стрижневу ісламську державу. Особливо релевантною вдається ця теза, враховуючи «монопольний» досвід Вестфальської системи суверенних, але «цивілізованих» національних держав та підконтрольних їм колоніальних територій, які так і не прийняли Османську імперію до «європейської сім'ї», незважаючи на те, що значну частину цього періоду османи контролювали до чверті того, що вважалося Європою. З іншого боку, це б означало відмову від ідей М. К. Ататюрка, чії реформи були направлені на перетворення Туреччини із мусульманської близькосхідно-балканської в світську європейську країну. Тим більше, що Туреччина вважається одним із принципово важливих геополітичних центрів. Так, у своїй «Великій шахівниці» [15] американський політолог, соціолог і державний діяч З. Бжезінський ідентифікує його як такий, що «стабілізує регіон Чорного моря, контролює доступ із нього в Середземне море, врівноважує Росію на Кавказі, все ще залишається протиотрутою від мусульманського фундаменталізму і служить південним якорем НАТО».

Принагідно важливу роль в контексті проектування зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана відіграє також його портрет як персоналії і політика. Так, сім'я турецького лідера походить із турецького містечка Різе; середню освіту він отримав у школі імені Імама Хатіпа (Релігійній

професійній середній школі). Фактор ісламського виховання в сім'ї та ліцеї значною мірою визначив вектор його політичного майбутнього. В період навчання в Університеті Мармари на факультеті економіки та адміністративних наук він почав активно цікавитися суспільно-політичними процесами в країні, зокрема, беручи участь у діяльності Національної асоціації турецьких студентів, а вже у 1976 році був обраний головою стамбульського осередка молодіжного крила проісламської Партії національного порятунку (Millî Selâmet Partisi, MSP), яку було заборонено в результаті перевороту 1980 року. У 1983 році Ердоган повернувся в політичне життя Туреччини вже у складі Партії добробуту (Refah Partisi, RP), а два роки потому очолив її регіональне відділення в провінції Стамбул та став членом Центральної виконавчої ради партії [85]. Першим визначним досягненням в політичній кар'єрі Р. Т. Ердогана стало обрання його мером м. Стамбул на місцевих виборах 1994 року, а 14 серпня 2001 року він оголосив про заснування разом із однодумцями Партії справедливості та розвитку (Adalet ve Kalkınma Partisi, AK Parti). Політична сила, яка почала користуватися широкою народною підтримкою вже у перший рік свого існування, стала правлячою партією більшості, отримавши дві третини депутатських місць у складі Великих національних зборів Туреччини за результатами парламентських виборів 2002 року. Вже 15 березня 2003 року Р. Т. Ердоган обійняв посаду прем'єр-міністра, за часи перебування на якій в країні було запроваджено низку реформ, в тому числі у напрямку демократизації, забезпечення прозорості та запобігання корупції. Ці та інші внутрішньополітичні досягнення, охрещені багатьма іноземними оглядачами та західними лідерами як «тиха революція», йшли пліч-о-пліч із актуалізацією прагнень Туреччини щодо європейської інтеграції, інтенсифікацією зусиль у напрямку вирішення Кіпрської проблеми та динамічною розбудовою політико-дипломатичних контактів та портфолію торговельних партнерів.

Раціональна внутрішня та зовнішня політика турецького уряду під керівництвом прем'єр-міністра Ердогана передбачили успіх Партії справедливості та розвитку на парламентських виборах 2007 та 2011 років із

46,7 та 49 відсотками голосів відповідно. Так, 60-й та 61-й уряди Турецької Республіки були сформовані очолюваною ним політичною силою. Нарешті, у липні 2014 року чинний голова уряду розпочав свою передвиборчу президентську кампанію із символічного м. Самсун, де 95 років тому розпочав боротьбу за незалежність турецького народу Мустафа Кемаль Ататюрк [86]. В результаті виборів, які відбулися 10 серпня 2014 року – вперше шляхом прямого голосування, – Реджеп Тайїп Ердоган став дванадцятим президентом Турецької Республіки, набравши в першому турі 52,1 відсотка голосів. Звертаючись в м. Анкара до багатотисячного натовпу прихильників із балкону штаб-квартири очолюваної ним Партії справедливості та розвитку, новообраний президент Ердоган назвав свою перемогу початком нової ери в історії Туреччини [87]. Незважаючи на падіння показників електоральної підтримки на тлі масових арештів після спроби державного перевороту 2016 року, а також у зв'язку із складною економічною ситуацією в країні, у боротьбі за президентське крісло в ході дострокових всезагальних виборів 2018 року він вдруге здобув перемогу, набравши 52,59 відсотка голосів. 9 липня 2018 року Р. Т. Ердоган склав присягу як перший голова держави із президентською формою правління, до якої Туреччина перейшла від парламентської республіки із вступом в законну силу відповідних конституційних поправок. Електоральна підтримка конституційної реформи щодо фактичної консолідації президентської влади була мінімальною: за внесення 18 поправок до Основного закону Туреччини проголосували 51,41 відсотка громадян, які взяли участь в референдумі [88].

Із набуттям чинності оновленої конституції, зокрема, глава держави, якому тепер належить виконавча влада в країні, отримав право на одноосібне введення надзвичайного стану та на визначення політики в сфері національної безпеки, а також право розпуску однопалатного турецького парламенту. Президент був наділений повноваженнями щодо призначення та звільнення віцепрезидентів та міністрів, а інститут уряду як такий (у вигляді Ради міністрів) та посаду прем'єр-міністра було ліквідовано. Конституційні поправки формату 2017 року створили ризик деформації системи стримувань і противаг та

наділення президента необмеженою владою, що ілюструє, зокрема, стаття 104 турецької Конституції зі змінами, перелік обов'язків та повноважень згідно із якою є фактично невичерпним. Окрім цього, наприклад, Венеційська комісія у своєму висновку 875/2017 від 13 березня 2017 року [89] вказує на суперечливу природу обставин проведення конституційної реформи, в тому числі посиляючись на придушення поліцією акції протесту під парламентом у січні 2017 року, негайне введення заборон або накладення обмежень за рішенням губернатора м. Анкара та очільників інших регіонів Туреччини на «будь-які публічні демонстрації в громадських місцях», фізичні зіткнення між депутатами від найбільшої опозиційної партії CHP та правлячої АК Parti на тлі висунутих з боку опозиції звинувачень влади в порушенні таємниці процедури голосування тощо. Разом із цим, у висновку зазначається, що суверенне право кожної держави на вибір форми державного правління не є безумовним та має бути реалізовано із позиції поваги до принципів поділу влади та верховенства права, особливо у випадку президентизму, який за своєю природою несе в собі «внутрішню небезпеку переростання в авторитаризм».

Реджеп Тайіп Ердоган розпочинав свій політичний шлях як видатний реформатор та поборник європеїзації, у тому числі доклавши на початку 21-го століття значних зусиль у напрямку інтеграції Турецької Республіки в Європейський Союз. Переконавання офіційної Анкари в особі прем'єр-міністра Ердогана щодо необхідності примкнення Туреччини до європейської сім'ї держав для повернення їй належного місця на міжнародній арені на той час превалювало над його неприхованою відданістю ідеям ісламу у світській державі. Як голова уряду він продовжив роботу навколо підготовчого процесу щодо відкриття офіційних переговорів про вступ Туреччини до ЄС, який було запущено в рамках Гельсінського саміту 1999 року, та *inter alia* наближення країни до встановлених Копенгагенськими критеріями стандартів. Проте крах європейського проєкту призвів до звернення Реджепа Тайіпа Ердогана до нинішньої концепції «суверенної демократії». Так, підхід його уряду до застосування норм демократії та громадянських свобод був інструментальним

та ситуативним і вже наприкінці 2000-х років всі реформи, в тому числі щодо забезпечення свободи слова, політичного та релігійного плюралізму та прав національних меншин, були сегментовані. Зокрема, у 2009 році було заборонено Партію демократичного суспільства (Demokratik Toplum Partisi, DTP), яка складала четверту за кількістю депутатських місць фракцію в парламенті [90], представляючи інтереси етнічного населення курдського походження. Того ж року Греко-Православному Патріархату Стамбула було відмовлено у праві використовувати історичний та загально визнаний прикметник «Вселенський» у назві, чим було піддано сумніву його екуменічний характер [91]. З іншого боку, зміцнення економіки Туреччини та самопозиціонування Р. Т. Ердогана в якості рупору консервативних кіл забезпечило йому перемогу на виборах 2014 року. Як ветеран турецької «великої політики» він зміг консолідувати владу в країні навколо посади президента, яка досі носила переважно церемоніальний характер.

Критичною точкою в процесі еволюції політичного портрету Реджепа Тайіпа Ердогана став розкол між ним і його соратниками, з одного боку, та Фетхулаххом Гюленом і його послідовниками – з іншого. Так, ідеї останнього мали декілька мільйонів прихильників у Туреччині та поширювалися через розгалужений як на території країни, так і закордоном освітній рух «Хізмет», духовним лідером якого є Гюлен. Наприклад, випускники «гюленівських» приватних шкіл, ліцеїв та університетів, які займали згодом провідні позиції у бізнес-структурах, силових структурах та судовій системі Туреччини, стали електоральною опорою очолюваної Ердоганом Партії справедливості та розвитку [92]. З 2013 року риторика одного із найближчих соратників тодішнього прем'єр-міністра змінилася на діаметрально протилежну. Особливої критики з боку Фетхулахха Гюлена зазнали дії урядових правоохоронних органів під час протестів у парку Гезі (м. Стамбул), які були охрещені у міжнародному правозахисному співтоваристві як «насильницьке заперечення права на мирні зібрання в Туреччині» [93]. В організації демонстрацій, які із екоактивістської акції переросли у масовий протестний рух представників

світської частини суспільства, невдоволеного авторитаристським та ісламістським векторами політики турецького уряду, були звинувачені та зазнали переслідувань сам Гюлен та його послідовники. Ці події призвели до подальших трансформацій суспільно-політичного середовища в Туреччині вже за правління Р. Т. Ердогана в якості президента, які дедалі більше дистанціювали країну-кандидата на членство в ЄС від відповідності європейським стандартам і цінностям. Так, у грудні 2014 року відбулися масові арешти журналістів та працівників засобів масової інформації [94], а внесені у 2014 та 2015 роках поправки до Закону 5651 «Про регулювання інтернет-публікацій» призвели, зокрема, до розширення повноважень Управління у справах телекомунікацій щодо ухвалення розпоряджень про блокування доступу до інтернет-ресурсів/видалення їх контенту без попереднього судового розгляду або застосування альтернативних процедур [95].

Кульмінаційними ж у даному відношенні стали події в ніч із 15 на 16 липня 2016 року, коли було вчинено організовану спробу воєнного перевороту, що дало турецькій владі вагомі підстави для *de jure* оголошення надзвичайного стану в країні та наділення уряду надзвичайними повноваженнями. *De facto* ж останній отримав право на реалізацію законодавчої функції самостійно, без будь-якого контролю з боку парламенту чи Конституційного суду, що призвело до вжиття ним ряду «позарамкових контрзаходів» [96]. Втім, цим подіям передував сплеск насильства та тероризму в Туреччині, безпрецедентний в своїх масштабах та зростаючій навесні 2016 року кількості нападів на цивільне населення та сили безпеки. Крім того, у 2015-2016 роках на південному сході країни спостерігалось зростання насильства між силами безпеки та озброєними групами, що призвело до тяжких наслідків для місцевого населення, та, відповідно, оголошення із серпня 2015 року у ряді міст та районів комендантських годин – іноді на безперервній основі [97]. З іншого боку, у січні 2016 року поліцією було затримано десятки наукових співробітників за підписання петиції, яка закликала припинити військову кампанію в південно-східній Туреччині. За інформацією преси, проти цих науковців було відкрито

припис за поширення «пропаганди тероризму» та за образу держави (стаття 301 Кримінального кодексу). Спроба ж воєнного перевороту, якій вдалося запобігти, в тому числі завдяки підтримці з боку тисяч людей, які виступили єдиним фронтом та вийшли на вулиці для артикуляції «вотуму довіри» діючому уряду (250 осіб загинули та понад дві тисячі – були поранені в ході зіткнень [98]), була представлена як замах на турецьку демократію. Як наслідок, розгром змовників призвів до подальшого видавлювання військової еліти на задній план, тобто усунення її від будь-якого впливу на політичне життя в країні, а також до остаточної консолідації державної влади навколо Реджепа Тайіпа Ердогана і, нарешті, до завершення «цивілізаційного повороту» його адміністрації на Схід на противагу західним стандартам та цінностям.

Паралельно відбувалася ідеологічна трансформація і очолюваної Р. Т. Ердоганом Партії справедливості та розвитку. На початку 21-го століття Туреччина переживала складну внутрішньодержавну ситуацію як у політичному, так і в економічному плані. Ряд переворотів (у 1960, 1971 та 1980 роках), часта зміна партійного складу парламенту, ліквідація політичних сил, а також постійна зміна їх керівництва посилювали нестабільність в країні. В Туреччині існував запит на партію із чіткими та об'єктивними цілями, які б відповідали потребам суспільства, а також із сильним лідером, здатним реалізовувати поставлені завдання на практиці. За таких обставин поява у політикумі країни Партії справедливості та розвитку виявилася як ніколи своєчасною. Окрім цього, у виграшну ситуацію АК Parti поставило те, що її лідер врахував помилки минулого, відмовившись від виключно проісламських лозунгів та висунувши у передвиборчій програмі саме ті цілі, які хотіли почути в суспільстві. Водночас політична сила не відмовилася від ісламу остаточно, проголосивши себе помірковано-ісламістською та заявивши про бажання поєднати такі поняття як іслам та демократія, що привернуло увагу електорату. Він охоплював громадян, згодних із тим, що в країні, де переважну частину населення становлять мусульмани, пріоритет повинен надаватися ісламській партії, але не радикальній, а також тих, хто надихнувся ідеями Партії

справедливості та розвитку щодо демократизації, побудови громадянського суспільства, вирішення економічних проблем, а найголовніше – вступу до ЄС [99, с. 61]. Отже, парламентські вибори 2002 року засвідчили успіх АК Partî, якій вдалося зайняти більшість місць у парламенті та сформувати однопартійний уряд. Риторика передвиборчих кампаній політичної сили напередодні парламентських виборів 2007 та 2011 років була послідовною, як і їх результати (партія зберегла та навіть покращила свої позиції).

В подальшому на тлі дестабілізації ситуації на Близькому Сході та сусідніх країнах після 2011 року, а також появи нових загроз в особі ІДІЛ (ДАШ) та міжнародного тероризму в цілому змінювалися програмні пріоритети правлячої в Туреччині партії на користь зовнішньополітичної лінії, зокрема, в частині необхідності досягнення лідерських позицій в регіоні та світі. В свою чергу протестні акції та корупційний скандал 2013 року, який передбачив принциповий розкол між прихильниками Ердогана та Гюлена, похитнув ситуацію в країні та призвів до трансформації внутрішньополітичного порядку денного Партії справедливості та розвитку напередодні президентських (2014) та парламентських (2015) виборів. Як наслідок, політична сила у передвиборчій програмі 2015 року відмовилася від декларування зусиль щодо вступу до ЄС як одного із пріоритетних напрямків подальшої діяльності, скоригувавши дане формулювання на користь «розвитку двосторонніх відносин із країнами-членами ЄС», а також зробила акцент на необхідність розвитку «м'якої сили» в боротьбі із терористичними загрозами та протидії формуванню «паралельної держави» (маючи на увазі прихильників гюленістської ідеології) [100]. Відкидання при цьому на другий план завдань щодо вирішення економічних проблем значною мірою визначило порівняно незадовільний для АК Partî результат парламентських виборів 2015 року (40,9 відсотка голосів при 25,0 відсотках голосів, відданих турецькими громадянами на користь головної опозиційної Народно-республіканської партії). Після того, як після виборів у червні 2015 року правляча партія втратила більшість у парламенті і не змогла сформувати урядову коаліцію, було призначено

тогорічні дострокові вибори, завдяки яким Партії справедливості та розвитку вдалося повернути електоральну перевагу. Нарешті, у 2018 році в Туреччині паралельно із президентськими пройшли дострокові парламентські вибори, перемогу на яких здобула із показником у 42,6 відсотків голосів АК Parti [101], якій за рахунок альянсу із Партією націоналістичного руху вдалося зберегти більшість у легіслатурі. Основну конкуренцію їй склали опозиційні політичні сили (Республіканська народна партія та Народна демократична партія), які зуміли покращити свій результат, у тому числі за рахунок актуалізації порядку денного навколо економічних проблем. При цьому явка на виборах за умов гострого політичного протистояння досягла високого рівня – 86,23 відсотка.

Наступні чергові президентські та парламентські вибори в Туреччині відбулися у травні 2023 року. Виступаючи на 150-му засіданні глав представництв Партії справедливості та розвитку в м. Анкара, чинний президент Р. Т. Ердоган, який у червні 2022 року оголосив про наміри щодо повторного висування своєї кандидатури, наголосив, що політична сила, яка перебуває при владі із 2003 року, готова перемогти як на президентських, так і парламентських виборах 2023 року і у складі блоку «Союз народу» сформувати парламентську більшість» [102]. Напередодні загальнонаціональних виборів перед електоратом на чашу терезів був поставлений компроментивний характер внутрішньополітичних успіхів і складна економічна ситуація в Туреччині (пов'язана, зокрема, із високим рівнем інфляції та падінням турецької ліри) та амбітний зовнішньополітичний порядок денний, який впроваджується в життя за рядом напрямків – посередницькі зусилля щодо мирного врегулювання між Росією та Україною, екстратериторіальна боротьба із міжнародним тероризмом, політика щодо стабілізації ситуації на Близькому Сході та на Південному Кавказі, геополітична експансія в Африці та на Балканах тощо. Таким чином, перед турецьким народом вкотре постав вибір між запитом на вирішення нагальних проблем соціально-економічного характеру (інфляція в країні зросла до 73,5 відсотків, що є найвищим показником за останні 24 роки [103]) та гіперболізованим за правління прем'єр-міністра і згодом президента

Ердогана самопозиціонуванням Туреччини як потужного регіонального гравця із амбіціями глобального масштабу, а також між ідеологією поміркованого ісламізму, на яку спирається правляча команда, та світськості, до якої звертаються представники опозиції. Остання лінія принципового протистояння є особливо помітною після 2016 року із відходом турецького уряду від кемалістських переконань, в яких ідея секуляризації наділяє військову номенклатуру особливою роллю в якості гаранта турецької державності. Незважаючи на відчутне зміцнення позицій опозиційного конгломерату, в Туреччині, для якої історично характерними є запит на сильну централізовану владу та потреба у харизматичному лідерстві, Р. Т. Ердоган залишається найбільш популярним та впливовим політиком. Відповідно, незважаючи на припущення соціологічних опитувань про успіх опозиції, чинний президент був переобраний на третій термін, набравши 52,14 відсотка голосів у другому турі.

В контексті становлення та еволюції політичної влади Реджепа Тайіпа Ердогана відбувалося оформлення зовнішньої політики Турецької Республіки, яку на сьогодні міністерство закордонних справ визначає як «ініціативну та гуманітарну». Так, відповідно до ініціативного аспекту зовнішньої політики Туреччина використовує низку взаємодоповнюючих політичних, економічних, гуманітарних і культурних інструментів і проводить дипломатію, яка «мислить глобально, але діє локально в кожному куточку світу». Маючи 261 представництво за кордоном, країна створила п'яту за величиною дипломатичну мережу в світі. Разом із цим, Туреччина посилається на людський фактор як на фокус своїх зовнішньополітичних зусиль. При цьому зовнішня політика держави спирається, зокрема, на сформульований М. К. Ататюрком принцип «Мир у країні – мир у всьому світі», який, за словами президента Ердогана, і «відображає ініціативний дух та гуманітарні цінності турецької нації». Проте, незважаючи на задекларований курс на реалізацію скорегованої відповідно до сучасних реалій так званої неокемалістської ідеології, порядок денний офіційної Анкари на міжнародній арені в епоху правління Р. Т. Ердогана може об'єктивно претендувати на звання політики

реанімування неоосманських амбіцій Туреччини. Термін «неоосманізм» було впроваджено в обіг на тлі кіпрських подій 1974 року, коли Туреччина ввела на острів свої війська, сприявши подальшому утворенню на третині його території самопроголошеної Турецької Республіки Північного Кіпру. Із подачі Греції, яка звинуватила Анкару у бажанні повернути колишній вплив на пост-османському просторі, цей термін був підхоплений західними експертами, які розглядали Кіпрський кейс як повернення Туреччини до політики, що базується на імперських традиціях [104, с. 443]. Із першою перемогою на парламентських виборах Партії справедливості та розвитку, а також після призначення Р. Т. Ердогана на посаду прем'єр-міністра та обрання (і, власне, переобрання) у якості президента Туреччини асоціювання політики держави у сфері зовнішніх зносин із неоосманською традицією набуло особливого значення.

Незважаючи на те, що в офіційних документах, що формулюють або інтерпретують зовнішню політику Туреччини, а також в риториці ключових політичних та урядових фігур *in toto* відсутні посилання на історичний досвід Османської імперії як такої, зусилля Анкари із відновлення своєї геополітичної присутності на сучасних територіях колишньої ісламської монархічної наддержави турецької династії Османів за допомогою здебільшого інструментів «м'якої сили» та опосередковано важелів військово-економічного впливу свідчать про протилежне. Сучасна Туреччина на чолі із Мустафою Кемалем Ататюрком в якості її першого президента була заснована саме на руїнах Оттоманської імперії, яка в період найбільшого розквіту в 16-17 століттях займала Анатолію, Близький Схід, Північну Африку, Балканський півострів і прилеглі до нього з півночі землі Європи, а також мала численні васальські території. Новостворена республіка фактично стала наступницею колись могутньої Османської імперії, розпад якої був закріплений Лозаннським договором 1923 року, а колишні володіння турків-османів стали незалежними державами або відійшли до Великобританії, Франції та Росії. Хоча кемалістський період в історії турецької нації разом із ліквідацією інституту султанату та засудженням використання ісламської релігії як політичного

інструменту на століття вперед заклав основи європеїзації та секуляризації, а також модернізації суспільства та держави, сьогодні в умовах невизначеності і непередбачуваності у пост-біполярній системі міжнародних відносин та ерозії балансу сил Туреччина стикається зі «спокусою» звернутися до османської спадщини для впровадження релевантної зовнішньополітичної стратегії.

У той же час неоосманізм Туреччини 21-го століття, що асоціюється із несистемною ісламізацією, ідеями пантюркізму та квазіімперськими амбіціями, успішно співіснує із засадами неокемалізму та його ідеями світської західної ідентичності. Поєднання цих двох ідеологем, що проявляється в «обережній претензійності» зовнішньої політики Анкари, дає підстави для ідентифікації концепту так званого «ердоганізму». Так, наприклад, свою передвиборну кампанію як кандидат президентських перегонів 2014 року тоді голова Партії справедливості та розвитку і прем'єр-міністр Ердоган розпочав саме із м. Самсун, куди у травні 1919 року прибув Мустафа Кемаль Ататюрк для боротьби за незалежність турецького народу [86]. Одночасно досі існує думка, що на логотипі передвиборної програми Реджепа Тайіпа Ердогана було зображено ім'я пророка Мухаммеда в арабському письмі, що стало предметом суперечок навколо доцільності використання релігійних символів у політичних кампаніях [105]. Вже у 2018 році напередодні дострокових президентських та парламентських виборів один зі спільних агітаційних відеороликів кандидата (і на той час голови держави) Ердогана та АК Partі на фоні військового маршу османів оспівував велич Османської імперії як джерело натхнення для новітньої історії турецької нації [106]. Зі свого боку переобраний на посаду президент Ердоган після складання присяги в парламенті відвідав могилу М. К. Ататюрка, вшанувавши таким чином батька-засновника сучасної Туреччини [107]. Така двоїстість політики Р. Т. Ердогана в пошуку «компромісу» між вподобаннями проосманських ісламістів та антиосманських кемалістів простежується в кожній деталі: навіть офіційний веб-сайт правлячої політичної сили функціонує трьома мовами – турецькою, англійською та арабською.

«Ердоганізм» у самоідентифікації Туреччини на міжнародній арені

лежить в основі, зокрема, її стійкого бачення з приводу необхідності реформування Ради Безпеки ООН у відповідності до колективних інтересів усіх 193 держав-членів та системи Організації Об'єднаних Націй в цілому. Позиція турецького уряду щодо справедливого та збалансованого регіонального представництва в рамках одного із головних політичних органів цієї універсальної всесвітньої організації викладена у відомому маніфесті президента Ердогана «Світ є більшим, ніж п'ять країн». Сам Р. Т. Ердоган послідовно виступає із закликами до реформування РБ ООН ще із часів його перебування на посаді прем'єр-міністра Туреччини на тлі неспроможності органу ефективно відреагувати на збройний конфлікт у Сирії [108]. До сьогодні Анкара виступає проти «монополії» постійних членів Ради Безпеки ООН, кожен із яких має право вето, – Сполученого Королівства, Китаю, Росії, Сполучених Штатів та Франції – на прийняття ключових рішень щодо підтримання міжнародного миру та безпеки. Позиція Туреччини, що систематично артикулюється Р. Т. Ердоганом, полягає у формуванні нової архітектури глобальної безпеки, яка б слугувала інтересам всього людства, а не лише п'яти держав-переможниць у Другій світовій війні [109]. З цього погляду Туреччина позиціонує себе також як «точку опору» для об'єднання зусиль разом із іншими зацікавленими у реорганізації органу країнами-одномумцями з різних регіональних груп, відкидаючи таким чином закиди щодо пріоритезації власних інтересів у дискусії навколо реформування РБ ООН. У цьому сенсі впевненість та непохитність позиції Туреччини, яка систематично артикулюється на найвищому політико-дипломатичному рівні, є окремим втіленням зусиль Анкари щодо формування неоосманської надідентичності.

Африканський континент можна вважати одним із цільових регіонів, із якими Туреччина пов'язує порядок денний встановлення справедливого та збалансованого світового порядку. Виступаючи на третьому саміті турецько-африканського партнерства, який відбувся 17-18 грудня 2021 року в м. Стамбул, президент Ердоган вкотре засудив відсутність права голосу в Раді Безпеки ООН у країн Африки із населенням у понад 1,3 млрд людей: «Ми

продовжуємо боротьбу під назвою «Світ є більшим, ніж п'ять країн» не лише заради нас самих, а й заради наших африканських братів і сестер. Я вважаю, що ми повинні об'єднати зусилля для того, щоб Африка була належним чином представлена в Раді Безпеки» [110]. Даний меседж йде пліч-о-пліч із пропозицією Африканського Союзу, внесеною на розгляд Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй ще у 2005 році, щодо збільшення кількості членів РБ ООН як у постійній, так і в непостійній категоріях (з 15 до 26 членів загалом), а також надання африканським країнам двох постійних та п'яти непостійних членських місць [111]. Здійснення «ставки» саме на Африку в питанні неминучості реформування Ради Безпеки ООН на тлі протиріч у глобальній системі міжнародних відносин у форматі *status quo* можна вважати одним із проявів неоосманського бачення Турецької Республіки за правління Реджепа Тайіпа Ердогана, що полягає у прагненні до повернення нації статусу глобальної сили та відродження історичних зв'язків, зокрема із африканським континентом (у часи найбільшого розквіту в 16-17 століттях Османська імперія займала території в тому числі Північної Африки).

Незважаючи на історичну присутність Блискучої Османської Держави в Північній Африці, до 2000-х років континент залишався поза орбітою зовнішньополітичного порядку денного Туреччини. Впевнене стратегічне повернення держави вже після приходу до влади Реджепа Тайіпа Ердогана відкрило нові географічні горизонти і поширилося також на африканські країни, розташовані на південь від Сахари, а також країни Східної Африки [112]. Офіційна Анкара розгорнула нову сторінку у відносинах із регіоном, оголосивши 2005 рік Роком Африки. У 2008 році Туреччина стала стратегічним партнером Африканського союзу (організації-наступниці Організації африканської єдності), що об'єднує 55 африканських держав із 1963 року. Трансконтинентальний формат взаємодії був закріплений на полях першого саміту турецько-африканського партнерства. За правління Реджепа Тайіпа Ердогана в якості прем'єр-міністра, а із 2003 року – президента Туреччини – Анкара інвестувала значні зусилля та кошти в розвиток як торговельно-

економічних, так і політико-дипломатичних зв'язків із континентом. Станом на 2022 рік турецький лідер здійснив 41 візит до 31 африканської держави [113]. Разом із цим, кількість посольств Туреччини в країнах регіону із 12 у 2005 році збільшилася до 42, а кількість дипломатичних представництв африканських держав в Анкарі – з десяти у 2000-х роках до 37. Застосовуючи інші інструменти «м'якої сили», у тому числі зміцнення гуманітарного та культурного співробітництва, а також публічно позиціонуючи Османську імперію як форпост антиколоніалізму в Північній Африці і захисника територій Східної Африки від посягань європейців, турецький уряд прагне сформувати образ «адвоката» інтересів вже сучасної Африки на міжнародній арені.

Амбіційна зовнішньополітична доктрина адміністрації Реджепа Тайіпа Ердогана знайшла своє відображення і під час боротьби із пандемією коронавірусу, яка «вразила» світ своїми масштабами, забравши життя понад 6 млн життів впродовж більше двох років і кардинально змінивши повсякденне існування кожної людини. Туреччина вкотре проявила себе як щедрий донор гуманітарної допомоги і навіть *de jure* закріпила за собою статус країни-виробника вакцини проти COVID-19, відомої як найбільш ефективний та поширений інструмент у боротьбі із цією сумною главою в новітній історії людства. Так, у розпал пандемії коронавірусу Туреччина забезпечила масштабні постачання необхідного обладнання та предметів медичного призначення 160 країнам і 12 міжнародним організаціям по всьому світу [114]. Більше того, у грудні 2021 року після тривалих клінічних досліджень було розпочато серійне виробництво розробленої турецькими вченими – вперше із 1998 року – вакцини проти коронавірусної хвороби із патріотичною назвою *Turkovac* [115]. Незважаючи на те, що вона була схвалена для використання лише в Туреччині, формально остання приєдналася до малочисельної групи (всього дев'яти) країн-виробників власних вакцин проти COVID-19. Таким чином, досягнення турецької медицини, а також постачання разом із іншими формами гуманітарної допомоги 19-тьом дружнім країнам на безоплатній основі 6,3 млн доз вакцини (здебільшого китайського, а також власного

виробництва) доповнили комплексні зусилля держави щодо посилення геополітичного впливу у сучасній конфігурації міжнародних відносин.

Окремої уваги в призмі проектування м'якої сили офіційної Анкари на регіональному та глобальному рівнях заслуговує географія країн-реципієнтів її пожертвувань у вигляді вакцин у боротьбі із коронавірусною хворобою. Так, у ході крайнього саміту турецько-африканського партнерства президент Ердоган анонсував передачу 15 млн доз вакцини проти COVID-19 країнам Африки на тлі стрімкого зростання показників захворювання та низького рівня вакцинації населення. На виконання публічної обіцянки у відповідь на «глобальну несправедливість у забезпеченні доступу до вакцин» Туреччина передала до 5 млн доз, у тому числі вакцини Turkovac, 11-тьом африканським країнам [116]. Показовий жест гуманітарної підтримки був не випадковим, враховуючи систематичні зусилля адміністрації Р. Т. Ердогана щодо посилення торговельно-економічної та оборонно-промислової «присутності» Туреччини на континенті. За останні десятиліття обсяг товарообігу між Туреччиною та Африкою зріс із 5,4 млрд дол. США у 2003 році до 25,3 млрд дол. США у 2020 році [117]. Сьогодні президент Ердоган декларує наміри про збільшення обсягу двосторонньої торгівлі на першому етапі до 50 млрд дол., а в перспективі – до 75 млрд дол. Разом із цим, Анкара зацікавлена у подальшому просуванні вглиб регіонального ринку зброї, зокрема з огляду на швидко зростаючий інтерес до безпілотних літальних апаратів виробництва турецької компанії Baykar Makina серед африканських країн. Туреччина вже має військову базу в Сомалі та постачає транспортні засоби для забезпечення робіт із розмінування в Того, а Марокко та Туніс здійснюють закупівлю ударних безпілотників Bayraktar TB2 з вересня 2020 року [118]. До країн Африки, які до сьогодні виявили інтерес до високоефективних турецьких БПЛА, належать також Ангола та Ефіопія.

Окрім 11 африканських країн, до числа країн-реципієнтів гуманітарної допомоги у формі вакцин переважно китайського та власного виробництва увійшли так звана Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК), незалежність якої до сьогодні визнана виключно Туреччиною, а також Киргизстан,

Узбекистан, Туркменістан, Чорногорія, Молдова, Боснія і Герцеговина та Північна Македонія [119]. Передавши більше ніж півмільйона доз самопроголошеній ТРПК із близько 300-тис. населенням, що складають здебільшого етнічні турки, офіційна Анкара утвердилася у своєму статусі «метрополії» щодо «сателітної» території, яка знаходиться в її політичній, економічній та військовій залежності. Центральноазіатські республіки належать до пулу тюркських держав, які Туреччина прагне об'єднати навколо себе у рамках єдиного геополітичного простору на основі спільної етнічної, історичної, культурної та релігійної спадщини [120]. Боснія і Герцеговина, Чорногорія та Північна Македонія розглядаються Туреччиною в якості «воріт» до історично лояльного регіону Балканського півострову із його значним торговельним і логістичним потенціалом [121]. Молдова представляє геостратегічний інтерес завдяки своєму розташуванню в басейні Чорного моря і перебуванню в її складі невеликої автономної області Гагаузія, населеної переважно православними тюрками [122]. Примітно, що усі вісім (враховуючи ТРПК) країн не мають ані членства в ЄС, ані тісних зв'язків з іншими євразійськими геополітичними «важковаговиками» – Росією та Китаєм (як, наприклад, Сербія на Балканах або Казахстан у Центральній Азії). Це відкриває «вікно можливостей» для розширення геополітичних важелів впливу Туреччини та становлення її як альтернативної сили в Євразії.

Ідея легітимної боротьби турецької нації за власне величчя як неоосманський проєкт сучасної Туреччини простежується у змісті статей авторства Реджепа Тайіпа Ердогана для топових світових ЗМІ. Так, у матеріалі під назвою «Як усунути проблеми в системі ООН і чому ми маємо це зробити», опублікованому у всесвітньо відомому американському журналі *Foreign Policy* 26 вересня 2018 року, президент Ердоган наголосив на наступному: «Незважаючи на те, що Туреччина не є наддержавою за військовим або економічним потенціалом, вона належить до глобальних лідерів завдяки своєму внеску у врегулювання криз в Іраку, Сирії та інших країнах, а також як одна із провідних держав-донорів гуманітарної допомоги» [123]. У своїй статті для

китайського проурядового таблоїду Global Times, надрукованій 1 липня 2019 року, турецький лідер звернувся до історичного досвіду китайського та турецького народів як «представників найбільш стародавніх цивілізацій на протилежних кінцях азіатського континенту», обидва із яких сьогодні несуть значну відповідальність перед людством у формуванні нового багатопольярного світопорядку [124]. Нарешті, 15 березня 2021 року побачив світ матеріал авторства президента Ердогана для американського медіа-агентства Bloomberg, присвячений внеску очолюваної ним держави у вирішення сирійського питання у вигляді прийому мільйонів біженців, проведення антитерористичних військових операцій, а також створення безпечних зон у звільнених від терористичних угруповань районах, що вкотре проявив Туреччину як «оплот надії для пригноблених народів, захисника невинних жертв і ключ до врегулювання криз» [125]. Таким чином, риторика Р. Т. Ердогана у міжнародному інформаційному полі підкріплює умовне повернення Туреччини до політики, що ідеологічно базується на імперських традиціях.

Окремим проявом прихильності до османської спадщини Туреччини з боку адміністрації Реджепа Тайіпа Ердогана стала зміна офіційної назви країни як данина історичній писемній традиції. Так, відповідно до указу президента №2021/24 від 3 грудня 2021 року про використання слова «Türkiye» в іноземних мовах та нову стратегію самоідентифікації держави на національному та міжнародному рівнях країна відмовилася від вживання слів «Turkey», «Türkei» та «Turquie» у посиланнях на Турецьку Республіку. Раніше у брендуванні турецької експортної продукції вже використовували фразу «Made in Türkiye» замість «Made in Turkey». Тепер згідно із документом слово «Türkiye», яке «символізує та найкращим чином передає культуру, цивілізацію та цінності турецької нації», має представляти її тисячолітню історію в усіх інших сферах. У даному контексті в рамках зусиль щодо просування бренду «Türkiye» саме така назва країни використовується «в усіх видах діяльності та листування, в офіційних відносинах, особливо з іншими державами, міжнародними установами та організаціями» [126]. Незабаром до Організації Об'єднаних

Націй було направлено відповідний лист від 26 травня 2022 року за підписом міністра закордонних справ Туреччини Мевлюта Чавушоглу на ім'я Генерального секретаря ООН Антоніу Гутерріша із проханням повсюдно звертатися до держави як «Türkiye» замість «Turkey». Своім листом голова дипломатії Туреччини звернувся із запитом щодо інформування всіх відповідних органів, установ та структурних підрозділів ООН, а також держав-членів організації про вживання словосполучення «Republic of Türkiye» у якості нової офіційної назви країни англійською, а слова «Türkiye» – як її скороченої версії. Нововведення у найменуванні держави торкнулися також інших офіційних мов, встановлених для використання в роботі системи ООН – французької, іспанської, китайської, окрім російської та арабської. За повідомленням речника ООН Стефана Дюжарріка [127], відповідні зміни вступили в силу з моменту отримання листа вже 1 червня 2022 року.

Даний крок уособлює зусилля щодо посилення престижу держави на міжнародній арені, а також збереження та піднесення культури та цінностей турецької нації, які президент Ердоган та його уряд вважають за свій обов'язок перед тисячолітньою історією Туреччини. Хоча технічно в такий спосіб Туреччина могла прагнути позбутися асоціації із свійським птахом (англійською «turkey» означає «індик»), а також деяких інших негативних конотацій [128] (серед неформальних значень слова, яке пишеться та вимовляється так само як назва країни Туреччина, відповідно до Кембриджського словника – «щось, що закінчується невдачею» та «нерозумна людина»), особливо враховуючи чутливість турецького уряду до питання зовнішнього сприйняття країни і його риторику «позитивного націоналізму». Водночас після майже столітньої практики користування етнонімом, транслітерованим з англійської мови, «національний ребрендинг» Туреччини було інтерпретовано як сигнал про небажання офіційної Анкари надалі «підігравати» Заходу, зокрема асимілюючи назву країни на догоду англосаксонській традиції [129]. Рішення турецького уряду набуває особливо демонстративного характеру з огляду на відсутність у латинському алфавіті

літери «Ü», що може ускладнювати «повсякденне» використання нової назви. Так, після проголошення незалежності у 1923 році і з переходом з арабської писемності османської мови на сучасний турецький алфавіт на основі латиниці у 1928 році республіка отримала автентичну назву «Türkiye», але саме етнонім «Turkey» закріпився в загальному обігу. Факт зміни міжнародного правопису назви країни, а також запуск масштабної інформаційної кампанії під хештегом #helloTürkiye із закликом використовувати версію «Türkiye» замість «Turkey» та інших варіантів перекладу на іноземні мови [130] можна вважати елементом «претензійної» самоідентифікації Туреччини на міжнародній арені.

Сьогодні адміністрація президента Ердогана ставить перед собою нові амбітні цілі в якості данини як османській, так і кемалістській спадщині. В одному із крайніх новорічних звернень турецький лідер висловив надію на включення «великої та могутньої Туреччини до топ десяти найбільших економік світу у 2023 році» [131] як присвяту столітній річниці проголошення Турецької Республіки на чолі із Мустафою Кемалем Ататюрком у 1923 році. «Претензійний» порядок денний розвитку країни саме до 2023 року, у тому числі на зовнішньополітичному напрямі, був окреслений ще в період перебування Реджепа Тайіпа Ердогана на посаді прем'єр-міністра Туреччини у передвиборчій платформі очолюваної ним АК Parti 2011 року. У відповідному розділі програми під назвою «Держава – лідер» йдеться про прагнення політичної сили досягти включення Туреччини до переліку провідних країн світу, враховуючи її історичний досвід та геополітичне положення, а також реалії глобалізаційних процесів [132]. На честь сторіччя із дня заснування республіки у Туреччині також планувався тестовий запуск у космос гібридної ракети вітчизняного виробництва із жорсткою посадкою на Місяці [133]. У рамках комплексних зусиль із розвитку національної космічної галузі указом президента у 2018 році у складі Міністерства промисловості та технологій було засновано Турецьке космічне агентство, а вже у 2021 році світ побачила дорожня карта державних аерокосмічних досліджень – Національна космічна програма Туреччини [134], яка, окрім ключової місії щодо встановлення

«першого контакту із Місяцем» саме у 2023 році, ставить на меті створення власного конкурентоспроможного бренду в області розробки супутників нового покоління, встановлення регіональної системи позиціонування та синхронізації, побудову космодрому для забезпечення доступу в космічний простір, а також розвиток космічної метеорології. Присвячення вступу в так звану вищу лігу глобальної космічної гонки – предмету національної гордості та престижу – кемалістській епосі в багатовіковій історії Туреччини, зокрема, є проявом ататюркізму як елементу ідеології розбудови нової турецької державності.

Разом із цим, за словами президента Ердогана, на сьогодні розпочато підготовку до побудови «Туреччини зразка 2053 та 2071» як потужного регіонального та глобального гравця на честь інших визначних для турецької нації дат [135] – вже із часів панування Османської імперії та раніше першої династії турків-сельджуків. Так, наприклад, у квітні 2022 року був затверджений генеральний план Туреччини із транспортування та логістики на 2053 рік, реалізація якого має на меті перетворення країни на «супердержаву у сфері логістики в масштабах географії, що простягається від Лондона до Пекіна, від Сибіру до Південної Африки» [136]. Зі свого боку Туреччина, зокрема, відповідно здійснила інфраструктурні інвестиції на суму 172 млрд дол. США у п'яти основних секторах економіки у період із 2003 по 2021 рік. До 2053 року Туреччина прагне досягти нульового рівня викидів в атмосферу [137] та здійснити «революцію зеленого розвитку» відповідно до положень уже ратифікованої Паризької кліматичної угоди [138], розпочати вітчизняне виробництво бойових літаків, зокрема винищувачів [139], впровадити масштабні соціально-економічні реформи [140]. Саме у 2053 році виповнюється 600 років із моменту падіння Константинополя (нинішнього м. Стамбул) і завоювання його турками-османами у 1453 році – епохальної події, що згідно із європейською історіографією завершила добу Середньовіччя та утвердила турецьке панування в східному басейні Середземномор'я і на Балканах. 2071-й рік символізує зі свого боку тисячолітню турецьку історію як таку із часів битви під Манзікертом (нині – м. Малазгірт) 1071 року, в якій турки-сельджуки

розбили візантійські війська, підкоривши згодом більшу частину Малої Азії. У своїй риториці Реджеп Тайіп Ердоган відверто присвячує цим визначним історичним датам грандіозне бачення політичних, військових та економічних досягнень Туреччини, що охоплюють територію від Сирії та Лівії до Східного Середземномор'я та Чорного моря, у якості демонстрації характерного бачення турецького уряду заслуженого становища держави в регіоні та світі.

Африканський континент є не єдиним регіоном, в якому в епоху Реджепа Тайіпа Ердогана відбулася безпрецедентна геополітична експансія Туреччини. Поряд із країнами Африки, із якими Анкара розширює відносини зі значною динамікою, зокрема за рахунок взаємного обміну дипломатичними представництвами, поглиблення політичних, торговельно-економічних, гуманітарних та культурних зв'язків, із приходом до влади АК Parti Балкани – колись «західний фронтір османської ойкумени» – повернулися в орбіту геостратегічного інтересу Туреччини. Так, остання актуалізувала свої зусилля щодо розбудови відносин із Боснією і Герцеговиною та Сербією та водночас сприяння міжнародному визнанню незалежності Косова, укріплення зв'язків із Хорватією, Північною Македонією, Албанією та останнім часом Чорногорією, а також громадами балканських турків, що компактно проживають у країнах регіону. Більше того, безпосередньо президент Ердоган посилається на Туреччину як на *inter alia* балканську державу [141], а турецька дипломатія називає Балкани «географічним коннектором» Туреччини із рештою країн Європи. Так, Анкара декларує чотири напрямки реалізації власної регіональної стратегії: політичний діалог на високому рівні, безпека для всіх, максимальна економічна інтеграція, а також збереження багатоетнічних, полікультурних і багатоконфесійних соціальних структур [142]. Зважаючи на деформацію балансу сил на Балканах із розпадом Югославії і досвід руйнівних війн та етнічних чисток, Туреччина проєктує зовнішньополітичні зусилля на формування «сфер спільних інтересів» серед балканських країн та акселерацію широкої регіональної інтеграції.

Наприклад, за президентства Р. Т. Ердогана досягли найвищого рівня в

історії двох держав відносини Туреччини та Сербії – значною мірою лояльної до Москви балканської країни, яка одночасно має статус країни-кандидата на членство в ЄС. Роль своєрідного «мосту дружби» між Анкарою та Белградом відіграє малочисельна громада босняків (слов'янських мусульман), яка проживає в сербській частині Санджакського регіону [143] – колись адміністративної одиниці Османської імперії – із центром у м. Нові-Пазар на південному заході сучасної Сербії. Саме тут у вересні 2021 року було відкрито генеральне консульство Туреччини, яке стало першим закордонним дипломатичним представництвом у місті [144]. Незважаючи на відсутність спільного кордону, держави вважають одна одну сусідніми і розвивають двосторонню взаємодію в дусі «стратегічного партнерства». Про це свідчить безпрецедентна активізація із 2017 року взаємного обміну візитами на найвищому політичному рівні: турецький лідер здійснив до цього часу два візити до Белграду та прийняв в Туреччині президента Сербії Александра Вучича чотири рази. Із 2018 року міждержавна взаємодія здійснюється також у двосторонньому форматі в рамках Ради співробітництва високого рівня. У даному контексті заслуговує окремої уваги той факт, що взаємне встановлення дипломатичних відносин Анкара та Белград датують 1879 роком [145], який ознаменував закінчення війни між Російською імперією і союзними їй балканськими державами та Османською імперією.

За аналогією із африканським континентом зростанню престижу офіційної Анкари в регіоні Балканського півострову сприяє актуалізація на місцях культурно-гуманітарних ініціатив, *ab initio* направлених на збереження та розвиток спільної культурної спадщини серед, власне, тюркських народів. Насамперед це стосується програм технічної допомоги у сфері охорони здоров'я, проєктів реставрації архітектурних пам'яток та реконструкції навчальних закладів тощо, які реалізуються Турецьким агентством зі співробітництва та координації (ТІКА) та Управлінням у справах турків, які проживають за кордоном, і споріднених громад (УТВ), а також локальних ініціатив. Так, наприклад, у січні 2022 року були введені в експлуатацію 522

будинків, зведені за сприяння Адміністрації з питань житлового будівництва Туреччини (ТОКІ) в албанському місті Лач, яке постраждало від найпотужнішого в країні за останні 40 років землетрусу [146]. Особливу цінність в контексті просування турецької мови, культури та мистецтва представляє діяльність фонду «Мааріф» (Turkish Maarif Foundation), культурних центрів імені Юнуса Емре (Yunus Emre Cultural Centers) та фундації «Стипендії Туреччини» (Türkiye Scholarships). Нарешті, практичні зусилля зі зміцнення власних геополітичних ставок на Балканах також підкріплюються щедрою дружньою риторикою Анкари, що позиціонує себе в якості адвоката сталого миру, стабільності та процвітання в регіоні, який «протягом останньої чверті століття зазнав тяжких страждань і втрат» [147]. Таким чином, якщо розглядати неоосманізм як одну із неофіційних течій зовнішньополітичної доктрини Туреччини, направленої на розширення впливу та зміцнення своїх позицій на всій території колишньої Османської імперії, то балканський кейс поряд із африканським якнайкраще віддзеркалює її сутність.

Висновки до Розділу 1.

Місце Турецької Республіки на політичній карті світу характеризується волатильністю її безпекового середовища до трансформаційних процесів, що ознаменували реструктуризацію геополітичного простору по завершенню епохи «холодної війни». Водночас унікальність територіально-географічного положення цієї «найбільш східної європейської та найбільш західної азіатської країни», яка ідентифікує себе як частину одночасно близькосхідного та балканського регіонів та омивається трьома морями (Чорним, Егейським та Середземним), визначає особливий статус Туреччини в регіональній та глобальній геополітиці. Винятковим у даному контексті є також біконтинентальне розташування країни більшою мірою в Південно-Західній Азії (97 відсотків) та частково в Південно-Східній Європі (3 відсотки), а також доступ до проток Босфор і Дарданелли – морських шляхів стратегічного значення. Фактично Туреччина розташована на перехресті цивілізацій між

державами Близького Сходу, Східної Європи, Кавказу та Центральної Азії, а також є своєрідною точкою перетину важливих логістичних шляхів, що з'єднують Європу та Азію, з одного боку, та чорноморські та середземноморські країни – з іншого. Характер об'єктивних та суб'єктивних геополітичних факторів, які супроводжують територіально-географічне положення Туреччини, та особливості інтеграційних процесів за її участі, що значною мірою впливають із нього, визначають тактичні та стратегічні можливості та обмеження при формуванні оптимальної для реалізації національних інтересів моделі зовнішньої політики офіційної Анкари, у тому числі її євроатлантичного вектора.

Невипадково політика Туреччини у сфері зовнішніх зносин є об'єктом широкого спектру наукових досліджень. Особливу увагу в контексті наукової розробки перспектив, проблем та трендів євроатлантичного виміру зовнішньої політики Туреччини приділено його формуванню та реалізації саме в добу президентства Р. Т. Ердогана, враховуючи контроверсійний характер здійснення повноправного членства держави в НАТО та скомплікованість її перебування у статусі країни-кандидата на членство в ЄС в епоху його правління. Опрацювання при підготовці дисертаційного дослідження низки праць зарубіжних і вітчизняних науковців дало змогу виокремити серед них низку умовних категорій в залежності від тематичної спрямованості. Так, класифікація дотичної із предметом дослідження фахової літератури охоплює роботи, присвячені аналізу зовнішньополітичних ідеологем, які артикуються в той чи інший період перебування Р. Т. Ердогана на посаді президента; публікації, що розкривають параметри проектування зовнішньої політики Анкари в контексті її євроінтеграційних прагнень, у тому числі у призмі взаємодії між Туреччиною та ЄС у сферах енергетики та управління міграційними процесами; пласт досліджень, спрямованих на вивчення ключових трендів на порядку денному членства Туреччини в НАТО, у тому числі з огляду на динаміку турецько-американських відносин; публікації, безпосередньо або опосередковано присвячені постаті у турецькому політикумі Р. Т. Ердогана та очолюваної ним

Партії справедливості та розвитку в контексті формування та реалізації політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин. При цьому аналіз стану наукової розробки предмету дослідження свідчить про недостатній рівень комплексності вивчення євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, специфіка якого полягає у поєднанні прихильності до євроатлантичного порядку денного та «несистемності» з точки зору зобов'язань перед союзниками по НАТО та партнерами по ЄС, що контекстуально обумовлюється, поміж іншого, параметрами відносин офіційної Анкари із третіми сторонами (насамперед Росією).

Документально-джерельна база, яку було ґрунтовно опрацьовано в ході підготовки дисертаційного дослідження, включає також національні нормативно-правові акти та стратегічні документи, які встановлюють основи формування та реалізації політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин; публічні заяви та статті авторства Р. Т. Ердогана *per se*, офіційні промови та інтерв'ю голів та членів турецького уряду, інших державних та політичних діячів; прес-стейтменти та документи, опубліковані на веб-сторінках міністерства закордонних справ та інших органів державної влади; офіційні матеріали, розміщені на веб-сайтах ООН, НАТО, органів та інституцій ЄС, зовнішньополітичних відомств та інших ключових органів виконавчої влади окремих держав, зокрема Сполучених Штатів, Сполученого Королівства, Франції, Німеччини, Росії тощо, а також двосторонні та багатосторонні угоди і договори, до держав-підписантів яких належить Туреччина; публікації ЗМІ у мережі Інтернет, матеріали некомерційних дослідницьких інститутів та експертно-аналітичних центрів, а також статистичні бази даних, які знаходяться у відкритому доступі. З метою побудови всебічного та об'єктивного уявлення про особливості проєктування зовнішньої політики Туреччини, зокрема її євроатлантичного вектора, партикулярну увагу при підготовці дисертаційного дослідження присвячено постулатам неформальних та офіційно затверджених зовнішньополітичних доктрин, актуальних в епоху президентства Р. Т. Ердогана, як-от «Стратегічна глибина», «Нуль проблем із сусідами»,

«Блакитна батьківщина». При цьому відзначається релевантність сформульованого засновником та першим президентом Турецької Республіки М. К. Ататюрком зовнішньополітичного принципу «Мир у країні – мир у всьому світі», до якої звертається, зокрема, задекларована на офіційному рівні чинна концепція «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики» Туреччини.

Нарешті, з метою забезпечення репрезентативності наукових та практичних результатів дисертаційного дослідження були проаналізовані найбільш авторитетні праці в області сучасної геополітики та футурології, що уможливило встановлення особливостей геоцивілізаційної трансформації Туреччини у пост-Оттоманський період. Зокрема, йдеться про роботи видатних політологів С. Хантінгтона, Ф. Фукуями, Г. Кіссінджера, З. Бжезінського, ознайомлення із якими дозволило визначити актуальні аспекти відмови новоствореної республіки від імперських амбіцій та вступу на шлях до модернізації, європеїзації та демократизації за часів правління М. К. Ататюрка як одного із «передвісників» євроатлантичного вибору пост-воєнної Туреччини та акцептуалізації його з боку країн Заходу. Водночас ретельний аналіз всесвітньо відомого політологічного доробку дав змогу встановити наявність багатовікового османського бекграунду, який не міг не залишити конститутивний відбиток на баченні турецького естемблішменту, зокрема в епоху президентства Р. Т. Ердогана, щодо місця Туреччини у глобальній та регіональній геополітиці. Відповідно, для потреб дисертаційного дослідження з-поміж дотичних концептуально-теоретичних підходів до аналізу зовнішньої політики було взято за основу теорію так званих «концепцій національної ролі» – сукупності власних уявлень ключових осіб, які приймають зовнішньополітичні рішення, про належну роль і призначення держави на міжнародній арені. Так, в тому числі із посиланням на емпіричний досвід становлення та еволюції політичного лідерства Р. Т. Ердогана, простежується фактичне оформлення при формуванні та реалізації політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин концепту так званого «ердоганізму» як вдалого поєднання постулатів неоосманістської та неокемалістської ідеологій.

РОЗДІЛ 2. КЛЮЧОВІ ПАТТЕРНИ УЧАСТІ ТУРЕЧЧИНИ В ПОРЯДКУ ДЕННОМУ ОРГАНІЗАЦІЇ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ

2.1. Історичні, військово-стратегічні та зовнішньополітичні параметри членства Туреччини в НАТО

Організація Північноатлантичного договору була заснована із підписанням у м. Вашингтон у 1949 році однойменної угоди між Сполученими Штатами, Канадою та десятьма європейськими державами в рамках зусиль щодо стримування радянського експансіонізму, а також недопущення відродження націоналістичного мілітаризму в Європі шляхом посилення північноамериканської присутності на континенті та сприяння панєвропейській політико-безпековій інтеграції [148]. По завершенню Другої світової війни у період між 1945 та 1949 роками загроза з боку Радянського Союзу набувала все більш характерних рис, враховуючи фактичну відмову СРСР від виконання зобов'язань щодо скорочення оборонних структур та чисельності збройних сил, а також проголошені ідеологічні цілі Комуністичної партії, які вказували на претензійне бачення пост-воєнних гарантій безпеки. Разом із цим, багатьом країнам Центральної та Східної Європи були нав'язані недемократичні форми правління [149]. Так, у лютому 1948 року за прихованої підтримки з боку СРСР у ході державного перевороту в Чехословаччині був встановлений комуністичний режим. У відповідь на демократизацію Західної Німеччини Радянський Союз здійснював у 1948-1949 роках блокаду залізничних і автомобільних шляхів до контрольованого союзниками західного сектору Берліну з метою недопущення розширення прозахідної сфери впливу в післявоєнній Європі. Нарешті, мав місце відносний успіх Комуністичної партії Італії на парламентських виборах 1949 року.

Аналогічним чином вкрай поляризована боротьба між прокомуністичними та урядовими силами в Греції, яка в 1946 році вилилася у

громадянську війну, а також зростаючий тиск з боку СРСР на Туреччину щодо перегляду статусу Чорноморських проток ставили під сумнів становлення справедливого і сталого мирного порядку в Європі та одночасно спонукали Сполучені Штати до більш тісного залучення в політико-безпековий порядок денний на континенті. Водночас постраждалі від кровопролитної та руйнівної війни європейські держави потребували відбудови економік та зміцнення інструментів забезпечення національної безпеки. Реалізація першої мети вимагала залучення широкомасштабної зовнішньої економічної допомоги для відродження промисловості та продовольчого виробництва, а другої – гарантій проти реваншизму гітлерівської Німеччини та територіальних посягань з боку Радянського Союзу. Сполучені Штати ж розглядали економічно сильну, переозброєну та інтегровану Європу як життєво важливу передумову запобігання комуністичній експансії на континенті. У результаті відмови офіційного Вашингтона від традиційної ізоляціоністської політики в червні 1947 року тодішній державний секретар США Джордж Маршалл запропонував програму американської допомоги для відновлення і розвитку економік країн Європи після Другої світової війни [150]. Реалізація так званого Плану Маршалла не тільки сприяла панєвропейській економічній інтеграції, але й стала катализатором конструювання трансатлантичної системи співробітництва.

Відмова з боку СРСР як взяти участь в реалізації Плану Маршалла, так і дозволити країнам-сателітам у Східній Європі прийняти економічну допомогу зацентрувала тенденцію до принципового протистояння між східним та західним блоками держав на континенті, в якому Туреччина зробила стратегічний вибір на користь останнього. Йому значною мірою сприяла ініційована 33-им президентом США Гаррі С. Труменом програма американської економічної та військової підтримки в спротиві «насильницькій експансії радянського тоталітаризму». Так, у березні 1947 року президент Трумен звернувся до Конгресу США із пропозицією схвалити надання 400 млн дол. допомоги демократичним урядам Греції та Туреччини, а також відправлення до регіону Егейського моря цивільного та військового персоналу

[151]. На ідеологічному рівні так звана Доктрина Трумена була спрямована на нівелювання загрози поширення авторитарних режимів у Європі. На той час контекстуально кемалістська Турецька Республіка відрізнялася особливою динамікою демократизації суспільства із часів завершення Першої світової війни. Саме її «батько-засновник» Мустафа Кемаль Ататюрк взяв за основу курс наближення до західних цінностей за збереження основ ісламської традиції в якості офіційно проголошеної ідеології. Незважаючи на те, що у 1918-1923 роках кемалісти орієнтувалися на Радянську Росію у боротьбі із «західним імперіалізмом», вдавшись до такого політичного ходу з міркувань необхідності боротьби за збереження стратегічних територій під своїм контролем, 29 жовтня 1923 року в день заснування республіки президент Ататюрк заявив, що Туреччина буде європейською країною.

Разом із цим, з точки зору турецьких національних інтересів після смерті М. К. Ататюрка у 1938 році й напередодні Другої світової війни обрана Туреччиною так звана прогерманська зовнішня політика призвела до охолодження відносин із СРСР. Через три дні після нападу Німеччини на Радянський Союз, 25 червня 1941 року, Туреччина проголосила свій нейтралітет. Відносини між Анкарою та Москвою помітно послабшали, враховуючи, зокрема, закиди з боку керівництва СРСР щодо надання Туреччиною допомоги в різних формах гітлерівській Німеччині [152]. У пост-воєнних геополітичних реаліях – уже без Німеччини як самостійного гравця та в умовах ідеологічного розділення Європи – Анкара постала перед екзистенціальним вибором між «американським атлантизмом та радянським післявоєнним євразійством» [42, с. 17]. Завдяки успішній дипломатичній тактиці Вашингтона, а також на тлі політики Радянського Союзу щодо Східної Європи та активної підтримки з боку СРСР низки ісламських держав – регіональних суперників Туреччини – у політичних колах Анкари з'явилася занепокоєність щодо можливої втрати суверенної національної держави. Це було вдало використано Сполученими Штатами з метою заохочення турецького уряду до прозахідної самоідентифікації в обмін на військову та економічну

допомогу разом із безпековими гарантіями [153]. Водночас геостратегічна орієнтація країни стала її своєрідною відповіддю на недружні кроки з боку радянського уряду. Так, у 1945 році СРСР денонсував радянсько-турецький договір про дружбу та нейтралітет від 1925 року. А в 1946 році були висунуті вимоги щодо перегляду Конвенції Монтре 1936 року про режим Чорноморських проток у напрямку забезпечення безпеки протокової зони шляхом спільної із Радянським Союзом оборони [154, с. 170]. Із досягненням домовленостей стосовно надання з боку США військової та економічної допомоги Туреччині в рамках Доктрини Трумена в 1947 році Анкара та Москва опинилися «по різні сторони барикад» на міжнародній політичній арені.

Паралельно геополітичні реалії пост-воєнних часів спонукали, з одного боку, країни Західної Європи до розробки спільних рішень щодо створення системи колективної безпеки на континенті, а з іншого – адміністрацію президента Трумена до інструменталізації трансатлантичної військово-політичної коаліції. Так, із підписанням Брюссельського договору в березні 1948 року Великобританія, Франція, Бельгія, Нідерланди та Люксембург об'єдналися у так званий Західний Союз, який передбачав посилення військової співпраці між п'ятьма західноєвропейськими демократіями, а головне – закладав основи їх колективної оборони [148]. У той же час у травні 1948 року сенатор-республіканець Артур Х. Ванденберг виступив із ідеєю укладення політико-безпекової угоди із країнами Західної Європи, яка б відповідала положенням Статуту Організації Об'єднаних Націй, але існувала б за межами Ради Безпеки ООН, де СРСР мав право вето. 11 червня 1948 року було прийнято однойменну Резолюцію Ванденберга, що поклала кінець ізоляціонізму США в міжнародній політиці і початок тривалим переговорам [155], за результатами яких 4 квітня 1949 року в американській столиці було укладено Північноатлантичний договір. Його підписантами і, відповідно, державами-засновницями НАТО стали Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучене Королівство та Сполучені Штати. Дванадцять країн Європи та Північної

Америци, таким чином, вирішили об'єднати свої зусилля для здійснення колективної оборони та підтримання миру й безпеки, а також для сприяння стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні, заснованих на принципах демократії, свободи особистості і верховенства права. Невдовзі за поданням президента Трумена Конгрес США ухвалив Програму взаємної оборонної допомоги, за якою близько 1,4 млрд дол. було виділено на розбудову системи західноєвропейської оборони.

Системоутворюючим для НАТО став закріплений у Північноатлантичному договорі принцип колективної оборони: згідно зі статтею 5 збройний напад на одну або кількох із сторін у Європі або в Північній Америці вважатиметься нападом на усіх. Окрім цього, «статут» Альянсу передбачає проведення спільних консультацій у разі виникнення загрози територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої зі сторін (стаття 4). Нарешті, стаття 10 трансатлантичної угоди окреслює засади політики відкритих дверей НАТО: сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до Північноатлантичного договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати в життя закріплені в ньому принципи та сприяти безпеці в Північноатлантичному регіоні [156]. Саме це уможливило в подальшому акцептацію вільного вибору з боку ще двадцяти країн на користь членства в Альянсі відповідно до їх внутрішньополітичних демократичних процесів у рамках десяти хвиль розширення, перша із яких у 1952 році ознаменувала вступ до лав НАТО Туреччини, а також Греції. І якщо в період після завершення «холодної війни», особливо із затвердженням механізму «Плану дій щодо членства» на Вашингтонському саміті 1999 року, процес приєднання європейських країн, що прагнуть вступити до Альянсу, супроводжується широким спектром «технічних» вимог до країн-кандидатів (останні повинні досягти відповідності певним політичним, економічним і військовим критеріям, зокрема в контексті ефективного демократичного політичного устрою та ринкової економіки, забезпечення прав національних меншин, зобов'язання розв'язувати конфлікти мирним шляхом, здатності і

готовності брати участь в союзних операціях та місіях), то рішення Туреччини про набуття членства в НАТО, з одного боку, та рішення держав-засновниць про запрошення її до вступу в Альянс – з іншого – стали спільним продуктом низки геостратегічних, економічних і політико-безпекових факторів.

Одним із них стала участь Туреччини у Корейській війні 1950-1955 років у складі коаліційних сил, які виступили проти Північної Кореї. Так, збройний конфлікт між Корейською Народно-Демократичною Республікою (КНДР) та Південною Кореєю, який розпочався незабаром після утворення Організації Північноатлантичного договору, спонукав союзників до інтенсифікації процесу інтеграції та координації у сфері безпеки й оборони через централізований штаб НАТО. Напад КНДР на Південну Корею розглядався значною мірою як акт керованої Москвою комуністичної агресії, що вмотивувало посилення військових зобов'язань США перед Європою в якості гарантій проти радянської експансії на європейському континенті [150]. Позиція Анкари в корейському питанні прискорила реалізацію її євроатлантичного вибору, допомігши Сполученим Штатам подолати спротив з боку окремих держав-членів у ході консультацій щодо членства Туреччини в НАТО, що тривали протягом двох років. Формально Туреччина звернулася із таким запитом 1 серпня 1950 року [37, с. 65]. 22 жовтня 1951 року був підписаний Протокол до Північноатлантичного договору про приєднання Греції та Туреччини, який передбачав зміни до дефініції територій, на які поширюватиметься стаття 5 у разі вступу їх до Альянсу. Протокол визнавав перспективу посилення безпеки в регіоні шляхом приєднання Греції та Туреччини до засновницького договору НАТО і, відповідно, вважався запрошенням їх до членства [157]. Вже 24-28 листопада 1951 року, до акцептації його національними парламентами двох країн, їх представники взяли участь у пленарних засіданнях Північноатлантичної ради – найвищого політичного органу НАТО – в якості спостерігачів [158]. Таким чином, *in essentiālibus* було активізовано процес вступу Туреччини до військово-політичного блоку.

18 лютого 1952 року тодішній президент Джеляль Махмуд Баяр підписав

Документ про приєднання Туреччини до Північноатлантичного договору, а вже під час 9-го засідання Північноатлантичної ради, яке проходило в м. Лісабон 20-25 лютого 1952 року під головуванням державного секретаря Канади із закордонних справ Лестера Б. Пірсона, Турецьку Республіку офіційно вітали як одну із двох нових держав-членів НАТО [159]. На тлі поступової поляризації пост-воєнного світопорядку на східний і західний блоки та зростаючої антагонізації відносин між Сполученими Штатами та Радянським Союзом Туреччина розглядала своє членство в НАТО як форпост безпекових гарантій, що випливають зі статті 5 установчого договору, а також як спосіб зміцнення своєї західної ідентичності. З погляду ж НАТО новий союзник мав стати наріжним каменем безпеки умовного колективного Заходу на її південно-східних кордонах та протистояння радянській «експансії», зокрема завдяки стратегічному розташуванню та потужному військовому потенціалу, тому особлива увага приділялася спілкуванню із населенням Туреччини на місцях для донесення їм ролі та призначення НАТО. Так, зусиллями Альянсу було організовано мобільну виставку під назвою «Караван миру», співзвучною із гаслом «Мир у країні – мир у всьому світі», яку відвідали понад 420 тис. людей у найбільших турецьких містах (м. Анкара, м. Ізмір та м. Стамбул), що еквівалентно близько третині їх жителів [160]. Як наслідок, підтримка євроатлантичного вибору турецького уряду була практично одностайною серед населення країни, яке ототожнювало себе із західною цивілізацією та її цінностями, і виходила далеко за межі безпекових міркувань, про що свідчило проведення в Туреччині впродовж наступних десятиліть низки реформ.

Станом на 2012 рік дослідник В. Аватков виділяв чотири основних етапи членства Туреччини в НАТО з моменту приєднання країни до Альянсу [161]:

1) 1952-1974 рр. – період найтіснішої інтеграції Туреччини в порядок денний військово-політичного блоку. На цьому етапі відбувалося переозброєння турецької армії за стандартами НАТО, на території Туреччини було побудовано понад 100 аеродромів та військових баз, в обмін на постачання стратегічної сировини країна отримувала воєнні дотації, а також

разом із Грецією допомогу з боку НАТО у реалізації програм соціально-економічного розвитку [162]. Протягом цього періоду Анкара була активно залучена в діяльність Групи НАТО із ядерного планування, утвореної в рамках Альянсу у грудні 1966 року [163], а також виступала єдиним фронтом із союзниками в артикуляції колективних ініціатив щодо взаємодії з урядами «комуністичного блоку» навколо скорочення сил у Центральній Європі [164]. Нарешті, на початку 1970-х років було втілено в життя проєкт НАТО «Наземне середовище протиповітряної оборони» (NADGE) у формі повністю інтегрованої напівавтоматичної системи протиповітряної оборони, яка простягнулася від півночі Норвегії до східних кордонів Туреччини. Таким чином, остання поступово набувала статусу надійного бастиону умовного колективного Заходу у протидії поширенню комуністичної ідеології на близькосхідний регіон.

2) 1974-1991 рр. – етап, який розпочався із проведенням Туреччиною військової операції на Кіпрі (так званої операції «Аттіла»), що ознаменувало, як наслідок, перелом у зовнішній політиці Анкари у бік її диверсифікації. Цікавим чином відповіддю на ці події з боку НАТО стала консолідація зусиль із сприяння модернізації збройних сил Туреччини (а також Португалії, а згодом і Греції), посилення її наукового та технологічного потенціалу: за результатами чергового засідання Комітету оборонного планування НАТО у грудні 1977 року було прийнято довгострокове рішення про акселерацію співпраці в рамках НАТО щодо союзників на південно-східному фланзі [165]. Ключовими донорами оборонної допомоги Туреччині стали Німеччина та Сполучені Штати, а пізніше і Нідерланди [166]. Очевидно, що «Дамоклевим мечем» для Організації Північноатлантичного договору нависала «загроза» зближення економічно вразливої Туреччини із Радянським Союзом, особливо на тлі активізації політики Кремля щодо кредитування заходів із модернізації турецької промисловості, а також початку постачання в червні 1987 року природного газу із СРСР до Туреччини транзитом через територію Румунії та Болгарії через спеціально побудований Трансбалканський газопровід.

3) 1991-2002 рр. – період пошуку Туреччиною нового місця в НАТО після

завершення епохи «холодної війни», що ознаменував реалізацію спроб Анкари щодо відновлення доктрини «пантюркізму», перехід військових баз Альянсу до рук турецької влади, а також зміцнення співпраці із країнами Центральної Азії та Кавказу і розширення взаємодії із Росією та країнами Сходу. Ця хронологічна фаза охоплює також воєнно-повітряну операцію НАТО проти колишньої Союзної Республіки Югославія 1999 року, під час якої турецький уряд дотримувався загалом пасивної і навіть мовчазної позиції [167]. Окрім цього, характерним елементом третього етапу стала актуалізація претензійних взаємовідносин між Туреччиною та Грецією. Глибоко вкорінені взаємні підозри двох союзників по НАТО знайшли своє відображення, зокрема, в ході проведення широкомасштабних навчань *Destined Glory 2000* в Егейському морі та Східному Середземномор'ї, направлених на відпрацювання спільних (багатонаціональних) та комбінованих (сухопутних, повітряних, морських) операцій експедиційного характеру [168]. Так, Туреччина відкрито ставила під сумнів правомірність прольотів грецьких винищувачів над островами Лемнос та Ікарія з огляду на їх статус як демілітаризованих.

4) 2002-теперішній час – етап, що визначається прагненням Туреччини до збереження позицій в Організації Північноатлантичного договору в якості молодшого партнера Сполучених Штатів, який займає при цьому більш автономну позицію. Наприклад, починаючи із 2004 року, Анкара виступає проти можливості передачі з боку НАТО конфіденційної розвідувальної інформації країнам-членам ЄС, які при цьому не входять до Альянсу та не є підписантами двосторонньої угоди із НАТО про захист секретної інформації (посилаючись насамперед на кейс Республіки Кіпр) [169]. Водночас цей період представляє Туреччину як «праву руку» НАТО в контексті врегулювання актуальних безпекових питань, що виникають у регіонах Кавказу, Центральної Азії та частково Близького Сходу. У цьому відношенні мається на увазі участь турецького військового контингенту в рамках розгорнутих в Афганістані у 2001-2014 роках Міжнародних сил сприяння безпеці (ISAF), проведення навчань для особового складу грузинських збройних сил, активна військова

співпраця з Азербайджаном, а також надання у 2011 році згоди на розміщення радара протиракетної оборони США/НАТО на власній території.

Зі свого боку колишня старша радниця президента Ердогана та наразі Постійний представник Туреччини при ЮНЕСКО Г. Айбет розглядає еволюцію трансатлантичного напрямку зовнішньої політики країни у його кореляції з етапами становлення безпосередньо НАТО [170]. Так, декларування в Північноатлантичному договорі в якості ключових засад функціонування блоку прагнення до миру, захисту принципів демократії, свободи особистості і верховенства права, сприяння стабільності й добробуту в регіоні через механізми транскордонної оборони диктував дух пост-воєнного періоду. Проте від часів утворення НАТО та вступу Туреччини до лав Альянсу у 1950-х роках і союз, і союзник безпосередньо пройшли довгий шлях перетворення в якісно (та кількісно) видозмінений воєнно-політичний союз, з одного боку, і потужного регіонального гравця – з іншого. Якщо «базовий» функціонал НАТО включав у себе здійснення колективної оборони держав-членів, а також збереження та просування основоположних цінностей ліберального західного порядку, упродовж десятиліть існування блоку та членства Анкари в ньому як перед НАТО в цілому, так і перед Туреччиною *inter alia* поставали нові безпекові виклики, що обумовлювали об'єктивні закономірності видозмінення порядку денного діяльності Альянсу та характеру членства в ньому Туреччини. Так, виокремлюються три основні етапи становлення Організації Північноатлантичного договору та чотири фази трансформації функціональної та нормативної ролі Туреччини як союзника.

У якості точки водорозділу в процесі еволюції НАТО як безпекової спільноти держав Г. Айбет розглядає події 11 вересня 2001 року. Так, в епоху «холодної війни» та відразу після її завершення Альянс мав цілеспрямовану велику стратегію, а вже на третьому етапі, який розпочався після трагедії 9/11, вона видозмінюється на користь розширення участі в різноманітних місіях, які представляють собою своєрідний мікс операцій із «колективної оборони без кордонів», гуманітарних інтервенцій та заходів із захисту торговельних шляхів

і ресурсів. Таким чином, відлік нинішнього періоду становлення Організації Північноатлантичного договору розпочинається із терористичного акту 11 вересня 2001 року, що призвів до масових жертв у результаті захоплення пасажирських літаків і здійснення за їх допомогою атак на будівлі Всесвітнього торгового центру і Пентагону. Трагічні події 9/11 стали каталізатором стратегічної реорганізації НАТО. Зі свого боку до 2007 року роль Анкари в цій реорганізації порівняно до західних союзників була доволі обмеженою. Менше з тим, Туреччина залишалася однією із найбільш активних держав-учасниць операцій та місій, ініційованих і проведених під егідою НАТО після закінчення ери «холодної війни»: від ISAF в Афганістані, KFOR у Косові до EUFOR у Боснії і Герцеговині. Відповідно, вбачається роль Туреччини як переважно «функціонального» союзника на перших двох етапах еволюції НАТО (спочатку як флангової, а згодом як прифронтної держави-члена на тлі зростання важливості регіону Близького Сходу після війни в Перській затоці 1990-1991 років), а на нинішньому етапі – як «стратегічного партнера», відстороненого від трансатлантичного порядку денного, особливо після розриву у зв'язку із військовою інтервенцією в Іраку в 2003 році.

Для цілей цього дисертаційного дослідження в якості альтернативного підходу до періодизації реалізації трансатлантичного вибору Туреччини пропонується розглядати її у призмі трансформаційних процесів у двосторонніх відносинах по лінії Анкара-Вашингтон у пост-воєнний період. Так, незважаючи на те, що в основі Північноатлантичного договору лежить ідея створення пакту взаємної допомоги на умовах солідарності союзників, тобто *de jure* закріплене їх рівноправне військово-політичне співробітництво з метою забезпечення колективної оборони, Сполучені Штати *de facto* вважаються флагманською державою-членом із часів заснування Альянсу. Саме у м. Вашингтон у липні-вересні 1948 року здійснювалися попередні переговори щодо укладення засновницької угоди між представниками Державного департаменту США й послами Канади та держав-учасниць Брюссельського пакту (Великобританії, Франції, Бельгії, Нідерландів та Люксембургу). Американська столиця і стала

місцем проведення їх представниками роботи із розробки проєкту засновницького договору НАТО, де він безпосередньо і був підписаний у 1949 році вже дванадцятьма країнами. Консолідація західноєвропейських держав, а також Канади та Сполученого Королівства навколо США була обумовлена американським *status quo* по завершенню Другої світової війни, яка не тільки не послабила міць країни, а й дала поштовх до її перетворення у 1945-1949 роках на наддержаву із найпотужнішою економікою та армією у світі.

Так, у нових повоєнних умовах очікуваного міжблокового протистояння склався «пазл», в якому Туреччина обрала вестернізацію в якості стратегії свого подальшого розвитку в умовах протидії потенційній «комуністичній експансії» зі Сходу, а Сполучені Штати підтримали її в цьому виборі, чим досягнули блокування в близькосхідному регіоні впливу з боку СРСР [171]. З огляду на вищевказане пропонується хронологічне розмежування процесу набуття та реалізації членства Туреччини в НАТО з позиції динаміки турецько-американських відносин, що дає підстави для виокремлення його чотирьох основних етапів: 1946-1960 рр. («ознайомчий» період, який розпочався за шість років до вступу Туреччини в НАТО з візиту американського лінкора «Міссурі» до м. Стамбул і умовно завершився інцидентом навколо знищення літака-розвідника Lockheed U-2 під російським м. Свердловськ); 1960-1980 рр. (етап «поміркованої прохолоди» у двосторонніх відносинах на тлі загострення Кіпрського питання та, як наслідок, інтервенції Туреччини на територію острова у 1974 році); 1980-2003 рр. (період «раціонального зближення» між Анкарою та Вашингтоном, що розпочався із підписання Угоди про співробітництво у сферах оборони та економіки (DECA) і тривав до розгортання кризи у їхніх відносинах, пов'язаної з інтервенцією США в Ірак); 2003 р.-теперішній час (етап «обережного партнерства», на який припало зіткнення інтересів двох союзників, зокрема стосовно «курдського питання», «сирійської проблеми», оборонних закупівель, за наявності одночасно низки стратегічних точок взаємодії між Туреччиною та США, таких як післявоєнна відбудова Іраку, військово-політична співпраця в Афганістані, боротьба із

терористичними організаціями тощо).

Окремої уваги заслуговує військово-стратегічний потенціал Турецької Республіки як складова системи НАТО. Так, Туреччина має другу за чисельністю армію серед держав-членів Північноатлантичного альянсу. На сучасному етапі кількість військовослужбовців збройних сил країни становить 446,9 тис. осіб [172]. За цим показником Туреччина поступається лише Сполученим Штатам (1 346,4 тис.) та значно випереджує інших союзників, зокрема Францію (207,1 тис.), Німеччину (188,5 тис.), Італію (174,8 тис.) та Великобританію (156,2 тис.). Станом на 2022 рік за чисельністю армії Туреччина посідає одинадцяте місце серед країн світу після Китаю, Індії, США, Північної Кореї, Росії, Пакистану, Ірану, Південної Кореї, В'єтнаму та Єгипту [173]. Окрім цього, при загальній кількості населення у понад 82 млн резервний військовий персонал Туреччини становить 200 тис. осіб. За традицією, закладеною із часів правління М. К. Ататюрка, армія є одним із найбільш поважних та дисциплінованих інститутів турецького суспільства, гарантом його світськості та вестернізації, а також захисним щитом від зовнішніх загроз. Водночас військові, які здійснили в Туреччині три перевороти в період між 1960 та 1980 роками, мають давню історію протистояння із очолюваною Р. Т. Ердоганом Партією справедливості та розвитку. З 2002 року політична сила докладала зусиль щодо посилення цивільного контролю над армією, роль якої у внутрішньополітичному житті країни було нівельовано. Незважаючи на це, за оцінками експертів збройні сили Туреччини мають надвисокий рівень професійної підготовки, зокрема завдяки регулярним навчанням за стандартами НАТО, а також на постійній основі проходять процес військової модернізації, у тому числі в контексті реалізації порядку денного Альянсу.

Збройні сили Туреччини включають сухопутні сили (близько 345 тис. осіб), військово-морські сили включно із морською авіацією та морською піхотою (до 45 тис. осіб) та військово-повітряні сили (до 50 тис. осіб). При цьому жінки становлять лише близько 0,3 відсотка штатного військового персоналу. За даними Центрального розвідувального управління США [174],

станом на 2023 рік близько 150 військовослужбовців Туреччини були залучені до заходів із розмінування та моніторингу режиму припинення вогню на раніше окупованій території Азербайджану в рамках спільного російсько-турецького центру контролю за дотриманням досягнутих у листопаді 2020 року домовленостей щодо врегулювання карабахського конфлікту. 250 турецьких військових беруть участь в операції «Алтея» під егідою ЄС у Боснії і Герцеговині, 300 – несуть службу в складі «Сил в Косові» під проводом НАТО, 100 – є частиною контингенту тимчасових сил ООН у Лівані, а також близько 200 – беруть участь у навчальній місії щодо протидії піратству в Сомалі. До 30 тис. військовослужбовців Туреччини дислоковані на території (Північного) Кіпру, близько 500 та 3000 – на території Лівії та Катару відповідно, а також від 5 до 10 тис. – на території Сирії. Разом із цим, у 2016-2020 роках турецькі збройні сили провели чотири масштабні військові кампанії на півночі Сирії. Окрім цього, Туреччина неодноразово розгортала війська на півночі Іраку для боротьби із визнаною терористичною Робітничою партією Курдистану, зокрема в рамках операцій із залученням тисяч військовослужбовців у 2007, 2011 та 2018 роках, а також менш масштабних кампаній у 2021 та 2022 роках. У 2020 році сотні турецьких військових були направлені до Лівії на підтримку визнаного ООН Уряду національної згоди. У жовтні 2021 року за резолюцією парламенту мандат збройних сил Туреччини на проведення транскордонних операцій в Іраку та Сирії було продовжено ще на два роки.

Відповідно до щорічного індексу GlobalFirepower [175], який враховує понад 50 індивідуальних факторів (від боєздатності збройних сил та оборонних бюджетів держав до їх географічно-логістичних характеристик та володіння нафтовими ресурсами), Туреччина займає тринадцяте місце за військовою могутністю серед 142 країн світу. Так, станом на 2022 рік країна поступається за військовим потенціалом Сполученим Штатам, Росії, Китаю, Індії, Японії, Південній Кореї, Франції, Великобританії, Пакистану, Бразилії, Італії та Єгипту. Турецький військово-повітряний флот, який налічує 1057 суден, у тому числі 205 винищувачів-перехоплювачів, є дев'ятим у світі та другим серед

держав-членів НАТО після США. У його складі – американські багатоцільові винищувачі четвертого покоління F-16, зокрема зібрані на потужностях турецької аерокосмічної корпорації TUSAŞ [176]. За кількістю танків (до яких належать, зокрема, сучасні Leopard 2 німецького виробництва), що є в розпорядженні національних сухопутних сил, Туреччина посідає дев'яте місце серед 142 країн світу та друге після США серед союзників, а за кількістю бойових машин – п'яте і друге (також поступаючись Сполученим Штатам) відповідно. Незважаючи на те, що турецький військово-морський флот у складі 156 суден є 18-им у світі, Туреччина має значну перевагу над іншими державами-членами НАТО за окремими категоріями. Так, Туреччина має 16 фрегатів, що є найбільшим показником серед союзників, а також 10 корветів та 12 підводних човнів, поступаючись за їх кількістю у складі національних військово-морських флотів держав-членів Альянсу лише Сполученим Штатам.

У червні 2022 року були оприлюднені офіційні дані щодо оборонних витрат союзників у 2014-2022 роках [172]. Так, їх частка у складі валового внутрішнього продукту Туреччини зменшилась із 1,45 відсотка у 2014 році до 1,22 відсотка у 2022 році. Обидва показники є меншими, ніж рекомендований для держав-членів НАТО поріг у 2 відсотки від загального ВВП. Водночас реальний валовий внутрішній продукт Туреччини зріс із 815 млрд дол. США до 1 157 млрд дол. США. Отже, в еквівалентному вираженні оборонні витрати країни відносно сталих цін станом на 2015 рік та курсу валют збільшилися із 11 783 млн на 19,35 відсотка до очікуваних 14 063 млн. За даним показником Туреччина посідає дев'яте місце серед (на той час) тридцяти держав-членів НАТО. Разом із цим, частка витрат на військово-морське оснащення у складі її оборонних витрат відповідає рекомендованому для союзників порогу у 20 відсотків із 25,08 відсотка у 2014 році та 30,79 відсотка у 2022 році. За останнім показником Туреччина є шостою серед тодішніх держав-членів НАТО після Люксембургу, Угорщини, Греції, Норвегії та Північної Македонії. Окремі складові оборонних витрат країни включають також витрати на військовий та цивільний персонал, інфраструктуру (спільну інфраструктуру НАТО та

національне військове будівництво) та інше (експлуатацію та технічне обслуговування, наукові дослідження та розвиток технологій).

Нарешті, Туреччина займає восьме місце серед держав-членів НАТО за сумою внесків, асигнованих для потреб механізму спільного фінансування. Скоригована частка внеску Анкари, встановлена на період з 1 січня 2021 року по 31 грудня 2024 року, становить 4,7 відсотка [177]. За цим показником серед союзників Туреччину випереджають Сполучені Штати (16,3 відсотка), Німеччина (16,3 відсотка), Великобританія (11,3 відсотка), Франція (10,5 відсотка), Італія (8,8 відсотка), Канада (6,9 відсотка) та Іспанія (5,9 відсотка). Цивільний та військовий бюджети НАТО на 2022 рік відповідно до рішення Північноатлантичної ради від 14 грудня 2021 року становлять 289,1 млн євро та 1,56 млрд євро відповідно [178]. Так, усі держави-члени роблять внески до цих бюджетів відповідно до узгодженої формули розподілу витрат на основі показників їх валового національного доходу в якості прояву солідарності щодо реагування на спільні безпекові виклики та забезпечення потреб повсякденного функціонування Альянсу. Цивільний бюджет, який зріс на 8,9 відсотка порівняно із рівнем 2021 року у зв'язку із триваючою адаптацією НАТО до нових загроз у кіберпросторі, включає кошти, передбачені для утримання цивільного персоналу, операційних витрат штаб-квартири Альянсу та витрат на цивільні програми. Військовий бюджет, який був зменшений на 3 відсотки порівняно з рівнем попереднього року, покриває операційні витрати штабів і програм у структурі командування НАТО, а також фінансування операцій та місій у всьому світі. Поряд із цивільним та військовим бюджетами, третім компонентом механізму спільного фінансування є Програма інвестування у безпеку НАТО (NATO Security Investment Programme, NSIP), на потреби якої у 2022 році було освоєно 790 млн євро.

У призмі конфігурації розміщення військових об'єктів НАТО на території Туреччини варто зробити посилання на закріплений у статті 5 Вашингтонського договору 1949 року принцип «неподільності безпеки» в Північноатлантичному регіоні, який формує дух солідарності серед держав-

членів блоку, передбачає рівну відповідальність за збереження колективної безпеки і, відповідно, можливість розміщення військових об'єктів одних союзників на території інших. У рамках спільних зусиль держав-членів Альянсу щодо стримування та оборони від потенційних противників, а також підтримання миру й безпеки в Північноатлантичному регіоні, зокрема через механізми попередження й ліквідації загроз різного характеру, що надходять ззовні, упродовж більше ніж 70 років існування НАТО була розвинена багаторівнева «інфраструктура» сил та засобів [179]. Станом на червень 2022 року під безпосереднім командуванням НАТО перебувають понад 40 тис. військовослужбовців. Від північних берегів Балтійського моря до південного узбережжя Чорного моря розміщені вісім багатонаціональних бойових груп НАТО. Ці підрозділи підкріплюються військово-повітряними та військово-морськими силами й засобами Альянсу [180]. Їхня архітектура будується на ефективному поєднанні ядерних, звичайних елементів, а також об'єктів протиповітряної та протиракетної оборони [181]. Водночас система регулярної та оперативної військової присутності НАТО в Європі та Північній Америці має суто оборонний характер, є пропорційною і транспарентною [182]. Стратегічне розташування на карті світу та воєнний потенціал Туреччини обумовили розміщення ряду військових об'єктів, сил і засобів Альянсу, а також структур НАТО на її території.

1. У портовому м. Ізмір на східному узбережжі Егейського моря розміщена штаб-квартира командування об'єднаних сухопутних сил НАТО (HQ LANDCOM). Це один із трьох штабів командування родів військ (SSCs), які підпорядковуються Верховному головнокомандувачу Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR). HQ LANDCOM відповідає, таким чином, за сухопутний компонент Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, до яких належать також командування військово-морських сил зі штаб-квартирою в м. Нортвуд, Великобританія (HQ MARCOM) та командування військово-повітряних сил зі штаб-квартирою в м. Рамштайн, Німеччина (HQ AIRCOM) [183]. HQ LANDCOM є « правонаступницею » штабу командування об'єднаних

сухопутних сил НАТО в Південно-Східній Європі (LANDSOUTHEAST), створеного в м. Ізмір у червні 1952 року у складі турецьких, грецьких та американських військовослужбовців, а також цивільних осіб із міжнародним статусом, які згодом були доукомплектовані військовим персоналом інших союзників [184]. Командування LANDSOUTHEAST здійснювалося генералом армії США, а також генерал-офіцерами Туреччини та Греції в якості заступників. Зона відповідальності штабу командування об'єднаних сухопутних сил НАТО в Південно-Східній Європі простягалася від Кавказу до західних берегів Греції та виступала гарантом безпеки понад 35 млн людей. За відсутності в розпорядженні штатних сил у мирний час на LANDSOUTHEAST було покладено відповідальність за оперативне управління сухопутними військами, переданими НАТО Туреччиною та Грецією (Перша турецька армія, Друга турецька армія, Третя турецька армія та Перша армія Греції) у разі виникнення кризи або конфлікту за участі держави-члена НАТО. Командування об'єднаних сухопутних сил НАТО (LANDCOM), яке було створено в грудні 2012 року на базі колишнього АСС в м. Ізмір, досягнуло повної оперативної спроможності (FOC) до грудня 2014 року. Отже, LANDCOM несе відповідальність за координацію та синхронізацію сухопутних військ НАТО та держав-партнерів, керуючись принципами готовності, оперативної сумісності, стандартизації та компетентності.

2. Поблизу м. Стамбул базується один із шести штабів Сил швидкого розгортання НАТО (NRDC), які можуть бути оперативно направлені за наказом Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі (SACEUR) для командування військами, що беруть участь в операціях як на території держав-членів, так і за їх межами [185]. Сили швидкого розгортання є багатонаціональними мобільними частинами сухопутних, повітряних і військово-морських сил, які утримуються на високому рівні бойової готовності та можуть бути розгорнуті для потреб колективної оборони Альянсу або кризового реагування [149, с. 268]. Розгалужена сітка їхніх штабів призначена для командування підрозділами у складі від тисячі до десятків тисяч

військовослужбовців, літаками для здійснення сотень бойових вильотів на день або морськими оперативними групами різного укомплектування в залежності від поставленого завдання. Під оперативним командуванням SACEUR перебувають дев'ять штабів сухопутних сил поетапної готовності, які надають підтримку Міжнародним силам сприяння безпеці в Афганістані (ISAF) та Силам реагування НАТО на ротаційній основі, зокрема шість штабів NRDC [186]. Окрім штабу в Туреччині (NRDC-T), штаби Сил швидкого розгортання НАТО розміщені в м. Мілан (Італія), м. Мюнстер (Німеччина-Нідерланди), м. Валенсія (Іспанія), м. Лілль (Франція) та м. Салоніки (Греція) [188]. NRDC-T функціонує з 2002 року на базі 3-ї армії сухопутних військ турецьких збройних сил, заснованої в 1911 році. Від моменту отримання міжнародного статусу він тричі виконував роль штабу ISAF (2005, 2008-2009, 2014). Протягом 2021 року штаб Сил швидкого розгортання НАТО в Туреччині здійснював командування сухопутного компонента Сил реагування НАТО (NRF21 LCC) [187], яке в січні 2022 року було передано французькій стороні.

3. У м. Конья в південно-центральної частині Туреччини розташована одна з трьох баз передового розгортання (FOB) Сил раннього повітряного попередження і управління НАТО (NAEW&C Force) [188], які розпочали льотну експлуатацію в 1982 році. Їхній флот налічує 17 суден системи Авіаційного комплексу радіолокаційного виявлення і наведення (AWACS): 14 літаків Boeing E-3A, що належать НАТО та розміщені на авіабазі НАТО (NAB) Гайленкірхен, Німеччина, та 3 літаки Boeing E-3D, що належать Великобританії та розміщені на авіабазі Уеддінгтон Королівських військово-повітряних сил. Судна системи AWACS доповнюють систему наземного спостереження Альянсу (AGS) та широкий спектр національних засобів спостереження в повітрі, у космосі, на суходолі та в морі з метою збору даних та інформації в рамках системи Об'єднаної розвідки, спостереження та рекогносцирування (JISR) [189]. Саме із бази передового розгортання в м. Конья (вперше в жовтні 2016 року), а також головної оперативної бази (МОБ) в м. Гайленкірхен здійснювалися вильоти літаків системи AWACS для забезпечення

спостереження з повітря та орієнтування на місцевості на підтримку Глобальної коаліції протидії ІДІЛ (ДАШ). На Сили раннього повітряного попередження і управління покладено низку завдань: від патрулювання в повітряному просторі в мирний час, як-от з метою захисту неба під час самітів НАТО або інших важливих міжнародних заходів на територіях держав-членів, до підтримки місій щодо кризового реагування та операцій із підтримання миру. При цьому судна системи Авіаційного комплексу радіолокаційного виявлення і наведення не координують нанесення коаліційними силами повітряних ударів по позиціях бойовиків, а також не здійснюють командування та управління винищувачами. Флот системи AWACS виконує польоти лише в міжнародному повітряному просторі або над територією Туреччиною для моніторингу повітряного простору Сирії та Іраку. Окрім турецької, Сили NAEW&C мають в розпорядженні бази передового розгортання в м. Актіон, Греція, та м. Трапані, Італія, а також пункт передового розгортання (FOL) в м. Ерланд, Норвегія.

4. У відповідь на зростаючі загрози для держав-членів НАТО в Європі, пов'язані із розповсюдженням балістичних ракет, у рамках Лісабонського саміту 2010 року союзники досягли домовленостей про зміцнення системи протиракетної оборони (BMD) як компонента інтегрованої системи протиповітряної та протиракетної оборони Альянсу (IAMD). У 2012 році в рамках так званого Європейського поетапного адаптивного підходу (ЕРАА) – політики «інвестування» США в колективну оборону НАТО [190] – в районі м. Кюреджик на південному сході Туреччини було розгорнуто американську портативну радіолокаційну станцію раннього сповіщення типу AN PY-2, яка забезпечує виявлення, відслідковування та ідентифікацію балістичних ракет на дальніх відстанях. Окрім об'єкту протиракетної оборони в Туреччині, компоненти BMD в Європі включають розміщені на військово-морській базі в районі м. Рота (Іспанія) чотири американські ракетні есмінці, американську пускову установку наземного базування для ракет-перехоплювачів SM-3 та радіолокаційну станцію типу Aegis Ashore в Девеселу (Румунія), а також центр управління на американській авіабазі Рамштайн (Німеччина) [191]. Введення в

експлуатацію очікує також проєкт будівництва аналогічного румунському об'єкта в Редзіково (Польща), який доповнить архітектуру протиракетної оборони НАТО в Європі [192]. Таким чином влаштована конфігурація своєрідної протиракетної «парасольки» союзників у Європі від потенційної загрози щодо атак балістичних ракет, що надходить з-за меж євроатлантичного простору. При цьому елементи протиракетного щита НАТО на континенті носять виключно оборонний характер, не спрямовані проти третіх сторін та не можуть бути використані в наступальних цілях [193]. Розміщення ж на території Туреччини одного із системоутворюючих компонентів BMD в Європі значною мірою підвищує профіль Анкари в рамках Альянсу.

5. У південній провінції Адана неподалік від турецько-сирійського кордону розміщена військова авіаційна база Інджирлік, експлуатація якої здійснюється спільно військово-повітряними силами Туреччини та США на основі відповідної угоди від 1954 року [194]. При цьому авіабаза, а також всі розміщені на її території об'єкти належать Турецькій Республіці [195] із правом користування американською стороною в рамках участі у спільних оборонних заходах, яке було «пролонговано» із підписанням двостороннього договору про співробітництво у сфері оборони та економіки у 1980 році. Таким чином, військова авіаційна база Інджирлік вважається не «класичним», а лише опосередковано афілійованим об'єктом НАТО. Втім, у період блокового протистояння стратегічне розташування авіабази стало фактором стримування потенційного розширення сфер впливу СРСР, а після закінчення «холодної війни» – сприяло ефективному реагуванню умовного колективного Заходу на політико-безпекові виклики, пов'язані із нестабільністю в регіоні Близького Сходу. Після вторгнення Іраку в сусідній Кувейт у 1990 році Інджирлік був відправною точкою для застосування авіації очолюваними США антиіракськими коаліційними силами в рамках операції «Буря в пустелі» (Desert Storm). Пізніше авіабаза була використана для досягнення цілей операції «Незламна свобода» (Enduring Freedom) в Афганістані, розгорнутої у відповідь на події 9/11 у 2001 році. У 2014-2019 роках військова авіаційна база

Інджирлік відіграла стратегічну роль у якості плацдарму для нанесення повітряних ударів по позиціях бойовиків силами глобальної коаліції щодо розгрому терористичної організації «Ісламська держава» в Сирії та Іраку [196]. Можливе зберігання на авіабазі складів ядерних боєприпасів [197], факт якого ані підтверджується, ані спростовується з боку офіційних осіб, є суттєвим елементом її профілю з огляду на блоковий статус Туреччини.

6. У грудні 2012 року на рівні міністрів закордонних справ НАТО було ухвалено рішення про посилення протиповітряної оборони Туреччини з метою захисту її населення та території від загрози ракетних ударів, пов'язаної із конфліктом у Сирії. Уже в січні 2013 року в районі м. Адана, м. Кахраманмараш та м. Газіантеп на південному сході країни Нідерланди, Німеччина та США розгорнули відповідно по два зенітно-ракетні комплекси «Петріот» (ЗРК Patriot), кожний у супроводі військовослужбовців для їх експлуатації. Таким чином, поблизу турецько-сирійських кордонів були розміщені системи протиракетної оборони швидкого реагування, що здатні одночасно вражати декілька цілей і мають високу стійкість до радіоелектронних перешкод. У січні 2015 року іспанські військовослужбовці замінили голландський підрозділ, розгорнувши ЗРК Patriot у районі м. Адана [198]. Системи протиракетної оборони та німецькі формування до сьогодні дислоковані в районі м. Кахраманмараш. Зі свого боку в жовтні 2015 року американський підрозділ та розміщені Сполученими Штатами ЗРК Patriot були виведені із провінції Газіантеп з огляду на завершення встановленого НАТО терміну їх перебування на території Туреччини та відмову Вашингтона від його пролонгації. Таке рішення було прийнято за результатами перегляду глобального ландшафту протиракетної оборони та обумовлене необхідністю передислокації зенітно-ракетних комплексів до США для переоснащення та модернізації з метою забезпечення здатності «протистояти зростаючим загрозам та надалі стояти на захисті союзників і партнерів, зокрема Туреччини» [199]. Водночас Вашингтон зробив застереження про готовність до «замороження» поточного місця дислокації ЗРК Patriot та супроводжуючого

підрозділу американських військовослужбовців і можливість їх повторного розміщення в разі виникнення потреби протягом тижневого періоду.

7. Окрім зусиль із мінімізації загрози ракетних ударів на тлі конфлікту в Сирії, НАТО також посилює присутність «на місцях» у рамках заходів зі зменшення навантаження на союзників, зокрема Туреччини, від триваючої гуманітарної кризи, пов'язаної із потоком сирійських біженців та мігрантів – однієї з найбільших у Європі від часів Другої світової війни. Так, із лютого 2016 року у відповідь на запит Берліна, Афін та Анкари НАТО здійснює розвідку, спостереження та рекогносцирування в територіальних водах Греції та Туреччини та в міжнародних водах Егейського моря, а також на турецько-сирійському кордоні з метою сприяння запобіганню торгівлі людьми та незаконній міграції. Сили Альянсу, представлені 2-ю постійною військово-морською групою НАТО (SNMG2), здійснюють патрулювання в тісній співпраці зі службами берегової охорони Греції та Туреччини, а також із Європейським агентством прикордонної та берегової охорони (Frontex). Конфігурація розгортання кораблів у рамках SNMG2 – однієї із двох постійних багатонаціональних груп, які підпорядковуються командуванню об'єднаними військово-морськими силами (MARCOM) зі штаб-квартирою у м. Нортвуд, Великобританія – підлягає перегляду на регулярній основі. *Ab initio* 2-а постійна військово-морська група НАТО в Егейському морі нараховувала сім суден [200] (німецьке, британське, турецьке, американське, а також три грецьких). У листопаді 2016 року до чергування у складі SNMG2 терміном на один рік приєднався албанський патрульний корабель, що ознаменувало участь військово-морських сил Албанії в заходах під прапором НАТО вперше з моменту вступу до Альянсу у 2009 році [201]. У середньому ж присутність 2-ї постійної військово-морської групи НАТО в Егейському морі забезпечується в кількості до п'яти суден [202].

8. У Туреччині розташовані два Центри передового досвіду (COE) – міжнародні військові організації, які проводять навчання та здійснюють підготовку спеціалістів із держав-членів НАТО та країн-партнерів у тій чи

іншій галузі (станом на червень 2022 року загалом налічується 28 акредитованих НАТО «тематичних» установ). Так, у червні 2005 року в м. Анкара відбулося відкриття Центру передового досвіду в області боротьби із тероризмом – Defence Against Terrorism Centre of Excellence (COE-DAT). До сьогодні в рамках навчально-освітньої діяльності в COE-DAT виступили понад 2503 запрошених лекторів та було проведено 217 заходів, зокрема семінарів, конференцій, воркшопів та практичних курсів для близько 12 тис. слухачів із 108 країн [203]. Центр є також своєрідним хабом для науково-дослідної роботи вузького призначення, на базі якого двічі на рік публікується Огляд боротьби із тероризмом у світі. Таким чином, COE-DAT виконує консультативно-дорадчу функцію, надаючи експертизу щодо проблематики тероризму як такої та пропозиції стосовно розробки та вдосконалення заходів із запобігання терористичним проявам та їх припинення. У червні ж 2020 року статус міжнародної військової організації, акредитованої НАТО, отримав розташований у м. Стамбул Центр передового досвіду в області морської безпеки – Maritime Security Centre of Excellence (COE-MARSEC). Його функціонал включає консолідацію експертних знань, а також фахову підготовку та навчання у сфері безпосередньої спеціалізації та суміжних галузях. COE-MARSEC було створено в листопаді 2012 року на базі Акзас турецьких військово-морських сил поблизу м. Мармарис у рамках ініціативи НАТО «Розумна оборона» (Smart Defense) в якості інструменту підтримки безпекових інтересів союзників у прилеглих морях. У березні 2018 року центр був переміщений до теперішнього місця дислокації при Національному університеті оборони Туреччини в районі Єнілевент м. Стамбул [204]. До появи COE-MARSEC єдиною подібною «тематичною» організацією був Центр передового досвіду в області комбінованих спільних операцій з моря (COE-CJOS), розміщений в США. Отже, завдяки функціонуванню на турецькій території COE-DAT та COE-MARSEC Анкара бере активну участь у реалізації зусиль НАТО із вдосконалення науково-дослідної та навчально-освітньої діяльності в інтересах коаліційних сил Альянсу.

9. У м. Анкара у червні 1998 року було відкрито Навчальний центр у рамках розвитку Програми НАТО «Партнерство заради миру» (PfP) – ініційованого у 1994 році механізму інтенсивного практичного співробітництва та регулярних консультацій між НАТО та країнами-партнерами на індивідуальній основі. У лютому 1999 року він став першою профільною установою, яка отримала відповідний офіційний статус, а в 2002 році першим запровадив програми мобільного навчання для військових структур країн-партнерів із метою ознайомлення їх із досвідом участі Туреччини в операціях НАТО з підтримання миру, а також покращення оперативної сумісності та поглиблення відносин у воєнній сфері між НАТО та країнами-партнерами. Функціонал центру включає проведення курсів у дистанційному форматі та в режимі офлайн, заходів мобільного навчання та освітніх семінарів для офіцерського та сержантського складу військовослужбовців та еквівалентного їм цивільного персоналу, що є громадянами держав-членів НАТО, країн-учасниць Програми НАТО «Партнерство заради миру», а також з 2008 року ініціативи Середземноморського діалогу (MD), Стамбульської ініціативи співпраці (ICI) та ініціативи Партнерства в усьому світі (PatG) [205]. Тематика курсів, які пропонуються навчальним центром, варіюється від питань цивільно-військової взаємодії, прикордонної та енергетичної безпеки та права збройних конфліктів до стратегічних комунікацій та гендерної обізнаності в рамках операцій НАТО з підтримання миру. Починаючи із 1998 року, слухачами навчально-освітніх заходів, проведених на базі центру, стали понад 20 тис. військових та цивільних осіб із 104 країн. Станом на січень 2011 року [206] навчальний центр у Туреччині є однією з дев'яти профільних установ, розташованих на території союзників та партнерів.

В контексті євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини доцільно відзначити прозахідну позицію офіційної Анкари щодо кейсів Косова та України як точок принципового геополітичного протистояння за лінією Захід-Росія. Так, військова операція Північноатлантичного альянсу проти Союзної Республіки Югославія 1999 року, що стала завершальним етапом

Косовської війни, і визнання більшістю держав-членів НАТО одностороннього проголошення незалежності Республіки Косово у 2008 році, з одного боку, та незаконна анексія Криму Росією у 2014 році й агресивна політика Москви щодо сусідньої України, що у 2022 році вилилася в повномасштабну російсько-українську війну, з іншого – чітко окреслили «лінії геостратегічного водорозділу» між Сходом і Заходом на континенті. Зокрема, російський уряд виступив із різкою критикою відокремлення Косова, підтримавши вимоги Республіки Сербія щодо відновлення її територіальної цілісності та заявивши про очікування від розгорнутих під проводом НАТО Сил в Косові дій щодо анулювання рішень приштинських органів самоуправління та застосування щодо них жорстких адміністративних заходів [207]. Зі свого боку держави-члени Північноатлантичного альянсу рішуче засудили так званий «референдум», проведений зусиллями Росії в українській Автономній Республіці Крим 16 березня 2014 року, не визнавши його результатів та наголосивши на цілковитій підтримці суверенітету й територіальної цілісності України, а також міжнародно-правового принципу недоторканності кордонів [208]. До сьогодні Західні Балкани (зокрема Косово) та Чорноморський регіон (зокрема Україна) залишаються такими, що несуть стратегічне значення для Північноатлантичного альянсу, про що свідчать положення крайньої Стратегічної концепції НАТО, ухваленої 29 червня 2022 року [209] за результатами Мадридського саміту на рівні голів держав та урядів (пункт 45).

Проголошення незалежності Косова Тимчасовими органами самоуправління в односторонньому порядку 17 лютого 2008 року викликало неоднозначну реакцію у міжнародному співтоваристві та стало поворотним моментом, який закріпив конфліктні тенденції у відносинах між Москвою та західним світом на осяжне майбутнє. Територія залишається предметом спору між Республікою Сербія та частково визнаною Республікою Косово: офіційний Белград не визнає Косово зі столицею у м. Приштина як незалежну державу та розглядає відокремлення регіону, який відповідно до сербської Конституції входить до складу Автономного краю Косова і Метохії Республіки Сербія,

таким, що суперечить міжнародному праву та не має *de jure* наслідків для адміністративно-територіального устрою Сербії. У цьому питанні Белград отримав повну політико-дипломатичну підтримку з боку Росії, позиція якої щодо неправомірності сецесії Косова залишається незмінною. У контексті подальших подій в Україні особливо показово є риторика Кремля щодо обґрунтування правомірності своїх дій у питанні «приєднання» Кримського півострова до Росії шляхом звернення до прикладу Косова, який Москва розглядала в якості акту сепаратизму та виклику для засад світопорядку й міжнародної стабільності, що склалися десятиліттями. Проте, незважаючи на спроби «проведення паралелей» між кейсами Косова та Криму, у випадку Приштини існує ряд принципових відмінностей, зокрема наявність корінного народу (албанців Косова – косоварів), що прагнув до самовизначення, практика здійснення національного гніту з боку влади держави (у випадку косоварів – Сербії), який вилився у військовий конфлікт 1997-1999 років, існування фактору тривалих, але безплідних зусиль міжнародної спільноти щодо врегулювання конфлікту та вичерпання можливостей «внутрішнього самовизначення» [210, с. 287]. Власне, якщо у випадку Косова корінний народ захистив свої права, то думкою корінного народу Криму при так званому «самовизначенні» було знехтувано, а його територію – анексовано іншою державою.

Туреччина визнала Косово 18 лютого 2008 року – наступного дня після проголошення республікою незалежності. Того ж року статус Бюро у справах співробітництва Турецької Республіки в м. Приштина, яке було відкрито у 1999 році, було підвищено до рівня посольства [211]. Також восени 2015 року в м. Прізрен було відкрито Генеральне консульство Туреччини, яке стало першою консульською установою в частково визнаній республіці. Загалом згідно з останнім переписом від квітня 2011 року турецька громада нараховує понад 18 тис. осіб, що становить 1,08 відсотка населення Косова. Водночас чисельність косоварів, які розмовляють турецькою мовою, оцінюється в близько 300 тис. осіб. Турецька мова відповідно до Конституції Косова також належить до офіційних мов у муніципальних районах компактного проживання

представників етнічної меншини. Окрім цього, турецька громада Косова наділена широкими суспільно-політичними правами: вона представлена одним міністром в уряді та двома депутатами в парламенті республіки. Так, наприклад, Фікрім Дамка, чинний голова Демократичної турецької партії Косова – ключової в республіці протурецької політичної сили – наразі обіймає посаду міністра регіонального розвитку в уряді Косова, а його попередник Махір Ягджилар очолював міністерство державного управління республіки. Разом із цим, Туреччина та Косово, зважаючи на обсяги економіки останньої, підтримують високий рівень двосторонніх торговельно-економічних зв'язків. Восени 2013 року між сторонами було підписано угоду про вільну торгівлю, яка стала першою подібною міждержавною угодою для Косова, а станом на 2018 рік Туреччина займала перше місце серед держав світу за масштабами інвестицій в економіку республіки [212]. При цьому основними напрямками інвестування турецького капіталу стали банківська сфера, область охорони здоров'я, будівництво магістральних автомобільних доріг та аеропорту.

Окрім Туреччини, до «пулу» країн трансатлантичного простору, які першими визнали незалежність Косова, належать Франція, Сполучені Штати та Сполучене Королівство. У наступні дні до них приєдналися більшість держав-членів НАТО та ЄС. Станом на 2024-й рік незалежність Косова визнають 100 країн світу, зокрема 22 із 27 держав-членів ЄС (окрім Греції, Іспанії, Кіпру, Румунії та Словаччини) та 27 із 32 держав-членів НАТО (окрім Греції, Іспанії, Румунії, Словаччини та Чорногорії) [213], які обґрунтовують своє рішення із позиції поваги до суверенітету та територіальної цілісності Сербії відповідно до основоположних принципів міжнародного права. Разом із цим, невизнання Косова Мадридом корелюється, зокрема, із побоюваннями іспанського уряду щодо застосування одностороннього проголошення незалежності регіону в якості прецеденту для реалізації сецесіоністських прагнень Каталонії, а аналогічна позиція Республіки Кіпр мотивується фактором існування територіального спору між греками-кіпріотами та турками-кіпріотами. У цілому ж понад 1/3 із держав-членів Організації Об'єднаних Націй, зокрема два

постійні члени Ради Безпеки ООН (Китай і Росія), відмовилися визнати незалежність Косова, заявили про нейтралітет або відкликали попереднє рішення про визнання. При цьому для того, щоб зайняти місце в Організації Об'єднаних Націй, Косово має отримати підтримку 2/3 держав-членів ООН та схвалення Ради Безпеки ООН. Офіційна Анкара ж залишається послідовною у своїй риториці щодо підтримки стабільності, територіальної цілісності та розвитку Косова, а також інтеграції республіки в європейські та євроатлантичні структури та розбудови дружніх і конструктивних відносин із сусідами в регіоні, зокрема в рамках діалогу між Приштиною та Белградом.

Власне, Реджеп Тайїп Ердоган із 2014 року провів 6 офіційних тет-а-тет зустрічей із лідерами Косова. Президент частково визнаної держави у 2016-2020 роках Хашим Тачі брав особисту участь у церемонії інавгурації переобраного на другий термін президента Ердогана в липні 2018 року [214], а також був одним із почесних гостей, запрошених на урочистості з приводу відкриття Стамбульського аеропорту в жовтні 2018 року, дата якого була присвячена 95-й річниці із дня заснування Турецької Республіки [215]. Виступаючи на спільній пресконференції за результатами однієї із зустрічей із чинною президенткою Косова Вйосою Османі-Садриу, яка відбулася у березні 2022 року в м. Анкара, президент Ердоган наголосив на приналежності Туреччини до переліку країн, які першими визнали незалежність балканської республіки та продовжують надавати особливе значення процесу набуття останньою належного місця на міжнародній арені та її соціально-економічному розвитку [216]. Так, починаючи із 2004 року, на території Косова зусиллями Турецького агентства зі співробітництва та координації (ТІКА) було успішно завершено майже 700 проєктів, а турецькими підприємствами здійснено інвестицій на суму близько 400 млн євро в економіку частково визнаної держави, зокрема в галузь енергетики. Незважаючи на пандемію, у 2021 році обсяг двосторонньої торгівлі між сягнув близько 600 млн дол. (порівняно до попереднього аналогічного періоду показник зростання склав 52 відсотки). Зі свого боку Косово «відповідає взаємністю» турецькій стороні в принциповому для Анкари питанні

притягнення до відповідальності членів визнаного терористичним та забороненого суспільно-політичного руху послідовників Фетхуллага Гюлена (FETO), забезпечуючи за вимогою Туреччини передачу його членів, зокрема імамів високого рангу [217], в рамках спеціальних операцій із екстрадиції, які реалізуються зусиллями Національної розвідувальної організації Туреччини.

Кейс України, включаючи незаконну анексію Криму та дестабілізацію на Донбасі з 2014 року, а також повномасштабне вторгнення російських збройних сил на територію України в 2022 році, став другою точкою водорозділу між Росією та умовним колективним Заходом на геополітичній арені 21-го століття. Ще в Стратегічній концепції НАТО 1999 року (пункт 37), ухваленій за результатами Вашингтонського саміту на рівні голів держав та урядів, Україні було призначено «особливе місце в євроатлантичному безпековому середовищі» та роль «цінного партнера у просуванні стабільності та спільних демократичних цінностей» [218]. Більше того, суверенітет та незалежність України, її територіальна цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання та статус без'ядерної держави були визнані ключовими факторами забезпечення стабільності та безпеки в Центральній і Східній Європі та на європейському континенті в цілому. У заяві Альянсу про трансатлантичні зв'язки від 2014 року було присвячено особливу увагу проголошеній Кремлем в односторонньому порядку незаконній анексії Криму та триваючій агресії Росії в окремих областях України як одному із кризових явищ, які мають негативний вплив на систему безпеки та стабільності на східних та північних фронтах [219]. У Варшавській декларації НАТО щодо трансатлантичної безпеки, ухваленій главами держав та урядів у рамках засідання Північноатлантичної ради у 2016 році, серед ключових викликів для безпеки держав-членів Альянсу було ідентифіковано дії Росії, особливо в Україні, які підривають заснований на правилах порядок у Європі [220]. Нарешті, Стратегічна концепція НАТО 2022 року посиляється на агресивну війну Росії проти України як на фактор руйнування миру та серйозної трансформації безпекового середовища союзників, а сильну та незалежну Україну визначає в якості життєво

необхідного елемента стабільності євроатлантичного регіону [209].

Позиція офіційної Анкари в дусі порядку денного НАТО залишається консеквентно негативною щодо незаконної анексії Криму 2014 року та порушення міжнародно визнаних кордонів свого де-юре та де-факто стратегічного партнера – України. Так, делегація Туреччини на чолі з міністром закордонних справ Мевлютом Чавушоглу взяла участь в інавгураційному саміті Кримської платформи – амбітного консультативно-координаційного формату, ініційованого Україною з метою підвищення ефективності міжнародної реакції на триваючу окупацію півострова, посилення міжнародного тиску на Росію, а також досягнення головної мети – деокупації Криму мирними засобами та повного відновлення суверенітету України над його територією. За результатами установчого заходу, що відбувся 23 серпня 2021 року в м. Київ, було ухвалено Спільну декларацію, в якій учасники Кримської платформи, зокрема, виступили із засудженням системних неправомірних обмежень прав людини й основних свобод, яких зазнають мешканці Криму, а також триваючої мілітаризації півострова, та вирішили продовжувати здійснення політики невизнання його незаконної анексії Російською Федерацією [221]. У тому ж дусі речник турецького МЗС Танжу Більгіч заявив, що результати виборів до Державної думи Росії, які відбулися 17-19 вересня 2021 року *inter alia* на його території, в частині, що стосується Криму, не мають юридичної сили для Туреччини [222]. Даний підхід йде пліч-о-пліч із послідовною підтримкою з боку Туреччини кримських татар – корінного народу України, який історично сформувався на території Кримського півострову і є носієм самобутньої тюркської мови і культури. Зокрема, йдеться про можливе сприяння Анкари в питанні звільнення незаконно утримуваних окупаційними органами влади РФ представників кримськотатарської етнічної спільноти.

Аналогічною є позиція адміністрації президента Ердогана щодо «спеціальної військової операції» (повномасштабної війни), яку було розгорнуто проти України 24 лютого 2022 року. Особливе значення мала також різка критика з боку офіційної Анкари прийнятого незадовго до цього рішення

Москви про визнання так званих Донецької та Луганської народних республік [223]. Окрім цього, у відповідь на звернення до турецького лідера президента України Володимира Зеленського Туреччина закрила доступ до проток Босфор і Дарданелли для іноземних (зокрема російських) військових кораблів, скориставшись таким правом відповідно до Конвенції Монтре 1936 року. Цей загалом символічний поступ, враховуючи той факт, що Чорноморський флот Росії було розгорнуто на момент початку воєнних дій, все ж перешкоджає переміщенню додаткових російських військово-морських суден зі Східного Середземномор'я в регіон Чорного моря [224]. Туреччина відповідним чином відреагувала на тривожні кадри з м. Буча у передмісті української столиці, де сотні тіл мирних жителів були знайдені на вулицях і в братських могилах після відступу російських військових. Так, Анкара проголосувала за ухвалення резолюції Генеральної асамблеї ООН від 7 квітня 2022 року про виключення Росії із Ради ООН з прав людини у відповідь на дії, вчинені її збройними силами на території України [225]. Варто додати й про передані Туреччиною вантажівки предметів гуманітарної допомоги для постраждалих унаслідок воєнних дій українців [226], а також озвучені навесні 2022 року пропозиції про надання корабельної підтримки для евакуації морем із взятого в облогу м. Маріуполь мирних жителів турецьких та інших громадян [227].

Офіційна Анкара не лише залишається в епіцентрі міжнародних зусиль щодо припинення російсько-української війни, а також вважається в перспективі одним із ключових суб'єктів програми післявоєнної відбудови України та країн-гарантів її безпеки в майбутньому. Так, Туреччина розглядає можливість участі в локальних проєктах відбудови Харківської області, де проживала та навчалася велика кількість турецьких громадян, на основі плану швидкого відновлення критичної інфраструктури регіону, а також долучення до реалізації загальнодержавного плану відбудови [228]. Зокрема, влітку 2022 року розглядалися механізми співпраці, координації, залучення інвесторів і порядок реалізації проєктів, патронат над якими планує взяти турецька сторона, а також питання участі Туреччини в забезпеченні Харківщини модульними будинками.

Окрім цього, Туреччина може стати однією із країн-підписантів міжнародного багатостороннього договору про безпекові гарантії для України разом із постійними членами Ради Безпеки ООН, а також Німеччиною та декількома іншими державами [229]. Динамічна військово-політична взаємодія між Анкарою та Києвом, інституціоналізована із запровадженням механізму регулярних консультацій на рівні міністрів закордонних справ та оборони у форматі «Квадрига», здійснюється паралельно із підтримкою міцних торговельних зв'язків, які вдихнули нове життя із підписанням довгоочікуваної Угоди про вільну торгівлю від 3 лютого 2022 року, а також масованою інвестиційною присутністю турецького бізнесу в Україні. Таким чином, незважаючи на прояви в українському кейсі стратегії «обережного балансування» між Росією та Заходом з боку адміністрації президента Ердогана, в контексті підтримки України у побудові сильної та незалежної держави, особливо на тлі актуальних викликів для її суверенітету та територіальної цілісності, позиція Туреччини будується у дусі солідарної із урядом і народом України політики НАТО.

2.2. Роль Туреччини як контрибутора оперативно-стратегічної діяльності Організації Північноатлантичного договору

Істотне значення має активна участь Туреччини в операціях НАТО зі встановлення й підтримання миру, а також союзних *ad hoc* місіях зі стабілізації кризових ситуацій та сприяння безпеці в різних регіонах світу. Зокрема, держава закріпила за собою статус цінного контрибутора операцій, які проводилися на Балканах під прапором НАТО із кінця 20-го століття. Так, турецькі військовослужбовці були залучені до реалізації багатонаціональних кампаній «Сили втілення» (Implementation Force, IFOR) та «Сили стабілізації» (Stabilization Force, SFOR) в Боснії і Герцеговині у 1995-2004 роках, а також операцій «Основний врожай» (Operation Essential Harvest), «Бурштиновий лис» (Operation Amber Fox) та «Союзна гармонія» (Operation Allied Harmony), які

проводилися під егідою Альянсу в Північній Македонії із 2001 по 2003 рік. Окрім цього, із 1999 року Туреччина підтримує союзні зусилля із забезпечення регіональної стабільності та безпеки в рамках операції НАТО «Сили в Косові» (Kosovo Force, KFOR). За офіційними даними Міністерства закордонних справ, станом на жовтень 2011 року внесок військового персоналу Туреччини в союзні операції на Балканах становив близько 3200 осіб [230]. Туреччина також брала участь у Навчальній місії НАТО в Іраку (NATO Training Mission–Iraq, NTM-I) як одна із країн-донорів цільового фонду та приймаючих країн, на території яких проводилися навчання для іракських національних сил безпеки. У 2006 році в порядку ротації турецькі військово-повітряні сили здійснювали моніторинг неба країн Балтії в рамках спеціальної місії НАТО із патрулювання повітряного простору. Нарешті, у 2011 році Туреччина приєдналася до проведення під прапором НАТО семимісячної повітряно-морської операції «Юніфайд Протектор» (Operation Unified Protector, OUP) у Лівії.

В даному відношенні суттєвий внесок Туреччини припав на операцію зі встановлення миру «Сили в Косові», контингент якої станом на жовтень 2023 року налічує 4487 військовослужбовців із 27 держав-членів та партнерів НАТО. Так, внесок військового персоналу Туреччини в KFOR складає 369 осіб. Це – четвертий показник за чисельністю асигнованого військового контингенту після Італії (869), Сполучених Штатів (593) та Угорщини (433) [231]. Окрім цього, із 29 травня 2007 року протягом однорічного терміну в порядку ротації Туреччина очолювала багатонаціональну оперативну групу «Південь» (Multinational Task Force South, MNTF(S)) – одне із п'яти територіальних командувань «Сил в Косові» [232], штаб якого розташований у регіоні Прізрен. Водночас на добу президентства Р. Т. Ердогана припала участь Туреччини в реалізації союзних зусиль щодо протидії піратству вздовж берегів Африканського рогу, в Аденській затоці та в Індійському океані. У рамках операції НАТО під кодовою назвою «Океанський щит» (Operation Ocean Shield), проведення якої було санкціоноване Північноатлантичною радою 17 серпня 2009 року, кораблі держав-членів та країн-партнерів НАТО, зокрема

Австралії, Колумбії, Нової Зеландії та України, здійснювали патрулювання морського простору біля узбережжя Сомалі, що дозволило суттєво покращити ситуацію з безпекою судноплавства в регіоні [233]. Зі свого боку Туреччина як союзник НАТО у відповідь на кризу піратства надавала для цілей операції свої військово-морські судна. Так, до участі у двох Постійних військово-морських групах НАТО (Standing NATO Maritime Group, SNMG), які змінювали одна одну в регіоні в порядку ротації на піврічній основі, були залучені загалом шість турецьких кораблів. Окрім цього, у рамках «чергування» групи SNMG2 у січні-червні 2012 року командування операцією здійснював контр-адмірал військово-морських сил Туреччини Сінан Тосун [234]. Від травня 2012 року не було зафіксовано жодного успішного піратського нападу, що дозволило НАТО завершити операцію «Океанський щит» 15 грудня 2016 року.

Зі свого боку в рамках однієї із чинних місій НАТО підтримує зусилля із ліквідації наслідків руйнівних землетрусів, що сколихнули Туреччину в лютому 2023 року. Вони стали найбільш смертоносним стихійним лихом на території держави-члена Організації Північноатлантичного договору із моменту її заснування. Зокрема, станом на липень 2023 року турецькій стороні були передані сотні засобів тимчасового притулку, у тому числі намети та транспортні контейнери для розміщення тисяч людей, вимушено переміщених через катастрофу [235]. Разом із цим, окремі союзники та країни-партнери Альянсу здійснювали координацію польотів із сотнями тонн термінових вантажів на борту через Механізм стратегічних повітряних перевезень (SAC) НАТО. Так, починаючи із 7 лютого 2023 року, в рамках Механізму SAC із залученням трьох транспортних літаків Boeing Globemaster III C-17 за підтримки з боку одинадцяти держав-членів та однієї країни-партнера НАТО було здійснено дев'ять місій для транспортування 340 тонн термінових поставок до Туреччини, зокрема від імені Фінляндії, Нідерландів, Румунії та Сполучених Штатів [236]. Союзники також забезпечували повітряні перевезення із Пакистану до Туреччини для транспортування наметів та іншої гуманітарної допомоги, а Японія як партнер переправила повітряним

транспорт до допомоги турецькій стороні у вигляді понад тисячі тентів у рамках координованого з боку НАТО повітряного мосту – першої міжнародної операції із надання допомоги в надзвичайних ситуаціях, проведеної протягом тижня японськими силами оборони у співпраці із Альянсом. Нарешті, під прапором НАТО було побудовано та наразі обслуговуються три тимчасові пункти допомоги тисячам людей в м. Антак'я, м. Іскендерун та м. Дефне.

Актуальним залишається внесок Туреччини в союзні зусилля щодо боротьби із тероризмом, яка є одним із пріоритетних напрямків порядку денного Альянсу. Уже перша розсекречена Стратегічна концепція НАТО від 1991 року [237], ухвалена лідерами держав-членів у відповідь на нові геополітичні реалії, які склалися в Європі по завершенню ери «холодної війни», а також відповідні безпекові виклики та ризики, посиляється на явище тероризму як таке, що може становити загрозу для безпеки союзників у глобальному контексті (пункт 12). У наступному стратегічному документі, прийнятому в рамках Вашингтонського саміту на рівні голів держав та урядів у квітні 1999 року [218], держави-члени НАТО підтвердили, що її військові сили та інфраструктура мають бути захищені від терористичних атак (пункт 53.i). Саме необхідність протидії міжнародному тероризму, який не має кордонів та не визнає релігійних чи національних відмінностей, стала переламним моментом у визначенні географічних фронтірів зони відповідальності Альянсу. Незважаючи на те, що стаття 6 Північноатлантичного договору чітко окреслює територіальні межі поширення «юрисдикції» НАТО, за словами одного із авторів проєкту Теодора К. Ахіллеса, *ab initio* його підписантами передбачалася можливість проведення союзних операцій та місій в усьому світі [238]. Таке тлумачення Вашингтонського договору було підтверджено в Заключному комюніке за результатами засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ у м. Рейк'явік у травні 2002 року [239], зокрема в контексті боротьби з тероризмом на тлі трагічних подій 9/11.

Саме серія скоординованих атак, скоєних на території США членами зосередженої в Ісламській Республіці Афганістан терористичної організації

«Аль-Каїда», що сколихнули світ 11 вересня 2001 року, висунула на вищий щабель «піраміди Маслоу» союзних зусиль боротьбу з тероризмом, а також із розповсюдженням зброї масового знищення [240]. Тепер у лавах Альянсу не залишилося жодних сумнівів про необхідність захисту населення держав-членів не тільки безпосередньо на їхніх територіях, а й поза межами євроатлантичного регіону. Трагічні події, які увійшли в історію як найбільший за кількістю жертв теракт 9/11, стали відправною точкою переорієнтації ролі НАТО у напрямку ефективного реагування на нові виклики перед міжнародним миром і безпекою, а також здійснення внутрішньо-організаційних реформ з метою відповідної адаптації військових структур та потужностей. Так, у рамках антитерористичних зусиль уже в жовтні 2001 року під прапором НАТО було розпочато військово-морську операцію в Середземному морі, а в серпні 2003 року вперше в історії НАТО поза межами євроатлантичної зони союзні сили очолили міжнародну коаліційну місію в Афганістані, що діяла на основі мандату Організації Об'єднаних Націй відповідно до глави VII Статуту ООН (примус до миру). Туреччина зробила вагомий внесок у реалізацію цих та інших ініціатив НАТО щодо виявлення та протидії поширенню осередків міжнародного тероризму поза межами території союзників на тлі загрози для безпеки їх громадян, а також забезпечення міжнародної стабільності та процвітання в цілому.

Операція «Активні зусилля» (Operation Active Endeavour, OAE) стала однією з восьми ініціатив, втілених НАТО у відповідь на терористичні атаки проти Сполучених Штатів від 9 вересня 2001 року. У рамках операції, яку було розпочато в жовтні 2001 року як знак солідарності між союзниками на тлі драматичних подій 9/11, військово-морські судна НАТО здійснювали патрулювання та спостереження за судноплавством у Середземному морі, що сприяло стримуванню терористичної діяльності в регіоні, особливо у напрямку розповсюдження та контрабанди зброї масового знищення. У своєму вихідному форматі OAE стала першою в історії Альянсу антитерористичною операцією, яку було розпочато в контексті статті 5 Північноатлантичного договору, що закріплює системоутворюючий принцип колективної оборони [241]. Після

завершення операції в жовтні 2016 року її «наступницею» стала операція «Морський страж» (Operation Sea Guardian, OSG). Її порядок денний був спрямований передусім на забезпечення стратегічно важливих з огляду на глобалізацію економіки морських шляхів для переміщення товарів, а також кабелів зв'язку, які пролягають на морському дні. Так, лише з погляду постачання енергетичних ресурсів близько 65 відсотків нафти та природного газу, які споживають країни Західної Європи, щороку транспортуються саме через Середземне море. Операція «Морський страж», яку було розгорнуто в листопаді 2016 року, прийшла на зміну операції «Активні зусилля» в Середземному морі для реалізації трьох ключових завдань: розбудови потенціалу системи морської безпеки, а також покращення обізнаності про обстановку в морі та підтримки зусиль щодо боротьби з тероризмом, зокрема шляхом зупинення та огляду підозрілих суден [242]. Окрім цього, за запитом Північноатлантичної ради сили операції можуть бути вповноважені на виконання чотирьох додаткових функцій: забезпечення свободи судноплавства, здійснення перехоплення порушників у морі, боротьба із розповсюдженням зброї масового знищення та захист критичної інфраструктури.

Туреччина стала однією із держав-членів, які безпосередньо долучилися до втілення в життя операції «Активні зусилля». Для її потреб разом із кораблями, зокрема, Греції, Італії та Іспанії в Середземномор'ї був розгорнутий контингент турецьких військово-морських суден. Крім того, для користування в матеріально-технічних цілях кораблям інших країн-контрибуторів операції ОАЕ були надані турецькі порти Мерсін на північно-східному узбережжі Середземного моря та Аксаз на південно-східних берегах Егейського моря [230]. Разом із цим, Туреччина відіграє одну із ключових ролей у проведенні операції «Морський страж» з моменту її розгортання, особливо у 2016-2017 роках. Так, уже в листопаді 2016 року до реалізації першого компонента операції в центральній частині Середземного моря були залучені два підводні човни та три кораблі військово-морських сил держав-членів НАТО, зокрема турецький фрегат TCG Gemlik, а також на ротаційній основі морські патрульні

літаки Туреччини, Греції, Італії, Іспанії та Португалії [243]. У ході реалізації в лютому 2017 року компонента операції вже у східному районі Середземного моря за підтримки з повітря морського патрульного літака Туреччини обов'язки командира оперативної групи у складі турецького фрегата TCG Gaziantep, а також італійського та грецького фрегатів виконував капітан військово-морських сил Туреччини Емре Сезенлер [244]. Військово-морські судна Греції, Італії, Португалії та Туреччини за підтримки з повітря морського патрульного літака Португалії здійснювали патрулювання в міжнародних водах центральної частини Середземного моря в рамках квітневого компонента операції 2017 року з метою моніторингу ситуації на судноплавних шляхах біля узбережжя Лівії, у ході якого було зупинено понад 151 та оглянуто 3 судна [245]. У проведенні компонента операції у жовтні 2017 року, зосередженого в міжнародних водах східної частини Середземного моря від узбережжя Сирії до узбережжя Ізраїлю та Лівану, взяли участь не тільки турецьке військово-морське судно та морський патрульний літак, а й танкер TCG Akar для забезпечення дозаправки паливом дислокованих у морі кораблів [246]. До сьогодні Туреччина бере участь в окремих компонентах OSG, які проводяться в середньому шість разів на рік у визначених географічних районах Середземного моря.

Туреччина також зробила вагомий внесок у реалізацію небойової місії «Рішуча підтримка» (Resolute Support, RSM), яку було розгорнуто під прапором НАТО в Афганістані у січні 2015 року за запитом уряду Афганістану та відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН 2189 (2014) [247] після завершення мандату Міжнародних сил сприяння безпеці з метою подальшого проведення навчань, надання консультацій та розбудови потенціалу афганських урядових сил та структур у сфері національної оборони та безпеки, зокрема спеціалізованих міністерств та вищого керівництва армії й органів поліції. Правові рамки, зокрема термін та умови перебування сил НАТО в Афганістані в рамках RSM, були закріплені в Угоді про статус сил (Status of Forces Agreement, SOFA), яку було підписано президентом Афганістану та Старшим цивільним представником НАТО в Афганістані у вересні 2014 року. Її

функціонал включав надання підтримки у плануванні, програмуванні та бюджетуванні, забезпечення прозорості, підзвітності та контролю, сприяння дотриманню принципів верховенства права та ефективного управління, а також надання підтримки в організації та тиловому забезпеченні низки процесів, зокрема формування сил, набору, навчання, управління та розвитку персоналу. Присутність сил місії «Рішуча підтримка» в Афганістані, контингент якої становив від 13 тис. до 16 тис. військовослужбовців з-поміж держав-членів та країн-партнерів НАТО, забезпечували центральний штаб, розташований у м. Кабул, та чотири операційні вузли в м. Мазари-Шариф (північ), м. Герат (захід), м. Кандагар (південь) та провінції Лагман (схід) [248]. У квітні 2021 року з огляду на відсутність перспективи військового вирішення проблем, з якими стикається Афганістан на сучасному етапі, союзники досягли домовленостей про виведення сил RSM до травня 2021 року, а вже на початку вересня 2021 року місію було остаточно припинено.

Саме Туреччина очолювала центральний штаб місії «Рішуча підтримка» у столичному регіоні (Train, Advise, Assist Command-Capital, ТААС-С) – багатонаціональний підрозділ, до складу якого входили військовослужбовці та працівники збройних сил держав-членів і країн-партнерів НАТО, як-от Азербайджану, Чехії, Північної Македонії та Сполучених Штатів. Так, у зону відповідальності штабу ТААС-С входило здійснення підготовки, надання консультацій та проведення заходів із розбудови потенціалу, зокрема, 111-ї столичної дивізії Афганської національної армії, Кабульської міської поліції та інших афганських урядових сил та структур у сфері національної оборони та безпеки в м. Кабул та прилеглих районах, в тому числі на підтримку реалізації чотирирічної дорожньої карти уряду Афганістану від 2017 року щодо підвищення ефективності та підзвітності збройних сил та органів поліції. Останнім командувачем центрального штабу місії з підготовки, дорадчої підтримки й допомоги став турецький бригадний генерал Сельджук Юрцизоглу, який очолив багатонаціональний підрозділ у березні 2021 року [249]. Частка турецького контингенту у складі сил RSM сягала 600

військовослужбовців. До початку виведення сил місії у 2021 році показник асигнованих для її потреб людських ресурсів Туреччини був сьомим після Сполучених Штатів (2500), Німеччини (1300), Італії (895), Грузії (860), Великобританії (750) та Румунії (619) у складі контингенту загальною чисельністю 9592 військовослужбовців із 36 держав-членів і країн-партнерів НАТО [250]. Станом же на травень 2015 року на момент розгортання місії Туреччина належала до п'яти ключових країн-контрибуторів людських ресурсів для потреб місії [251]: частка турецького контингенту у складі 13199 військовослужбовців становила 503 особи.

Нарешті, Туреччина разом із Канадою, Іспанією, Польщею та Великобританією належить до найбільших серед союзників країн-контрибуторів Місії НАТО в Іраку (NATO Mission Iraq, NMI), розгорнутої в столиці, м. Багдад, у жовтні 2018 року за запитом іракського уряду. Зокрема, у січні 2021 року Анкара направила в Ірак для її потреб групу у складі 25 військових радників, у тому числі одного бригадного генерала [252]. Небойова консультативна місія спрямована на підтримку розбудови стійких, прозорих, інклюзивних та ефективних структур у сфері безпеки та збройних сил Іраку та нарощування їх потенціалу для реалізації самостійних зусиль щодо стабілізації ситуації в країні, боротьби з тероризмом та запобігання відродженню терористичної організації «Ісламська Держава», присутність якої після заявленої іракським урядом ліквідації до кінця 2017 року проявляється у вигляді спорадичних атак «сплячих осередків» у північному та західному регіонах країни. У лютому 2021 року міністри оборони держав-членів Північноатлантичного альянсу ухвалили рішення про розширення мандату NMI у відповідь на запит з боку уряду Іраку. Водночас НАТО не розгортає свій військовий персонал нарівні з іракськими силами під час бойових дій, а лише здійснює їх підготовку під безпосереднім контролем уряду Іраку. Місія втілює покладені на неї завдання в тісній координації з іншими акторами в рамках міжнародних зусиль із викорінення тероризму та сприяння стабільності в регіоні, зокрема з боку Глобальної коаліції протидії ІДІЛ (ДАІШ), а також ЄС

та ООН [253]. Так, декілька сотень військових і цивільних радників та супроводжувальний персонал держав-членів і країн-партнерів НАТО у рамках NMI надають дорадчу підтримку вищим посадовим особам Міністерства оборони, Офісу радника з питань національної безпеки та Національного центру управління прем'єр-міністра, а також проводять заходи з інституційного розвитку професійних військових навчальних закладів Іраку в м. Багдад та прилеглих районах. Зокрема, турецькі інструктори беруть участь у програмах підвищення рівня підготовки спеціалістів у Військовій школі з управління та логістики в іракському м. Таджі [254].

2.3. Джерела дивергенції позицій Туреччини та інших держав-членів НАТО щодо актуальних політико-безпекових питань

Однією із основних геостратегічних точок розбіжностей між Туреччиною та її союзниками по НАТО є театр подій на Близькому Сході в контексті сирійської і лівійської криз. З одного боку, Турецька Республіка вважається однією із ключових держав-членів Організації Північноатлантичного договору через низку факторів, але не в останню чергу з огляду на її географічне положення, зокрема сусіднє розташування з Іраком та Сирією. Наприклад, у ході виступу в одному з канадських університетів у липні 2019 року Генеральний секретар НАТО Єнс Столтенберг високо оцінив роль Туреччини у досягненні прогресу, досягнутого союзниками у боротьбі із ІДІЛ (ДАІШ) – міжнародною ісламістською терористичною організацією – в частині звільнення контрольованих нею територій та людей і припинення застосованих у самопроголошеному «всесвітньому халіфаті» насильства та терору [255]. Так звана Ісламська держава існувала у 2013-2019 роках переважно на території північно-східної Сирії та Іраку (частково контролюючи територію «суннітського трикутника») як невизнана держава із шаріатською формою правління та фактично столицею у сирійському м. Ер-Ракке. Так, особливу роль відіграли інфраструктурні об'єкти НАТО, дислоковані на території Туреччині, як-от

зенітно-ракетні комплекси Patriot, а також літаки системи Авіаційного комплексу радіовиявлення та наведення AWACS, які контролювали повітряний простір на турецько-сирійському кордоні і згодом над усією областю проведення союзних операцій проти ІДІЛ (ДАШ). Таким чином, членство Туреччини в НАТО несе особливу цінність у контексті успіху політично-військового альянсу у рамках координації боротьби із міжнародним тероризмом.

Події, що спалахнули в Сирії у березні 2011 року, переросли у масштабний конфлікт, який не лише поставив під загрозу регіональну безпеку та стабільність, а й забрав життя великої кількості невинних людей та спричинив переміщення мільйонів сирійців до різних регіонів своєї країни або поза її межами, включаючи Туреччину. Як наслідок, сусідня Туреччина, яка має сухопутний кордон із Сирією довжиною 911 км, була вимушена зіткнутися із серйозними політичними, безпековими та гуманітарними викликами [256]. Основними принципами політики офіційної Анкари щодо сирійської кризи були збереження територіальної цілісності та єдності країни, припинення кровопролиття, мирне завершення процесу політичного переходу, який би задовольнив законні вимоги сирійського народу, а також забезпечення безпеки шляхом очищення прикордонних районів від терористичних елементів. При цьому турецький уряд розглядав політику тодішнього сирійського режиму такою, що сприяла формуванню «благодатного ґрунту» для ІДІЛ (ДАШ) та інших екстремістських угруповань. Загроза, яку становила так звана Ісламська держава Іраку і Леванту для регіонального та міжнародного миру і безпеки, вимагала ефективних глобальних контрзаходів, що призвело до створення Глобальної коаліції протидії ІДІЛ (ДАШ). Боротьба із терористичною організацією стала одним із напрямків захисту національної безпеки Туреччини, яка стала активним членом коаліції з моменту її створення за ініціативи США у вересні 2014 року і, зокрема, брала участь в операції під її егідою із кодовою назвою «Внутрішня рішучість».

З іншого боку, в контексті сирійського врегулювання має місце принциповий конфлікт позицій Туреччини та союзників по НАТО, насамперед

Сполучених Штатів. Так, стратегічна суперечність полягає у питанні їх ставлення до північно-сирійських курдів, які із 2014 року проявили себе як найнадійніші наземні партнери антиігівської коаліції, яку очолює Вашингтон [257]. Зі свого боку будь-яка форма успіху автономії у трьох керованих курдами північних кантонах сприймалася Туреччиною як істотна загроза з огляду на можливість поширення амбіцій щодо досягнення автономії на курдську частину турецької Анатолії, особливо враховуючи військові успіхи курдських борців, які посилили їхню політичну самосвідомість. Так, Туреччина продовжує боротьбу проти Загонів народної оборони (YPG) – сирійського крила визнаної терористичною організацією Робітничої партії Курдистану (РКК), у зв'язку з чим дотепер було проведено три масштабні контртерористичні («Щит Євфрату», «Оливкова гілка», «Джерело миру») та дві повітряні («Зимовий орел», «Кіготь-меч») операції на прилеглих до турецького кордону сирійських територіях. Йдеться, зокрема, про операцію «Оливкова гілка», розпочату Збройними силами Туреччини та Вільною сирійською армією Тимчасового уряду Сирії у січні 2018 року і направлену на викорінення загрози, яку представляли дислоковані у м. Афрін на північному заході Сирії терористичні елементи РКК/YPG і ІДІЛ (ДАШ) для місцевого населення, а також для турецьких громадян, які проживають у прикордонних провінціях [256]. Так, було очищено від терористичних елементів територію площею приблизно 2000 км² та нейтралізовано близько 4600 бойовиків.

Найбільш суперечливою з точки зору позицій Туреччини та союзників НАТО стала операція «Джерело миру», яку було розпочато у жовтні 2019 року спільно Збройними силами Туреччини та Сирійською національною армією Тимчасового уряду Сирії у світлі триваючих атак з боку Робітничої партії Курдистану і Загонів народної оборони, а також неспроможності Сполучених Штатів до ефективного врегулювання законних безпекових побоювань Туреччини. Розгортанню операції значною мірою «сприяв» загальний контекст безуспішних переговорів Анкари та Вашингтона у лютому-вересні 2019 року щодо можливості створення безпечної зони на сирійських територіях, що

прилягають до турецького кордону. Так, незважаючи на те, що згідно з попередньою домовленістю, досягнутою під час переговорів між військовим керівництвом двох країн, у серпні 2019 року було створено турецько-американський Об'єднаний оперативний центр і розпочаті спільні місії повітряної розвідки та наземне патрулювання, як стверджує офіційна Анкара, з боку Сполучених Штатів не були виконані взяті на себе зобов'язання. Фундаментальні очікування Туреччини щодо ефективного вирішення проблем національної безпеки у вигляді встановлення такої безпечної зони полягали, зокрема, у збереженні свого права на самооборону перед обличчям терористичної загрози, що походить із Сирії, і рішучості знищити терористичні елементи РКК/YPG. Таким чином, турецька сторона неодноразово наголошувала, що боротьба із ІДІЛ (ДАШ) не може бути здійснена шляхом взаємодії із будь-якою іншою терористичною організацією.

Від початку розгортання операції «Джерело миру» Туреччина зіткнулася із звинуваченнями стосовно небезпеки спричинення гуманітарної кризи, послаблення динаміки боротьби проти ІДІЛ (ДАШ), зриву політичного врегулювання і змінення демографічної структури на схід від Євфрату. У відповідь на ці звинувачення турецька сторона наголошувала на цілях операції, які полягають у прокладенні шляху до повернення сирійців, переміщених з огляду на загрози та атаки з боку РКК/YPG, порушенні сепаратистського порядку денного терористичних елементів і, відповідно, сприянні просуванню політичного процесу. Власне, Сполучені Штати визнали легітимність операції «Джерело миру», а також новий *status quo* на місцях у Спільній заяві, зробленій 17 жовтня 2019 року під час візиту тодішнього віцепрезидента Майка Пенса до турецької столиці. Незважаючи на це, у жовтні 2023 року строком на рік було вкотре продовжено дію національного надзвичайного стану щодо ситуації в Сирії, вперше оголошеного виконавчим указом президента Сполучених Штатів від 14 жовтня 2019 року з метою усунення загрози національній безпеці та зовнішній політиці країни, створеної внаслідок сирійської кризи [258]. При цьому офіційний Вашингтон окремо вказав на дії уряду Туреччини щодо

проведення військового наступу на північний схід Сирії як такі, що підривають ефективність кампанії із розгрому ІДІЛ (ДАШ), ставлять під загрозу цивільне населення та в цілому мир, безпеку та стабільність в регіоні.

Зі свого боку Туреччина виступила із засудженням цього указу як такого, що містить необґрунтовані твердження та звинувачення на адресу країни у зв'язку з проведенням операції «Джерело миру», направленої на боротьбу з тероризмом, захист прикордонної безпеки та усунення сепаратистських терористичних загроз, які походять із Сирії. У даному відношенні офіційна Анкара послідовно посилається на збереження за собою права на самооборону від загроз та атак з боку терористичних елементів, передбаченого статтею 51 Статуту ООН і відповідними резолюціями Ради Безпеки ООН. У негайній заяві, оприлюдненій у відповідь на рішення Білого дому про продовження дії національного надзвичайного стану щодо ситуації в Сирії і продовження місії американських військових на півночі країни, Міністерство закордонних справ Туреччини вказало на видалення терористичних організацій РКК/YPG та ІДІЛ (ДАШ) із районів проведення операції «Джерело миру», що сприяло збереженню територіальної цілісності Сирії. Окрім цього, зовнішньополітичне відомство висловило очікування щодо припинення взаємодії США із визнаною терористичною організацією Робітничою партією Курдистану та її сирійським крилом, а також виконання положень вищезгаданої Спільної заяви [259]. Згідно з останньою американська сторона зобов'язалася, зокрема, не продовжувати дію санкційних заходів щодо обмеження права користуватися і розпоряджатися майном та застосування заборони на в'їзд для окремих осіб, причетних до ситуації в Сирії, після завершення операції «Джерело миру».

В цілому оприлюднення Спільної турецько-американської заяви щодо ситуації на північному сході Сирії від 17 жовтня 2019 року стало уособленням амбітних очікувань у напрямку підтвердження стратегічного характеру відносин двох союзників НАТО. Так, Сполучені Штати засвідчили розуміння легітимних занепокоєнь Туреччини в контексті забезпечення безпеки на південному кордоні країни. Окрім цього, Анкара та Вашингтон підтвердили

відданість захисту територій та населення держав-членів НАТО за принципом «один за всіх і всі за одного» [260]. Дві країни погодилися в рамках Глобальної коаліції протидії ІДІЛ (ДАШ) на північному сході Сирії про координацію функціонування місць позбавлення волі та подальшої долі внутрішньо переміщених осіб із районів, які раніше перебували під контролем так званої Ісламської держави. Нарешті, сторони погодилися, що контртерористичні операції мають бути націлені лише на терористичні елементи та їх схованки, укриття, осередки, зброю, транспортні засоби та обладнання. При цьому турецька сторона висловила готовність забезпечити безпеку та добробут мешканців населених пунктів у безпечній зоні, контрольованій турецькими силами, і запевнила у намірах вживати максимальну обережність з метою уникнення завдання шкоди цивільному населенню та інфраструктурі. Забезпечення функціональності такої зони передбачало повернення важкого озброєння Загонів народної оборони та виведення з ладу їхніх укріплень та інших бойових позицій. Туреччина також зобов'язалася призупинити операцію «Джерело миру», щоб дозволити виведення сил YPG із безпечної зони протягом 120 годин, а також надалі завершити операцію як таку.

Всупереч відповідним домовленостям із Сполученими Штатами, а також із Російською Федерацією угруповання YPG, база якого розташована в районі Таль-Ріфат м. Алеппо, продовжує становити загрозу для функціонування безпечної зони на північному сході Сирії за 18 кілометрів (приблизно 11 миль) від турецького кордону. Так, результатом діяльності терористичних елементів у регіоні протягом 2016-2022 років стали смерті сотень мирних жителів, спричинені нападами на лікарні, школи та багатолюдні зони дислокації цивільного населення [261]. Окрім цього, бойовики Загонів народної оборони здійснюють регулярні атаки на турецькі сили, які забезпечують безпеку в районах проведення операцій «Щит Євфрату» та «Оливкова гілка». Починаючи із 2016 року, мало місце вимушене переміщення близько 250 тис. цивільних осіб із району Таль-Ріфат до прикордонних територій. Власне, відповідно Туреччини на присутність терористичних елементів на північному сході Сирії

стало проведення низки антитерористичних операцій уздовж власних кордонів з метою запобігання формуванню терористичного коридору та забезпечення мирного існування жителів прикордонних районів. У даному відношенні позиція Анкари є принциповою: Загони народної оборони представляють собою сирійське відгалуження Робітничої партії Курдистану, яка веде більш ніж 35-річну терористичну кампанію проти Туреччини, визнана терористичною організацією як з боку Туреччини *per se*, так і Сполучених Штатів та Європейського Союзу, а також є відповідальною за загибель понад 40 тис. людей, у тому числі жінок, дітей і немовлят, а, отже, підлягають ліквідації.

Водночас вважається, що успіх YPG у Сирії безпосередньо завдячує підтримці у вигляді навчання та оснащення зброєю та пов'язаними матеріалами, які Сполучені Штати надавали сирійським курдам із 2015 року із задекларованою метою щодо боротьби із ІДІЛ (ДАІШ) [262]. Вибір на користь «союзницьких» відносин із Загонами народної оборони, які офіційний Вашингтон позиціонував як точкові і тимчасові та спрямовані виключно на подолання загрози з боку так званої Ісламської держави Іраку і Леванту для регіонального та міжнародного миру і безпеки, було здійснено всупереч законним та нагальним безпековим проблемам Туреччини в контексті потенційної загрози активізації курдського руху. Незважаючи на неодноразове визнання окремими американськими офіційними особами приналежності YPG до РКК, яку Сполучені Штати визнали іноземною терористичною організацією у 1997 році, саме за їхньої підтримки контроль бойовиків Загонів народної оборони поширився близько на 30 відсотків території Сирії, хоча курдське населення, яке YPG не представляє, становить лише 5-10 відсотків від загального населення країни і зосереджено переважно вздовж північного кордону із Туреччиною. Дотепер американські ЗМІ наполягають на наївному зображенні Загонів народної оборони як «стійких соратників» у боротьбі із терористичною загрозою, а Туреччину – одного із ключових союзників НАТО і хедлайнера врегулювання гуманітарної кризи, спричиненої подіями у Сирії – у якості ірраціонального регіонального гравця.

Аналогічним чином антагоністичного характеру набули відносини між Туреччиною та іншим союзником НАТО – Францією – на тлі розбіжностей у позиціях держав щодо врегулювання лівійської кризи. Так, після спалаху антирежимних демонстрацій у сусідніх Тунісі та Єгипті масштабні народні протести охопили й Лівію. 15 лютого 2011 року у м. Бенгазі розпочалися політичні виступи представників населення, які призвели до зіткнень із урядовими силами. У ході протистоянь проти демонстрантів було відкрито вогонь і вбито 24 людини, що стало приводом для збройних виступів на сході країни. У ході чотириденних боїв повстанцям вдалося досягти взяття під свій контроль м. Бенгазі, у чому значну роль відіграла бригада «Удар блискавки» під командуванням міністра закордонних справ Лівії генерала Абдула Фаттаха Юніса, який перейшов на бік демонстрантів. Вже 22 лютого було захоплено м. Тобрук, чому сприяла невірність командувача військ у місті генерал-майора Сулеймана Мухаммада. Нарешті, до 24 лютого вся Кіренаїка перебувала під контролем повстанців, а 26 лютого в м. Бенгазі було проголошено тимчасовий уряд Лівії, що створило у країні систему двовладдя [263]. Після того, як у березні 2011 року в НАТО під тиском Франції було прийнято рішення про сприяння збройними засобами перемозі повстанських угруповань над режимом Муаммара Каддафі, Лівія стала ареною хаосу, який перетворився із рудиментарної громадянської війни, зумовленої пануванням джихадистської ідеології, до багатоступінчатого конфлікту із залученням низки регіональних та міжнародних акторів, а також недержавних структур.

Так, після революційних подій у лютому 2011 року будь-які спроби щодо побудови демократичних інституцій у Лівії було нівельовано через посилення збройного протистояння на її території. Великі надії на зміни завдяки «народному повстанню», які виникли у 2012 і 2013 роках після повалення режиму Каддафі після 42-річного правління, були втрачені [264]. Починаючи із липня 2014 року, країна перебувала у стані громадянської війни, яка спалахнула в результаті спроби державного перевороту у 2014 році на чолі із Халіфою Хафтаром. Саме йому було надано «вотум довіри» з боку офіційного Парижа,

який таємно надавав підтримку, консультуючи маршала та його соратників і поставляючи їм озброєння [265]. Так, після 2014 року Франція стала все чіткіше усвідомлювати потенційну загрозу того, що нова тенденція радикального ісламу перекинеться із Леванту на територію Північної Африки. Побоювання французького естеблішменту стосувалися також імовірного перетворення Лівії на основний транзитний пункт для торгівлі людьми та їх незаконної передачі із Африки до Європи. Окрім цього, Францію турбували і її економічні інтереси в контексті концентрації багатих нафтових ресурсів на території Лівії, де колись розташовувалися найприбутковіші ділянки французької енергетичної компанії Total SE. Саме за посередництва Парижа у 2017-2018 роках було проведено декілька раундів переговорів між Файезом Ас-Сарраджем, прем'єр-міністром Уряду національної згоди, що базувався у лівійській столиці, і його опонентом Х. Хафтаром, які, однак, були припинені у зв'язку з початком наступальної операції очолюваних останнім сил на м. Тріполі навесні 2019 року.

Зі свого боку Туреччина визнала Національну перехідну раду у якості «єдиного представника лівійського народу» та стала першою державою, яка призначила посла в м. Тріполі вже 2 вересня 2011 року після того, як повний контроль над лівійською столицею перейшов до сил перехідного уряду, а також здійснила значний внесок в інституційну розбудову в Лівії, зокрема у сферах безпеки та економічного відновлення [266]. Офіційна Анкара також привітала підписання Лівійської політичної угоди у м. Схират, Марокко, 17 грудня 2015 року, яке стало кульмінацією довготривалого процесу політичного діалогу за сприяння ООН із залученням різних верств лівійського суспільства, направленою на припинення військового конфлікту. В офіційній церемонії її підписання взяв участь, зокрема, тодішній міністр закордонних справ Туреччини Мевлют Чавушоглу. Дана угода пропонувала чіткі рамки для розбудови тривалого миру та стабільності в Лівії та визнавала Уряд національної згоди єдиним законним урядом Лівії, який діяв на чолі з Ф. Ас-Сарраджем у Тріполітанії у 2015-2021 роках. Водночас, східні райони країни за підтримки Лівійської національної армії контролював Тимчасовий уряд на чолі

з А. Тинні. У 2018 році Ф. Ас-Саррадж двічі відвідав Туреччину та встановив плідні контакти із президентом Ердоганом. Наприкінці того ж року очільник турецького зовнішньополітичного відомства відвідав м. Тріполі із офіційним візитом та вкотре запевнив лівійських партнерів у підтримці з боку Туреччини політичного процесу під проводом ООН на засадах забезпечення єдності та територіальної цілісності Лівії.

Так, Туреччина розглядала ситуацію, яка склалася у Лівії після повалення режиму Каддафі, із двох ключових позицій. По-перше, Анкара була зацікавлена у зміцненні міжнародно визнаного Уряду національної згоди під керівництвом Ф. Ас-Сарраджа, оскільки його політика та найближчі соратники відповідали поглядам членів турецької Партії справедливості та розвитку із її близькою міжнародній релігійно-політичній асоціації «Брати-мусульмани» ідеологією. Х. Хафтар же став лідером про-консервативного арабського табору, який спирався на підтримку Єгипту та Об'єднаних Арабських Еміратів, що зустріло негативну реакцію з боку Туреччини. У результаті остання автоматично опинилася в опозиції до тісних політичних, культурних та військових зв'язків Парижа із Каїром та Абу-Дабі. По-друге, Туреччина прагнула отримати компенсацію за вимушений вихід із Лівії у 2011 році, оскільки до драматичних подій її економічна присутність у країні була досить значущою [265]. Таким чином, Анкара почала зближуватися із легітимним режимом у м. Тріполі, який при цьому фактично перебував у облозі. На тлі зіткнення геополітичних інтересів упродовж квітня 2019-липня 2020 року на території західної Лівії тривали бойові дії між Лівійською національною армією (ЛНА) та афілійованими з Урядом національної згоди (УНЗ) парамілітарними формуваннями. Не останню роль у їхній динаміці зіграла підтримка, яку надала Туреччина очолюваним Ф. Ас-Сарраджем урядовим силам у вигляді бойових безпілотних літальних засобів, систем протиповітряної оборони та воєнізованих формувань [267], вступивши у війну на початку 2020 року.

Турецька присутність у Лівії зустріла опір з боку Франції, яка разом із Єгиптом та Об'єднаними Арабськими Еміратами активно підтримувала армію

Х. Хафтара. Кульмінацією «конфлікту інтересів» став інцидент навколо загрози безпосереднього зіткнення турецького та французького військових кораблів у Середземному морі біля узбережжя Лівії, що стався 17 червня 2020 року. Так, за даними телеканалу France 24, турецький фрегат відмовився виконати розпорядження про огляд вантажу з боку французького судна, яке брало участь в операції НАТО із розбудови безпекового потенціалу, підтримки обізнаності про ситуацію в Середземному морі та боротьби із тероризмом «Морський страж» (Sea Guardian). Ухиляючись від огляду, фрегат узяв на приціл французький військовий корабель за допомогою радарної системи ракетного наведення, що у Парижі розцінили як «виключно ворожі та агресивні дії» [268]. Як стверджується, Туреччина намагалася доставити чергову партію військової техніки Уряду національної згоди Лівії, який протистоїть Лівійській національній армії маршала Х. Хафтара, всупереч встановленому Радою Безпеки ООН ембарго на постачання зброї до цієї північно-африканської країни [269]. Зі свого боку інформаційна агенція Anadolu із посиланням на представника збройних сил Туреччини спростувала повідомлення французької сторони, повідомивши, що турецьке судно використовувало свої радарні системи не для прицілювання, а для спостереження за французьким військовим кораблем, «який здійснював небезпечне маневрування». Інцидент ознаменував тенденцію до подальшої детеріорації турецько-французьких відносин.

Зі свого боку Північноатлантичний альянс в особі генерального секретаря Єнса Столтенберга обмежився закликком до проведення військового розслідування даного епізоду, наголосивши при цьому на повній підтримці зусиль Організації Об'єднаних Націй із пошуку мирного вирішення конфлікту шляхом переговорів, а також на подальшій прихильності стосовно виконання резолюції Ради Безпеки ООН 2292 (2016) щодо ембарго на постачання зброї до Лівії [270]. У даному контексті особливу роль відіграє реалізація під егідою ЄС у Середземному морі операції IRINI, яку було розпочато 31 березня 2020 року з метою сприяння реалізації ембарго за допомогою використання повітряних, супутникових і морських засобів. Мандат місії передбачає, зокрема, проведення

перевірки суден у відкритому морі біля узбережжя Лівії, підозрюваних у перевезенні зброї або пов'язаних матеріалів до/з Лівії, а також відстежування та збір інформації щодо незаконного експорту із Лівії нафти, сирої нафти та нафтопродуктів та сприяння ліквідації мереж контрабанди та торгівлі людьми шляхом збору інформації та патрулювання літаками. Водночас вважається, що військова підтримка, яку надає Туреччина Уряду національної згоди Ф. Ас-Сарраджа шляхом розміщення іноземних бойовиків на місцях та передачі зброї, а також відмова від взаємодії із операцією IRINI перешкоджають ефективному впровадженню ембарго. Наприклад, у липні 2022 року Туреччина як держава прапора не дала згоди на запит військово-морської операції щодо перевірки судна, що стало восьмим подібним інцидентом із її початку.

Позиція офіційної Анкари полягає у невизнанні положень ухвалених під егідою Організації Об'єднаних Націй документів про накладення ембарго на постачання зброї до Лівії, а також приписів щодо виведення всіх найманців, іноземних бойовиків та іноземних сил із території Лівії у їх застосуванні щодо законного уряду [271, с. 128]. Так, у червні 2022 року турецький парламент на запит адміністрації президента Ердогана ухвалив рішення про продовження дії на наступні 18 місяців військової місії Туреччини в Лівії. Остання розпочалася в січні 2020 року на основі домовленостей між Туреччиною та підтримуваним з боку ООН Урядом національної згоди під керівництвом тодішнього прем'єр-міністра Ф. Ас-Сарраджа, що базується в м. Тріполі на заході країни. Попередньо у грудні 2020 року Великі національні збори Туреччини вже схвалювали пролонгацію мандату, що уможливило розміщення турецьких військ на території Лівії, на 18-місячний строк [272]. У червні 2020 року Р. Т. Ердоган направив запит до турецького парламенту щодо санкціонування продовження військової місії у вигляді підготовки військових та надання консультацій із посиленням на триваючу «політичну невизначеність» у Лівії та «ризиків і загроз», які можуть йти всупереч інтересам Туреччини в Середземномор'ї та Північній Африці. Так, турецький уряд наполягає, що саме надання підтримки Уряду національної згоди у вигляді радників, обладнання та

розвідувальних даних стало переламним фактором у ході війни у Лівії завдяки блокуванню спроб із захоплення столиці вірними Х. Хафтару силами.

Окрім цього, Анкара продовжує наполягати на чинності двостороннього Меморандуму про взаєморозуміння щодо розмежування зон морської юрисдикції між Туреччиною та Урядом національної згоди Лівії, який було підписано 27 листопада 2019 року. Зі свого боку досягнення турецько-лівійських домовленостей розглядається в офіційному Брюсселі як таке, що порушує суверенні права третіх держав, не відповідає міжнародному морському праву та не має правових наслідків для третіх держав [273]. Так, стверджується, що підписання меморандуму ознаменувало ігнорування суверенних прав грецьких островів у визначених районах. Разом із цим, були досягнуті домовленості у сфері безпеки, після чого Туреччина і розпочала надання військової підтримки Уряду національної згоди, що базується в м. Тріполі, а згодом його наступнику – Уряду національної єдності [274]. Всупереч позиції європейських партнерів у жовтні 2022 року було підписано двосторонню угоду про співробітництво у нафтогазовому секторі, що санкціонувало надання Уряду національної єдності – правонаступнику Уряду національної згоди – на чолі із прем'єр-міністром Абдулом Хамідом Дбейбою доступу до вуглеводнів у спірній економічній зоні Східного Середземномор'я, посиливши напруженість у відносинах Туреччини як з Грецією, так і з Кіпром та Єгиптом у контексті тривалої суперечки навколо прав на буріння покладів нафти та газу в морі. Паралельно було підписано дві угоди про співробітництво в оборонній сфері, направлені на реалізацію домовленостей від 2019 року між Туреччиною та Урядом національної згоди, який було розпущено у 2021 році та замінено на тимчасовий міжнародно визнаний уряд.

Особливої уваги в контексті комплексного аналізу євроатлантичної ідентичності Туреччини в епоху президентства Р. Т. Ердогана заслуговують паттерни розбудови двосторонніх відносин із Росією, які розвиваються в позитивному ключі за різними напрямками. Загалом існує тренд до активізації їх торговельно-економічних зв'язків, а також до поглиблення залежності турецької

економіки від російського ринку у ключових секторах, як-от у частині імпорту викопного палива та розвитку атомної енергетики. Разом із цим, має місце актуалізація воєнно-технічного співробітництва по завершенню кризи турецько-російських відносин 2015 року, що втілилася, зокрема, у домовленості щодо постачання Туреччині російської зенітної ракетної системи С-400. Окремо варто підкреслити аспект взаєморозуміння, яке склалося між Анкарою та Москвою стосовно низки регіональних питань – від співучасті у сирійському врегулюванні, зокрема у вигляді сприяння встановленню режиму припинення бойових дій та створенню зон деескалації у Сирії в рамках «Астанінського формату», до контролю за припиненням вогню та всіх воєнних дій на Південному Кавказі на базі розгорнутого на території Азербайджану Спільного Російсько-Турецького центру. Незважаючи на формальну приналежність до євроатлантичного світу на інституційному рівні в контексті членства в НАТО, а також перебування у статусі країни-кандидата на членство в ЄС, простежується автономізація зовнішньополітичного курсу офіційної Анкари. Така тенденція зберігається і навіть посилюється на тлі російської військової агресії проти України, яка знайшла збалансовану конструктивну відповідь з боку Туреччини.

Туреччину та Росію пов'язує низка регіональних форматів політичного співробітництва щодо тих чи інших нагальних питань, які становлять спільний інтерес. Одним із таких майданчиків є Консультативна регіональна платформа «3+3» за участі також Ісламської Республіки Іран, Республіки Вірменія та Азербайджанської Республіки (Грузія відхилила можливість приєднання), перше засідання якої відбулося 10 грудня 2021 року у м. Москва на рівні заступників міністрів закордонних справ [275]. Цей формат направлений на обговорення перспектив досягнення сталого миру та стабільності на Південному Кавказі та розвитку багатопланового співробітництва в частині заходів із підвищення довіри, взаємодії в торговельно-економічній, транспортній та культурно-гуманітарній галузях, а також протидії загальним викликам та загрозам. Друге засідання Консультативної регіональної платформи «3+3» вже на рівні міністрів закордонних справ п'яти держав відбулося 23 жовтня 2023 року у м. Тегеран та

ознаменувало розширення та зміцнення простору довіри та співробітництва на Південному Кавказі [276]. Зокрема, його проведення засвідчило значення шестистороннього формату співробітництва в контексті демонстрації міжнародній спільноті потенціалу щодо самостійного вирішення своїх проблем країнами регіону, а також роль регіональних проєктів у сфері транспорту для прискорення процесу нормалізації відносин між сторонами. Водночас забезпечення миру і стабільності в регіоні значною мірою залежить від перспектив підписання всеосяжної мирної угоди між Баку та Єреваном, враховуючи нові реалії на тлі відновлення Азербайджаном суверенітету і територіальної цілісності в результаті успішного проведення у вересні 2023 року локальних антитерористичних заходів у Карабасі.

Окрім цього, Туреччина та Росія разом із Іраном є країнами-гарантами «Астанінського формату», направлено на врегулювання сирійської кризи. Саме в рамках так званого «Астанінського процесу», який було започатковано у січні 2017 року у якості майданчика для переговорів між збройною опозицією та урядом Сирії за сприяння Росії, Ірану та Туреччини, на рівні міністерств закордонних справ Туреччини, Росії, Ірану та Сирії здійснюється підготовка дорожньої карти щодо відновлення відносин між Туреччиною та Сирією (у координації із роботою міністерств оборони та спеціальних служб чотирьох держав). Туреччина та Росія спільно в рамках «Астанінського формату» виступили з ініціативою режиму припинення бойових дій (РПБД) та створення зон деескалації у Сирії згідно з астанінським Меморандумом від 4 травня 2017 року. Поряд із цим, ведеться спільна робота, зокрема по лінії міністерств оборони двох країн, щодо створення демілітаризованої зони в провінції Ідліб відповідно до сочинського Меморандуму від 17 вересня 2018 року з метою зміцнення РПБД та прискорення процесу розмежування «помірних» і радикальних бойовиків. У її результаті, зокрема, 6 березня 2020 року у російській столиці було підписано Додатковий протокол до Меморандуму про стабілізацію обстановки у зоні деескалації Ідліб, згідно з яким Туреччина та Росія вже в якості країн-гарантів дотримання режиму припинення вогню в

Сирійській Арабській Республіці домовилися про негайне припинення всіх бойових дій щодо існуючої лінії зіткнення в Ідлібській зоні деескалації, а також створення коридору безпеки.

Позитивною є динаміка турецько-російського діалогу із проблематики близькосхідного врегулювання в цілому. Так, Анкара та Москва вбачають досягнення сталого політичного вирішення палестино-ізраїльського конфлікту та всеосяжної стабілізації регіональної обстановки на основі принципу «двох держав» – Палестини та Ізраїлю. Позиція Туреччини та Росії полягає у необхідності фокусування зусиль світової спільноти на оздоровленні гуманітарного становища палестинського населення одночасно з формуванням необхідних умов для відновлення переговорного процесу між палестинцями та ізраїльтянами щодо комплексу питань остаточного статусу [277]. Що стосується позиції турецького уряду, то з моменту приходу Реджепа Тайіпа Ердогана до влади у якості голови держави президент Палестини Махмуд Аббас здійснив сім офіційних візитів до Туреччини, не враховуючи зустрічі двох лідерів на полях сесій Генеральної Асамблеї ООН або самітів Організації ісламського співробітництва. Власне, риторика президента Ердогана залишається послідовною в частині засудження «гноблення Ізраїлю в Палестині», а також неможливості встановлення в регіоні тривалого миру і стабільності, допоки Тель-Авів продовжує політику окупації та анексії [278]. Окрім цього, Анкара продовжує підтримувати зусилля із внутрішньопалестинського примирення. Зі свого боку у Кремлі також посиляються на безальтернативність шляху переговорів для створення незалежної палестинської держави зі столицею у Східному Єрусалимі як на ключ до врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту [279]. Солідарність позицій Туреччини та Росії щодо близькосхідного врегулювання знайшла своє відображення й на тлі військової ескалації між Ізраїлем і Палестиною, що сколихнула світ восени 2023 року.

Росія є одним із провідних торговельно-економічних партнерів Туреччини. Згідно із даними Обсерваторії економічної складності лише у 2022 році обсяг експорту російських товарів до Туреччини склав 25,3 млрд дол. США

(причому станом на 2021 рік він становив 20,1 млрд дол. США), у тому числі переробленої нафти (6,51 млрд дол. США), вугільних брикетів (3,2 млрд дол. США) та пшениці (2,05 млрд дол. США). Так, крайній аналіз, запропонований онлайн-візуалізатором торговельно-економічних даних свідчить про те, що протягом останніх 27 років цей показник зріс на 10,1 відсотка у річному вирахованні із 1,87 млрд дол. США у 1995 році [280]. Зі свого боку у 2022 році Туреччина експортувала до Росії товарів загальною вартістю еквівалентною 9,24 млрд дол. США (у порівнянні із 5,93 млрд дол. США за попередній рік), серед яких основними категоріями є цитрусові, моторні частини та аксесуари, а також фрукти без кісточок. Аналогічним чином протягом останніх 27 років обсяг експорту турецьких товарів до Росії зріс на 7,75 відсотка у річному вирахованні із 1,23 млрд дол. США у 1995 році. При цьому згідно із даними російського зовнішньополітичного відомства у 2018 році двосторонній товарообіг склав 25,5 млрд дол. США (при зростанні у порівнянні з показником за попередній рік на 15,7 відсотка), де обсяг експорту російських товарів до Туреччини становив 21,3 млрд дол. США, а імпорту турецьких товарів до Росії – 4,2 млрд дол. США [281]. Динаміка розвитку торговельно-економічних відносин Туреччини та Росії йде пліч-о-пліч із задекларованими керівництвом двох держав намірами щодо виведення річного обсягу двостороннього товарообігу до 100 млрд дол. США [282]. Цей підхід зберігає свою актуальність, незважаючи на потенційні політико-іміджеві ризики для офіційної Анкари на тлі розв'язання у лютому 2022 року повномасштабної російсько-української війни.

Турецький уряд, у тому числі в особі Реджепа Тайіпа Ердогана, додержується збалансованої зовнішньополітичної стратегії щодо Москви, зокрема в контексті російської збройної агресії проти України, яка триває з 2014 року. Так, незважаючи на те, що Туреччина послідовно дотримується політики невизнання як анексії Кримського півострова в результаті незаконного референдуму, проведеного на території української Автономної Республіки, так і триваючої окупації Донбасу, вона відмовилася приєднуватися до будь-яких економічних обмежувальних заходів щодо Росії з боку Європейського Союзу,

Сполученого Королівства та Сполучених Штатів. Невдовзі після початку широкомасштабних воєнних дій на території України російськими збройними силами у лютому 2022 року міністр закордонних справ Туреччини відверто заявив про таке рішення в коментарі національному телеканалу [283]. Пізніше відповідну позицію Анкари підтвердив речник президента Ердогана: «Туреччина не планує вводити санкції проти Росії, щоб не зруйнувати міцні економічні відносини з Москвою» [284]. Очевидно, що жорстка економічна відповідь умовного колективного Заходу передбачала розхитування російської національної валюти, що не могло не вплинути негативним чином на залежну від Росії в частині імпорту природного газу, доходів від туризму, а також експортного ринку будівельних послуг та сільськогосподарських товарів Туреччину [224]. Вплив безпрецедентної, починаючи із 1990-х років, інфляції, яка поглинає доходи та заощадження турецького населення, вважається одним із ключових факторів абстрагування Анкари від скоординованої санкційної політики західних партнерів та союзників щодо Росії.

З одного боку, Анкара залишається послідовною в підтримці суверенітету та територіальної цілісності свого стратегічного партнера – України, у тому числі на міжнародно-політичних майданчиках (яскравим свідченням цього є паттерни голосування Туреччини в рамках Генеральної Асамблеї ООН). У негайній офіційній відповіді на розгортання «спеціальної військової операції» на території України 24 лютого 2022 року МЗС Туреччини назвало атаку збройних сил РФ неприйнятною та такою, що становить серйозну загрозу безпеці регіону й світу, засудивши саму ідею «зміни кордонів за допомогою зброї» [285]. Особливе значення мала різка критика з боку Туреччини прийнятого незадовго до цього рішення Росії про визнання сепаратистських утворень – так званих Донецької та Луганської народних республік, а також практика постачання Україні стратегічно важливих військових потужностей у вигляді бойових безпілотників Bayraktar, блокування доступу до проток Босфор і Дарданелли для нетурецьких військових кораблів, а також мирні зусилля президента Ердогана щодо реанімування комунікації між Москвою та Києвом на вищому політико-

дипломатичному рівні. З іншого боку, Анкара не тільки відмовилася приєднатися до союзників по НАТО й партнерів із ЄС у санкційній політиці проти російського режиму, а й залишила повітряний простір відкритим для російських повітряних суден і навіть виступила із засудженням дискримінаційного ставлення до росіян та російської культури в західних країнах. Отже, позиція адміністрації президента Ердогана щодо цього несправедливого і незаконного акту Кремля є досить суперечливою.

Таким чином, можна стверджувати про системну реалізацію з боку Анкари в епоху президентства Реджепа Тайіпа Ердогана політики балансування між Росією й Заходом. Так, на тлі повномасштабного вторгнення збройних сил Росії на територію України турецький уряд утримався від закриття повітряного простору країни для російських авіакомпаній із «як стратегічних, так і гуманітарних міркувань» [286]. До держав, які заборонили Росії (тобто будь-якому літаку, який належить російському громадянину, зафрахтований ним або іншим чином контролюється ним) польоти над своїм повітряним простором, належать США, Великобританія, Канада, країни-члени ЄС та деякі інші європейські країни, зокрема Швейцарія [287]. Закриття повітряного простору та накладені на російські авіакомпанії санкції мали на меті «ізоляцію» Росії та обмеження її міжнародного транспортного з'єднання у відповідь на агресію проти України. Проте Росія залишається сполученою зі світом значною мірою завдяки величезному потоку авіарейсів у напрямку із та до Туреччини [288]. Окрім цього, несподіваним кроком з боку президента Ердогана стало озвучене в ході виступу на засіданні парламентської групи очолюваної ним Партії справедливості та розвитку 9 березня 2022 року засудження риторики, направленої проти росіян у публічному просторі, як такої, що розпалює атмосферу ненависті та кидає тінь на справедливу боротьбу України [289]. Тоді турецький лідер попередив про можливість зіткнення західних держав із хворобою расизму, яка поширилася на їхні суспільства, засудивши подібні прояви по відношенню до російського народу, літератури, студентів або художників, що нагадують «полювання на відьом».

Нарешті, після того, як будь-які транскордонні операції із картками міжнародних платіжних систем Mastercard та Visa стали недоступними для росіян, Туреччина опинилася в обмеженому переліку країн, які приймали для розрахунків банківські картки російської національної платіжної системи «Мир». Так, у разі виїзду за кордон Банк Росії оприлюднив рекомендацію для користувачів карток «Мир» щодо застосування їх для розрахунків на території Туреччини, а також В'єтнаму, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану та невизнаних Південної Осетії і Абхазії [290]. Туреччина також не обмежила діяльність російських проурядових засобів масової інформації в умовах триваючої агресії Росії проти України та відкрито запрошувала російських олігархів до здійснення інвестицій у турецьку економіку [271, с. 126]. Ці та інші фактори стали стимулюючими для масової еміграції до Туреччини російських громадян, у тому числі з метою уникнення призову до армії, які скуповують місцеву нерухомість, зберігають свої заощадження за межами підсанкційної російської економіки та займаються підприємницькою діяльністю. Так, упродовж 2023 року росіянам було надано понад 155 тис. посвідок на постійне проживання на території Туреччини (у порівнянні із близько 66 тис. у попередньому році); лише у 2022 році вони заснували 1363 нові компанії у країні [291]. Нарешті, Туреччина взяла участь у саміті глав держав та урядів Ради Європи у травні 2023 року, але не приєдналася до 37 країн-членів, а також Канади, Японії, Сполучених Штатів та ЄС у створенні Реєстру збитків для України, що стало першим кроком до формування міжнародного Компенсаційного механізму жертвам російської агресії.

В епоху президентства Реджепа Тайіпа Ердогана має місце реалізація спільних турецько-російських стратегічних проєктів у сфері енергетики, що є одним із стовпів двосторонніх економічних відносин як таких. Мова йде насамперед про газопровід «Турецький потік» (TurkStream), морська ділянка якого у вигляді двох паралельних ниток із сумарною пропускною потужністю 31,5 млрд куб. м на рік прокладена дном Чорного моря від м. Анапа у Краснодарському краї Росії до н.п. Кийикей на захід від м. Стамбул у

європейській частині Туреччини. Оскільки кінцевою точкою однієї із двох ниток газопроводу вже на суходолі є кордон Туреччини та Європейського Союзу, він передбачає транспортування природного газу також до країн Південної та Південно-Східної Європи. Досягнуті 10 жовтня 2016 року міжурядові домовленості щодо проєктування, будівництва та експлуатації газопровідної системи «Турецький потік» визначили у якості уповноважених органів сторін Міністерство енергетики Росії та Міністерство енергетики та природних ресурсів Туреччини, а уповноваженими організаціями, відповідальними за реалізацію Угоди, – російський Газпром та турецьку компанію «БОТАШ». 19 листопада 2018 року за участі президентів Туреччини та Росії відбулася церемонія завершення глибоководного прокладення морської ділянки газопроводу. Вже в січні 2020 року після урочистого заходу, який було проведено у м. Стамбул у присутності лідерів двох держав, він був введений в експлуатацію та доповнив собою обхідний магістральний газопровід «Блакитний потік» для постачання російського природного газу до Туреччини через акваторію Чорного моря, що функціонує із 2003 року.

Так, з точки зору Туреччини будівництво трубопроводу «Турецький потік» разом із такими масштабними проєктами, як будівництво Трансанатолійського газопроводу (TANAP), який прокладено від азербайджанського родовища Шах-Деніз через територію Грузії і Туреччини у напрямку Південної Європи на турецько-грецькому кордоні, відповідало артикульованим Реджепом Тайіпом Ердоганом амбіціям щодо перетворення країни на глобальний енергетичний хаб [292]. Про це свідчить, зокрема, участь у церемонії інавгурації «Турецького потоку» окремих європейських лідерів, як-от президента Сербії та прем'єр-міністра Болгарії. Зі свого боку формально озвучена мотивація російської сторони щодо реалізації проєкту будівництва «Турецького потоку» полягала у прагненні до переведення значної частини власного експортного потоку природного газу з української на турецьку територію з метою уникнення політичних та технічних ризиків навколо порушення постачання російського газу до Європи, а також з огляду на

відсутність інвестицій у модернізацію газотранспортної системи за старим маршрутом протягом останніх 20 років, що призвело до суттєвого зниження її надійності. В очах європейського та турецького споживачів «Турецький потік» позиціонує себе в якості ключа до вирішення проблеми енергетичної безпеки на континенті завдяки безпосередньому з'єднанню їх із російськими родовищами газу. Зокрема, офіційний веб-сайт проєкту газопроводу посилається на дані Світового енергетичного огляду Міжнародного енергетичного агентства за 2016 рік («Сценарій нових стратегій»), згідно з якими очікуваний попит на газ на європейському та турецькому ринках зростає до 521 млрд куб. м у 2030 році з 462 млрд куб. м у 2014 році [293] при падінні обсягів внутрішнього видобутку з 260 млрд куб. м до 194 млрд куб. м.

Існує обопільна налаштованість сторін щодо реалізації проєкту будівництва першої в Туреччині атомної електростанції «Аккую» як фактору зміцнення політичної стабільності в турецько-російських відносинах. Домовленості у сфері будівництва й експлуатації АЕС «Аккую» були досягнуті між урядами двох держав, очолюваними на той час прем'єр-міністром Ердоганом і прем'єр-міністром Медведєвим відповідно, ще у травні 2010 року [294], після чого російська сторона заснувала на території Туреччини проєктну компанію – акціонерне товариство «АККУЮ НУКЛЕАР». Проєкт спорудження «Аккую» став першим у світі проєктом АЕС, який втілюється в життя за моделлю ВОО (Build-Own-Operate = Будуй-Володій-Експлуатуй). При цьому частка в ньому Держкорпорації «Росатом» склала 99,2 відсотка, а загальна вартість його реалізації оцінюється у 20 млрд дол. США. Підготовчі роботи зі спорудження АЕС у провінції Мерсін на південному узбережжі Туреччини в складі чотирьох енергоблоків із сучасними реакторами російської розробки розпочалися у 2013 році. Незважаючи на те, що проєкт був заморожений у листопаді 2015 року на тлі масштабного інциденту зі збиттям турецьким винищувачем російського бомбардувальника Су-24, у травні 2017 року сторони повідомили про повернення до своїх намірів щодо «Аккую». Вже 3 квітня 2018 року Реджеп Тайїп Ердоган і Володимир Путін взяли участь в церемонії запуску

будівництва першого енергоблоку АЕС. Ця подія, по-перше, ознаменувала курс на зближення між Анкарою та Москвою, а по-друге, символізувала важливий крок у втіленні ядерних амбіцій Туреччини, які сягають ще 1950-х років.

Вже найближчим часом Туреччина приєднається до пулу держав світу, що розвивають власну ядерну енергетику, а потужності «Аккую» за очікуваннями покриватимуть близько 10 відсотків всього енергетичного попиту Туреччини [295]. У цьому контексті мається на увазі забезпечення понад 10 регіонів країни електроенергією із загальною кількістю споживачів, що перевищує 12 млн, серед яких об'єкти цивільної та промислової інфраструктури. Тому з економічних міркувань, а також у цілях забезпечення енергетичної безпеки будівництво АЕС – з огляду на досвід інших держав, зокрема європейських партнерів Туреччини, – є важливим елементом порядку денного в напрямку диверсифікації джерел енергетичних ресурсів. Наприклад, на теренах ЄС близько 30 відсотків електроенергії виробляється саме на атомних електростанціях (станом на квітень 2018 року на території 14 країн-членів ЄС функціонували 130 ядерних реакторів). Зі свого боку Анкара десятиліттями прагнула розвитку галузі атомної енергетики, в тому числі з метою зменшення залежності від постачання російського природного газу (понад половину обсягів газових потреб Туреччини покривають закупівлі із Росії). Парадокс ситуації навколо «Аккую» полягає в тому, що із її спорудженням вплив Кремля тільки збільшується, але тепер у площині надаваних експертизи, технологій та безпосередньо інвестицій. На політичному рівні особливої уваги заслуговує факт продовження реалізації проєкту будівництва АЕС із заливкою «першого бетону» у фундамент останнього енергоблоку у липні 2022 року вже після повномасштабного вторгнення російських збройних сил на територію України.

Одним із конфліктних факторів у контексті взаємодії між офіційною Анкарою та західними союзниками й партнерами є динаміка співробітництва Туреччини із Росією в оборонній сфері й, зокрема, суперечливий досвід закупівлі російських зенітно-ракетних комплексів С-400 (як стверджує, власне, президент Ердоган, з огляду на відмову Сполучених Штатів щодо постачання

країні альтернативних систем Patriot власного виробництва). Так, після укладення відповідних домовленостей у 2017 році Туреччина стала першою державою-членом НАТО, якій були передані російські системи протиповітряної оборони. Як наслідок, Сполучені Штати виключили Туреччину з-поміж партнерів програми виробництва винищувачів п'ятого покоління F-35, а згодом, у 2020 році, застосували обмежувальні заходи щодо Управління оборонної промисловості Туреччини та кількох високопосадовців відповідно до Закону СААТSA «Про протидію противникам Америки через санкції». Реакція Вашингтона зазнала критики з боку турецької сторони з огляду на відсутність у договірно-правовій базі НАТО пункту, який би зобов'язував того чи іншого союзника не здійснювати закупівлю високовартісної військової техніки російського походження, а також враховуючи відмову Сполучених Штатів від постачання Туреччині необхідних у боротьбі із тероризмом систем озброєння (ударних безпілотних літальних апаратів, вертольотів Super Cobra тощо) [296]. Вже у жовтні 2019 року російською стороною було повідомлено про дострокове виконання контракту загальною вартістю 2,5 млрд дол. США на постачання чотирьох дивізіонів систем ППО С-400, включаючи ракети.

Окремої уваги заслуговують двосторонні контакти, які здійснюються на рівні голів держав. Вважається, що значною мірою завдяки політичній волі лідерів Туреччини та Росії став можливим запуск із другої половини 2016 року процесу нормалізації турецько-російських відносин після серйозного випробування, якого вони зазнали внаслідок військових дій, пов'язаних із сирійською кризою. Так, по завершенню епохи «холодної війни» взаємодія Туреччини та Росії здійснювалася в дусі розширеного взаємовигідного співробітництва, проте після катастрофи російського літака Су-24, що сталася 24 листопада 2015 року поблизу сирійсько-турецького кордону внаслідок атаки винищувачем F-16 повітряних сил Туреччини через порушення російським бомбардувальником повітряного простору останньої, двосторонні зв'язки протягом семи місяців були фактично заморожені [297]. У результаті подолання політичних наслідків інциденту вже станом на лютий 2019 року за ступенем

інтенсивності офіційних контактів на вищому та високому рівнях новий етап перевершив докризовий, що російська сторона пояснює значним рівнем довіри між лідерами двох держав. Наприклад, лише у 2018 році відбулося сім зустрічей між Р. Т. Ердоганом та В. В. Путіним, у тому числі в рамках очолюваної ними Ради співробітництва вищого рівня, а також проведено 18 телефонних розмов [281]. При цьому так звана турецько-російська «телефонна дипломатія» (як на неї посилається президент Ердоган [298]) не припинилася і на тлі політичної ізоляції з боку міжнародного співтовариства, яку було застосовано до Кремля в перші місяці після початку широкомасштабної російсько-української війни.

Втіленням претензійної політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин за президентства Р. Т. Ердогана стала попередньо «ворожа» позиція офіційної Анкари щодо євроатлантичних прагнень Швеції та Фінляндії. Так, вторгнення Росії на територію суверенної сусідньої держави у лютому 2022 року стало каталізатором радикальної трансформації політико-безпекових підходів двох скандинавських країн – Королівства Швеція та Республіки Фінляндія. На тлі воєнних дій, що розгорнулися в серці Європи, Стокгольм та Гельсінкі переглянули свої позиції щодо історично акцептованої військової позаблоковості на користь якнайшвидшого приєднання до Організації Північноатлантичного договору. 16 березня 2022 року шведський уряд ініціював консультації з усіма політичними партіями, представленими у Риксдазі, для обговорення фундаментальних змін безпекового середовища на континенті. Їх результатом стало оголошення прем'єр-міністеркою Швеції Магдаленою Андерссон 16 травня наміру очолюваного нею уряду про подання заявки на членство країни в НАТО. Зі свого боку на основі аналізу ситуації навколо середовища безпеки в регіоні Балтійського моря та Північної Європи фінський уряд після попередніх консультацій із Едускунтою передав президенту Саулі Ніністо пропозицію щодо подання заявки на членство Фінляндії у воєнно-політичному блоці. Вже 18 травня у штаб-квартирі Північноатлантичного альянсу акредитовані при НАТО послы Швеції та Фінляндії передали офіційні листи-подання від імені двох держав генеральному

секретарю Єнсу Столтенбергу [299], який привітав прагнення країн, назвавши їх гарною новиною у критичний момент для євроатлантичної безпеки.

Рішення Стокгольма та Гельсінкі щодо ініціювання процесу приєднання до Північноатлантичного альянсу знайшло підтримку серед «стрижневих» держав-членів НАТО. У своїй заяві від 18 травня президент Сполучених Штатів Джо Байден висловив рішучу підтримку щодо заявок Фінляндії та Швеції на членство в НАТО та підкреслив готовність до співпраці із іншими союзниками для пришвидшення вступу обох країн до «найбільш потужного оборонного альянсу в історії» [300]. Раніше, 16 травня, підтвердила налаштованість на надання Фінляндії та Швеції всілякої допомоги у процесі їх приєднання до лав НАТО, що «зміцнить колективну безпеку Європи», міністерка закордонних справ Великобританії Ліз Трасс [301]. Зі свого боку президент Франції Еммануель Макрон висловив підтримку щодо суверенного вибору двох європейських партнерів, чиї потужні оборонні можливості «зміцнять безпеку та стабільність регіону Балтійського моря, а також Європи в цілому та євроатлантичного простору» [302]. В аналогічному дусі прозвучала заява федерального канцлера Німеччини Олафа Шольца, який назвав реалізацію суверенного права скандинавських країн на вільний вибір альянсу «історичним кроком для НАТО і для Європи» [303]. Водночас діаметрально протилежна позиція Туреччини поставила під загрозу приєднання до військово-політичного блоку як Швеції, так і Фінляндії. Враховуючи консенсусний характер ухвалення рішень у рамках НАТО, небажання Анкари підтримувати процес їх вступу поставило під сумнів дух солідарності та єдності між союзниками.

Ще до офіційного подання Швецією та Фінляндією листів-запитів щодо членства у воєнно-політичному блоці у засобах масової інформації із посиленням на дипломатичні джерела почали з'являтися повідомлення про блокування Туреччиною прискореної процедури їх розгляду. Анкара звинувачувала більшою мірою Стокгольм у наданні притулку членам курдських бойових угруповань (забороненої Робітничої партії Курдистану (РКК) та її афілійованих організацій у Сирії та Іраку), а також послідовникам

визнаного терористичним Руху Фетхуллага Гюлена, який Туреччина вважає відповідальним за організацію спроби державного перевороту 2016 року. Окрім цього, турецька влада заперечувала проти ухвалених у 2019 році рішень шведського та фінського урядів про накладення заборони на експорт зброї до Туреччини на тлі здійснення останньою військових операцій у Сирії [304]. Вже 18 травня 2022 року, виступаючи на засіданні парламентської групи AK Parti, президент Ердоган заявив наступне: «Ми можемо розглядати перспективи розширення НАТО тільки тоді, коли будуть враховані чутливі для нас питання. Прохання про підтримку в процесі приєднання до НАТО та надання будь-якого сприяння діяльності терористичних організацій є щонайменше непослідовним» [305]. Лише ця одна заява поставила під сумнів перспективи докорінної зміни європейського безпекового ландшафту, яка би символізувала найбільш масштабне за останні десятиліття розширення НАТО та подвоєння протяжності географічного кордону Північноатлантичного альянсу із Росією.

23 травня 2022 року Директорат із питань комунікацій при президенті Туреччини оприлюднив комюніке, в якому виклав низку вимог до Швеції, без дотримання яких турецька влада блокуватиме вступ цієї скандинавської країни до НАТО [306]. Умовою «номер один» стало надання з боку офіційного Стокгольма чітких запевнень згідно із принципом колективної безпеки Північноатлантичного альянсу про припинення надання політичної підтримки терористичним організаціям. Під «політичною підтримкою» малася на увазі, зокрема, практика проведення представниками шведської влади на міністерському рівні зустрічей із членами таких угруповань. Під «терористичними організаціями», відповідно, йшла мова про Робітничу партію Курдистану/Партію «Демократичний союз» (сирійське крило PKK) – PKK/PYD – та Рух Фетхуллага Гюлена (FETO). Так, з 2017 року Туреччина неодноразово зверталася із запитом щодо екстрадиції їх членів із території Швеції, але досі не отримала жодної позитивної відповіді. Більше того, у заяві наголошувалося на несумісності євроатлантичних прагнень та фінансування тероризму з боку шведського уряду, який оголосив про своє рішення виділити до 2023 року 367

млн дол. США на підтримку РКК/РҮД, діяльність яких становить реальну загрозу національній безпеці Туреччини, держави-члена НАТО, та безпеці її громадян. Наголос також був зроблений на важливості припинення надання силам РКК/РҮД військової допомоги, зокрема у вигляді протитанкового озброєння та воєнних безпілотників, що, як стверджується, були захоплені в ході антитерористичних операцій, які проводилися турецькими силовиками.

Занепокоєння офіційної Анкари не були безпідставними, враховуючи багаторічний конфлікт на південному сході Туреччини між турецькими силами безпеки та РКК, яка впродовж десятиліть є уособленням курдського сепаратизму. Останнім часом Туреччина зосереджувала зусилля на недопущенні політичної автономії вже сирійських курдів на тлі їх успіхів у сирійському конфлікті [307, с. 156]. Разом із цим, Робітничка партія Курдистану визнана Сполученими Штатами як іноземна терористична організація відповідно до розділу 219 Закону про імміграцію та громадянство (INA) ще з 1997 року [308], а також включена до міжнародного переліку організацій, на які розповсюджуються автономні заходи ЄС щодо боротьби із тероризмом, викладені у Спільній позиції 2001/931 від 2002 року [309]. Водночас турецький уряд висловлював переконання, що саме у Швеції та Фінляндії створено «інкубаційне середовище» для терористичних угруповань, існування яких є предметом занепокоєння в контексті забезпечення національної безпеки Туреччини та безпеки її громадян. Так, стверджувалося, що у столиці Швеції із квітня 2016 року функціонувало «представництво» РКК/РҮД, а місцева влада давала дозволи на проведення публічних акцій прихильників цієї організації. У Фінляндії ж її діяльність вбачалася менш помітною, але періодично за гаслами захисту свободи слова в країні звучала риторика, направлена на підтримку РКК/РҮД. В обох державах продовжували діяти навчальні заклади, створені під егідою Руху Фетхуллаха Гюлена [310], що аналогічним чином свідчило про «легітимність» вимог Анкари до потенційних союзників по НАТО.

Іншим пунктом порядку денного в контексті перспектив членства Швеції в НАТО стало скасування ембарго на постачання зброї до Туреччини як

санкційного механізму, що «суперечить духу Альянсу» *per se*. Так, у вищезгаданому комюніке було повідомлено, що шведський уряд запровадив таку заборону у відповідь на військову операцію «Джерело миру», яку було проведено Туреччиною на півночі Сирії восени 2019 року в рамках «реалізації своїх прав, що впливають із міжнародного права, і забезпечення безпеки своїх кордонів у Східному Середземномор'ї». Операцію, проголошеною метою якої було створення безпечної зони на підконтрольних курдським силам територіях уздовж її південного кордону, було розпочато невдовзі після раптового та суперечливого виведення американських військ, розміщених для підкріплення курдських союзників. Міжнародне співтовариство виступило із засудженням дій Туреччини та висловило занепокоєння з приводу можливого використання так званою «Ісламською Державою» (ІДІЛ (ДАШ)) та іншими терористичними елементами зростаючої нестабільності для перегрупування та переозброєння, що значною мірою поставило під загрозу антитерористичні зусилля попередніх п'яти років. Зокрема, держави-члени ЄС зайняли жорстку позицію, пригрозивши призупиненням продажу зброї Анкарі, у поєднанні із односторонніми ембарго, запровадженими з боку *inter alia* Фінляндії, Франції, Німеччини, Швеції та Великобританії. Нарешті, в комюніке було зроблено посилення на «рамкову» вимогу до чинних та потенційних союзників по НАТО щодо реалізації колективного співробітництва в боротьбі із тероризмом.

У результаті тривалих та наполегливих переговорів 28 червня 2022 року міністри закордонних справ Туреччини, Фінляндії та Швеції під егідою Генерального секретаря НАТО підписали знаковий тристоронній меморандум. Відповідно до домовленостей, досягнутих на полях Мадридського саміту, Фінляндія та Швеція як потенційні держави-члени НАТО, зокрема, зобов'язалися не надавати підтримку YPG/PYD, підтвердили, що РКК є забороненою терористичною організацією, а також зобов'язалися запобігати діяльності Робітничої партії Курдистану та всіх інших терористичних організацій і їх відгалужень та діяльності окремих осіб у афілійованих та інспірованих групах або пов'язаних мережах. Так, Гельсінкі та Стокгольм

зобов'язалися вжити низку конкретних кроків, у тому числі розглянути відкладені запити щодо депортації та екстрадиції підозрюваних у тероризмі осіб, а також розслідувати випадки фінансової та вербувальної діяльності РКК та будь-яких інших терористичних організацій та їх відгалуджень. Зі свого боку Туреччина підтвердила відданість політиці відкритих дверей НАТО та погодилася підтримати в рамках Мадридського саміту інших союзників по НАТО в їхньому рішенні запропонувати членство Швеції та Фінляндії. 4 липня 2022 року було завершено переговори про вступ Фінляндії та Швеції, а вже наступного дня чинні 30 (на той час) держав-членів підписали протоколи про приєднання двох країн до військово-політичного блоку.

Згодом протокол про приєднання Фінляндії був ратифікований кожною із чинних держав-членів відповідно до їх національних процедур, що уможливило офіційний вступ країни до НАТО вже 4 квітня 2023 року. За кілька тижнів до цього, виступаючи на спільній із президентом Фінляндії прес-конференції, Реджеп Тайїп Ердоган заявив, що за результатами Мадридського саміту НАТО з боку Гельсінкі було здійснено щирі та відчутні кроки для виконання своїх зобов'язань згідно із тристороннім меморандумом [311]. Відповідно, Великі національні збори Туреччини – останнім серед парламентів тодішніх держав-членів НАТО – ратифікували протокол про приєднання Фінляндії 30 березня 2023 року. Вважається, що на відміну від Швеції, Фінляндія продемонструвала більшу чутливість до занепокоєнь Туреччини щодо власної національної безпеки, здебільшого уникаючи на своїй території таких інцидентів, як антиісламські демонстрації правих екстремістів або антитурецькі мітинги симпатиків РКК [312], заручившись у відповідь підтримкою з боку Анкари щодо вступу до Організації Північноатлантичного договору. Тим не менш, згодом після підписання усіма державами-членами НАТО протоколу про приєднання Швеції 5 липня 2022 року, відповідний протокол ратифікували національні парламенти 28 із 30 чинних держав-членів НАТО і, нарешті, відбулося його відтерміноване схвалення законодавчими органами Туреччини, а також Угорщини. Так, лише на початку березня 2024 року Швеція

приєдналася до військово-політичного блоку після того, як парламент Туреччини після тривалих відстрочок переважною більшістю схвалив її вступ, а президент Ердоган підписав ратифікаційний документ, відповідно.

Примітно, що Р. Т. Ердоган невдовзі відверто озвучив наявність «причинно-наслідкового зв'язку» між довгоочікуваною ратифікацією Анкарою протоколу про приєднання Швеції до НАТО та досягненням напередодні домовленостей про надання Туреччині з боку Сполучених Штатів дозволу на розширення та модернізацію флоту літаків F-16 [313]. Так, початок 2024 року значною мірою ознаменував реінкарнацію двостороннього військово-промислового співробітництва завдяки активним політико-дипломатичним зусиллям офіційних осіб двох союзників по НАТО, серед яких особливої уваги заслуговує, зокрема, візит державного секретаря США Е. Блінкена до м. Стамбул, де 6 січня він зустрівся із турецьким президентом [314] та міністром закордонних справ [315]. В результаті вже наприкінці лютого 2024 року Міністерство національної оборони Туреччини отримало проєкт пропозиції та дозвільний лист від Вашингтона щодо запиту на постачання 40 нових винищувачів F-16 версії Block 70, а також модернізацію наявних на озброєнні у Туреччині 79 літаків цього типу та передачу боєприпасів і обладнання до них [316]. Успіх переговорного процесу було закріплено і проведенням на початку березня у м. Вашингтон чергового засідання Стратегічного механізму США-Туреччина [317], в рамках якого сторони вкотре запевнили у відданості політиці відкритих дверей НАТО та домовилися про невідкладний пошук точок дотику щодо розбудови співпраці у військово-промисловій галузі, а також заявили про повторний запуск формату турецько-американських Консультацій із питань боротьби з тероризмом, зокрема із посиленням на визнані терористичними організації РКК, ДНКР-С, а також ІДІЛ/DAESH, діяльність яких спрямована проти Туреччини та інтересів Туреччини.

Вбачається доцільним розбір глибинних мотивів Туреччини в контексті її антагоністичного ставлення до євроатлантичних прагнень Швеції (та Фінляндії). Передусім воно втілює спробу Анкари щодо зміцнення позицій у

рамках діалогу з питань боротьби із тероризмом як компонента більш комплексної політико-безпекової взаємодії із союзниками по НАТО та партнерами по ЄС. Так, умовний колективний Захід і Туреччина стикаються із суттєвими протиріччями щодо трактування джерел глобального тероризму. Зокрема, остання рішуче відкидає аргументи, які висуваються американським естеблішментом ще від часів адміністрації Обами, про відсутність зв'язку між визнаною терористичною організацією РКК та PYD/YPG, що на правовому рівні унеможлиблює вжиття будь-яких заходів проти PYD і YPG з боку Вашингтона [318]. Тим часом Європейський Союз дотримується подібного підходу: хоча Робітнича партія Курдистану (РКК) включена до списку організацій, щодо яких застосовуються автономні заходи ЄС в рамках боротьби із тероризмом, ані Партія демократичного союзу (PYD), ані Загони народної оборони (YPG) не входять до переліку осіб, груп та організацій, на яких поширюється санкційний режим. Протиріччя позицій сторін залишається екзистенційним: Туреччина посилається на звіти розвідувальних організацій насамперед західних країн, в яких стверджується приналежність PYD і YPG до РКК у якості її сирійських відгалужень, тоді як у Вашингтоні та Брюсселі заявляють про вагомий внесок головним чином загонів YPG у зупиненні просування сил ІДІЛ (ДАШ) у Сирії та відтисненні екстремістів.

Спроба Туреччини використати кейс заявок Стокгольма та Гельсінкі на членство в НАТО як інструмент отримання певних «дивідендів» також стосується вимог щодо екстрадиції осіб, які, ймовірно, пов'язані із Рухом Фетхуллаха Гюлена. Визнаний з боку Туреччини у якості голови терористичної організації FETO, саме він звинувачується в організації найкривавішої спроби державного перевороту в сучасній історії країни. Так, офіційна Анкара виступає із засудженням ймовірного надання фінансової допомоги на користь FETO з боку осіб, які проживають у Швеції та Фінляндії [319]. За словами міністра юстиції Туреччини, станом на червень 2022 року у статусі очікування перебувають запити щодо екстрадиції шести членів FETO у Фінляндії та 10 членів FETO у Швеції [320]. Невипадково, що Мадридський меморандум чітко

зобов'язав обидві скандинавські країни не лише відмовитися від надання будь-якої підтримки FETO, а й відкинути та засудити тероризм у всіх його формах і проявах найрішучішим чином. Водночас ця вимога могла розглядатися турецькою стороною в якості чергового важеля впливу на Вашингтон, який посилається на Фінляндію та Швецію як давніх та непохитних партнерів, з метою «заохочення» його до перегляду своєї політики, яка помилково зображує відповідь Анкари на діяльність FETO як придушення інакомислення. В основному це стосується відмови США від видачі, власне, Фетхуллага Гюлена, турецького священнослужителя у вигнанні, який нібито стояв за організацією спроби державного перевороту 2016 року, під час якого загинула 251 людина.

Подібним чином Туреччина могла розраховувати на преференції та поступки у галузі воєнної промисловості з боку безпосередньо Швеції та Фінляндії, а також ключових західних гравців і насамперед Сполучених Штатів. Так, згідно із положеннями тристороннього меморандуму Туреччина, Фінляндія та Швеція підтвердили налаштованість на утримання в подальшому від накладення ембарго на постачання зброї щодо одна одної. Зокрема, Стокгольм зобов'язався внести зміни до нормативної бази з питань експорту зброї щодо союзників по НАТО. Крім того, Анкара могла сподіватися на відновлення військово-промислового співробітництва зі Сполученими Штатами. Мається на увазі напруженість, що зберігається між Анкарою та Вашингтоном на тлі суперечливого досвіду закупівлі Туреччиною російської зенітно-ракетної системи С-400 у 2017 році. У відповідь на цей двозначний крок з боку Туреччини, враховуючи її членство в НАТО, Вашингтон виключив країну із програми щодо виробництва винищувачів F-35 у 2019 році, заявивши при цьому, що Туреччина не може володіти одночасно зенітно-ракетним комплексом російського виробництва та бойовим літаком п'ятого покоління [321]. Пізніше, у 2020 році, США наклали санкції на Управління оборонної промисловості Туреччини (SSB) та його керівництво відповідно до розділу 231 Закону про протидію супротивникам Америки за допомогою санкцій (CAATSA) через співробітництво із російською компанією Рособоронекспорт

(ROE) [322]. Таким чином, відтермінування Туреччиною схвалення заявки Швеції (і спочатку Фінляндії) на вступ до НАТО могло бути джерелом переговорної сили для досягнення скасування обмежувальних заходів.

Нарешті, безкомпромісна риторика Анкари та, власне, Р. Т. Ердогана могла актуалізуватися безпосередньо напередодні президентських і парламентських виборів, які відбулися в Туреччині у травні 2023 року. Вважається, що турецький народ у своїй більшості об'єднаний навколо негативного ставлення до Робітничої партії Курдистану, яка розпочала повстання проти турецької держави в 1984 році та розпалила конфлікт, що забрав майже 40 тис. життів. Так, президент Ердоган і очолювана ним Партія справедливості та розвитку могли використати такі націоналістичні настрої для притягнення голосів виборців [323]. Таким чином, цілеспрямованість турецького уряду у кейсі розширення НАТО могла впливати із політичних завдань президента Ердогана та АК Parti напередодні виборів, особливо на тлі стрімкої інфляції та економічного колапсу в країні, які кинули виклик їхній електоральній підтримці. Окрім цього, Анкара могла розраховувати на певний прогрес у євроінтеграційному порядку денному. Так, країна отримала статус кандидата на членство в ЄС ще у грудні 1999 року та залишається ключовим партнером Брюсселя в багатьох сферах спільного інтересу, таких як міграція, боротьба із тероризмом, охорона здоров'я, клімат і регіональні питання. Однак, незважаючи на те, що переговори про вступ було розпочато у 2005 році, із червня 2018 року вони перебувають у глухому куті. Отже, Анкара могла вважати за можливе надання «зеленого світла» заявці Швеції на членство в НАТО в обмін на прогрес у розгляді її власної заявки на вступ до ЄС.

Висновки до Розділу 2.

Вступ Турецької Республіки до Організації Північноатлантичного договору став елементом першої хвилі розширення НАТО із моменту заснування останньої у 1949 році. У турбулентному політико-безпековому

середовищі по завершенню Другої світової війни Туреччина представляла собою в очах Сполучених Штатів та провідних держав Європи стратегічно важливий актив в контексті присутності в регіоні Близького Сходу, а також попередження радянської загрози та появи воєнного дисбалансу на європейському континенті в цілому. Невипадково Вашингтон виступив у якості «донора безпеки» потенційного союзника у вигляді масштабної військової, технічної та економічної допомоги, зокрема у 1947-1954 роках. Водночас участь Туреччини у складі коаліції держав, які під час Корейської війни 1950-1953 років під прапором ООН надавали допомогу Південній Кореї засвідчила готовність Анкари до стримування радянської експансії. Так, у нових повоєнних реаліях було розпочато процес турецько-американського «зустрічного руху», що став одним із визначальних факторів у приєднанні Туреччини до Північноатлантичного договору вже в лютому 1952 року. Зацікавленість НАТО в залученні Туреччини до трансатлантичного порядку денного відповідала духу часу у призмі розгортання ідеологічного та геополітичного протистояння між США і СРСР та їхніх держав-сателітів, відповідно. Стратегічне розташування Туреччини на південно-східному фланзі НАТО розширило присутність союзників також у регіоні Середземного і Чорного морів. На тлі розпаду Радянського Союзу та завершення епохи «холодної війни», а також першої війни в Перській затоці у 1991 році Туреччина перетворилася із флангової держави-члена НАТО на «прифронтового» союзника. Проте, коли військово-політичний блок у 1990-х роках розпочав процес трансформації від організації колективної оборони до організації колективної безпеки, Туреччина продовжила відігравати в ньому переважно «функціональну» роль. Примітно, що дотепер Туреччина так і не стала повноцінною частиною проєкту трансатлантичного політико-безпекового співтовариства держав.

З одного боку, формально реалізація євроатлантичного вибору Туреччини стала важливим компонентом оперативної-стратегічної діяльності НАТО в контексті участі в союзних операціях зі встановлення й підтримання миру, а також *ad hoc* місіях зі стабілізації кризових ситуацій та сприяння безпеці в

різних регіонах світу, а також внеску у трансатлантичний порядок денний щодо боротьби із тероризмом. Зокрема, Туреччина закріпила за собою статус цінного контрибутора у проведенні із кінця 20-го століття *extra territorium* операцій під прапором НАТО, як-от на Балканах. При цьому, враховуючи виключність та непорушність принципу колективної оборони, який посідає центральне місце у Північноатлантичному договорі та об'єднує усіх держав-членів НАТО у їх зобов'язанні захищати одна одну, особливої уваги заслуговує військовий потенціал Туреччини. Так, станом на 2024-й рік за даним показником вона займає восьму сходинку серед країн світу, поступаючись лише Сполученим Штатам, Росії, Китаю, Індії, Південній Кореї, Сполученому Королівству та Японії. Співзвучним із принципом «неподільності безпеки» в Північноатлантичному регіоні, який створює дух солідарності серед союзників є розвинена та багаторівнева конфігурація розміщення військових об'єктів, сил і засобів, а також структур НАТО на території Туреччини, у тому числі штаб-квартири командування об'єднаних сухопутних сил НАТО (HQ LANDCOM), одного із штабів Сил швидкого розгортання НАТО (NRDC) та однієї із баз передового розгортання (FOB) Сил раннього повітряного попередження і управління НАТО (NAEW&C Force). Окрім цього, мірилом євроатлантичної приналежності Туреччини виступає її зовнішньополітична позиція щодо кейсів одностороннього проголошення незалежності Республіки Косово у 2008 році та анексії Кримського півострову Росією у 2014 році, в яких Анкара проявила політико-дипломатичну згуртованість із союзниками по НАТО.

З іншого боку, фактично в добу президентства Р. Т. Ердогана простежується тенденція до багатовекторного зближення по лінії Анкара-Москва на тлі одночасного охолодження відносин Туреччини із євроатлантичним світом. Так, має місце дивергенція підходів до сирійського та лівійського врегулювання з боку Туреччини та її союзників по НАТО (передусім Сполучених Штатів та Франції, відповідно). Деструктивним фактором в рамках євроатлантичного вектора зовнішньої політики турецького уряду виступає і так зване «курдське питання». Паралельно відбувається інтенсивна розбудова

турецько-російського співробітництва у торговельно-економічній, енергетичній та воєнно-технічній сферах. Зокрема, у 2023 році двосторонні відносини вийшли на стратегічний рівень у сфері мирного атома із запуском постачання російського ядерного палива на АЕС «Аккую». З огляду на членство Туреччини в НАТО мотивація, якою керується офіційна Анкара, рухаючись у напрямку розширення співробітництва із Росією, виходить за межі суто комерційного обґрунтування та уособлює «стратегічний козир» у відносинах із союзниками та партнерами. Про це свідчить і динаміка взаємодії між Туреччиною та Росією в рамках низки регіональних форматів, зокрема у призмі сирійської та лівійської проблематики, досягнення сталого миру та стабільності на Південному Кавказі тощо. Нарешті, в десятилітній історії турецького євроатлантизму особливу нішу займає первинний антагонізм з боку Анкари по відношенню до прагнень Швеції та Фінляндії щодо вступу до НАТО, заохочених значною мірою початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України. Незважаючи на те, що євроатлантичний вибір Гельсінкі та Стокгольма все ж було втілено в життя у квітні 2023 року та червні 2024 року, відповідно, заперечлива риторика Р. Т. Ердогана щодо членства скандинавських країн у військово-політичному блоці залишається предметом дискусій. Так, вбачається, що в основі принципової позиції турецького уряду лежало не лише природне право на очікування поваги з боку держав-членів Організації Північноатлантичного договору до власних міркувань національної безпеки, особливо в питаннях скасування ембарго на постачання зброї до Туреччини та надання останній підтримки у боротьбі з тероризмом, а й позиціонування країни у якості нетрадиційного, несистемного союзника, який проводить автономну політику.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ ЇЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРАГНЕНЬ

3.1. Специфіка набуття та динаміка реалізації статусу Туреччини як країни-кандидата на членство в ЄС

Історія відносин між Турецькою Республікою та Європейським Союзом у їх інституціоналізованому вигляді сягає 12 вересня 1963 року, коли у м. Анкара була підписана Угода про створення асоціації між Європейським економічним співтовариством і Туреччиною (далі – Угода про асоціацію або Анкарська угода), яка набула чинності 1 грудня 1964 року [324]. Досягнення домовленостей мало на меті сприяння безперервному та збалансованому зміцненню торговельно-економічних зв'язків між сторонами, а також поступовому формуванню Митного союзу між ними та більш ретельному узгодженню і координації їхніх економічних політик. Підписання Угоди про асоціацію стало відповіддю на направлений у 1959 році запит Туреччини про приєднання до Європейського економічного співтовариства – *de facto* організації-попередниці ЄС – та вважалось суттєвим проміжним кроком на шляху до євроінтеграції країни. Так, положення Анкарської угоди передбачали поетапний розвиток асоціації між Туреччиною та Європейським економічним співтовариством. Зокрема, стаття 28 безпосередньо окреслила перспективи приєднання країни до ЄЕС як кінцевої мети встановлення режиму асоціації: «як тільки дія цієї Угоди просунеться настільки далеко, щоб виправдати можливість повного прийняття Туреччиною зобов'язань, що випливають із Договору про заснування Співтовариства, Договірні Сторони розглянуть можливість приєднання Туреччини до Співтовариства [325]».

Стаття 27 Анкарської угоди окреслила необхідність сприяння достатньому рівню співробітництва та контактів між Європейським парламентом, Економічно-соціальним комітетом та іншими органами

Співтовариства, з одного боку, і турецьким парламентом і відповідними органами в Туреччині – з іншого. Вже у 1963 році було вперше сформовано делегацію Європейського парламенту у Спільному парламентському комітеті ЄС-Туреччина, а у 1965 році – на основі резолюції Європейського парламенту від травня 1965 року та резолюцій Великих національних зборів Туреччини та Сенату Туреччини, прийнятих відповідно 22 червня та 14 липня 1965 року, – було створено Спільний парламентський комітет [326]. До комітету, засідання якого мали проводитися двічі на рік у Туреччині та м. Брюссель або м. Страсбург, від кожної сторони було направлено делегацію у складі 15 членів. Так, у період до 1980 року було проведено кілька десятків таких міжпарламентських зустрічей. Однак у вересні того ж року воєнний переворот призвів до усунення турецького уряду від влади та розпуску національного парламенту, що вилилося у призупинення будь-якого фінансового співробітництва та відносин ЄС із Туреччиною як таких. Двосторонні контакти відновилися лише після листопада 1987 року, коли в країні відбулися вибори. У вересні 1988 року Європейський парламент ухвалив резолюцію, в якій підтвердив «готовність розглянути питання про відновлення асоціації у світлі подій у Туреччині», а Спільний парламентський комітет повернувся до роботи.

Нова перерва у реалізації міжпарламентських контактів між сторонами була спровокована притягненням до суду у серпні 1994 року за обвинуваченням у державній зраді шістьох колишніх курдських депутатів турецького парламенту через підтримку сепаратистського руху. Судовий процес розпочався паралельно із посиленням урядовими силами військової кампанії проти курдських повстанців на території північного Іраку [327]. Так, на той час більше половини із 12 млн турецьких курдів проживали на південному сході Туреччини, де повстанська Робітнича партія Курдистану (відома як РКК) боролася за автономію із 1984 року. Судовий процес і військова кампанія стали каменями спотикання на шляху до членства Турецької Республіки в Європейському Союзі. Проте вже наприкінці 1995 року міжпарламентська взаємодія між Туреччиною та ЄС продовжилася, а починаючи із 2011 року, –

навіть із посиленою динамікою. Того ж року був ухвалений оновлений Регламент діяльності Спільного парламентського комітету, згідно із яким його засідання мали відбуватися не частіше трьох разів на рік. Нарешті, міжпарламентські контакти між Туреччиною та ЄС були знову заморожені із березня 2015 року по квітень 2018 року у зв'язку із проведенням повторних парламентських виборів у Туреччині 2015 року та в цілому зростанням напруженості у відносинах між Анкарою та Брюсселем після невдалої спроби державного перевороту в Туреччині у липні 2016 року. Загалом же у період до завершення восьмого скликання Європейського парламенту (2014-2019 роки) відбулося 78 засідань Спільного парламентського комітету.

За результатами засідання Європейської ради в м. Гельсінкі у грудні 1999 року Туреччині був наданий статус країни-кандидата на членство в ЄС [328]. Відповідно до існуючої практики розширення ЄС Турецька Республіка отримала право на підтримку та стимулювання з боку Брюсселя процесу впровадження реформ на шляху до вступу до Європейського Союзу. Так, рішенням Європейської ради був передбачений поглиблений політичний діалог із метою сприяння просуванню у напрямку виконання політичних критеріїв для вступу із особливим акцентом на питання забезпечення прав людини, а також реалізації принципу мирного вирішення спорів відповідно до Статуту ООН та безпосередньо всеосяжного врегулювання Кіпрської проблеми. Туреччина отримала доступ до програм та агенцій Європейських Співтовариств, а також до засідань за участі країн-кандидатів на членство у контексті процесу приєднання. Окрім цього, мала місце розробка дорожньої карти щодо підготовки Туреччини до вступу до ЄС у світлі політичних та економічних критеріїв та зобов'язань у поєднанні із національною програмою приведення законів та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire*. Нарешті, Європейська рада привітала намір Анкари продовжувати впровадження реформ для виконання Копенгагенських критеріїв – базових умов, які має задовольнити кожна країна-кандидат на вступ до ЄС.

Так, рішення Європейської ради було прийнято значною мірою із

посиланням на так звані Копенгагенські критерії, ухвалені за результатами її засідання, яке відбулося у столиці Данії у червні 1993 року [329]. Вони передбачають, що приєднання тієї чи іншої країни до ЄС можливе у разі взяття нею на себе зобов'язань, що випливають із членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу, а також задоволення необхідних економічних та політичних умов. До них відносяться досягнення стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, забезпечення прав людини і захист меншин, наявність функціонуючої ринкової економіки, а також здатність справлятися із конкурентним тиском і ринковими силами всередині Європейського Союзу. Окрім цього, необхідним критерієм є адміністративна та інституційна спроможність для ефективного впровадження *acquis* ЄС – правового доробку як сукупності прав і обов'язків, що є спільними для всіх країн-членів та містяться, зокрема, в установчих договорах та законодавстві і прецедентному судовому праві, деклараціях та резолюціях ЄС, документах, ухвалених у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, а також міжнародних договорах, укладених за участі ЄС та між країнами-членами. При цьому імплементація в національному законодавстві *acquis communautaire* є основою здійснення переговорів про вступ.

З жовтня 2005 року рішенням Ради ЄС були схвалені рамки переговорів із Туреччиною про вступ до ЄС, що уможливило негайний початок офіційного переговорного процесу [330]. Згідно зі встановленою процедурою після відкриття переговорів про приєднання вони здійснюються у форматі міжурядових конференцій на рівні міністрів та послів держав-членів ЄС і країни-кандидата на членство. Після ретельної підготовки як з боку ЄС, так і з боку країни-кандидата в рамках переговорного процесу на обговорення на порядок денний засідань на рівні міністрів або заступників виносяться 35 різних сфер політики (так званих розділів). До того як переговори з Туреччиною про вступ до ЄС зайшли у глухий кут, сторони провели 12 таких засідань. У ході крайнього зібрання міжурядової конференції, яке відбулося у м. Брюссель 30 червня 2016 року, були відкриті переговори стосовно Розділу 33

«Фінансові та бюджетні положення» [331]. Так, країни-члени повинні мати відповідну адміністративну спроможність для належної координації та забезпечення правильного розрахунку, збору, оплати та контролю «власних ресурсів», необхідних для фінансування бюджету ЄС, а також здійснення звітування щодо виконання відповідних вимог, а *acquis communautaire* у цій сфері є обов'язковим. В цілому ж серед загальної кількості із 35 переговорних розділів дотепер було відкрито для обговорення між сторонами 16. При цьому лише один із яких – присвячений питанням науки та досліджень – отримав тимчасовий статус «попередньо погодженого».

Рішенню Ради ЄС передувало засідання Європейської ради від 16-17 грудня 2004 року [332], в рамках якого були розглянуті висновки та рекомендації, озвучені Європейською комісією у регулярному тематичному звіті від 2004 року [333]. Так, був позитивно оцінений рішучий прогрес, досягнутий Анкарою у далекосяжному процесі реалізації реформ, а також рішення Туреччини щодо підписання Протоколу про адаптацію Угоди про асоціацію, обумовлену приєднанням до ЄС десяти нових держав-членів. Разом із цим, Європейська Рада, наголосивши на необхідності беззастережної прихильності добросусідським відносинам, привітала покращення відносин Туреччини із сусідніми країнами та готовність турецького уряду до продовження співпраці із зацікавленими державами-членами ЄС для врегулювання невирішених прикордонних суперечок відповідно до принципу мирного врегулювання спорів, передбаченого Статутом ООН. Нарешті, було відзначено ухвалення турецьким парламентом низки законодавчих актів, попередньо ідентифікованих Європейською комісією як рекомендованих до прийняття. Таким чином, Європейська Рада дійшла висновку про відповідність Туреччини достатньою мірою Копенгагенським політичним критеріям для початку переговорів про приєднання до ЄС за умови забезпечення набрання чинності низки законодавчих актів та запросила Європейську комісію до розробки рамок для переговорів про вступ із Туреччиною для погодження їх Радою ЄС з метою запровадження переговорного процесу у жовтні 2005 року.

Так, коли у грудні 1999 року Туреччина отримала статус країни-кандидата на вступ до ЄС, їй були притаманні основні риси демократичної системи при наявності серйозних недоліків у контексті захисту прав людини. Водночас відповідне рішення Європейської ради спонукало офіційну Анкару до досягнення помітного прогресу в ухваленні численних фундаментальних, але все ще обмежених реформ. За допомогою серії конституційних та законодавчих змін, прийнятих протягом трьох років (2001-2004), було запроваджено низку політичних реформ; були ухвалені нові Цивільний та Кримінальний кодекси. Під головуванням віцепрем'єр-міністра, відповідального за права людини, було створено Групу з моніторингу реформ як орган нагляду за процесом реформування за низкою напрямків. Окрім цього, тривав процес повного приведення цивільно-військових відносин до практики ЄС. Зокрема, незважаючи на здійснення впливу збройними силами в Туреччині через низку неформальних механізмів, був посилений контроль уряду над армією, а в серпні 2004 року генеральним секретарем РНБО вперше була призначена цивільна особа. Було посилено незалежність і ефективність судової системи, а також були скасовані суди державної безпеки, а деякі з їхніх повноважень – передані новоствореним судам у справах про тяжкі злочини. Попри наявність проблеми корупції в усіх сферах економіки та суспільного життя, було вжито низку антикорупційних заходів, таких як, наприклад, встановлення етичного кодексу для державних службовців, а 1 січня 2004 року Туреччина приєдналася до Групи держав проти корупції (GRECO) Ради Європи.

Визначальну роль у прискоренні динаміки реалізації європейського курсу Туреччини на початку 2000-х років мало просування у сфері захисту прав людини та основоположних свобод. Так, Туреччина приєдналася до більшості відповідних міжнародних та європейських конвенцій, а принцип їх примату над національним законодавством було закріплено в Конституції. Починаючи із 2002 року, Туреччина посилила зусилля в напрямку виконання рішень Європейського суду з прав людини, а вищі судові органи, зокрема Касаційний суд, винесли низку рішень, що тлумачили реформи відповідно до стандартів

Європейського суду, зокрема у справах, пов'язаних із використанням курдської мови, застосуванням тортур та забезпеченням свободи висловлення поглядів. Відбулися повторні судові процеси, які призвели до кількох виправдувальних вироків. Так, у червні 2004 року разом із колегами була звільнена із в'язниці курдська правозахисниця та колишній депутат турецького парламенту Лейла Зана. Відповідно до Протоколу № 13 до Європейської конвенції з прав людини, який Туреччина підписала в січні 2004 року, було скасовано смертну кару. Окрім цього, було докладено подальших зусиль із посилення боротьби з катуваннями та жорстоким поводженням, зокрема завдяки новій редакції Кримінального кодексу. У рамках політики абсолютної нетерпимості до катувань було покарано численних винних. Незважаючи на все ще існування випадків жорстокого поводження, включно із катуваннями, у країні було усунуто практику систематичного застосування тортур.

Окрім цього, в Цивільному кодексі та Конституції Туреччини було посилено принцип гендерної рівності. Згідно із новою редакцією Кримінального кодексу для визнаних винними у так званих «вбивствах честі» було передбачено засудження до довічного ув'язнення, було заборонено проведення «перевірок на цноту» без відповідного рішення суду, а сексуальне насильство в шлюбі отримало кваліфікацію кримінального злочину. Що стосується захисту прав меншин і реалізації ними культурних прав, то на початку 2000-х років на конституційному рівні було скасовано заборону на використання курдської мови, а на південному сході Туреччини було відкрито декілька курдських мовних шкіл. Завдяки легалізації мовлення іншими, окрім турецької, мовами (курдською, арабською та боснійською), мали місце відповідні теле- та радіотрансляції, хоча і в обмеженому масштабі. Загалом мав місце толерантний підхід до вираження курдської культури в її різних формах. Нарешті, у 2002 році було повністю скасовано надзвичайний стан, який діяв протягом 15 років у деяких південно-східних провінціях, а також були внесені зміни до положень, які застосовувалися щодо обмеження прав на досудове ув'язнення в умовах надзвичайного режиму. Анкара розпочала діалог із низкою

міжнародних організацій із питань повернення внутрішньо переміщених осіб до їхніх населених пунктів; у липні 2004 року був прийнятий Закон про відшкодування збитків, завданих внаслідок терористичних актів у якості важливого з точки зору ЄС законодавчого зрушення.

Вагомим аргументом на користь Туреччини в контексті перспектив членства в ЄС стало досягнення на початку 2000-х років значного прогресу на шляху до функціонування ринкової економіки, зокрема шляхом зменшення макроекономічних дисбалансів. Враховуючи досвід двох криз у 1999 та 2001 роках, у країні суттєво покращилися економічна стабільність і передбачуваність. Одним із найважливіших досягнень стало помітне зниження інфляції: із 65 відсотків у 1999 році до однозначної цифри в середині 2004 року. Так, високий рівень інфляції знизився до історичного мінімуму, зокрема завдяки наближенню інституційної та нормативної бази до міжнародних стандартів. Окрім цього, було посилено нагляд за фінансовим сектором, досягнуто результатів у підвищенні прозорості та ефективності системи управління державними фінансами, а також вжито важливих кроків для сприяння притоку прямих іноземних інвестицій та вдосконалення правових засад приватизації державного майна. Таким чином, у Туреччині прослідковувалася важлива трансформація в бік стабільної, шокостійкої та заснованої на правилах економіки та мав місце в цілому задовільний діалог із Брюсселем щодо макроекономічних питань. Отже, вважалось, що країна була в змозі впоратися із тиском конкуренції та ринковими силами всередині ЄС за умови дотримання розпочатої урядом політики стабілізації та здійснення подальших рішучих кроків до реалізації структурних реформ.

Нарешті, не останню роль в активізації політичного діалогу між ЄС та Туреччиною зіграв позитивний розвиток відносин останньої із Грецією. Так, у 1999 році сторони ініціювали політику зближення, у рамках якої було підписано низку двосторонніх угод у різних сферах, вжито численних взаємних заходів щодо зміцнення довіри, зокрема поступове та збалансоване скорочення військових витрат, а також розпочато спільні економічні та промислові

проекти. У квітні 2002 року був даний старт процесу попередніх переговорів між Анкарою та Афінами, в ході яких відбулося 26 зустрічей на рівні заступників міністрів закордонних справ. У грудні 2003 року Туреччина та Греція дійшли домовленостей про будівництво автомагістралі, яка би з'єднала грецький кордон із м. Стамбул, а також підписали угоду про запобігання подвійному оподаткуванню. У травні 2004 року під час свого офіційного візиту до грецької столиці тодішній прем'єр-міністр Туреччини здійснив приватний візит до Західної Фракії, де закликав турецькомовну мусульманську меншість докладати зусиль для процвітання Греції. Що ж до Кіпрського кейсу, на початку 2000-х років питання поділу острова та ініціативи, пов'язані з його возз'єднанням, займали важливе місце на політичному порядку денному. Туреччина активно підтримувала зусилля Генерального секретаря ООН щодо досягнення всебічного врегулювання Кіпрської проблеми. Зокрема, Анкара підтримала так званий план Аннана (також відомий як план возз'єднання Кіпру) й ініціативу щодо проведення референдуму, який відбувся на острові.

Вже за рік оприлюднені 11 грудня 2006 року висновки Ради ЄС із питань розширення поставили під сумнів подальшу долю переговорів про вступ Туреччини до ЄС. Так, держави-члени умовилися не ухвалювати в рамках міжурядової конференції рішення про відкриття для обговорення восьми переговорних розділів, які охоплюють сфери політики, пов'язані з обмеженнями з боку Туреччини щодо Республіки Кіпр, допоки країна-кандидат на членство не виконає свої зобов'язання щодо повного та недискримінаційного виконання положень Додаткового протоколу до Анкарської угоди [334]. Їхній перелік включає Розділи 1 «Вільний рух товарів», 3 «Право заснування та свобода надання послуг», 9 «Фінансові послуги», 11 «Сільське господарство та розвиток сільської місцевості», 13 «Рибальство», 14 «Політика у сфері транспорту», 29 «Митний союз» і 30 «Зовнішні зв'язки». Також у висновках Ради ЄС було озвучено позицію держав-членів щодо відмови від тимчасового «попереднього погодження» будь-яких переговорних розділів до забезпечення з боку Туреччини вищевказаної необхідної умови.

Окрему увагу було приділено уповільненню у 2006 році процесу реформ у країні в контексті зміцнення свободи висловлення поглядів, свободи релігії, прав жінок, прав меншин, прав профспілок і цивільного контролю над армією, а також необхідності щодо взяття на себе з боку Туреччини зобов'язань стосовно добросусідських відносин і мирного врегулювання суперечок відповідно до Статуту ООН, включаючи, якщо необхідно, юрисдикцію Міжнародного суду.

Все ж у лютому 2008 року Рада ЄС ухвалила оновлену «Програму партнерства для вступу» із Туреччиною, яка становить собою своєрідну дорожню карту для підготовки країни-кандидата у кінцевому підсумку до приєднання до ЄС, окреслюючи ключові пріоритетні сфери підготовки до членства та слугуючи мірилом прогресу в процесі впровадження тих чи інших реформ. Вперше таку програму стосовно турецького кейсу було прийнято Радою ЄС у березні 2001 року. У 2008 році її було вкотре переглянуто із посиланням на спроможність країни-кандидата щодо відповідності не тільки критеріям, визначеним Європейською радою в м. Копенгаген у 1993 році, а й вимогам рамок переговорів про вступ, узгоджених Радою ЄС 3 жовтня 2005 року [335]. Коротко- та середньострокові пріоритетні напрями реформування, перелічені в цій «Програмі партнерства для вступу», були обрані на основі реалістичних очікувань щодо спроможності Туреччини до їх виконання або значного просування в них протягом наступних декількох років. Тим не менш, офіційний Брюссель надалі очікував на врешті-решт вирішення з боку турецького уряду всіх наявних проблем, зокрема на консолідацію процесу політичної реформи для гарантування її незворотності та рівномірності, наближення національного законодавства до права ЄС та імплементацію *acquis communautaire* згідно із зобов'язаннями, узятими відповідно до Угоди про асоціацію та домовленостями щодо Митного союзу, а також згідно із відповідними рішеннями Ради асоціації ЄС-Туреччина.

У 2018 році на тлі продовження тенденції до регресу у впровадженні реформ у ключових сферах стратегії розширення ЄС, зокрема в контексті функціонування інституту демократії та верховенства права, дотримання

основоположних прав, включаючи свободу висловлення поглядів, і забезпечення незалежності судової системи, переговори про вступ Туреччини до ЄС зайшли в глухий кут. Так, відповідно до висновків Ради ЄС від 26 червня 2018 року з порядку денного було знято будь-яку можливість щодо відкриття для обговорення або погодження того чи іншого переговорного розділу, а також щодо подальшої роботи в напрямку актуалізації умов Митного союзу ЄС-Туреччина [336]. Таке рішення було прийнято із посиланням на непропорційність заходів, вжитих турецьким урядом у відповідь на спробу державного перевороту 15 липня 2016 року, а також з огляду на подальше здійснення незаконних дій у Східному Середземномор'ї та Егейському морі, і, нарешті, в цілому невідповідність зовнішньополітичної діяльності Туреччини із засадами Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. При цьому Рада ЄС вкотре наголосила на відданості підтримці із Туреччиною – ключовим партнером ЄС – відкритого та відвертого діалогу, вирішенню спільних викликів та співробітництва в основних сферах спільного інтересу, таких як боротьба з тероризмом, енергетика, транспорт, економіка та торгівля, а також міграція, враховуючи суттєві зусилля Туреччини щодо розміщення в країні та задоволення потреб понад 3,5 млн біженців.

У висновках від 14 грудня 2021 року Рада ЄС висловила солідарність із озвученою раніше позицією про неможливість фактичного просування у переговорах про вступ Туреччини до ЄС за поточних обставин [337], посиляючись на низку критичних проблем. Поряд із традиційним відсиланням на відступ у сферах демократії, верховенства права та захисту основних прав, а також системну відсутність незалежності судової гілки влади, Брюссель озвучив занепокоєння щодо функціонування ринкової економіки в країні. Так, йдеться про слабкість інституційної та політичної координації, яка підірвала довіру до дій органів влади, а також посилення фінансових дисбалансів, що негативно вплинуло на ринок праці та призвело до нестабільності фінансового ринку і зростання бідності в країні. Рада ЄС звернула увагу на триваюче відхилення Туреччини від своїх зобов'язань у рамках Митного союзу із ЄС та

нагадала про необхідність усунення торговельних бар'єрів або еквівалентних їм протекціоністських заходів. Окрему увагу було приділено зовнішній політиці Туреччини, яка дедалі більше суперечить пріоритетам ЄС у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки, зокрема щодо врегулювання лівійської кризи та проведення під проводом ЄС військово-морської операції IRINI у регіоні Середземного моря. Нарешті, Рада ЄС вкотре наголосила на важливості визнання та нормалізації відносин із Республікою Кіпр, а також поваги до права держав-членів ЄС у межах їх суверенітету на дослідження та розробку природних ресурсів відповідно до законодавства ЄС та міжнародного права, включаючи Конвенцію ООН з морського права.

19 жовтня 2021 року було опубліковано повідомлення Європейської комісії про політику розширення ЄС, у якому розглядаються пов'язані із виконанням Копенгагенських критеріїв Туреччиною виклики в контексті потенційного вступу до ЄС. Так, у документі відзначається відсутність прогресу у переломленні Туреччиною негативної тенденції до віддалення від Європейського Союзу, яка спостерігається протягом останніх років з огляду на впевнене крокування назад у сферах демократії, верховенства права, захисту основних прав та незалежності судової гілки влади [338]. Ця теза значною мірою стосується утисків політичних партій, а також обмеження свободи висловлення поглядів через упереджені кримінальні справи та обвинувальні вирoki щодо журналістів та правозахисників. Що ж до економічного блоку критеріїв, у повідомленні йде мова про ігнорування Туреччиною закликів щодо усунення низки торговельних подразників, які перешкоджають безперервному функціонуванню Митного союзу. Окрема увага приділена дедалі більш асертивній зовнішній політиці Туреччини, яка продовжує суперечити пріоритетам Брюсселя у рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки та ширшим інтересам ЄС, зокрема через втручання Анкари та підтримку нею воєнних дій в окремих регіональних конфліктах. Нарешті, в ЄС рішуче засудили односторонні кроки з боку Туреччини та заяви, зроблені турецьким президентом та лідером громади турків-кіпріотів у липні 2021 року

щодо відкриття відгородженого району Вароша на півночі Кіпру.

У доповіді, схваленій 7 червня 2022 року членами Європейського парламенту 448 голосами «за», була озвучена теза про послідовний відступ Туреччини від своїх зобов'язань у рамках процесу вступу до ЄС протягом останніх двох років, незважаючи на неодноразові заяви з боку турецького уряду про актуальність прагнень щодо євроінтеграції країни [339]. Так, у документі було висловлено застереження про неможливість відновлення переговорів про вступ Туреччини до ЄС без чіткого та значного прогресу реформ. Зокрема, доповідь вказує на триваючу тенденцію до погіршення ситуації навколо захисту прав людини у Туреччині, зокрема у вигляді постійного правового та адміністративного тиску на представників громадянського суспільства, правозахисників, адвокатів і журналістів, а також на відкрите ігнорування з боку турецького уряду обов'язкових рішень Європейського суду з прав людини у справі Османа Кавали та інших засуджених за ознакою політичних переконань. Окрім цього, євродепутати наголосили на критичній необхідності взаємодії між ЄС і Туреччиною в контексті зовнішньої політики та політики безпеки. Таким чином, Європейський парламент залишився непохитним у своїй позиції щодо доцільності офіційного призупинення переговорів про вступ до ЄС із Туреччиною, які фактично перебувають у стані застою із 2018 року. Аналогічний підхід стосується і переговорів про перегляд умов Митного союзу: підтримка з боку євродепутатів укладення остаточної угоди можлива лише за реалізації Анкарою необхідних демократичних зрушень.

Таким чином, незважаючи на підписання Угоди про асоціацію в далекому 1963 році та відкриття переговорів про вступ Туреччини до ЄС у 2005 році, країна лише віддалилася від членства в європейському клубі держав в епоху правління Реджепа Тайіпа Ердогана, який прийшов до влади як прем'єр-міністр у 2003 році та президент у 2014 році. Серед першорядних причин негативної тенденції у відносинах між сторонами можна назвати триваючу відсутність прогресу у врегулюванні Кіпрського питання, а також – особливо після спроби державного перевороту у 2016 році – контроверсійну ситуацію із

життєдіяльністю інституту демократії в його широкому розумінні та дотриманням прав людини в Туреччині, які, на думку європейських партнерів, потребують значного покращення. Вкотре озвучені турецьким лідером у липні 2023 року в ході дискурсу навколо перспектив членства Швеції у НАТО прагнення Туреччини до євроінтеграції були сприйняті у Брюсселі із скептицизмом [340]. Так, вважається, що саме за перебування при владі адміністрації Ердогана Туреччина перейняла риси авторитарного режиму, в якому пригнічують засоби масової інформації, ув'язнюють дисидентів та порушують верховенство права. Актуальними залишаються проблеми присутності турецьких військових на півночі Кіпру та невизнання Анкарою Республіки Кіпр, яка має повноправне членство в ЄС із 2004 року, а також низка територіальних суперечок із сусідньою Грецією. Нарешті, риторика безпосередньо Р. Т. Ердогана неодноразово вказувала на відкидання будь-яких застережень з боку Брюсселя та лідерів держав-членів ЄС.

При цьому протягом майже півстоліття залишається невирішеним так зване Кіпрське питання, представляючи собою серйозний виклик міжнародному правопорядку та загрозу регіональній стабільності. Так, 16 серпня 1960 року відповідно до підписаних Грецією, Туреччиною та Сполученим Королівством навесні 1959 року у м. Цюрих та м. Лондон угод, Кіпр став незалежною республікою. Офіційна Нікосія наполягає на тому, що домовленості, які були викликані до життя чотирьохрічним повстанням греків-кіпріотів та неодноразовими зверненнями Греції від імені Кіпру до Генеральної Асамблеї ООН, а також ознаменували закінчення 82-річного британського правління, були насправді нав'язані [341]. Зокрема, мирний розвиток та суверенітет Республіки Кіпр незабаром були порушені іноземним втручанням саме через суперечливість ключових положень Конституції. Каменем спотикання у роботі демократичного уряду, як стверджується, стало право вето, яким турки-кіпріоти нерідко користувалися під час обговорення питань, пов'язаних із розподіленням бюджету та оподаткуванням. У листопаді 1963 року перший президент Республіки Кіпр архієпископ Макаріос III виступив із

ініціативою щодо обговорення низки направлених на оптимізацію функціонування держави поправок до Основного закону, які були негайно відкинуті як владою Туреччини, так і керівництвом громади турків-кіпріотів. Як наслідок, вже у грудні 1963 року на острові відбулися перші зіткнення між двома громадами, що стало приводом для виходу турків-кіпріотів із Кабінету міністрів, Палати представників та усіх урядових установ Республіки Кіпр. Навесні 1964 року офіційна Нікосія звернулася до Ради Безпеки ООН, яка одногосно прийняла резолюції 186 (4 березня) та 187 (13 березня), що дотепер слугують основою міжнародної присутності на Кіпрі.

Влітку 1974 року турецькими силами було проведено декілька військових операцій на півночі Кіпру. Так, 15 липня Національна гвардія скинула уряд президента Республіки, проголосивши його наступником Нікоса Сампсона, а вже 20 липня турецькі війська висадилися в Кіренії на півночі країни із задекларованою метою захисту громади турків-кіпріотів. 30 липня того ж року Туреччина, Греція та Сполучене Королівство домовилися про встановлення зони безпеки та визнали існування двох автономних адміністрацій. Отже, із липня 1974 року Кіпр розділений на дві частини «зеленою лінією», яка контролюється ООН. 13 лютого 1975 року лідер турків-кіпріотів Рауф Денкташ оголосив про створення автономної, світської та федеративної держави Кіпр, президентом якої він був обраний наступного року. У січні 1977 року Рауф Денкташ та архієпископ Макаріос III погодилися щодо принципу федеративної держави двох громад, але смерть останнього поставила крапку на переговорах. Вже у листопаді 1983 році було проголошено так звану Турецьку Республіку Північного Кіпру (ТРПК), яка дотепер отримала визнання лише однієї держави світу – Туреччини. На півночі острова були розміщені турецькі війська для патрулювання та контролю за лініями зв'язку, а також регулювання доступу до національних судових органів [342]. З того часу позиція Нікосії є незмінною: Республіка Кіпр розглядає розділення острова внаслідок вторгнення Туреччини у порушення Статуту ООН та міжнародного права, а також окупацію майже 40 відсотків території острова, що триває, як насильницькі дії, а також закидає

Анкарі трагічні наслідки інтервенції, як-от витіснення корінного населення, етнічну сегрегацію, масові порушення прав людини, колонізацію, руйнування пам'яток культури та незаконне захоплення власності.

Починаючи із 1975 року, під егідою Організації Об'єднаних Націй було організовано декілька раундів переговорів між представниками двох громад, а також розроблено низку ініціатив. В рамках останньої Генеральним секретарем ООН було подано пропозиції щодо всебічного врегулювання Кіпрської проблеми, які стали відомими як «план Аннана». Остаточний варіант плану із закликом до турків-кіпріотів та греків-кіпріотів вступити до ЄС у складі об'єднаної держави вже 1 травня був затверджений 31 березня 2004 року. Так, з огляду на відсутність прогресу у погодженні основних положень представленою Кофі Аннаном ще 26 лютого 2003 року сторонам та державам-гарантам (Греції, Туреччині та Сполученому Королівству) плану в ході шеститижневих переговорів та згідно з домовленостями, досягнутими 13 лютого в м. Нью-Йорк, право затвердити його остаточний варіант перейшло до Генерального секретаря ООН [343]. Вже 24 квітня 2004 року план всеосяжного врегулювання, який передбачає возз'єднання Кіпру, було винесено на одночасні та роздільні референдуми в обох частинах острова. Він представляв собою пакет документів обсягом у дев'ять тис. сторінок, серед яких основна угода про возз'єднання Кіпру та проекти конституцій двох держав. Згідно з дорожньою картою нова кіпрська держава отримувала назву «Об'єднана Республіка Кіпр» і становила грецько-турецьку федерацію, де кожна із федеративних держав була би наділена значним ступенем самостійності. План містив також проєкт договору про вступ об'єднаного Кіпру до Європейського Союзу [344], а також пропозиції щодо заборони продажу зброї новоствореній федерації та затвердження мандату нової миротворчої місії ООН на острові [345]. Таким чином, перспективи його реалізації були наступні: возз'єднання та примирення в умовах безпеки та стабільності у складі ЄС.

Втілення в життя «плану Аннана» вважалося історичним шансом на політичне вирішення Кіпрської проблеми після десятиліть розбіжностей. 24

квітня 2004 року населення Кіпру отримало можливість схвалити або відкинути його в рамках роздільних референдумів, які були одночасно проведені в обох громадах. Проте греки-кіпріоти (75,8 відсотка голосів) відкинули запропонований план всебічного врегулювання Кіпрської проблеми, в той час як більшість турків-кіпріотів (64,9 відсотка голосів) дала згоду на нього. Оприлюднення результатів референдумів засвідчило подальше розділення Кіпру [346]. Аналогічним чином разом із Генеральним секретарем ООН на результати голосування відреагували у Раді Безпеки, яка висловила розчарування невдачею зусиль щодо всеохопного політичного врегулювання Кіпрської проблеми [347]. Незважаючи на те, що переважна більшість кіпріотів-греків проголосувала проти так званого «плану Аннана» щодо об'єднання острова, 1 травня 2004 року до ЄС вступила саме грецька частина Кіпру – Республіка Кіпр зі столицею у м. Нікосія. Зі свого боку турецький уряд зайняв категоричну позицію, заявивши про визнання вступу до ЄС лише спільноти греків-кіпріотів відповідно до положень Договору про приєднання від 16 квітня 2003 року, який базувався на політичному та правовому *status quo* щодо розділеного острова і, отже, відмовився акцептувати приєднання об'єднаного Кіпру до ЄС [348]. Окрім цього, у негайній заяві турецького зовнішньополітичного відомства було окреслено застереження щодо відсутності у греків-кіпріотів у зв'язку зі вступом до ЄС повноважень представляти весь Кіпр або турків-кіпріотів, а також неможливості нав'язувати щодо останніх назву «Республіка Кіпр». При цьому в Анкарі заявили про незмінність визнання так званої Турецької Республіки Північного Кіпру.

Результати референдуму призвели, зокрема, до внесення корективів у концепцію присутності та чисельності Збройних сил Організації Об'єднаних Націй із підтримки миру на Кіпрі (далі – ЗСООНК), які були дислоковані на Кіпрі із 1964 року з метою запобігання поновленню сутичок між кіпрсько-грецькою й кіпрсько-турецькою громадами згідно із резолюцією Ради Безпеки від 4 березня 1964 року [349]. Після збройних зіткнень 1974 року та, власне, припинення вогню 16 серпня мандат місії було розширено обов'язками зі

стеження за режимом буферної зони між позиціями кіпрської національної гвардії та позиціями турецьких та кіпрсько-турецьких сил. З огляду на нові реалії, що склалися, вже 22 жовтня 2004 року згідно з відповідною резолюцією Ради Безпеки ООН мандат ЗСООНК було продовжено до 15 червня 2005 року, а також схвалено рекомендацію Генерального секретаря ООН про скорочення на третину чисельності військового компонента цієї миротворчої місії [350]. Водночас у відносинах між двома громадами почала поглиблюватися взаємна недовіра, а офіційні контакти між їх керівниками припинилися. Так, приєднання грецької частини Кіпру до Європейського Союзу призвело до загострення протиріч та виникнення нових суперечок. Сотні позовів кіпріотів-греків проти Туреччини у зв'язку із втратою майнових прав у північній частині острова вже очікували на розгляд у Європейському суді з прав людини. Крім того, у 2005 році кіпріоти-греки звернулися до судів у південній частині острова з вимогою видати на підставі законодавства ЄС ордери на арешт щодо іноземців, які купують або продають майно кіпріотів-греків у північній частині острова. У зв'язку із цим, кіпрсько-турецька влада попередила про санкціонування арештів та затримань осіб, які намагаються виконувати розпорядження судів. Перспектива збільшення кількості позовів у майнових справах стала однією із серйозних загроз для процесу примирення.

У 2006 році мали місце чергові спроби політико-дипломатичного просування процесу возз'єднання острова під егідою Генерального секретаря ООН. Так, у січні Кофі Аннан обговорив розвиток подій на Кіпрі із тодішнім прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Тайіпом Ердоганом, а в лютому зустрівся із президентом Республіки Кіпр Тассосом Пападопулосом [351]. На початку липня заступник Генерального секретаря ООН з політичних питань Ібрагім Гамбарі відвідав Кіпр, Грецію та Туреччину для того, щоб обговорити з офіційними особами можливість поновлення переговорів щодо всеосяжного врегулювання ситуації на розділеному острові [352]. 15 грудня 2006 року, за два тижні до завершення строку перебування ганського дипломата Кофі Аннана на посаді 7-го Генерального секретаря ООН, Рада Безпеки вкотре

продовжила мандат ЗСООНК на наступний шестимісячний термін. В одноголосно прийнятій резолюції було артикульовано заклик до кіпріотів-турків та кіпріотів-греків щодо прискорення за активної підтримки ООН підготовки до переговорів щодо об'єднання острова [353]. При цьому Рада Безпеки ООН наголосила на неприйнятності збереження *status quo*, а також на необхідності якнайшвидшого досягнення всеосяжного врегулювання на основі принципу «двогромадної, двозональної федерації та забезпечення політичної рівності». За відсутності політико-дипломатичного рішення Кіпрського кейсу ЗСООНК залишаються на острові з метою спостереження за лініями припинення вогню, підтримання буферної зони, проведення гуманітарних акцій та надання підтримки місії добрих послуг Генерального секретаря ООН.

Наступний раунд активізації політико-дипломатичних зусиль, присвячених возз'єднанню острова, побачив світ майже десять років потому. 11 лютого 2014 року відбулася перша зустріч лідерів двох громад під егідою місії добрих послуг Генерального секретаря ООН. За її результатами було ухвалено Спільну декларацію по Кіпру, в якій сторони підтвердили неприйнятність статусу-кво та рішучість щодо відновлення переговорів, орієнтованих на кінцевий результат, а саме забезпечення їх спільного майбутнього в об'єднаному Кіпрі в рамках ЄС [354]. Так, президенти Республіки Кіпр Нікос Анастасіадіс та самопроголошеної Турецької Республіки Північного Кіпру Дервіш Ероглу висловили готовність до якнайшвидшого досягнення врегулювання на засадах федерації двох громад та двох політично рівноправних зон. При цьому об'єднана Кіпрська федерація, формування якої мало би бути схвалене на одночасних та роздільних референдумах, як член ООН та ЄС, отримувала єдину міжнародну правосуб'єктність та єдиний суверенітет, які однаково походять від греків-кіпріотів і турків-кіпріотів. Таким чином, було підтверджено врегулювання Кіпрської проблеми у форматі двохзональної двогромадної федерації. Проте, як стверджує офіційна Нікосія, незаконне проведення Туреччиною сейсмічної розвідки в межах виключної економічної зони Республіки Кіпр призвело до блокування переговорів між

двома громадами у жовтні 2014 року [341]. Зазначені дії були розцінені греко-кіпріотською громадою як грубе порушення суверенних прав та юрисдикції Республіки Кіпр у закріпленому на міжнародно-правовому рівні вигляді.

Лише у травні 2015 року після того, як Анкара припинила несанкціоновані дії у виключній економічній зоні Республіки Кіпр, було досягнуто згоди про поновлення переговорів між двома громадами. 28 червня 2017 року у швейцарському м. Кран-Монтана за ініціативою Генерального секретаря ООН Антоніу Гуттеріша було відкрито Конференцію по Кіпру за участі голів Республіки Кіпр Нікоса Анастасіадіса та самопроголошеної Турецької Республіки Північного Кіпру Мустафи Акінджи, представників Греції, Туреччини, Великобританії як держав-гарантів у присутності делегатів від ЄС як спостерігача. Рішення про її проведення було ухвалено за результатами переговорів між лідерами греків-кіпріотів та турків-кіпріотів, які пройшли за посередництва Генерального секретаря ООН 4 червня у м. Нью-Йорк. В рамках зустрічі учасники домовилися про обговорення в ході Конференції насамперед питань гарантій безпеки, які мають найважливіше значення для обох громад у майбутній об'єднаній державі, а також про продовження паралельних переговорів з усіх інших невирішених питань, зокрема щодо території, власності, держуправління та розподілу влади. При цьому всі питання мали обговорюватися «одним пакетом», тобто жоден із них не міг вважатися остаточно узгодженим, доки не будуть узгоджені всі інші, – як цього вимагає спільна декларація від 11 лютого 2014 року [355]. Незважаючи на те, що лідери грецько-кіпрської та турецько-кіпрської громад змогли подолати низку серйозних розбіжностей, окремі чутливі питання, у тому числі щодо гарантій безпеки, так і залишилися неврегульованими [356], а 7 липня 2017 року Конференцію по Кіпру було завершено.

Вже 27-29 квітня 2021 року у м. Женева, Швейцарія, відбулися неформальні консультації у форматі «5+1», які подарували надію на відновлення діалогу щодо врегулювання Кіпрської проблеми. У зустрічі, яка відбулася під головуванням Генерального секретаря ООН Антоніу Гуттеріша,

взяли участь лідер невизнаної Турецької Республіки Північного Кіпру Ерсін Татар та президент Республіки Кіпр Нікос Анастадіас, а також міністри закордонних справ держав-гарантів – Туреччини, Греції та Сполученого Королівства [357]. У ході консультацій сторони не змогли знайти спільних точок дотику, що не дозволило відновити повноцінний переговорний процес. Зокрема, турки-кіпріоти висловилися за врегулювання кейсу на основі двох окремих держав, а греки-кіпріоти закликали до возз'єднання острова шляхом федералізації. Так, турки-кіпріоти посилаються на безуспішність зусиль, які докладалися протягом років для вирішення Кіпрського питання через створення федерації, та наполягають на забезпеченні суверенної рівності та рівного міжнародного статусу. Зі свого боку греки-кіпріоти вважають доцільним продовження роботи в контексті двозональної, двогромадної федерації на основі відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН, Спільної декларації 2014 року та шести елементів, представлених Генеральним секретарем ООН у рамках переговорів у м. Кран-Монтана, а також позиції ЄС. Водночас тодішній очільник МЗС Туреччини Мевлют Чавушоглу заявив про неможливість досягнення миру та стабільності в регіоні шляхом формування федеративної системи адміністративно-територіального устрою Кіпру [359]. Так, Анкара очікувано підтримала бачення кіпрсько-турецької сторони щодо необхідності вирішення Кіпрської проблеми із врахуванням реалій, які склалися на острові.

Після переговорів у м. Кран-Монтана Організація Об'єднаних Націй продовжувала взаємодіяти із Європейським Союзом як спостерігачем у рамках Конференції по Кіпру, а Брюссель підтримував тісний контакт із учасниками формату «5+1» [359]. ЄС залишається відданим справедливому, всебічному та життєздатному врегулюванню Кіпрської проблеми під егідою ООН та згідно із резолюціями Ради Безпеки ООН, а також у відповідності до принципів, на яких заснований ЄС. Протягом 2020 року були відкинуті надії на просування до вирішення Кіпрського питання на тлі передвиборчого процесу напередодні голосування серед громади кіпріотів-турків у жовтні-листопаді. Електоральний фон призвів до посилення поляризаційної риторики та провокацій, що

викликало різку реакцію з боку ЄС та було відображено у висновках Ради ЄС та Європейської ради. Із початку своєї каденції, зокрема під час візитів на Кіпр у червні 2020 року та березні 2021 року, Високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики/віцепрезидент Європейської комісії Жозеп Боррель висловлював свою повну підтримку Генеральному секретарю ООН у напрямку якнайшвидшого відновлення переговорів навколо врегулювання кейсу. Зусилля останнього не припинялися, незважаючи на односторонні дії з боку Анкари, а також неодноразові заяви, які прямо ставили під сумнів узгоджений базис для вирішення Кіпрської проблеми. Як в ЄС, так і в ООН закликали Туреччину до скасування односторонніх кроків у листопаді 2020 року у зв'язку із відкриттям огороженої території пляжу у районі Вароша.

В цілому ж після завершення строку повноважень Кофі Аннана у якості Генерального секретаря ООН у грудні 2006 року мали місце лише точкові спроби багатосторонньої дипломатії щодо вирішення Кіпрської проблеми. В останні ж роки переговорний процес щодо врегулювання ситуації на острові зупинився, а за умов тривалої відсутності політичного рішення остання лише загострилася. Так, окремої уваги заслуговує ситуація навколо односторонніх кроків з боку Туреччини щодо району Вароша у портовому м. Фамагуста на східному узбережжі Кіпру. Незважаючи на визнання резолюцією Ради Безпеки ООН 550 (1984) [360] неприпустимими спроби заселення будь-якої частини Вароші особами, які не є його мешканцями, Туреччина у 2021-2022 роках демонструвала активність навколо відгородженого району, який було передано під управління ООН відповідно до вищезгаданої резолюції, створюючи таким чином новий *fait accompli* [271, с. 78]. Зокрема, у межах відгородженої території тривали дорожні та будівельні роботи вздовж всього узбережжя, а також роботи зі встановлення систем відеоспостереження. Після завершення ремонтних робіт в районі Вароша були відкриті мечеть Білал-Ага, Мавзолей Пертева-Паші та Кіпрський національний сад. Окрім цього, були встановлені нові шлагбауми та контрольно-пропускні пункти, а турецькі військові зайняли на його території оборонні військові позиції. Разом із цим, протягом 2021-2022

років були накладені додаткові обмеження на діяльність ЗСООНК в межах відгородженої території, що поставило під сумнів здатність контингенту щодо виконання своїх завдань відповідно до встановленого резолюцією Ради Безпеки ООН 789 (1992) [361] мандату.

Окрім цього, зростає напруженість у Східному Середземномор'ї навколо питань делімітації морських кордонів та розвідки вуглеводнів, що призвело до загострення відносин між сторонами, а також між Грецією та Туреччиною – державами-гарантами у контексті Кіпрського питання. Незважаючи на те, що Туреччина не проводила несанкціонованих бурових робіт протягом 2021-2022 років, зберігається тенденція до зростання напруженості у регіоні. У жовтні 2021 року та січні 2022 року турецькі військові кораблі здійснювали дії із перешкоджання дослідницькій діяльності у виключній економічній зоні Кіпру (далі – ВЕЗ). Протягом 2021-2022 років Туреччина направила навігаційні телекси (NAVTEX) для проведення сейсмозвідки та науково-дослідної діяльності в районах, що належать до кіпрської ВЕЗ, а також, як стверджується, продовжила переслідування кіпрських рибальських суден [271, с. 78]. Тривали військові навчання Туреччини в морських зонах Кіпру та не припинялися порушення з боку турецьких військових літаків і безпілотних літальних апаратів району польотної інформації Нікосії та повітряного простору Республіки Кіпр. У червні 2022 року аеропорт Ерджан, який *de facto* контролюється так званою Турецькою Республікою Північного Кіпру та *de jure* не визнається Міжнародною організацією цивільної авіації (ІКАО), що унеможлиблює включення його коду в офіційно зареєстровані списки міжнародних аеропортів, отримав статус внутрішнього аеропорту Туреччини. Нарешті, Анкара вживає дії із подальшої мілітаризації північної частини Кіпру. Зокрема, турецькими силами було модернізовано базу військових безпілотників у Лефконіко і військово-морську базу в Богазі.

Більше того, у квітні 2022 року між Туреччиною і так званою Турецькою Республікою Північного Кіпру було підписано новий економічний протокол – пакет економічної підтримки, зокрема у формі інвестиційних проєктів, та

підтримки широкого спектру реформ, що стало черговим фактором дестабілізації політичної ситуації на Кіпрі [362]. Згідно із домовленостями Анкара зобов'язується виділити 4,25 млрд лір (236,1 млн євро за поточним обмінним курсом) державним фінансовим установам частково визнаної республіки, з яких 1,05 млрд лір (34,7 відсотка від загальної суми) будуть надані у вигляді позики, а решта – у якості грантової допомоги. Чинний економічний протокол якісно відрізняється від ухвалених дотепер у контексті необхідності реалізації у стислі терміни низки адміністративних, соціальних та політичних умов, висунутих з боку турецького уряду в обмін на надання допомоги. Разом із цим, зміст домовленостей викликає занепокоєння у всіх зацікавлених сторін, які прагнуть возз'єднання Кіпру. Зокрема, безпосередня згадка про підтримку розбудови Вароші створює перешкоду для відновлення дискусій навіть щодо заходів зі зміцнення довіри, а тісна залученість Туреччини у справи турків-кіпріотів викликає сумніви стосовно наявності у керівництва громади у майбутньому так званого «вікна можливостей» для ведення переговорів про врегулювання Кіпрського питання. Водночас, незважаючи на те, що в рамках ЄС забюджетовано 592 млн євро фінансової допомоги громаді турків-кіпріотів на період з 2006 по 2022 рік, документ безпосередньо суперечить деяким підтримуваним з боку Брюсселя реформам, зокрема в частині забезпечення верховенства права та свободи висловлювань, а також підвищення ефективності адміністративних органів.

Показовими у контексті відсутності прогресу у формуванні середовища співпраці у Східному Середземномор'ї стали два поспіль візити Реджепа Тайіпа Ердогана до м. Левкош – столиці невизнаної Турецької Республіки Північного Кіпру. У червні 2023 року він став першим закордонним візитом турецького лідера після повторної перемоги на третій у його біографії президентських виборах [363]. Метою офіційної поїздки президента Ердогана, у якій його супроводжували ключові міністри в новопризначеному уряді, було запевнення у єдності та солідарності нової адміністрації із народом турків-кіпріотів у відповідь на безкомпромісні та максималістські підходи греко-кіпрської

сторони, а також у подальшій підтримці ТРПК з боку Турецької Республіки як держави-гаранта у низці сфер, включаючи сільське господарство, енергетику, постачання води та електроенергії, транспорт і охорону здоров'я. Його ж візит до так званої Турецької Республіки Північного Кіпру вже у липні ознаменував урочисте відкриття нової будівлі терміналу та злітно-посадкової смуги аеропорту Ерджан, який було відкрито для цивільного повітряного руху 3 лютого 1975 року і який на сьогодні претендує на найбільшу на острові пропускну здатність – до 10 млн пасажирів, хоча і має пряме сполучення лише з турецькими аеропортами [364]. Виступаючи на офіційній церемонії відкриття, президент Ердоган закликав міжнародну спільноту визнати факт відсутності відповідної резолюції, ухваленої Радою Безпеки ООН, яка би певним чином виправдовувала ізоляцію турків-кіпріотів із виключно політичних мотивів.

Варто зазначити, що першим закордонним візитом, який здійснив Р. Т. Ердоган після обрання на свій перший президентський строк за результатами загальнонаціональних виборів, стала офіційна поїздка саме до невизнаної Турецької Республіки Північного Кіпру у вересні 2014 року. У ході візиту турецький лідер, зокрема, озвучив наміри Туреччини щодо постачання морем до ТРПК водних ресурсів та електроенергії для ліквідації внутрішнього дефіциту [365], а також сформулював «необхідну умову» *sine qua non* для Туреччини як держави-гаранта у врегулюванні Кіпрської проблеми. Так, президент Ердоган заявив, що будь-які конфігурації, окрім дводержавного вирішення Кіпрського питання, є неприйнятними для Анкари. Водночас за умови дотримання політичної рівності турецький уряд може дати згоду на формування федеративної системи адміністративно-територіального устрою Кіпру [366]. При цьому вихідною метою Туреччини було доведення переговорного процесу до моменту одночасного проведення референдумів серед громад турків-кіпріотів та греків-кіпріотів, особливо в період перебування Кофі Аннана на посаді Генерального секретаря ООН [367]. Отже, бачення Туреччини щодо всеосяжного вирішення Кіпрської проблеми утвердилося із часів приходу до влади президента Ердогана: на порядку

денному є досягнення домовленостей, які би забезпечили рівний статус співвласників острова – турків-кіпріотів та греків-кіпріотів – у форматі «нового двозонального партнерства двох держав-засновниць».

Що стосується позитивної динаміки взаємовідносин між Туреччиною та ЄС, то одним із їх пріоритетних напрямків вважається торговельно-економічна взаємодія. Туреччина є п'ятим найбільшим торговельним партнером ЄС, становлячи 4,1 відсотка загального обсягу світової торгівлі товарами ЄС (імпорту та експорту разом) станом на 2023 рік (у порівнянні із 3,3 відсотка у 2022 році) [368]. Зі свого боку ЄС є топ-партнером Туреччини з імпорту та експорту товарів. У 2023 році 29 відсотків імпорту товарів до Туреччини надійшло з ЄС, а 41 відсоток експорту товарів турецького походження припав на європейський ринок. Загальний обсяг товарообігу між ЄС і Туреччиною у 2023 році склав рекордні 206 млрд євро. Так, обсяг імпорту товарів із Туреччини до ЄС склав 95,5 млрд євро, а обсяг експорту товарів походженням із ЄС на турецький ринок – 111 млрд євро (за обома напрямками у вигляді переважно автотранспортних засобів, машин та електрообладнання). Загалом же згідно із даними, які пропонує Євростат, у 2013-2023 роках переважала тенденція до зростання обсягів товарообігу між Туреччиною та ЄС.

ЄС є також одним із ключових джерел прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ) в економіку Туреччини, обсяг яких у 2022 році склав загалом 13 млрд дол. США. У 2021 році приплив ПІІ до Туреччини становив 12,5 млрд дол. США, що на 60,2 відсотка більше, ніж у попередньому році; при цьому на європейські країни припало 60 відсотків притоку ПІІ в Туреччину [369]. За даними турецького урядового Офісу із залучення та підтримки інвестицій, країною-лідером із інвестицій у турецьку економіку у 2022 році стала Іспанія (1,6 млрд дол. США), тоді як другу сходинку зайняли Нідерланди (863 млн дол. США), а третю – Швейцарія (737 млн дол. США) [370]. Туреччина відрізняється ліберальним на рівні середнього показника в ОЕСР режимом ПІІ; на її інвестиційний клімат також позитивно впливає сприятлива демографічна ситуація та стратегічне географічне положення, що забезпечує доступ до

багатьох регіональних ринків, а також ухвалення сприятливих законодавчих реформ, таких як створення Офісу із залучення та підтримки інвестицій при президенті Турецької Республіки, впровадження заходів із розвитку державно-приватного партнерства для великих інфраструктурних проєктів, спрощення адміністративних процедур та посилення захисту інтелектуальної власності. Проте довіру з боку потенційних інвесторів при прийнятті інвестиційних рішень продовжує підривати занепокоєність стосовно макроекономічної та геополітичної нестабільності, непередбачуваності правового та регуляторного середовища, а також волатильності національної валюти [371].

Відносини між Туреччиною та ЄС у сфері торгівлі та інвестицій значно зміцнилися як результат високого рівня інтеграції завдяки проривному створенню 31 грудня 1995 року Митного союзу. Так, згідно з рішенням Ради асоціації № 1/95 між сторонами були скасовані митні збори, кількісні обмеження та заходи, що мають еквівалентну дію, для забезпечення вільного руху промислових товарів, а також було впроваджено Спільну комерційну політику, включаючи Єдині митні тарифи, щодо третіх країн [373]. Митний союз ЄС-Туреччина став першим всеохопним об'єднанням такого типу, заснованим між Європейським Союзом та країною, що не належить до числа його членів [368]. Так, домовленості визначили особливості митного регулювання торгівлі промисловими товарами, не охопивши при цьому сільськогосподарські (за винятком перероблених) продукти, послуги або державні закупівлі. Окрім цього, Туреччина взяла на себе зобов'язання приєднатися в подальшому до преференційних режимів, що застосовуються щодо третіх для ЄС країн, та здійснювати адаптацію національного митного законодавства у відповідність із *acquis* ЄС у сферах, пов'язаних із заснуванням Митного союзу, зокрема в частині усунення технічних торговельних бар'єрів та наближення положень про захист інтелектуальної, промислової та комерційної власності, а також правил економічної конкуренції до стандартів ЄС.

Незважаючи на те, що митне регулювання торгівлі сільськогосподарською, вугільною, залізною та сталеливарною продукцією

продовжило здійснюватися на основі систем преференцій у рамках окремих угод між сторонами, в результаті заснування Митного союзу турецька економіка була інтегрована в один із найбільш конкурентоспроможних економічних блоків та виробничих мереж світу, що дало їй найбільший поштовх від початку 1980-х років (близько 30 відсотків ВВП Туреччини пов'язано саме із торгівлею) [373]. На тлі збільшення обсягів двосторонньої торгівлі більше ніж у чотири рази приведення національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС та лібералізація тарифів підвищили глобальну конкурентоспроможність країни [368]. Проте, незважаючи на первинно позитивні тенденції щодо відповідності митної політики Туреччини приписам Митного союзу із ЄС, протягом останніх років їх несумісність набуває все більш системного характеру [359]. Основна проблема полягає у застосуванні додаткових митних зборів до товарів, що імпортуються із третіх країн (навіть із ЄС). Існує низка інших «прогалин» у контексті доступу до ринку, зокрема в частині вимог до розкриття конфіденційних даних, дискримінації виробників тракторів із ЄС, а також ускладнених процедур тестування та сертифікації товарів. Окрім цього, Туреччина має досвід укладення торговельних угод, які є несумісними із подібними угодами за участі ЄС всупереч відповідним зобов'язанням в рамках Митного союзу.

На тлі активізації незаконних бурових робіт Туреччини у водах навколо Кіпру у 2019 році Радою ЄС із закордонних справ були встановлені рамкові обмежувальні заходи, що уможливило застосування санкцій у вигляді заборони на поїздки та заморожування активів до фізичних або юридичних осіб, відповідальних або залучених до бурової діяльності, не погодженої із Республікою Кіпр (у її територіальному морі, виключній економічній зоні або на її континентальному шельфі). Перші списки осіб, що підлягають накладенню санкційного режиму, були погоджені у лютому 2020 року (вони стосувалися віцепрезидента та віцедиректора Турецької нафтової корпорації (ТРАО), оскільки саме ТРАО здійснює планування та керівництво робіт, пов'язаних із незаконним бурінням). У подальшому до обґрунтованих та пропорційних

обмежувальних заходів, окрім уже впроваджених із метою «стимулювання повернення до співпраці та уникнення негативної динаміки у напрямку до ескалації», можуть належати, поміж іншого, обмеження економічної співпраці між ЄС і Туреччиною, зокрема в контексті діяльності Європейського інвестиційного банку та інших фінансових установ, а також заходи, спрямовані проти ключової для турецької економіки сфери надання туристичних послуг (в тому числі у вигляді заборони на надання туристичних послуг громадянам держав-членів або оприлюднення їх урядами негативних рекомендацій щодо подорожування до Туреччини) та заборона імпортно-експортних операцій на окремі категорії товарів і технологій в енергетичному та суміжних секторах.

Нарешті, чутливим фактором у відносинах між Туреччиною та ЄС, зокрема в торговельно-економічній площині, є «збалансована позиція» Анкари щодо російсько-української війни. Туреччина досі не приєдналася до антиросійських санкцій, впроваджених ЄС на тлі агресії РФ проти України, а також «відкрила двері» для інвестицій з боку російських олігархів. Більше того, обсяг експорту товарів турецького походження до Росії відзначився тенденцією до стрімкого зростання вже після повномасштабного вторгнення російських збройних сил на територію України у лютому 2022 року, що не могло не викликати занепокоєння серед європейських партнерів. Так, обсяг експорту турецьких товарів на російський ринок зріс на 46 відсотків (642 млн дол. США) у період із травня по липень (2,04 млрд дол. США) порівняно із аналогічним періодом попереднього року, оскільки Анкара дозволила національним виробникам заповнити прогалину, утворену відтоком західних компаній [374]. Тоді як цей тренд пов'язаний значною мірою із зростанням експорту до Росії хімікатів, свіжих фруктів і овочів та інших продуктів харчування, а також текстилю, електротоварів і меблів, існує потенційна загроза передачі Туреччиною технологій подвійного призначення (зокрема, хімікатів, мікročіпів тощо), які можуть бути використані для потреб російського військово-промислового комплексу [375]. Таким чином, має місце контрверсійний факт уникнення Росією міжнародної ізоляції, зокрема завдяки подальшому розвитку

торговельно-економічних зв'язків із Туреччиною.

Партикулярної уваги заслуговує проблема масового напливу біженців та нелегальної міграції як спільний безпековий виклик для ЄС та Туреччини, чие географічне положення робить її передньою країною прийому та транзиту для безпрецедентного потоку людей. Так, країна приймає понад 3,6 млн зареєстрованих сирійських біженців, а також близько 330 тис. біженців та шукачів притулку переважно з Афганістану, Іраку, Ірану та Сомалі та докладає надзвичайних зусиль для надання їм гуманітарної допомоги та задоволення їх освітніх, економічних та соціальних потреб. Переважна більшість біженців (понад 98 відсотків) проживають серед місцевих жителів у приймаючих громадах, тоді як до 2 відсотків – у центрах тимчасового розміщення під егідою Державного управління з питань міграції [376]. Зі свого боку ЄС намагається не залишатися осторонь цієї проблеми і спрямовує допомогу на підтримку біженців, які втекли від насильства у своїй країні, зокрема тих, які живуть за межами таборів і в уразливих умовах, а також на підтримку приймаючих їх громад у забезпеченні доступу до якісної освіти, охорони здоров'я, надання захисту та засобів до існування, а також інших місцевих служб. У жовтні 2015 року був узгоджений спільний план дій ЄС-Туреччина (далі – План дій), спрямований на посилення співпраці двох сторін щодо підтримки сирійців, які перебувають під тимчасовим захистом, а також на управління міграційними процесами у рамках скоординованих кроків для вирішення кризи, спричиненої ситуацією в Сирії [377]. На той час Туреччина вже докладала масштабних зусиль, у тому числі витративши понад 7 млрд євро власних фінансових ресурсів у напрямку надання гуманітарної допомоги та підтримки безпрецедентному та постійно зростаючому потоку шукачів притулку.

У спільній заяві від 18 березня 2016 року (далі – Заява) Європейського Союзу та Турецької Республіки підтвердили обопільну налаштованість на припинення нелегальної міграції із Туреччини до ЄС, посилення заходів щодо боротьби із бізнес-моделями контрабандистів та надання мігрантам альтернативи ризику їхнім життям. Так, заяву було ухвалено за результатами

вже третьої із листопада 2015 року зустрічі членів Європейської Ради та президента Ердогана, присвяченої перспективам поглиблення відносин між Анкарою та Брюсселем, а також вирішенню міграційної кризи [378]. Сторони засвідчили прихильність реалізації спільного плану дій, приведеного в дію 29 листопада 2015 року. На момент оприлюднення заяви на даному напрямку відбулася низка зрушень, зокрема відкриття Туреччиною ринку праці для сирійців, які підлягають тимчасовому захисту, запровадження нових візових вимог для сирійців та представників інших національностей, активізація зусиль турецької берегової охорони та поліції та посилення обміну інформацією. Разом із цим, був досягнутий прогрес у роботі щодо лібералізації візового режиму та переговорів про вступ, включаючи відкриття Розділу 17 у грудні 2015 року. Нарешті, 7 березня 2016 року турецький уряд погодився на швидке повернення усіх мігрантів, які не потребують міжнародного захисту та перетинають Туреччину на шляху до Греції, а також прийняти назад усіх нелегальних мігрантів, перехоплених у турецьких водах.

Водночас Анкара та Брюссель визнали необхідність вжиття подальших зусиль у напрямку припинення нелегальної міграції із Туреччини до ЄС, узгодивши низку додаткових кроків. Перш за все, усі нові нелегальні мігранти, які прямують через територію Туреччини на грецькі острови із 20 березня 2016 року, мали пройти процедуру повернення до Туреччини у відповідності до законодавства ЄС та міжнародного права, а також із дотриманням принципу невидворення. Даний захід тимчасового та надзвичайного характеру був направлений на припинення людських страждань та відновлення громадського порядку. Мігранти, які прибували на грецькі острови, мали бути належним чином зареєстровані, а заяви на надання притулку – розглянуті грецькою владою окремо відповідно до Директиви про процедури надання притулку у співпраці із УВКБ ООН. Зі свого боку мігранти, які не подали заяву на надання притулку або чия заява була визнана необґрунтованою чи неприйнятною відповідно до зазначеної директиви, підлягали процедурі повернення до Туреччини. Витрати на операції із повернення нелегальних мігрантів були

покладені на Європейський Союз. При цьому за кожного сирійця, поверненого до Туреччини із грецьких островів, мав бути переселений один сирієць із Туреччини до ЄС із урахуванням Критеріїв вразливості ООН, а пріоритет надавався мігрантам, які раніше не в'їжджали або не намагалися потрапити на територію ЄС нелегально. Впровадження такого механізму мало відбуватися за сприяння Європейської комісії, агенцій ЄС, а також УВКБ ООН.

Ухвалення спільної заяви від 18 березня 2016 року стало важливою віхою у відносинах між ЄС та Туреччиною. У своєму виступі за результатами зустрічі із турецьким лідером від 7 квітня 2021 року президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн привітала зацікавленість Анкари у відновленні конструктивної взаємодії із Брюсселем, вказавши на питання управління потоками біженців та контролю міграційних процесів як на один із ключових та взаємовигідних напрямків співпраці, а також на чинність та високу результативність втілення положень Заяви [379]. Раніше аналогічну позицію висловили Високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики/віцепрезидент Європейської комісії Жозеп Боррель, а також Комісар із врегулювання кризових ситуацій Янез Ленарчич за результатами візиту до Анкари для обговорення із турецькими партнерами ситуації на північному заході Сирії та потоків біженців до/із країни [380]. Так, станом на березень 2020 року на тлі продовження сирійської кризи, яка від початку конфлікту у 2011 році відрізнялася серйозністю та складністю гуманітарних потреб, понад 11 млн людей все ще потребували гуманітарної допомоги. Зі свого боку ситуація у сирійському м. Ідліб різко погіршилася, спричинивши масштабне внутрішнє переміщення, тоді як понад 3 млн цивільних осіб, в тому числі 1 млн дітей, перебували у небезпеці для життя через ескалацію воєнних дій. Через запеклі бої на північному заході Сирії майже 1 млн людей були вимушені покинути свої домівки, що актуалізувало відповідні очікування з боку ЄС щодо виконання Туреччиною своїх зобов'язань, які витікають із положень Заяви, та стримування подальшого руху біженців і мігрантів до кордонів ЄС.

Таким чином, в основі досягнутих у 2016 році домовленостей лежало

прагнення до припинення нелегальної міграції із Туреччини до ЄС та замінення її легальними каналами переселення біженців – тобто заміщення неорганізованих, хаотичних, нерегулярних та небезпечних міграційних потоків організованими, безпечними та законними шляхами до Європи для тих, хто має право на міжнародний захист відповідно до законодавства ЄС та міжнародного права [381]. При цьому реалізація положень Заяви потребувала та продовжує потребувати значних зусиль від усіх учасників, а найбільше від Греції та Туреччини, чиї державні органи відповідають за проведення відповідної правової та операційної роботи. Проте вже станом на грудень 2016 року можна було підтвердити тенденцію до досягнення стійких результатів ухвалення Заяви, яка набула чинності 20 березня, незважаючи на низку супутніх перешкод. Зменшення кількості спроб перетину Егейського моря та смертельних випадків у морі підтвердило дієвість стратегії, яка є наріжним каменем домовленостей між Анкарою та Брюсселем. Так, за кілька тижнів до впровадження в дію Заяви близько 1740 мігрантів щодня перетинали Егейське море на шляху до грецьких островів, тоді як із 21 березня середня щоденна кількість прибулих людей знизилася до 90. Кількість загиблих в Егейському морі впала до 63 із моменту набуття чинності Заяви, тоді як за аналогічний період 2015 року загинуло 592 особи. Окрім цього, уже впродовж майже року 2761 сирійський біженець був переселений із території Туреччини до Європи, тоді як 1187 нелегальних мігрантів були повернуті із грецьких островів до Туреччини відповідно до положень вищезгаданої Заяви або двостороннього протоколу про реадмісію, ухваленого між Грецією та Туреччиною.

Втілення в життя такого спеціалізованого інструменту як Механізм ЄС для підтримки біженців у Туреччині (далі – Механізм) стало ключовим компонентом Заяви від 18 березня 2016 року та символом солідарності із країною, яка щедро прийняла найбільшу кількість біженців у світі [382]. Кошти Механізму включають 3 млрд євро із бюджету ЄС та 3 млрд євро внесків держав-членів ЄС. Починаючи із 2016 року, ЄС співпрацює із турецькими міністерствами, банками розвитку у державах-членах ЄС, міжнародними

фінансовими установами, агентствами ООН та неурядовими організаціями для реалізації понад 100 проєктів щодо підтримки біженців у Туреччині. Станом на липень 2021 року за укладеними контрактами було прозвітовано про виплату понад 4,1 млрд євро, а решта коштів продовжують виплачуватися до завершення проєктів (більшість у 2022 та 2023 роках, а деякі – у 2025 році). Дотепер Механізм здійснив значний внесок у добробут сирійців та інших осіб, які втекли від збройних конфліктів, у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, захист та соціально-економічна підтримка: понад 1,8 млн біженців отримують допомогу для задоволення своїх базових потреб, близько 740 тис. дітей-біженців навчаються в школах, побудовано 132 нові школи відповідно до освітніх потреб, проведено тренінги для понад 200 тис. педагогічних працівників, надано близько 26,3 млн консультацій у рамках первинної медико-санітарної допомоги, функціонують 188 центрів охорони здоров'я для мігрантів, що підтримуються Механізмом тощо.

Незважаючи на існування *de facto* «дорожньої карти» взаємодії ЄС та Туреччини у напрямку врегулювання міграційної кризи, практична реалізація зобов'язань сторін, у тому числі задекларованих у Заяві (2016), є неоднозначною. Так, уже в листопаді 2016 року турецький лідер попередив про можливість розірвання знакових домовленостей про стримування потоку біженців до Європи наступного дня після ухвалення Європейським парламентом резолюції із закликом до урядів держав-членів ЄС про тимчасове замороження переговорів про вступ до скасування «непропорційних репресивних заходів», здійснюваних у рамках надзвичайного стану в Туреччині [383]. Озвучена Р. Т. Ердоганом теза стала відзеркаленням тенденції до детеріорації відносин між Туреччиною та ЄС після невдалої спроби державного перевороту в країні у липні 2016 року. Зокрема, позиція турецького уряду полягала в тому, що європейські партнери не проявили достатньої підтримки на тлі путчу, а натомість засудили заходи із відсторонення від роботи десятків тисяч державних службовців, армійських офіцерів і поліцейських, які мали ймовірні зв'язки зі звинуваченим в організації спроби *coup d'état* Фетхуллахом

Гюленом. Окрім цього, Брюссель виступав із критикою щодо переслідувань опозиційних засобів масової інформації та курдських політиків як прояву тенденції, що ставить під питання факт прихильності Туреччини цінностям ЄС. Зі свого боку президент Ердоган вкотре заявив про «потребу Європи в Туреччині», зокрема в контексті боротьби із незаконною міграцією.

Зростання напруженості між сторонами досягло піку наприкінці лютого 2020 року, коли всупереч задекларованим у заяві ЄС-Туреччина від 18 березня 2016 року домовленостям Анкара відкрила кордони для сирійських біженців, таким чином заохотивши останніх прориватися на територію ЄС [384]. Так, на тлі нового припливу мігрантів та біженців у зв'язку із загостренням ситуації на північному сході Сирії президент Ердоган звинуватив ЄС у недотриманні положень Заяви та заявив про брак ресурсів для утримання сирійських біженців та, відповідно, неготовність країни надалі стримувати перетин ними турецьких кордонів, зокрема із Грецією. За оцінками турецького уряду, кількість осіб, які перетнули кордон країни у напрямку ЄС, лише за один день становила 18 тис. і могла сягнути у короткостроковій перспективі 30 тис. Це призвело до інцидентів насильства на грецьких сухопутних та морських кордонах, у тому числі у зв'язку із застосуванням слізогінного газу з боку грецької поліції проти мігрантів, які кидали в них каміння з турецької сторони кордону. Серйозної кризи вдалося уникнути завдяки рішучим дипломатичним зусиллям, зокрема в рамках візиту до м. Анкара президента Європейської ради та віцепрезидента Європейської комісії/Високого представника ЄС із питань зовнішньої та безпекової політики, а також спільної поїздки до грецького кордону президентів Європейського парламенту, Європейської ради та Європейської комісії, за чим послідував зустрічний візит Реджепа Тайіпа Ердогана до м. Брюссель на початку березня 2020 року.

Нарешті, вже в ході одного з виступів у грудні 2022 року президент Ердоган заявив про розбіжність між риторикою та діями міжнародних організацій та окремих західних держав, звернувшись при цьому до прикладу сирійської кризи, яка триває протягом майже дванадцяти років та коштувала

вже понад 1 млн життів [385]. Так, за словами турецького лідера, західні країни та інституції почали реагувати на людську трагедію у Сирії лише тоді, коли біженці з'явилися біля їхніх кордонів, втім, ця реакція проявилася у формі замикання мігрантів за колючим дротом замість пошуку шляхів до врегулювання першопричин проблеми. Ефективність глобальної відповіді на цю гуманітарну катастрофу нівелюється також розбіжністю позицій держав-членів ЄС та відсутністю узгодженого та скоординованого підходу до міграційної політики та політики надання притулку, а також запровадження деякими із них жорстких заходів для боротьби із потоком мігрантів [385]. В той же час на сьогоднішній день Туреччина продовжує приймати на своїй території найбільшу серед країн світу кількість біженців – понад 4 млн, 3,5 млн із яких – вихідці із Сирії [387], а фокус діяльності турецького уряду в контексті вирішення проблеми сирійських біженців спрямований на забезпечення їх добровільного повернення у безпечні зони [388]. Так, станом на травень 2023 року на територію Сирії повернулися близько 600 тис. осіб, а протягом наступного року завдяки реалізації нового житлового проєкту у співпраці із Катаром планується повернення додатково до 1 млн сирійських біженців.

Зі свого боку ЄС закидає Туреччині призупинення в односторонньому порядку процедури повернення нелегальних мігрантів із грецьких островів, починаючи із березня 2020 року, всупереч зобов'язанням, що випливають із Заяви 2016 року, а також відсутність прогресу у виконанні положень угоди про реадмісію між ЄС та Туреччиною, яка набула чинності в жовтні 2017 року, щодо громадян третіх країн [271, с. 7]. Окрім цього, Брюссель наголошує на необхідності впровадження ефективних інтеграційних заходів для вирішення проблеми тривалої присутності мігрантів та біженців у країні та покращення їх доступу до охорони здоров'я. В ЄС також акцентують увагу на невиконанні Туреччиною жодних контрольних показників для лібералізації візового режиму, а також потребі у подальшому узгодженні її національного законодавства із *acquis* ЄС у питаннях візової політики. Нарешті, Європейська комісія посилається на проблеми, пов'язані із порушеннями прав людини у

сфері міграції та надання притулку [271, с. 20]. Так, неурядові організації продовжують повідомляти про випадки примусового підписання заяв про добровільне повернення в центрах депортації, а також збільшення кількості злочинів на ґрунті ненависті та інцидентів, мотивованих негативними настроями щодо біженців. Власне, міжнародні організації, зокрема ті, що займаються наданням гуманітарної допомоги біженцям, продовжують стикатися із бюрократичними труднощами в ході своєї діяльності у Туреччині. Так, на національному рівні досі не були передбачені ефективні засоби правового захисту у випадку конфіскації активів громадських організацій, діяльність яких була припинена на підставі надзвичайних указів.

Нарешті, Анкара та Брюссель продовжують здійснювати взаємодію за низкою інших напрямків, що становлять обопільний інтерес, як-от енергетика, міжлюдські контакти, фінансово-технічна допомога. Розвиток співпраці та взаємовигідних відносин між сторонами йде врозріз із озвученою з боку ЄС пропозицією щодо активізації їх позитивної динаміки відповідно до умов поетапності, пропорційності та оборотності. Так, Туреччина залишається для ЄС гарантом надійних поставок енергетичних ресурсів як транзитна країна; розвивається взаємодія сторін у контексті реалізації європейської «Зеленої угоди». Туреччина та ЄС продовжують плідну співпрацю в гуманітарній сфері; певний потенціал має фактор проживання в Європі чисельної турецької діаспори. Важливу роль у процесі євроінтеграції країни на фінансово-технічному рівні відіграють проєкти, які впроваджуються в рамках Інструменту підготовки до вступу в ЄС із фокусом на реформування за пріоритетними напрямками, пов'язаними із фундаментальними складовими стратегії розширення ЄС. Нарешті, незважаючи на турбулентність глобального та регіонального середовища та розбіжності сторін щодо низки ключових процесів, має місце конструктивний діалог між сторонами на вищому політичному рівні. Таким чином, поряд із динамічною взаємодією у торговельно-економічній сфері, а також у напрямку вирішення проблеми біженців та нелегальної транзитної міграції як спільного безпекового виклику,

на порядку денному залишається низка супроводжуючих перспективних ліній співпраці між ЄС та Туреччиною.

Так, у рамках фінансово-технічної взаємодії рішенням Європейської комісії від 31 березня 2022 року було засновано Турецьку інвестиційну платформу (далі – TIP) з метою підтримки інвестування у три основні політичні пріоритети Європейського фонду сталого розвитку+ (EFSD+), якими є сприяння впровадженню в життя європейської «Зеленої угоди» (в контексті посилення захисту навколишнього середовища, підвищення стійкості та адаптації до зміни клімату, прискорення переходу до економіки з низьким вмістом вуглецю та циклічної економіки, захисту біорізноманіття та екосистем тощо), імплементація стратегії «Глобальні шлюзи», а також створення робочих місць та забезпечення сталого та інклюзивного розвитку [389]. TIP має слугувати координаційним механізмом, спрямованим на виявлення, обговорення та схвалення інвестиційних ініціатив, запропонованих турецькими партнерами для уможливлення підтримки з боку Європейської комісії через змішане фінансування та гарантійні операції в рамках EFSD+. У більш загальному плані створення Турецької інвестиційної платформи має на меті сприяння досягненню цілей Порядку денного ООН щодо сталого розвитку на період до 2030 року як внесок до соціально-економічного розвитку Туреччини, а на практичному рівні – слугувати механізмом підтримки реалізації інфраструктурних проєктів протягом третьої фази впровадження Інструменту підготовки до вступу в ЄС (IPA III) [390].

Туреччина залишається важливим та надійним партнером для ЄС у контексті співробітництва в енергетичному секторі, яке має стратегічне значення у взаємовідносинах між сторонами. Як транзитна країна Туреччина забезпечує безперебійну роботу Трансанатолійського газопроводу (TANAP), який транспортує природний газ із газоконденсатного родовища Шахденіз-2 в Азербайджані до Європи у якості невід’ємного з’єднуючого елемента між Південнокавказьким (SCP або Баку-Тбілісі-Ерзурум) та Трансадриатичним (TAP) трубопроводами. TANAP вважається найдовшим (1811 км) та

найбільшим за діаметром (56 дюймів) газопроводом у Туреччині, на Близькому Сході та в Європі. Трансанатолійський газопровід із вихідною потужністю у 16 млрд кубометрів на рік починає свій маршрут в провінції Ардахан на турецько-грузинському кордоні та проходить через двадцять провінцій вздовж території Туреччини, перш ніж завершити подорож у провінції Едірне на кордоні із Грецією. На цьому етапі TANAP з'єднується із Трансадриатичним трубопроводом, який транспортує природний газ у напрямку європейських країн, тим самим здійснюючи вагомий внесок у диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв та, відповідно, підвищення енергетичної безпеки ЄС. Так, інавгурація Трансанатолійського газопроводу у червні 2018 року змінила регіональний та глобальний геополітичний енергетичний ландшафт, створивши важливу «точку дотику» у відносинах між Анкарою та Брюсселем.

Зі свого боку Трансадриатичний трубопровід транспортує природний газ від населеного пункту Кіпой, де він з'єднується із TANAP, перетинаючи північну Грецію на захід у напрямку грецько-албанського кордону, Албанію та Адріатичне море, до берега Південної Італії, де він під'єднується до італійської газової мережі. Завдяки виходу на суходол на території Італії функціонування ТАР надає можливості для подальшого транспортування каспійського газу на ширший європейський ринок, а також сприяє полегшенню постачання газу до кількох країн Південно-Східної Європи через існуючі та заплановані до будівництва інтерконектори. Наприклад, Трансадриатичний трубопровід з'єднується із інтерконектором Греція-Болгарія (IGB), комерційну діяльність якого було розпочато у жовтні 2022 року і який постачає каспійський газ до Болгарії, сприяючи покращенню безпеки енергопостачання ще в одній європейській країні. Обидва масштабні проєкти – як TANAP, так і ТАР – є уособленням співробітництва між Анкарою та Афінами в енергетичному секторі та об'єднання зусиль двох сторін із діаметрально протилежними позиціями щодо низки питань навколо напрямку, що представляє обопільний інтерес [391]. Так, їх реалізація вважається прикладом раціональної взаємодії двох сусідніх держав, відносини яких в цілому характеризуються гострим

протистоянням щодо правомірності видобувної діяльності на окремих ділянках або історичної приналежності тих чи інших територій.

Усі три проекти є частиною Південного газового коридору (SGC) – так званого «Шовкового шляху в енергетичній сфері», який об'єднує інфраструктуру Південнокавказького, Трансанатолійського та Трансадриатичного трубопроводів для транспортування газу із Каспійського басейну до ЄС. Один із найбільш амбіційних ланцюгів постачання природного газу, який перетинає сім країн та простягається на 3500 км, він був введений в експлуатацію наприкінці 2020 року. За маршрутом SGC до Європи було доставлено 8,1 млрд кубометрів газу в 2021 році та 11,4 млрд кубометрів газу в 2022 році, що становить 2,4 відсотка і 3,4 відсотка відповідно від загального імпорту газу до країн-членів ЄС. Очікується, що обсяг поставок природного газу Південним газовим коридором у 2023 році залишиться на рівні 12 млрд кубометрів [392]. Створення Південного газового коридору супроводжувалося значною політичною та фінансовою підтримкою з боку ЄС. Так, наприклад, будівництво Трансадриатичного трубопроводу стало результатом наймасштабнішої угоди про фінансування інфраструктурного проекту (він отримав гарантію на суму 688 млн євро від Європейського фонду стратегічних інвестицій (EFSI), 500 млн євро від ЄБРР та 500 млн євро позик, профінансованих комерційними банками). Водночас з боку ЄІБ та ЄБРР також було профінансовано спорудження Трансанатолійського трубопроводу у вигляді кредитів на 270 та 500 млн євро відповідно, а на прокладення Південнокавказького газопроводу ЄБРР надав позику в розмірі 60 млн євро.

Особливої актуалізації транзитний потенціал Туреччини набув із підписанням у липні 2022 року президентами Європейської комісії та Азербайджанської Республіки Меморандуму про взаєморозуміння щодо стратегічного партнерства в галузі енергетики. Так, на момент досягнення домовленостей, завдяки зміцненню енергетичного співробітництва обсяг поставок природного газу з Азербайджану до ЄС зріс із 8,1 млрд кубометрів у 2021 році до 12 млрд кубометрів у 2022 році. Меморандум же передбачає

подвоєння пропускної спроможності Південного газового коридору для постачання щонайменше 20 млрд кубометрів газу до ЄС щорічно до 2027 року, що сприятиме ліквідації залежності Європи від імпорту російського газу [393]. Так, ЄС продовжує інтенсивну, особливо після початку повномасштабного вторгнення російських збройних сил на територію України у лютому 2022 року, роботу з міжнародними партнерами, направлену на диверсифікацію джерел постачання енергоносіїв. У стратегії зовнішньої діяльності ЄС у сфері енергетики від 2022 року Європейська комісія визнає ключову роль Південного газового коридору у диверсифікації імпорту природного газу до ЄС [394]. Так, поряд із поставками газу до країн Південно-Східної Європи розглядаються перспективи їх розширення до Західних Балкан через Трансадриатичний трубопровід, у чому беззаперечну роль відіграє Туреччина як безпечний, надійний та передбачуваний партнер у контексті транзиту енергоресурсів.

Іншим перспективним напрямком комунікації за лінією Анкара-Брюссель є реалізація європейської «Зеленої угоди», щодо якої між Туреччиною та Європейською комісією здійснюється посилена взаємодія. Так, продовжується співпраця сторін щодо декарбонізації із метою сприяння узгодженню відповідної законодавчої бази Туреччини із *acquis* ЄС. Так званий «Зелений пакт для Європи», який перебуватиме в епіцентрі порядку денного політики ЄС на найближчі десятиліття, має на меті скорочення чистих викидів парникових газів на території країн-членів щонайменше на 55 відсотків до 2030 року, перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, а також відокремлення економічного зростання від використання ресурсів при одночасному забезпеченні безпечних та справедливих соціально-економічних перетворень для своїх громадян. Координація дій у сфері клімату відповідає інтересам як ЄС, так і Туреччини, при цьому досвід ЄС щодо «зеленого перетворення» є джерелом передового досвіду, який представляє цінність для інших країн, у тому числі для Туреччини [395]. Досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року в ЄС і до 2053 року в Туреччині вимагає сконцерованих кроків від обох партнерів, а також усіх відповідних

учасників європейської та турецької економік і суспільства. Так, з боку Туреччини може бути залучена її потужна бізнес-спільнота, а з боку ЄС – його передові технології, висококваліфіковані кадри та значні фінансові ресурси.

Окрім цього, на секторальних зустрічах, які проводяться у рамках реалізації Угоди про асоціацію, продовжує здійснюватися обмін думками *inter alia* навколо питань, пов'язаних із використанням відновлюваних джерел енергії. Фінансова допомога з боку ЄС спрямовується в Туреччині на потреби проєктів у сфері енергетики; при цьому прослідковується тенденція до подальшого переходу до відновлюваних джерел енергії та покращення енергоефективності [359]. Туреччина докладає значних зусиль у контексті розвитку відновлюваної енергетики, що дозволило підвищити частку відновлюваних джерел енергії у структурі ринку енергетики країни до 53 відсотків станом на кінець 2021 року. Приватні інвестиції продовжують стимулювати будівництво установок відновлюваних джерел енергії на основі пільгових тарифів, передбачених до 2030 року. Проте, незважаючи на позитивну динаміку у напрямку диверсифікації ринків енергопостачання, на порядку денному залишаються проблеми, пов'язані із забезпеченням економічної конкуренції в енергетичному секторі [271, с. 69]. Зокрема, відзначається обмежений прогрес у реформуванні ринку природного газу через призупинення процедури відокремлення державної газової компанії BOTAŞ, у результаті чого остання залишилася вертикально інтегрованою та зберегла домінуючу позицію на ринку, що перешкоджає прозорому та недискримінаційному ціноутворенню.

Важливим елементом інтеграції Туреччини в політику та інструменти Європейського Союзу в обсязі, що відповідає взаємним інтересам, є участь в ініційованих ЄС програмах та агенціях у сфері мобільності та міжлюдських контактів. Наприклад, у 2014-2020 роках Туреччина була частиною дев'яти таких програм та двох агенцій, включаючи Erasmus+ та Horizon 2020 [359]. Так, програма Erasmus+ охоплює грантову підтримку у сфері освіти, молоді та спорту та пропонує можливості участі в молодіжних заходах освітнього,

навчального характеру, а також стажуваннях, проєктах професійного розвитку та неформального навчання за кордоном [396]. У період із 2014 по 2020 рік турецькі проєкти в Erasmus+ отримали грантову допомогу обсягом 740 млн євро; при цьому у програмі взяли участь понад 36 тис. турецьких організацій, а 315 тис. студентів, слухачів, співробітників вищих навчальних закладів та викладачів отримали досвід навчання або стажування за кордоном [397]. Згідно із даними Дослідницької служби Європейського парламенту від березня 2020 року [398], незважаючи на асертивну політику Туреччини (у вигляді бурової діяльності в територіальних водах Кіпру, а також військових операцій у Лівії), будь-яке скорочення фінансування з боку ЄС поряд із уже впровадженими обмеженнями не має стосуватися коштів, алокованих на підтримку організацій громадянського суспільства та освітніх програм, таких як Erasmus+.

Разом із цим, Анкара виявила зацікавленість у подальшій участі в цих та інших програмах і агенціях ЄС у рамках багаторічної фінансової програми на 2021-2027 роки. Так, у жовтні 2021 року Європейська комісія та Туреччина підписали угоди про надання статусу громадського об'єднання із міжнародним статусом на період із 2021 по 2027 рік програмам «Erasmus+», «Horizon Europe» та «Європейський корпус солідарності» (далі – ESC), що означає уможливлення участі у них дослідників, інноваторів, студентів, учнів, стажерів, викладачів, представників молоді на однакових із учасниками із країн-членів ЄС умовах, а також обіцяє зміцнення альянсу між ЄС і Туреччиною для досягнення спільних пріоритетів, як-от подвійний перехід – до «зеленої» економіки та цифрової трансформації [399]. ESC є новою ініціативою Брюсселя, спрямованою на надання молодим людям можливостей для волонтерської діяльності, працевлаштування та нетворкінга в рамках проєктів, які приносять користь суспільству в країні громадянства або за кордоном, одночасно сприяючи їх особистому, освітньому, соціальному, громадянському та професійному розвитку. У рамках Європейського корпусу солідарності протягом 2018-2020 років фінансову підтримку отримали 350 турецьких волонтерських проєктів, а також 150 проєктів солідарності. Зі свого боку програма Horizon Europe

направлена на фінансування ініціатив із інноваційного розвитку у таких сферах, як мобільність дослідників, енергетика, охорона здоров'я та сталий розвиток.

На рівні міжлюдських контактів у відносинах між Туреччиною та європейськими партнерами окремим фактором виступає чисельна турецька діаспора, зосереджена на території країн-членів ЄС. Так, за межами Туреччини проживають понад 6,5 млн турків, із яких близько 5,5 млн – у Західній Європі [400]. Вони є переважно нащадками турецьких робітників, які оселилися там у 1960-х роках у рамках програми відбудови європейського континенту після завершення Другої світової війни. Переважна більшість турецьких мігрантів проживають у Німеччині, решта – значною мірою у Франції, Австрії, Нідерландах, Бельгії та Швеції. Члени турецької діаспори висловлюють високий рівень сатисфакції умовами життя та загалом задоволені політикою приймаючих країн у сфері інтеграції, а також освітніми та економічними можливостями, які вони пропонують [401]. Етнічні турки, які проживають у Німеччині, Франції, Австрії та Нідерландах вважають, що їхня присутність у цих країнах нейтрально сприймається нетурецькими та некурдськими сусідами та колегами, тому для більшості позитивні аспекти проживання на території країн-членів ЄС переважають все ще значущий рівень дискримінації, із якою вони стикаються у повсякденному житті. При цьому вважається, що діаспорські спільноти у Франції та Нідерландах є більш повноцінно інтегрованими у приймаючі суспільства, ніж їхні громади, наприклад, у Німеччині та Австрії.

При цьому турецька діаспора має перевагу порівняно із іншими етнічними спільнотами та громадами іммігрантів, оскільки турки проживають майже в усіх європейських країнах, тоді як, наприклад, пакистанці, індійці, араби та китайці зосереджені лише в одній або двох країнах. Окрім свого демографічного становища, турки в Європі все частіше стають громадянами приймаючих країн, беручи активну участь у соціальному, політичному та економічному житті суспільств у статусі їх невід'ємної частини [402]. Так, вважається, що зосереджені в Європі етнічні турки мають потенційно ефективний запас соціального капіталу, що впливає із їхньої чисельності,

економічної сили та участі в громадських організаціях, і який можна мобілізувати з метою зближення Туреччини та ЄС за умови використання відповідних стратегій та механізмів. Враховуючи виклики, із якими стикається Турецька Республіка, зокрема історичний дискурс навколо звинувачень у масових вбивствах вірмен турками, транскордонні операції Туреччини на півночі Іраку, Кіпрське питання, обговорення потенційного впливу турецької діаспори із її унікальною культурно-релігійною ідентичністю як соціального капіталу у дискусіях щодо членства країни в ЄС є цілком виправданим. Таким чином, фактор проживання турецької діаспори в Західній Європі можна вважати однією зі з'єднуючих ланок транскордонного спілкування між культурами та націями у форматі «країна походження – країна проживання» у відносинах між Туреччиною та державами-членами ЄС.

3.2. Роль ідейно-ціннісних домінантів та внутрішньополітичної культури Туреччини в архітектурі взаємовідносин між Анкарою та Брюсселем

Контроверсійним фактором у процесі вибудовування відносин за лінію Анкара-Брюссель є цивілізаційна самотність Туреччини, яка представляє собою насамперед мусульманську країну зі своїми релігійно-ментальними особливостями та превалюючими в суспільстві традиційними цінностями. Власне, президент Ердоган послідовно наголошує на ролі інституту сім'ї як «ключової для майбутнього Туреччини священної структури», зауважуючи принагідно на знеціненні його в західних країнах [403]. При цьому турецький лідер виступає із публічними закликами щодо об'єднання мусульманського світу для спільної протидії «нападам проти священних цінностей», заснованих на ідеях Ісламу [404]. Так, в ході одного із з'їздів Партії справедливості та розвитку у листопаді 2020 року Р. Т. Ердоган вказав на зростання ісламофобії і навіть туркофобії у Європі: «Ті, хто розуміє, що їхня фальшива система свободи та процвітання, ціну якого сплачує решта світу та людство у вигляді

болю та страждань, знаходиться під загрозою, стають зліснішими із кожним днем. Туреччина продовжує виконувати обов'язки, покладені на її плечі історичною та цивілізаційною спадщиною, незважаючи на напади представників цього відразливого та зухвалого менталітету. Тому ми продовжуємо боротьбу на теренах широкої географії, що тягнеться від Кавказу до Північної Африки» [405]. Політика адміністрації Ердогана щодо консолідації турецького суспільства як форпосту сімейних цінностей із відсилкою до мусульманської традиції неодноразово ставала предметом ідейно-ціннісних розбіжностей між Туреччиною та країнами Заходу.

Так, у присвячених Туреччині щорічних звітах Європейської комісії послідовно наголошується на відсутності захисту основоположних прав лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, інтер- та квірсексуальних людей, а також на розповсюдженні мови ненависті та наклепницьких кампаній з боку турецьких урядовців та ЗМІ, направлених проти ЛГБТІК-спільноти [406, с. 39]. Особливої акцентуалізації даний тренд набув після виходу держави зі Стамбульської конвенції, а також під час протестів під стінами Босфорського університету – одного із провідних турецьких вищих навчальних закладів. Так, паралельно із акцією, розпочатою у січні 2021 року студентами університету за підтримки професорсько-викладацького складу, було організовано художню виставку, на якій, як повідомляється, було представлено роботу, що зображує мусульманську святиню Каабу поряд із прапором ЛГБТІК [407]. У ході демонстрацій були зафіксовані випадки жорстокого поводження та надмірного застосування сили з боку правоохоронних органів; окремі студенти були звинувачені в розпалюванні ворожнечі та образі релігійних цінностей. Вже у лютому 2021 року рішенням ректорату без належного обґрунтування було закрито студійний клуб ЛГБТІК, який функціонував на базі університету. Паралельно, як стверджується, у публічній площині була озвучена «підбурювальна та поляризаційна риторика» з боку, власне, президента, лідера Партії націоналістичного руху та міністра внутрішніх справ, які стигматизували в ній представників ЛГБТІК-спільноти та називали студентів «терористами».

Турецькі державні посадовці високого рівня продовжують посилалися у своїй публічній риторичі щодо ЛГБТІК на національні та моральні цінності. У 2021 році було відкрито кримінальне розслідування проти Асоціації адвокатів Анкари після того, як вона подала скаргу на президента Управління у справах релігії у відповідь на його гомофобну промову. Водночас міністр внутрішніх справ Туреччини, а також низка засобів масової інформації звинувачували ЄС та США у фінансуванні неурядових організацій, що асоціюють себе із ЛГБТІК. Правозахисні організації повідомляють, що лише у 2020 році в турецьких газетах було опубліковано загалом 1476 матеріалів, що містять дискримінаційні коментарі щодо ЛГБТІК. При цьому факти висловлювань ненависті та злочинів проти представників ЛГБТІК-спільноти досі не підлягають ефективному розслідуванню. У листопаді 2020 року рішенням Міністерства торгівлі Туреччини було впроваджено застосування попереджувальної примітки «18+» щодо «товарів із тематикою ЛГБТІК та веселкового прапора» на інтернет-ресурсах, що займаються електронною комерційною діяльністю. Триває судовий процес проти студентів Близькосхідного технічного університету, які брали участь у прайді, який проходив в університетському містечку у травні 2019 року. У 2021 році, зокрема, заходи на підтримку представників ЛГБТІК-спільноти були заборонені або підлягали перешкоджанню з боку поліції в кількох турецьких регіонах. Так, у ході найбільш масштабного параду, який відбувся у м. Стамбул у червні, були затримані щонайменше 20 учасників, а також зафіксовані факти жорстокого поводження представників правоохоронних органів із працівником ЗМІ та демонстрантами.

Культурно-релігійним символом Туреччини сучасного зразка та вибудовування відповідної зовнішньої політики можна вважати рішення про зміну статусу собору Святої Софії у м. Стамбул із «музею» на «мечеть», прийняте турецьким урядом у липні 2020 року. Збудований у колишньому Константинополі у 532-537 роках за наказом візантійського імператора Юстиніана I, центр християнського світу протягом майже тисячоліття та уособлення «золотого віку» Візантії був перетворений на мечеть у 1453 році

після захоплення Константинополя турками-османами. Проте за президентства М. К. Ататюрка в 1935 році собору Святої Софії був присвоєний статус музею, а в 1985 році він був включений до переліку об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО [408]. Саме Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури разом із багатьма релігійними діячами та культурними організаціями виступила із критикою одноосібного рішення турецького уряду, прийнятого без попередніх консультацій із ЮНЕСКО у порушення загальноприйнятої практики, що випливає із положень Конвенції про всесвітню спадщину 1972 року [409]. Так, вважається, що перетворення собору Святої Софії у статусі музею на офіційно Велику мечеть Айя-Софія позбавляє унікальну пам'ятку архітектури її цінності як історичного символу діалогу між Європою та Азією. Зі свого боку президент Ердоган закликав світ поважати «суверенне рішення» Туреччини щодо Айя-Софії, провівши аналогію із державним прапором, столицею, релігією, мовою, кордонами, 81 провінцією та іншими питаннями, що належать до виключних повноважень Турецької Республіки [410]. І хоча двері святині залишаються відчиненими для всіх – іноземних туристів та місцевих жителів, мусульман та сповідувачів інших конфесій – відмова від її культурно-релігійного «нейтралітету» на користь ісламської традиції демонструє тренд до нав'язуваної фундаменталізації турецького суспільства.

Іншою ідейно-ціннісною «точкою водорозділу» між Анкарою та Брюсселем став вихід Туреччини із Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами – найбільш всеосяжної міжнародної угоди у сфері недопущення, кримінального переслідування та ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства, відкритої для підписання у 2011 році у м. Стамбул. Станом на 2023-й рік підписантами Конвенції є 45 держав-членів РЄ (включаючи Туреччину), зокрема всі країни Європейського Союзу, а також, власне, ЄС як міжнародна організація. Факт офіційного підписання Конвенції з боку ЄС в цілому у 2017 році засвідчив акцентуалізацію її ролі Брюсселем як авторитетного міжнародно-правового інструменту, який встановлює

загальноєвропейські норми у визначеній сфері. Із неофіційної назви міжнародного договору – Стамбульська конвенція – природньо випливає ступінь залученості Туреччини в питання його інструменталізації. Ухвалене у березні 2021 року рішення президента Р. Т. Ердогана про денонсацію міжнародної угоди, яке набуло чинності вже у липні, викликало подив та занепокоєння з боку міжнародного політичного та правозахисного співтовариства. Не став винятком і ЄС, де такий крок був розцінений як негативний сигнал у контексті прихильності держави зобов'язанням щодо забезпечення прав жінок і дівчат, а також гарантування основних прав людини, демократії та верховенства права. Концептуально вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції розглядається як демонстративний політичний меседж з боку Анкари, що йде врозріз із євроінтеграційними прагненнями країни.

Туреччина була першою країною, яка підписала Конвенцію у 2011 році згідно із одностайним рішенням парламенту, а вже у 2012 році надала згоду на її обов'язковість, а також здійснила важливі кроки для приведення національного законодавства у її відповідність, зокрема шляхом прийняття Закону №6284 про захист сім'ї та попередження насильства щодо жінок. Примітно, що ініціатива про приєднання користувалася значною підтримкою з боку очолюваної тодішнім прем'єр-міністром Р. Т. Ердоганом Партії справедливості та розвитку та була одностайно схвалена турецьким парламентом. Втім, 20 березня 2021 року в Офіційному віснику Турецької Республіки було опубліковано президентський указ №3718 щодо припинення участі держави у Конвенції. Турецька влада аргументувала даний крок заявами про те, що так звана Стамбульська конвенція загрожує «нормалізацією сприйняття гомосексуалізму» та є «несумісною із соціальними та сімейними цінностями Туреччини». Раду Європи було проінформовано про рішення турецького уряду у вербальній ноті Постійного представництва Туреччини при міжнародній організації від 22 березня 2021 року. 29 червня 2021 року Державна рада Туреччини, вища судова інстанція в адміністративних справах, ухвалила рішення трьома голосами «за» проти двох, яким відхилила петицію,

подану опозиційними партіями та правозахисними групами щодо анулювання указу президента про денонсацію Конвенції [411]. Вже 1 липня 2021 року, незважаючи на загальнонаціональні протести та масовий спротив з боку жінок і представників ЛГБТІ-спільноти, рішення турецького уряду про вихід із так званої Стамбульської конвенції набуло чинності.

Позицію ЄС щодо рішення турецької сторони про денонсацію Конвенції чітко артикульовано також у крайньому щорічному звіті Європейської комісії, присвяченому Туреччині як країні, що має статус кандидата на членство в ЄС. Так, в опублікованому 19 жовтня 2021 року матеріалі [406, с. 21] даний крок віднесено до категорії показових маніфестацій регресу держави у питанні поваги до прав людини: «Вихід Туреччини зі Стамбульської конвенції поставив під сумнів прихильність країни міжнародним та європейським стандартам у сфері прав людини». Окрему увагу у звіті присвячено, власне, суспільно-політичному «клімату», який супроводжував процес ініціювання та реалізації виходу держави із міжнародно-правового інструменту, зокрема затримання та притягнення до адміністративної відповідальності (у формі накладення штрафів) багатьох правозахисниць та активісток під час акцій протесту. Окрім цього, згадується факт ігнорування владою звернень з боку низки політичних партій та громадських організацій щодо призупинення примусового виходу зі Стамбульської конвенції. Нарешті, у звіті йдеться про *post factum* роль цього рішення як тригера розповсюдження риторики ненависті та наклепницьких кампаній з боку турецьких урядовців та засобів масової інформації, направлених проти ЛГБТІ-спільноти та жіночих феміністичних організацій, що викликає серйозне занепокоєння в контексті відсутності захисту основоположних прав лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерів, інтер- та квірсексуальних людей, а також, власне, жінок і дівчат в Туреччині, у тому числі у призмі боротьби із насильством за гендерною ознакою.

Більше того, Європейська комісія посилається на даний кейс у якості підтвердження тенденції до консолідації влади навколо голови держави і, відповідно, послаблення законодавчої функції парламенту із переходом

Турецької Республіки до президентської форми правління. Так, з червня 2020 по червень 2021 року Великими національними зборами Туреччини було прийнято 61 законодавчий акт із 821 внесених законопроектів. Водночас за звітний період було видано 77 президентських указів, що стосуються широкого кола питань, зокрема щодо соціально-економічної політики, регулювання яких не входить до сфери повноважень голови держави. У даному контексті у звіті було проведено паралель із реалізацією саме шляхом ухвалення президентського указу від березня 2021 року виходу Туреччини зі Стамбульської конвенції, підписання якої було одногосно підтримано членами турецького парламенту у 2011 році. Із правової точки зору денонсація Конвенції призвела до поновлення дебатів щодо можливості виходу Туреччини і з інших міжнародно-правових інструментів, особливо враховуючи той факт, що у червні 2021 року Конституційний суд постановив про належність ухвалення відповідних рішень до сфери повноважень президента. Окрім цього, даний крок поставив під сумнів перспективи очікуваного підписання Туреччиною Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, прийнятої під егідою Організації Об'єднаних Націй у 2006 році, а також Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 2008 року.

Водночас в контексті перспектив євроінтеграційних прагнень Туреччини суттєву роль відіграють особливості її внутрішньополітичної культури на тлі «класичних» демократій держав-членів ЄС. Так, стаття 2 чинної Конституції від 1982 року визначає республіку як демократичну, світську і соціально-орієнтовану державу. Важливо відзначити, що це одна із трьох статей Основного Закону, положення яких не можуть бути змінені, що закріплено також на конституційному рівні (стаття 4). На перший погляд, відповідно, потенційне членство країни в ЄС – блоку держав, яких об'єднує, поміж іншого, спільність світоглядних цінностей (повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, включно із правами меншин) – є абсолютно обґрунтованим та вмотивованим. Проте,

об'єктивно Туреччина навряд чи поділяє базові ліберально-демократичні цінності в розумінні європейських партнерів, що створило би екзистенціальні ризики для повноцінної життєдіяльності ЄС у разі приєднання Туреччини. Таким чином, подальше погіршення внутрішньополітичної ситуації в країні продовжує підривати її відносини із державами-членами ЄС та двосторонній порядок денний за лінією Анкара-Брюссель в цілому. Так, незважаючи на те, що Туреччина має статус країни-кандидата на вступ до ЄС із 1999 року, а переговори про вступ були відкриті у 2005 році, дотепер було відкрито для обговорення лише 16 переговорних розділів із 35. Більше того, у світлі триваючого та серйозного, як стверджується, відступу країни від ключових принципів і цінностей ЄС, у червні 2018 року та червні 2019 року Рада ЄС вказала у своїх висновках на відсутність осяжних перспектив у переговорах про приєднання Туреччини до європейського клубу держав.

Так, вважається, що із моменту приходу до влади в Туреччині у 2002 році тодішньому прем'єр-міністру Реджепу Тайіпу Ердогану та очолюваній ним Партії справедливості та розвитку вдалося здійснити низку позитивних та прогресивних реформ. Зокрема, йдеться про зближення країни із Європою, модернізацію турецької економіки та навіть інтеграцію курдського населення у суспільство і політикум. Отже, період перебування його на посаді голови уряду став епохою надії для ісламської демократії, яка надавала пріоритет економічному прогресу та примиренню меншин [412]. На початку 2015 року прокурдська Народно-демократична партія (HDP) розпочала підготовку до участі у загальних виборах, запланованих на червень 2015 року. Зрештою політична сила набрала 13 відсотків голосів, що дозволило курдам вперше отримати власне представництво в турецькому парламенті. При цьому провладна АК Parti із близько 40 відсотками голосів не змогла отримати парламентську більшість, що призвело до розв'язання санкціонованої головою держави кампанії із перешкоджання інституціоналізації курдського націоналістичного руху. Варто зазначити, що президентські вибори 2014 року, в першому турі яких абсолютну перемогу здобув Р. Т. Ердоган, вперше відбулися

в країні шляхом прямого всенародного голосування. Сам факт наділення широким «мандатом» довіри значною мірою визначив траєкторію як внутрішньої, так і зовнішньої політики команди президента Ердогана. Здобуття ж очолюваної ним партії парламентської більшості на повторних загальних виборах у листопаді 2015 року перетворило Туреччину навіть без необхідних конституційних змін на *de facto* президентську республіку.

Після того, як правляча партія втратила більшість на виборах 7 червня, у липні та жовтні країну сколихнули вчинені, ймовірно, силами терористичної організації «Ісламська Держава» вибухи під час прокурдських демонстрацій в м. Суруч та м. Анкара, в результаті яких загинуло понад 130 людей. Водночас із 20 липня по 12 жовтня було нараховано 361 жертв, вбитих під час спалаху боїв між турецькими силами безпеки та Робітничою партією Курдистану (РКК). На тлі появи на території Туреччини осередків ісламістсько-курдської боротьби, яка має витоки із громадянської війни в сусідній Сирії, в країні запанувала нова атмосфера придушення інакомислення та соціальної поляризації. Разом із протиставленою екстремізму стабільністю команда президента Ердогана вдало задовільнила запит турецького народу на так званий соціальний консерватизм. Саме його постать у турецькому політикумі асоціюється із захистом традиційних суспільних переконань і поглядів, зокрема тих, що пов'язані із порядком, релігією та національною ідентичністю [413]. Впевнене віддання голосів на користь соратників знаного політика на парламентських виборах, які відбулися 1 листопада 2015 року, відобразило прагнення турецького народу до стабільності. Таким чином, засноване на загальноприйнятних цінностях відкидання прогресивного лібералізму у Туреччині є одним із стовпів багаторічного політичного домінування Р. Т. Ердогана. Тепер, коли АК Parti вдалося відновити однопартійну більшість, президент Ердоган взяв упевнений курс на консолідацію влади в країні, особливо враховуючи наявні на той час прецеденти спроб дестабілізації внутрішньополітичної ситуації.

Травень 2013 року ознаменував події, які стали першим серйозним викликом для політичної кар'єри Реджепа Тайіпа Ердогана. Тоді м. Стамбул, а

згодом і декілька інших міст Туреччини охопили протестні рухи, пов'язані із запланованим знищенням парку Гезі на виконання прийнятого у вересні 2011 року Стамбульською міською муніципальною радою плану пішохідної площі Таксім [414]. Спочатку їх очолювали екологічні активісти та місцеві жителі, які намагались запобігти початку робіт по знесенню парку, однак після жорстокого втручання поліції протести загострилися у червні та липні і поширилися на кілька міст у формі мітингів та демонстрацій. В результаті зіткнень між поліцією та демонстрантами четверо цивільних осіб та двоє правоохоронців загинули, а також тисячі людей були поранені. Турецький уряд наголошував на перетворенні подій у парку Гезі між 28 травня та 25 вересня 2013 року на підтримуване терористичними організаціями повстання, у якому взяли участь понад 350 тис. осіб. Так, йшлося про виведення в кількох районах, де відбувалися демонстрації, прапорів та плакатів терористичних організацій, включаючи РКК (Робітничча партія Курдистану) або ДНKP-С (Фронт Народної революційної партії визволення), а також про змішування членів цих організацій із демонстрантами з метою поширення терору. Окрім цього, повідомлялося про вчинення мітингуючими численних актів вандалізму. В результаті, згідно із офіційними даними 5513 осіб були заарештовані та 189 – взяті під варту.

Реакцію Брюсселя на події у парку Гезі було окреслено у щорічному звіті Європейської комісії, присвяченому прогресу у виконанні Анкарою вимог для уможливлення вступу до європейського клубу держав у якості повноправного члена. Так, в ЄС виступили зі звинуваченнями щодо застосування правоохоронними органами Туреччини надмірної сили для придушення протестів та відсутності діалогу із усіма верствами суспільства, а також закликали уряд до посилення нагляду за додержанням законів працівниками поліції та забезпечення незалежності розслідувань їх поведження [415]. Разом із висловленням критики в адрес турецької влади стосовно методів придушення демонстрацій, уряди держав-членів ЄС домовилися про відтермінування планів щодо відкриття для обговорення розділу переговорів про вступ Туреччини до ЄС, який охоплює питання регіональної політики. Окрім цього, Високий

представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики/віцепрезидент Європейської комісії та єврокомісар, відповідальний за розширення ЄС та Європейську політику сусідства, виступили із засудженням, зокрема під час пленарних дебатів у парламенті 12 червня 2013 року, надмірного застосування сили для придушення мирних протестів [416]. Вони також наголосили на необхідності проведення швидкого та прозорого розслідування випадків застосування насильства з боку представників поліції та притягнення винних до відповідальності. Врешті-решт, на тлі подій 2013 року було вкотре актуалізовано тезу про необхідність гарантування будь-якою країною, яка веде переговори про вступ до ЄС, прав людини, включаючи свободу вираження поглядів, свободу зібрань і асоціацій, у відповідності зі статтями 10 і 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також згідно із судовою практикою Європейського суду з прав людини.

У 2016 році Туреччину сколихнула спроба державного перевороту, організована групою офіцерів-членів визнаної терористичною організацією Фетуллаха Гюлена/Паралельного державного утворення (FETÖ/PDY) [417]. Так, ввечері 15 липня в турецькій столиці групою повсталих військовослужбовців було захоплено будівлі телевізійного каналу ТРТ та Генерального штабу, а також перекрито рух через мости Босфор та Фатіх Султан Мехмет у м. Стамбул. Невдовзі було повідомлено про взяття в заручники членами забороненої організації головнокомандувача Генерального штабу генерала Хулусі Акара та обстріл з військових вертольотів будівлі Національного розвідувального управління, що знаходиться в районі Енімахалле м. Анкара. Негайним чином у зв'язку із надзвичайною ситуацією, що склалася, в резиденції прем'єр-міністра країни «Чанкая» було створено координаційний центр під керівництвом Державного секретаря уряду. Тим часом повсталі військовослужбовці проголосили у прямому ефірі захопленого телеканалу декларацію про здійснення перевороту, яку адміністрація президента Ердогана назвала нелегітимною та такою, що не має відношення до Збройних сил. Серед іншого, путчистами із залученням військових літаків та гелікоптерів були атаковані

будівлі управління безпеки м. Анкара, командування спеціальних операцій у районі Гелбаші та національного парламенту, а також збито військовий літак F-16, який належав збройним силам. Зі свого боку Р. Т. Ердоган закликав турецький народ дати відсіч спробі воєнного перевороту, після чого люди по всій території країни почали масово виходити на вулиці та чинити опір повсталим військовослужбовцям. Вже ввечері наступного дня ситуація в країні була взята під контроль поліцією та силами безпеки.

Президент Ердоган охрестив придушення спроби воєнного перевороту, в результаті якого загинули 161 цивільна особа та ще 1440 отримали поранення, перемогою народу в боротьбі із тероризмом та ініціював низку негайних заходів для притягнення до відповідальності учасників повстання. Вже в ніч на 16 липня 2016 року у м. Стамбул було розпочато перше розслідування за фактом спроби державного перевороту, низка причетних військовослужбовців були знешкоджені та негайно взяті під варту. Окрім цього, міською прокуратурою м. Анкара було ухвалено постанову про арешт судових чиновників, які мали зв'язки із терористичною організацією FETÖ/PDY, та військовослужбовців-членів самопроголошеного комітету «За мир у країні». При цьому Вища рада суддів та прокурорів вже 16 липня провела термінове засідання з метою вжиття найсуворіших заходів щодо суддів та прокурорів-членів озброєної терористичної організації, які були згодом заарештовані або відсторонені від посади. Як стверджувала турецька влада, офіцери-путчисти керували воєнним переворотом за допомогою групи у месенджері WhatsApp, створеної 15 липня 2016 року, а їхні повідомлення містили вказівки стріляти у цивільних осіб. За даними міністерства внутрішніх справ, станом на ранок 16 липня було затримано 336 членів FETÖ/PDY, а також звільнено із займаних посад відповідно до наказу міністра 29 полковників та 5 генералів. Окрім цього, у рамках розслідування спроби державного перевороту по всій країні було затримано 2839 пов'язаних із FETÖ/PDY співробітників Збройних сил. Нарешті, міська прокуратура м. Анкара ухвалила постанову про затримання члена Конституційного суду, низки членів Верховного суду та Державної ради за

підозрою у приналежності до терористичної організації; серед них – 11 членів Верховного суду та 4 члени Вищої ради суддів та прокурорів.

Позицію Брюсселя навколо подій в Туреччині було окреслено лише 18 липня 2016 року в адресних висновках Ради ЄС [418]. Так, в Європейському Союзі рішуче засудили спробу державного перевороту та запевнили у повній підтримці по відношенню до легітимно функціонуючих інституцій в країні. Окрім цього, в заяві було висловлено співчуття щодо високої кількості жертв сутичок та солідарність із турецьким народом. Водночас Брюссель закликав турецьку владу, зокрема поліцію та сили безпеки, до проявлення стриманості та докладання усіх можливих зусиль, щоб уникнути подальшого насильства, захистити населення та відновити громадський спокій, а також до повного дотримання конституційного порядку згідно із принципом верховенства права. В ЄС підкреслили важливість забезпечення поваги до всіх демократичних інститутів країни, включаючи обраний уряд та Великі національні збори Туреччини, наголосивши при цьому на необхідності поваги до демократії, прав людини та основних свобод, а також права кожного на справедливий суд у відповідності до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, включаючи Протокол 13 про скасування смертної кари. Дану позицію було продубльовано у висновках Ради ЄС щодо процесу розширення від 26 червня 2018 року [336], де йшлося про серйозне занепокоєння стосовно непропорційності масштабів та характеру заходів, вжитих у відповідь на спробу державного перевороту.

Зі свого боку вже 20 липня 2016 року президент Ердоган оголосив про введення надзвичайного стану в країні. Заходи, які зазвичай діють протягом трьох місяців, були пролонговані сім разів та скасовані лише два роки потому, в ніч на 20 липня 2018 року. При цьому із перших днів після спроби воєнного путчу Р. Т. Ердоган рішуче відкидав будь-які звинувачення з боку європейських партнерів стосовно їх «непропорційності». В інтерв'ю для французького медіахолдингу France 24 від 23 липня 2016 року турецький лідер назвав «ганебним» той факт, що Захід захищає членів Руху Фетуллаха Гюлена, а не

демократично налаштоване населення, яке «не мало в руках нічого, окрім прапорів і палиць», щоб протистояти танкам, літакам та гелікоптерам [419]. За даними ж західних ЗМІ, в період дії надзвичайного стану в Туреччині було затримано близько 80 тис. осіб та близько вдвічі більше – звільнено з роботи в державних установах [420]. Найбільш масштабна «чистка» в сучасній історії Туреччини торкнулася не лише ймовірних послідовників FETÖ/PDY, а й курдських активістів і лівих політиків. Наприклад, 4 листопада 2016 року разом із вісьмома іншими демократично обраними членами парламенту від прокурдської Народно-демократичної партії (HDP) був затриманий її співголова Селухаттін Демірташ [421]. Дотепер член турецького парламенту із 2007 по 2018 роки і кандидат у президенти під час виборів 2014 і 2018 років, який отримав 9,76 відсотка і 8,32 відсотка голосів відповідно, перебуває під вартою за звинуваченнями у «приналежності до терористичної організації», «поширенні терористичної пропаганди» та інших злочинах, незважаючи на ухвалення Європейським судом із прав людини двох рішень на користь його звільнення.

Значною мірою похитнув позиції Туреччини в контексті просування на шляху до європейської інтеграції також кейс Османа Кавали. Так, турецького підприємця, філантропа і правозахисника було заарештовано у м. Стамбул 18 жовтня 2017 року за підозрою у вчиненні двох злочинів, передбачених статтею 312 (спроба повалення уряду) та статтею 309 (спроба повалення конституційного ладу) Кримінального кодексу Туреччини. Обвинувачення проти нього були пов'язані із подіями в парку Гезі, які сталися в травні та вересні 2013 року, та спробою державного перевороту 15 липня 2016 року відповідно [414]. Вже 19 лютого 2019 року прокурор м. Стамбул подав обвинувальний акт стосовно нього, а також 15 інших співпідозрюваних, включаючи акторів, лідерів громадських організацій та журналістів, зокрема, закидаючи їм спробу повалення уряду із застосуванням сили й насильства та вчинення порушень громадського порядку – ушкодження громадської власності, профанацій місць культу та кладовища, незаконного зберігання небезпечних речовин, грабежів тощо. Кульмінацією у цій справі стало рішення 13-го Вищого

кримінального суду м. Стамбул від 25 квітня 2022 року, відповідно до якого Кавалу було засуджено до довічного позбавлення волі із застосуванням суворого режиму відбування покарання [422]. Вирок було винесено після того, як він провів понад чотири роки у, як стверджує Брюссель, несправедливого та незаконного ув'язненні та менш ніж через три місяці після того, як Комітет міністрів Ради Європи ініціював рідкісну процедуру притягнення Туреччини до відповідальності за відмову виконувати рішення Європейського суду з прав людини щодо звільнення Кавали з-під варти.

Реакцію з боку ЄС щодо винесеного Осману Кавалі обвинувального вироку із приміткою «без права на помилування» була категоричною. Так, вже 26 квітня 2022 року було оприлюднено заяву Високого представника ЄС із зовнішньої та безпекової політики/віцепрезидента Європейської комісії Жозепа Борреля, в якій він висловив глибокий жаль щодо винесеного турецьким судом вердикту та зробив посилання на вищезгадане рішення Європейського суду з прав людини від 10 грудня 2019 року, згідно із яким затримання відбулося за відсутності достатніх доказів вчинення злочину [423]. В ньому, зокрема, було встановлено, що арешт і досудове ув'язнення Кавали переслідували приховану мету, а саме змусити його тримати мовчання та відмовити інших правозахисників від здійснення законної діяльності. Більше того, в Брюсселі закликали Туреччину звільнити від відбування покарання Османа Кавалу з метою уникнення подальшого посилення стурбованості ЄС щодо дотримання турецькою судовою системою міжнародних та європейських стандартів. 5 травня 2022 року Європейський парламент ухвалив резолюцію, в якій рішуче засудив рішення Вищого кримінального суду, а також виступив із вимогою негайного та безумовного звільнення 7 співобвинувачених у рамках крайнього судового процесу, яких засудили до 18 років ув'язнення. Співзвучну із колективною позицію висловили високопосадовці окремих держав-членів ЄС. Наприклад, міністр закордонних справ Німеччини Анналена Бербок назвала вирок Вищого кримінального суду таким, що разюче суперечить стандартам верховенства права та міжнародним зобов'язанням Туреччини як члена Ради

Європи та кандидата на вступ до Європейського Союзу [424].

Уваги в контексті ситуації навколо забезпечення прав людини в Туреччині за президентства Р. Т. Ердогана заслуговує питання можливого відновлення смертної кари. Застосування такої практики мало місце із часів заснування республіки: в умовах однопартійності 20-30-х років, під час першої парламентської демократії в 1950-х роках, а також після кожного військового втручання в 1960, 1971 і 1980 роках. Зокрема, між 1920 і 1984 роками в країні було страчено 712 осіб [425]. Позбавлення людини життя як вид покарання за злочин було скасовано в країні у 2004 році; при цьому фактично жодної страти не відбувалося із 1984 року. Зокрема, у листопаді 2003 року Туреччина ратифікувала Протокол №6 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо скасування смертної кари (1983), а у лютому 2006 року – Протокол №13, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин (2002) [426], у тому числі по відношенню до злочинів, вчинених під час війни та безпосередньої загрози війни, що не допускає відступів або застережень. Офіційно смертну кару в Туреччині було скасовано відповідно до Закону №5170 від 7 травня 2004 року після тривалої боротьби, спрямованої на повне виключення її із національного законодавства, включаючи статті 17 і 38 Конституції [427]. Окрім цього, 3 лютого 2004 року Туреччина також підписала Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари, який був прийнятий резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року.

Саме президент Ердоган у 2016 році виступив із ініціативою щодо відновлення у Туреччині, за умови схвалення парламентом, смертної кари для застосування її по відношенню до заколотників спроби державного перевороту 15 липня [428]. Дана риторика очікувано стала об'єктом категоричної критики з боку європейських партнерів. Так, у вищезгаданих висновках від 18 липня 2016 року Рада ЄС вкотре наголосила, що однозначна відмова від смертної кари є важливим елементом *acquis* ЄС [418]. Того ж дня тодішній Високий представник ЄС із зовнішньої та безпекової політики/віцепрезидент

Європейської комісії Федеріка Могеріні заявила про неможливість приєднання до ЄС жодної країни, яка запровадить смертну кару, а 25 липня 2016 року президент Європейської комісії Жан-Клод Юнкер попередив про негайне припинення переговорного процесу щодо вступу країни до ЄС у разі відновлення смертної кари. У відповідь турецький лідер заявив про безумовну приналежність суверенітету тій чи іншій нації в демократичних країнах та звернув увагу на практику позбавлення людини життя в багатьох державах за межами ЄС, включаючи США та Росію [419]. Окрім цього, президент Ердоган нагадав про «тримання Туреччини біля дверей ЄС протягом 53 років», в той час як країни, які ніяким чином не випереджують Туреччину із точки зору наближення їх законодавства до *acquis* ЄС, продовжують вступати до лав європейського клубу. Зі свого боку у своїй резолюції від 6 липня 2017 року [429] Європейський парламент рішуче засудив неодноразово проголошену підтримку повторного запровадження смертної кари президентом Туреччини та іншими політиками, в той час як однозначна відмова від застосування позбавлення людини життя є важливою вимогою для досягнення членства в ЄС.

3.3. Асертивна політика Туреччини у сфері зовнішніх зносин всупереч пріоритетам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС

Політичні відносини між ЄС та Туреччиною мають тенденцію до поступового погіршення протягом останніх років, у результаті чого фактично призупинено низку інструментів та процесів двосторонньої взаємодії та співпраці. Даний тренд здебільшого пов'язаний із політикою Туреччини у Східному Середземномор'ї, яку у Брюсселі розглядають як безпосередній виклик суверенним правам Республіки Кіпр у її морських зонах, а також із різкою активізацією провокаційних дій Туреччини, направлених проти Греції [359]. Так, країни, що сьогодні стали головними антагоністами в Східному Середземномор'ї, мають складну історію взаємин. Зокрема, Греція була однією

із країн-переможниць, які окупували Туреччину після Першої світової війни. У 1919-1922 рр. тривала греко-турецька війна за звільнення Східної Фракії та районів Анатолії від грецької окупації. Тоді ж Туреччина була вимушена підписати Севрський договір 1920 року та пізніше Лозаннський договір у 1923 році, який і визначив її сучасні кордони вже у статусі Турецької Республіки. З-поміж іншого, Анкара зобов'язалася передати грецькій стороні низку островів в Егейському морі, а разом із ними і континентальний шельф [430]. Незважаючи на це, територіальні суперечки за окремі острови й скелі між державами продовжуються й нині, оскільки дотепер відсутній надійний договірний механізм, який би остаточно врегулював це питання, а президент Ердоган, власне, неодноразово виступав із критикою Лозаннської угоди як такої, що порушує права Туреччини на розподіл ресурсів Егейського моря.

Небезпечне протистояння виникло у Східному Середземномор'ї у 2020 році між Туреччиною, з одного боку, та Кіпром і Грецією – з іншого – за участю ЄС, Єгипту, Франції та інших держав, що мають геополітичні та економічні інтереси в регіоні [312, с. 123], в тому числі обумовлені відкриттям запасів нафти та газу, розробка яких стає можливою з урахуванням існуючих технологій. На тлі дискурсу між Анкарою та Афінами навколо делімітації кордонів у Егейському та Середземному морях у серпні 2020 року Туреччина направила сейсмічне дослідницьке судно у супроводі корабля військово-морських сил до узбережжя грецького о. Кастеллорізо. Це призвело до зростання напруженості в регіоні до масштабів можливого військового зіткнення між двома союзниками по НАТО. Інцидент із розвідувальною діяльністю Туреччини поблизу грецького острова повторився вже у жовтні того ж року та супроводжувався антагоністичною риторикою з боку Анкари по відношенню як до Греції, так і до Республіки Кіпр. У відповідь Туреччина виступила із закидами щодо повідомлень засобів масової інформації про нарощування Грецією військових сил на о. Кастеллорізо всупереч його демілітаризованому статусу, встановленому Паризьким мирним договором 1947 року. Так, у заяві міністерства закордонних справ Туреччини від 30 серпня

2020 року [431] можлива військова активність Афін на острові була охрещена «черговим проявом зневажливої політики Греції та її справжніх намірів щодо Східного Середземномор'я». Таким чином, Анкара окреслила свою позицію щодо будь-яких незаконних спроб змінити статус острова, заявивши про налаштованість дати відсіч провокаційним діям Греції та «нескінченно довго захищати свої права та інтереси, що випливають з міжнародного права».

Незважаючи на те, що греко-турецький дискурс навколо розмежування морських кордонів існував протягом тривалого часу, спрямований на його нівелювання діалог був перерваний у 2016 році, а 2020-й – став роком постійної напруги. Підписання двостороннього Меморандуму про взаєморозуміння щодо розмежування юрисдикцій над морськими зонами у Східному Середземномор'ї між Туреччиною та Урядом національної згоди Лівії 27 листопада 2019 року стало каталізатором подальшого нарощування напруженості у відносинах між Анкарою та Афінами. В ЄС же Меморандум був розцінений як такий, що ігнорує суверенні права третіх сторін (маючи на увазі грецькі острови у відповідних районах), суперечить нормам міжнародного права (в першу чергу положенням Конвенції ООН з морського права) та не може мати жодних правових наслідків для третіх сторін [278]. Надалі було зафіксовано різку інтенсифікацію інших провокаційних дій з боку Туреччини по відношенню до Греції, зокрема у вигляді обльотів населених греками районів, а також неузгоджених військово-морських навчань та супутньої риторики протягом 2020 року. Власне, Афіни назвали турецько-лівійський меморандум 2019 року «недійсним та неіснуючим» [432], а будь-яке посилення або дію, вчинені на його реалізацію, – *de facto* незаконними, а також заявили про наміри щодо інформування в подальшому про дестабілізуючу роль Туреччини в регіоні.

Технічно турецько-лівійський меморандум унеможливило прокладання морського газопроводу із Ізраїлю до Європи без згоди Анкари. Так, проєкт із будівництва наземного та підводного газопроводу EastMed із пропускною потужністю 10 млрд куб. м на рік передбачає постачання газу із кіпрського родовища Афродіта та ізраїльського Левіафан у Східному Середземномор'ї до

континентальної Греції в обхід Туреччини, однак досягнуті між Туреччиною та Лівією домовленості суперечать цим планам. Незважаючи на це, 2 січня 2020 року Ізраїль, Греція та Республіка Кіпр, які розглядають родовища природного газу на шельфі Ізраїлю та країн Східного Середземномор'я як вирішальний внесок у диверсифікацію джерел енергоносіїв, маршрутів постачання та забезпечення незалежності Європи від імпорту російського газу, підписали угоду про будівництво до 2025 року Східно-Середземноморного трубопроводу EastMed [433], що викликало антагонізм з боку Анкари. В свою чергу в ЄС вважають, що втілення транскордонного проєкту в перспективі може посилити інтеграцію та стійкість європейського енергетичного ринку. Водночас, незважаючи на попереднє лобювання його з боку США, в січні 2022 року стало відомо, що у Вашингтоні відмовилися від підтримки проєкту EastMed, пояснивши це екологічними причинами, фінансовою неспроможністю та приводом для зростання напруженості в регіоні на тлі протиріч із Туреччиною.

Водночас в Анкарі підписання турецько-лівійського меморандуму, який становить важливий внесок у зміцнення позицій Туреччини у східній частині Середземного моря, охрестили національним успіхом. Документ, підписи під яким поставили президент Туреччини Р. Т. Ердоган та голова Уряду національної згоди Лівії Ф. Ас-Саррадж, був ратифікований турецьким парламентом 5 грудня та опублікований 8 грудня 2019 року в офіційному віснику турецького уряду Resmi Gazete. Власне, турецький лідер назвав меморандум «потужною відповіддю на спроби стримування та ізолювання Анкари в Середземному морі, що вживаються грецькою адміністрацією Південного Кіпру та Грецією» [434]. У грудні ж 2019 року Туреччина звернулася із запитом щодо реєстрації підписаного у м. Стамбул турецько-лівійського Меморандуму про взаєморозуміння щодо розмежування юрисдикцій щодо континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони у Середземномор'ї до ООН [435]. Так, відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1946 року кожен договір або міжнародна угода, укладені будь-яким членом організації, повинні бути, за

першої нагоди, зареєстровані в Секретаріаті ООН та ним опубліковані. Реакція Греції та ЄС на досягнення домовленостей між турецьким та лівійським урядами свідчить про ризики затягнення геополітичної боротьби у Східному Середземномор'ї на довгі роки, особливо враховуючи рішучість Туреччини дотримуватись суверенної позиції в регіоні політичним та військовим шляхом, не відкидаючи при цьому перспективу реалізації дипломатичного треку.

У грудні 2020 року Європейська рада, вкотре виступивши із засудженням провокаційних дій Туреччини у Східному Середземномор'ї, разом із цим закликала до відновлення взаємодії за лінією Брюссель-Анкара за умови припинення антагоністичної позиції турецького уряду. В подальшому неузгоджене розгортання турецьких кораблів припинилося, а також було створено позитивний імпульс для відновлення діалогу та перемовин у рамках двох основних переговорних процесів: попередніх обговорень питань, пов'язаних із оспорюваними морськими кордонами, між Грецією та Туреччиною 25 січня 2021 року та діалогу щодо відновлення зусиль із кіпрського врегулювання, в цілях якого 27-29 квітня в м. Женева були проведені неформальні переговори. В ЄС продовжують наголошувати, що питання делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон мають вирішуватися шляхом добросовісного діалогу та переговорів відповідно до міжнародного права, включаючи положення Конвенції ООН з морського права, із можливістю звернення, у разі необхідності, до Міжнародного суду [359]. З боку ЄС було докладено значних зусиль з метою створення сприятливого середовища для стійкої деескалації в регіоні. Відкликання турецького сейсмозвідувального судна «Oruç Reis» дозволило відновити прямі грецько-турецькі попередні обговорення 25 січня 2021 року. Останній раунд переговорів (62-й) відбувся 16 березня 2021 року в м. Афіни паралельно з політичними консультаціями (17 березня) на найвищому політико-дипломатичному рівні. Таким чином, були створені певні передумови для консолідації зусиль із ширшої деескалації в регіоні Східного Середземномор'я.

Проте вже 3 жовтня 2022 року між Туреччиною та Урядом національної

згоди Лівії було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співпраці у сфері видобутку вуглеводнів. У відповідь Афіни заявили про наміри захищати, використовуючи всі законні засоби згідно із нормами міжнародного морського права, свої суверенні права у відповідному районі. Так, позиція Греції полягає у збереженні, як прямо окреслено у Конвенції ООН з морського права, права *ipso facto* та *ab initio* на континентальний шельф, який за відсутності двосторонньої угоди між сторонами визначається серединною лінією [432]. Окрім цього, ЄС закликав сторони до утримання від будь-яких кроків, які підривають регіональну стабільність [278]. В свою чергу в Анкарі назвали будь-які заперечення проти двосторонніх домовленостей, що передбачають розвиток наукового, технічного, технологічного, правового, адміністративного та комерційного співробітництва у сфері видобутку вуглеводнів на суші та в морі, такими, що суперечать як міжнародному праву, так і цілям та принципам ООН [436]: «Греція намагається узурпувати законні права не лише Туреччини, а й Лівії через свої максималістські вимоги до юрисдикції щодо морських зон. Водночас їх підтримка з боку ЄС та позиція Афін щодо перешкоджання міжнародним судовим засобам захисту суперечить і *acquis* ЄС, і міжнародному праву. ЄС не є судовим органом та не вповноважений коментувати або виносити рішення щодо угод між суверенними третіми державами».

Джерелом розбіжностей у відносинах між Туреччиною та ЄС залишається також несанкціоноване розміщення бурових або дослідницьких суден у морських зонах Республіки Кіпр. Так, 11 листопада 2019 року Радою ЄС був ухвалений рамковий документ щодо обмежувальних заходів, які можуть бути впроваджені у відповідь на несанкціоновану бурову діяльність Туреччини у Східному Середземномор'ї [437]. Відповідно до встановлених рамок санкції можуть включати заборону на в'їзд на територію країн-членів ЄС і заморожування активів для фізичних осіб, а також заморожування активів для юридичних осіб. Зокрема, обмежувальні заходи можуть бути застосовані щодо осіб або організацій, відповідальних за неузгоджену із Республікою Кіпр бурову діяльність, пов'язану із розвідкою та видобутком вуглеводнів у межах її

територіального моря, виключної економічної зони або континентального шельфу (мається на увазі за фактом відсутності делімітованих виключної економічної зони або континентального шельфу у відповідності до міжнародного права будь-яка діяльність, яка може поставити під загрозу або перешкодити досягненню домовленостей про делімітацію), фізичних або юридичних осіб, які надають фінансову, технічну або матеріальну підтримку такій діяльності, а також осіб або організацій, пов'язаних із ними. Рішення стало продовженням висновків Ради ЄС від 14 жовтня 2019 року, які були схвалені Європейською Радою 17-18 жовтня 2019 року, де було підтверджено повну солідарність із Республікою Кіпр в контексті поваги до її суверенітету.

З 2019 року Радою ЄС було двічі (строком на один рік) пролонговано чинність рамкового документу щодо обмежувальних заходів, які можуть бути впроваджені у відповідь на політику Туреччини у Східному Середземномор'ї. В такий спосіб Європейський Союз зберігає за собою можливість застосування таргетованих санкцій щодо осіб або організацій, відповідальних або залучених до несанкціонованої діяльності із буріння вуглеводнів. Так, 27 лютого 2020 року Рада ЄС ввела обмежувальні заходи проти двох осіб, імена яких не розголошуються, які несуть відповідальність або беруть участь у плануванні, керівництві та реалізації діяльності із розвідки вуглеводнів у Східному Середземномор'ї, яка не була узгоджена із урядом Республіки Кіпр [438]. Однак, незважаючи на неодноразові заклики до турецького уряду з боку ЄС щодо припинення незаконної діяльності в кіпрських територіальних водах у Східному Середземномор'ї, Туреччина продовжила бурову операцію на захід від Кіпру та розпочала другу бурову операцію на північний схід від Кіпру. Відповідно до висновків Ради ЄС від 15 липня 2019 року [439] у цьому світлі було прийнято рішення про призупинення переговорів щодо Всеосяжної угоди про повітряний транспорт, а також скасування засідання Ради асоціації та подальших зустрічей у форматі діалогу за лінією ЄС-Туреччина на високому рівні. Окрім цього, було схвалено пропозицію Європейської комісії про скорочення допомоги Туреччині на етапі підготовки до вступу до ЄС та надано

рекомендацію Європейському інвестиційному банку щодо перегляду кредитної діяльності у Туреччині, зокрема в частині забезпечуваних державою кредитів.

Зі свого боку Туреччина розглядає можливість врегулювання лише за умови гарантування прав турків-кіпріотів, посиляючись, зокрема, на нову пропозицію про комплексну співпрацю із греками-кіпріотами щодо розвідки та експлуатації вуглеводневих ресурсів навколо острова Кіпр, направлену президентом ТРПК 13 липня 2019 року. Пропозиція спрямована на створення механізму співпраці між громадами турків-кіпріотів та греків-кіпріотів як його співвласниками щодо вуглеводнів, на які вони мають рівні права. Отже, пропозиція передбачає взаємодію між сторонами, включаючи розподіл доходів, і дозволяє їм одночасно отримувати вигоду від видобутку ресурсів. Турецький уряд наголошує на перспективі створення нової ери співпраці між двома громадами, зміцнення миру, стабільності та співпраці в регіоні, а також створення сприятливої атмосфери для вирішення Кіпрського питання у випадку прийняття даної пропозиції. У відповідній заяві міністерства закордонних справ Анкара закликала всі сторони, включаючи ООН та ЄС, та, зокрема, держав-гарантів, підтримати цю пропозицію, а також заохотити обидві сторони на острові Кіпр до співпраці у питанні вуглеводневих ресурсів [440]. Разом із цим, Туреччина підтвердила тверду рішучість захищати рівні права турків-кіпріотів на офшорні ресурси острова, а також власних прав на континентальний шельф у Східному Середземномор'ї: «Ми хочемо звернути увагу міжнародної спільноти на те, що ми зберігатимемо нашу принципову позицію щодо захисту рівних прав турків-кіпріотів, доки ці права не будуть гарантовані».

Питання необхідності деескалації напруженості у Східному Середземномор'ї було піднято в резолюції Європейського парламенту 2022/2205(INI) від 13 вересня 2023 року щодо присвяченого Туреччині звіту Європейської комісії за 2022 рік [441]. Так, у Брюсселі висловили сподівання на початок нової ери у зовнішній політиці Туреччини, в якій буде місце для позитивної динаміки у двосторонніх відносинах із усіма державами-членами ЄС, проте наголосили на невирішеності сутєвих протиріч у даному відношенні.

Зокрема, в документі йдеться про риторику турецьких офіційних осіб, які заперечують суверенітет грецьких островів, а також заяви та дії з боку офіційної Анкари, які ставлять під сумнів повагу до суверенітету усіх держав-членів ЄС над їхнім територіальним морем і повітряним простором, а також до їхніх суверенних прав, включаючи *inter alia* право досліджувати та розробляти природні ресурси відповідно до законодавства ЄС та міжнародного права. Окрім цього, євродепутати закликали Туреччину до демонстрації добросовісності у врегулюванні делімітації виключних економічних зон і континентального шельфу як в Егейському морі, так і в Східному Середземномор'ї у відповідності до міжнародного права та принципу добросусідства, а також до утримання від будь-яких односторонніх незаконних дій чи погроз. Нарешті, у вищевказаній резолюції було висловлено стурбованість стосовно формального погрожування з боку Анкари війною проти Греції (*Casus Belli*), якщо остання скористається своїм законним правом щодо розширення своїх територіальних вод до 12 морських миль в Егейському морі, що відповідає положенням статті 3 Конвенції ООН з морського права.

Так, у грудні 2020 року набув чинності указ президента Греції про визначення прямих вихідних ліній в акваторії Іонічного моря від північної точки регіону Іонічних островів до мису Тенарон на півдні грецького півострова Пелопоннес. Таким чином, територіальні води Греції в Іонічному морі були розширені із 6 до 12 морських миль. Документ було ухвалено, як стверджують в Афінах, на виконання закону про ратифікацію Конвенції ООН з морського права 1982 року, що уможливило здійснення Грецією відповідних прав і в інших районах [442]. Зі свого боку Туреччина не є стороною вищезгаданої Конвенції та розглядає ймовірне розширення територіальних вод Греції із 6 до 12 морських миль в Егейському морі у якості порушення власного національного суверенітету і, відповідно, формальним оголошенням війни (*Casus Belli*). Офіційну позицію Анкари із цього питання сформульовано таким чином, що Егейське море – це унікальний морський регіон, вузьке, напівзамкнене море із низкою географічних особливостей, таких як наявність

понад 1 тис. грецьких островів. Таким чином, Греція та Туреччина мають в Егейському морі рівні права та законні інтереси, що стосуються забезпечення їх безпеки, розвитку економіки, здійснення судноплавства та інших традиційних видів використання відкритого моря. Отже, турецька сторона розглядає збереження 6-мильного ліміту у якості важливого елемента збереження *status quo* у регіоні, що базується на балансі прав та інтересів двох країн та унеможливорює фактичне перетворення Егейського моря у «грецьке озеро».

Дану позицію було вкотре артикульовано в інтерв'ю віцепрезидента Турецької Республіки Фуата Окта від 29 серпня 2020 року, присвяченому результатам неформального саміту голів зовнішньополітичних відомств країн-членів ЄС. Зокрема, він заявив, що Туреччина сприймає ситуацію у східній частині Середземного моря у призмі власних національних інтересів та не визнає жодні спроби з боку Греції щодо розширення територіальних вод [443]. Категоричне ставлення Анкари до будь-яких намірів Греції щодо розширення територіальних вод на південь і захід від о. Крит було озвучено і в заяві тодішнього міністра закордонних справ Туреччини Мевлюта Чавушоглу від 29 грудня 2022 року. Зокрема, він звернувся до положень резолюції турецького парламенту від 8 червня 1995 року, в якій міститься попередження про «надання уряду всіх повноважень, включаючи військові, для захисту інтересів Туреччини» у разі вжиття Грецією односторонніх кроків із розширення територіальних вод у Егейському морі [444]. Так, за нинішнього 6-мильного зовнішнього кордону територіального моря обох країн Греція завдяки наявності численних островів володіє близько 43,5 відсотками Егейського моря, тоді як частка Туреччини становить 7,5 відсотка. Решта половини Егейського моря являє собою відкрите море, яке вільно використовується Туреччиною та іншими членами міжнародного співтовариства відповідно до міжнародного права [41, с. 475]. Отже, розширення територіального моря Греції за межі 6 морських миль призвело би до поширення грецького суверенітету та суверенних прав на нинішні акваторії відкритого моря, міжнародний повітряний простір, а також континентальний шельф, який залишається

спірним районом, який ще не розмежований між Туреччиною та Грецією, а також фактичне блокування Туреччини в Егейському морі.

Нарешті, у 2022 році Греція та Республіка Кіпр продовжували повідомляти про мілітаризацію Туреччини та неодноразові порушення їх територіальних вод і повітряного простору. Станом на квітень 2022 року турецько-грецькі відносини суттєво погіршилися на тлі, як стверджує офіційний Брюссель, масових і неодноразових порушень повітряного простору Греції турецькими винищувачами та безпілотними літальними апаратами в Егейському морі [271, с. 79]. Окрім цього, мали місце велика кількість польотів над населеними районами, а також погрозові заяви з боку турецьких високопосадовців щодо суверенітету грецьких островів. Так, наприклад, із січня по квітень 2022 року кількість порушень національного повітряного простору Греції збільшилася вчетверо порівняно із аналогічним періодом 2021 року. За офіційними даними грецької влади, за перші чотири місяці року зафіксували 2377 інцидентів у порівнянні із 618 у 2021 році [445]. Більше того, лише 2 вересня 2022 року згідно із повідомленням Міністерства національної оборони Греції турецька авіація здійснила близько п'ятдесяти порушень грецького повітряного простору. При цьому порушення були здійснені турецькими безпілотниками та винищувачами F-16 у північно-східній, центральній та південно-східній частинах Егейського моря [446]. Різке посилення наступальної поведінки, а також вчасніша ворожо налаштованої риторики з боку політичного керівництва Туреччини щодо Греції та грецького народу очікувано викликали серйозне занепокоєння серед європейських партнерів [447]. Зокрема, такі дії розглядаються з боку ЄС як такі, що суперечать будь-яким зусиллям щодо деескалації у Східному Середземномор'ї шляхом діалогу, а також ідеї мирного врегулювання міждержавних розбіжностей із врахуванням життєво важливих та законних інтересів країн.

Політика Турецької Республіки у сфері зовнішніх зносин, яка відрізняється дедалі більшою асертивністю за президентства Р. Т. Ердогана, суперечить постулатам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (далі

– СЗППБ) ЄС за низкою інших напрямків. Незважаючи на існування інституційних рамок, що дозволяють Туреччині брати участь у СЗППБ, а також Спільній політиці безпеки та оборони (далі – СПБО) ЄС, станом на 2020-й рік було зафіксовано вкрай низький рівень узгодженості із ними зовнішньополітичної діяльності Туреччини – близько 11 відсотків [359]. Анкара продовжує проводити політику «дистанціювання» від більшості рішень Ради ЄС щодо впровадження обмежувальних заходів, зокрема в кейсах Росії, Венесуели, Сирії та Лівії, а також від офіційно задекларованих позицій ЄС щодо окремих питань, як-от врегулювання конфлікту в Карабасі. При цьому низка країн-членів ЄС мають тісні двосторонні зв'язки із Туреччиною у сфері зовнішньої політики, безпеки та оборони. Проте у світлі все більш динамічної та наполегливої зовнішньої політики офіційної Анкари існує необхідність у продовженні ґрунтовної спільної роботи з метою розрядження напруги та зміцнення довіри. Крайній політичний діалог ЄС-Туреччина високого рівня, зокрема щодо СЗППБ/СПБП, відбувся в турецькій столиці у листопаді 2018 року. Протягом січня-березня 2021 року був ініційований дипломатичний діалог між ЄС та Туреччиною з метою досягнення розуміння інтересів сторін та розробки взаємовигідних та сталих рішень, зокрема щодо театрів подій у Лівії та Сирії, де поставлені на карту безпосередньо інтереси ЄС.

Наприклад, турецький уряд зайняв діаметрально протилежну позицію відносно реакції країн-членів ЄС на події другої половини 2010-х років у Венесуелі. Влітку 2016 року Рада ЄС вперше виступила із закликом до негайного, конструктивного та ефективного діалогу між урядом Ніколаса Мадуро та парламентською більшістю у Венесуелі [448], а вже 13 листопада 2017 року у відповідь на відсутність прогресу у врегулюванні політичної кризи були запроваджені відповідні обмежувальні заходи [449]. Санкції включають ембарго на постачання зброї та обладнання, які можуть бути використані для внутрішніх репресій, а також заборону на в'їзд на територію країн-членів ЄС та заморожування активів 54 державних посадовців, які несуть відповідальність за порушення прав людини та підрив демократії та верховенства права у

Венесуелі. Ці обмежувальні заходи спрямовані на заохочення відновлення демократичного процесу для забезпечення політичної стабільності у країні та задоволення нагальних потреб венесуельців. При цьому зазначається, що таргетовані санкції є гнучкими, оборотними та такими, що не завдають шкоди населенню Венесуели. Дотепер ЄС не розглядає президентські вибори у Венесуелі, проведені 20 травня 2018 року, як прояв вільного та справедливого волевиявлення громадян, а обраний уряд – як легітимний та такий, що дійсно представляє волю венесуельського народу [359]. За їх результатами вже 10 січня 2019 року Ніколас Мадуро розпочав свій другий термін на посаді президента всупереч закликам з боку ЄС щодо проведення повторних виборів у країні відповідно до міжнародно визнаних демократичних стандартів. Водночас ЄС повною мірою визнає легітимність Національної асамблеї Венесуели як демократично обраного у 2015 році державного органу та закликає до забезпечення поваги до її конституційних повноважень.

Зі свого боку Анкара визнала новообраний уряд Ніколаса Мадуро як легітимний та заявила про наміри щодо подальшої співпраці з усіма країнами Латинської Америки на основі взаємної поваги, дружби та інтересів [450]. Позицію турецького уряду стосовно венесуельського кейсу було окреслено у заяві прес-секретаря Міністерства закордонних справ Хамі Аксоя від 19 серпня 2019 року [451]: «Відносини Туреччини та Венесуели базуються на принципах невторчання у внутрішні справи, поваги до суверенних прав держав, народної волі та демократії, а також взаємних інтересів. Ми послідовно виступаємо проти іноземного втручання, вдавання до антидемократичних засобів та запровадження односторонніх санкцій із метою повалення легітимних урядів та конституційних режимів». Зрештою, Туреччина так і не приєдналася до обмежувальних заходів, впроваджених з боку ЄС, а також США у відповідь на внутрішньополітичний розкол у Венесуелі. Більше того, у його розпал та всупереч категоричній реакції країн Заходу у жовтні 2017 року Реджеп Тайїп Ердоган показово прийняв Ніколаса Мадуро у турецькій столиці [452]. Візит до м. Анкара став першим на рівні голови держави в новітній історії Туреччини та

Венесуели та засвідчив підписання двосторонньої Угоди про економічне співробітництво. Разом із цим, президент Ердоган окремо відзначив продовження виконання рейсів Стамбул-Гавана-Каракас «Турецькими авіалініями» на тлі виходу із ринку Венесуели багатьох авіакомпаній, а також оголосив про наміри щодо подальшого розвитку міжкультурних зв'язків із відкриттям Турецького культурного центру ім. Юнуса Емре в м. Каракас та Центра ім. Симона Болівара при Анкарському університеті.

Аналогічним чином Туреччина «абстрагувалася» від санкційної політики ЄС щодо Росії, впровадженої у тісній координації із США у зв'язку із так званим «приєднанням» Кримського півострову у березні 2014 року, подальшою дестабілізацією на сході України і, нарешті, повномасштабним військовим вторгненням на українську територію у 2022 році. Так, у відповідь на визнання Кремлем непідконтрольних уряду України територій Донецької та Луганської областей 21 лютого 2022 року та вторгнення на територію України у лютому 2022 року з боку ЄС було застосовано низку нових обмежувальних заходів проти Росії. Вони доповнюють чинні санкції, запроваджені із анексією Криму і невиконанням Мінських угод, та включають індивідуальні обмежувальні заходи, економічні санкції та дипломатичні заходи. Метою економічних санкцій є накладання суворих наслідків на Росію за її дії та створення ефективних перешкод для продовження агресії проти України. Індивідуальні санкції направлені проти осіб, відповідальних за підтримку, фінансування чи здійснення діяльності, яка підриває територіальну цілісність, суверенітет і незалежність України, або які отримують вигоду від цієї діяльності. Загалом із 2014 року санкції ЄС застосовано до 1950 юридичних та фізичних осіб, зокрема, у вигляді заборони на в'їзд на територію країн-членів ЄС та заморожування активів із метою унеможливлення використання коштів для підтримки російського режиму, а також попередження спроб підсанкційних осіб щодо пошуку притулку в країнах-членах ЄС [453]. Зі свого боку Туреччина дотепер не приєдналася до санкційної політики ЄС із міркувань захисту інтересів національної економіки та збереження каналів діалогу із Росією.

Що стосується кейсу Карабаху, то він вкотре став лінією водорозділу між Туреччиною, ЄС в цілому та окремими країнами-членами на тлі вжиття Азербайджаном у вересні 2023 року локальних контртерористичних заходів, спрямованих на запобігання подальшим провокаціям з боку незаконно дислокованих в регіоні вірменських збройних сил. Так, братня Туреччина продемонструвала потужну політичну підтримку на користь проведення операції, яка уможливила відновлення територіальної цілісності Азербайджану у міжнародно визнаних кордонах. Водночас у Брюсселі у вигляді, зокрема, ухвалення 5 жовтня 2023 року резолюції Європейського парламенту виступили із жорсткою критикою так званого «військового нападу на вірмен Карабаху», а також надання Туреччиною зброї своєму союзнику. Більше того, європарламентарі засудили президента Ердогана за використання конфлікту для «просування імперіалістичного порядку денного» та заохочення «зазіхань на суверенітет Вірменії» [454]. У негайній відповіді на різку риторику з боку європейських партнерів в МЗС Туреччини назвали вищезгадану резолюцію «символом безвідповідальності, упередженості та невігластва» [455], нагадавши про докладання з боку турецького уряду інтенсивних зусиль для встановлення миру, стабільності та процвітання на Південному Кавказі, а також про нормалізаційний процес в контексті відносин Туреччини із Вірменією, що триває. Отже, незважаючи на задекларовану підтримку суверенітету, непорушності кордонів і територіальної цілісності Азербайджану, ЄС надав негативну оцінку заходам, вжитим азербайджанськими збройними силами з метою їх відновлення, і, відповідно, солідарній позиції Анкари.

Особливо радикальну позицію стосовно подій 2023 року в Карабахському регіоні Азербайджану традиційно зайняла Франція – один із неформальних «флагманів» серед країн-членів ЄС, а також одна із держав-співголів Мінської групи ОБСЄ, мандат якої згідно із рішенням Будапештського саміту 1994 року був направлений на пошук шляхів мирного вирішення конфлікту. Зокрема, у заяві французького МЗС від 19 вересня 2023 року були рішуче засуджені «односторонні дії, які суперечать зусиллям міжнародного співтовариства щодо

досягнення врегулювання шляхом переговорів та не можуть бути жодним чином виправдані» [456]. При цьому неупередженість офіційного Парижа як учасника мирного процесу піддається сумніву, зокрема, з огляду на фактор існування потужного вірменського лобі. Так, вірменська діаспора у Франції – найчисельніша в Західній Європі – налічує близько 300 тис. осіб та є глибоко інтегрованою в місцеве суспільство [457, с. 69]. Сформувавшись значною мірою внаслідок подій 1915 року, починаючи із 1960-х років, вона продовжила консолідацію проти турецького негационізму та посилила свою лобістську силу із появою незалежної Вірменії у 1991 році [458, с. 26]. Відповідно, у 2001 році Франція офіційно визнала вбивства вірменського населення на контрольованих Османською імперією територіях під час Першої світової війни геноцидом, а в лютому 2019 року французький президент оголосив 24 квітня – день, коли в 1915 році почалися, як стверджується, винищення та масова депортація вірмен – «національним днем пам'яті» [459]. Подібним чином було сформульовано зовнішньополітичну позицію Франції щодо переможної для азербайджанських збройних сил Другої Карабахської війни 2020 року.

Як наслідок, паралельно із багаторічним конфліктом між Вірменією та Азербайджаном має місце триваюче політико-дипломатичне протистояння між Францією та Туреччиною, які є формально союзниками по НАТО та партнерами в контексті євроінтеграційних прагнень Анкари та членства Парижа в ЄС. Зокрема, 17 січня 2024 року Сенат Франції ухвалив резолюцію, в якій закликав уряд «зробити всі дипломатичні висновки з повторної агресії Азербайджану проти Вірменії», а також «розглянути разом із європейськими партнерами можливість перегляду відносин ЄС із Азербайджаном та вжиття найрішучіших заходів, включаючи арешт активів азербайджанських еліт та ембарго на імпорту газу та нафти з Азербайджану» [460]. Окрім цього, у документі було озвучено адресоване уряду Франції, ЄС та світовій спільноті «попередження» про «гегемоністські амбіції» Азербайджану та Туреччини, а також про небезпеку, яку вони становлять для територіальної цілісності Вірменії та миру на Південному Кавказі. Раніше, у грудні 2023 року, у пресі із

посиланням на доповідь одного із профільних комітетів Сенату Франції з'явилися повідомлення про наміри французького уряду щодо постачання Вірменії бронемашин, а також артилерійських систем та ракетних комплексів [461]. Зі свого боку турецький лідер назвав таке рішення провокацією, а нормалізацію відносин із Азербайджаном – найкращим сценарієм розвитку подій для Вірменії [462]. Отже, можна стверджувати про існування умовного «чотирикутника» в рамках солідарних із позиціями Вірменії та Азербайджану позицій Франції та Туреччини на тлі міжнародно-політичної напруженості, що зберігається навколо Карабахського питання, незважаючи на відновлення державного суверенітету Азербайджанської Республіки у 2023 році.

Загалом же турецький уряд надалі пов'язує потенційний прогрес у вибудовуванні взаємин із офіційним Єреваном із розвитком вірменсько-азербайджанських відносин. У Брюсселі ж розглядають будь-яку підтримку з боку Туреччини по відношенню до пов'язаних із Карабахом воєнних дій на Південному Кавказі як таку, що ставить під сумнів її роль у сприянні мирному врегулюванню конфлікту [359]. В цьому ж дусі у грудні 2020 року європейські партнери із недовірою зустріли ініціативу Анкари щодо створення групи регіональної співпраці, до якої увійшли б Вірменія, Азербайджан, Грузія, Іран, Росія та Туреччина. Так, ЄС продовжив підтримку зусиль міжнародного формату Мінської групи ОБСЄ на чолі з її співголовами та висловлювання очікувань стосовно приєднання Туреччини до його порядку денного. Разом із цим, із квітня 1993 року залишається закритим турецько-вірменський кордон, незважаючи на заклики з боку ЄС щодо його відкриття. Водночас у Брюсселі відзначають продовження процесу нормалізації турецько-вірменських відносин шляхом здійснення контактів між спеціальними посланниками, а також вітають проведення зустрічей між лідерами двох держав у 2022 та 2023 роках [463]. Окрім цього, в ЄС підкреслюють, що Туреччина неодноразово наголошувала на необхідності поважати права вірмен, що проживають в Карабахському регіоні Азербайджану, і висловлювала підтримку щодо проведення мирних переговорів, а також налагодження торговельних і енергетичних зв'язків як

ключа до забезпечення миру та процвітання в регіоні. Тим не менш, кейс Карабаху залишається об'єктом багатовимірної геополітичної конфронтації.

Нарешті, автономна політика офіційної Анкари щодо Лівії, а також сусідніх Сирії та Іраку продовжує суперечити пріоритетам, визначеним ЄС у рамках СЗППБ. Військова підтримка, яку Туреччина надає Уряду національної згоди Лівії, зокрема шляхом розміщення наймайців на місцях, а також постійна критика з боку турецького уряду та його відмова від участі у військово-морській операції, яку проводить ЄС у Середземному морі, нівелюють зусилля Брюсселя щодо сприяння реалізації запровадженого трьома резолюціями Ради Безпеки ООН ембарго на постачання зброї в Лівію та призводять до формування неоднозначних підходів до вирішення лівійського питання [359]. Так, 17 лютого 2020 року в Раді ЄС було досягнуто політичну домовленість про початок у квітні того ж року операції IRINI (у перекладі із грецької – «мир») із залученням повітряних, супутникових і морських засобів [464]. Зокрема, мандат місії дозволяє здійснення у відкритому морі біля узбережжя Лівії перевірок суден, підозрюваних у перевезенні зброї або пов'язаних із нею матеріалів до та з країни. Окрім цього, операція включає відстеження незаконного експорту сирої нафти та нафтопродуктів із Лівії, розбудову потенціалу лівійської берегової охорони та військово-морського флоту, а також збір інформації про мережі контрабанди людей та маршрути торгівлі людьми в морі. Повідомляється, що дотепер було здійснено запит на дані щодо 5700 суден, а також оглянуто 230 кораблів за протоколом «дружній огляд», 21 судно – у форматі інспекційних дій [465]. Саме із Туреччиною пов'язані найбільш резонансні епізоди в рамках місії IRINI: турецькі судна регулярно ставали об'єктом підозр та вимог щодо надання пояснень про характер вантажу, який перевозиться, що в Анкарі розглядають як акт посягання на закріпленій у міжнародному праві принцип свободи судноплавства [466].

ЄС же дотримується позиції щодо необхідності скоординованої розбудови співпраці із новосформованим інклюзивним урядом Лівії, який отримав довіру Палати представників 10 березня та був приведений до присяги

15 березня 2021 року. Даний підхід включає, зокрема, оперативну передачу повноважень новій владі, возз'єднання державних інститутів, виконання угоди про припинення вогню від жовтня 2020 року та сприяння реалізації повноцінного процесу національного примирення. У даному контексті ЄС посилається на Туреччину як «впливового учасника врегулювання лівійської кризи», закликаючи її до конструктивної взаємодії із ООН та іншими регіональними та міжнародними гравцями на всіх напрямках трансформації Лівії. Зі свого боку в Анкарі неодноразово заявляли про підтримку узгодженого формату лівійського політичного процесу. Туреччина негайно встановила відносини із новою тимчасовою адміністрацією Лівії під керівництвом тимчасового прем'єр-міністра Абделя Хаміда Дбейби та голови Президентської ради Мухаммеда аль-Менфі. У квітні 2021 року відбулося перше засідання Ради стратегічної співпраці високого рівня Туреччина-Лівія, у рамках якої були окреслені аспекти політичного та економічного співробітництва та підписано п'ять меморандумів про взаєморозуміння (переважно у сфері будівництва). Водночас Туреччина продовжує наполягати на чинності турецько-лівійських військової і морської угод 2019 року, які ЄС розглядає як такі, що порушують суверенні права третіх держав (насамперед Греції) та суперечать нормам морського права [406, с. 72]. Окрім цього, Туреччина стверджує, що положення про ембарго, виведення іноземних елементів та призупинення здійснення військової підготовки в угоді про припинення вогню не можуть бути застосовані до легітимного уряду, а операція IRINI не є об'єктивною та непропорційно спрямована проти Уряду національної згоди Лівії.

Незважаючи на те, що Туреччину та ЄС об'єднує спільна мета щодо сприяння стабільності та процвітання у Сирії, відносини за лінією Анкара-Брюссель є контроверсійними і щодо сирійського врегулювання. Збереження територіальної цілісності країни та підтримка мирного розв'язання конфлікту через політичний процес під проводом ООН несуть першорядний характер. Так, ЄС та Туреччина дотримуються солідарної позиції щодо необхідності прискорення роботи Конституційного комітету та реалізації інших елементів

цього процесу, встановлених резолюцією Ради Безпеки ООН 2254 (2015), таких як звільнення полонених та притягнення до відповідальності осіб, причетних до скоєння військових злочинів у Сирії [359]. Анкара доклала значних зусиль для підтримки дотримання режиму припинення вогню у північно-західній Сирії (м. Ідлиб), а також забезпечення транспортування масштабних обсягів гуманітарної допомоги через свою територію. Окрім цього, Туреччина є країною-реципієнтом щонайменше 3,6 млн сирійських біженців. Проте, у Брюсселі вважають, що військова активність Туреччини, зокрема шляхом підтримки збройних формувань на півночі Сирії, а особливо на північному сході країни, призвели до масового переміщення цивільного населення та порушень прав людини. Власне, сирійський кейс став причиною погіршення динаміки двостороннього співробітництва між службами безпеки Туреччини та країн-членів ЄС у сфері боротьби із тероризмом. Так, за фактом проведення Туреччиною військової операції у північно-східній Сирії у жовтні 2019 року держави-члени ЄС зобов'язалися переглянути на національному рівні їхні підходи щодо експорту зброї до Туреччини на основі положень Спільної позиції Ради ЄС 2008/944/CFSP, проте утрималися від рішення про впровадження ембарго на її постачання, яке може бути ухвалене Радою ЄС лише односторонньо. У відповідь на даний крок з боку Брюсселя восени 2019 року Туреччина в односторонньому порядку заявила про відтермінування проведення чергового раунду регулярного діалогу із ЄС щодо проблематики протидії тероризму.

Висновки до Розділу 3.

Чільне місце у проектуванні євроатлантичного вектора зовнішньої політики Турецької Республіки в добу президентства Реджепа Тайіпа Ердогана займає скомплікований характер процесу інтеграції держави в Європейський Союз. Так, Туреччина отримала офіційний статус країни-кандидата на членство в ЄС у 1999 році, проте переговорний процес щодо вступу, який триває із 2005 року, гальмується з огляду на низку невирішених позиційних питань.

Передусім Брюссель закидає Анкарі відмову від повного та недискримінаційного виконання положень Додаткового протоколу до Угоди про асоціацію від 1963 року в частині визнання та нормалізації відносин із Республікою Кіпр. Одним із ключових факторів детеріорації відносин між Туреччиною та ЄС є також триваюча відсутність прогресу у політико-дипломатичному врегулюванні Кіпрської проблеми на тлі послідовних зусиль турецького уряду та лідерів турецько-кіпрської громади щодо підриву перспектив її вирішення на основі закріпленого на рівні ООН принципу «двогромадної, двозональної федерації та забезпечення політичної рівності» турків-кіпріотів та греків-кіпріотів, а також активізації їхніх зусиль щодо лобіювання визнання самопроголошеної Турецької Республіки Північного Кіпру в міжнародних організаціях та деструктивних односторонніх дій, наприклад, щодо зміни *status quo* берегової смуги відгородженого району Вароша. Окрім цього, йде мова про триваючий регрес у сфері демократії, верховенства права та захисту прав людини й основоположних свобод, а також ігнорування з боку турецького уряду рішень Європейського суду з прав людини. Зі свого боку турецький естеблішмент відкидає ці та інші аргументи як необґрунтовані й такі, що слугують вузьким інтересам окремих акторів, що вкотре свідчить про актуалізацію тенденції до послаблення євроінтеграційного порядку денного Туреччини за президентства Р. Т. Ердогана, що призвело до обопільної постановки питання про необхідність (з боку Анкари) та доцільність (з боку Брюсселя) членства Туреччини в ЄС *per se*.

При цьому сторони продовжують здійснювати динамічну співпрацю за низкою практичних напрямків, що становлять взаємний інтерес, як-от торгівля, міграція, енергетика тощо. Так, хоча має місце триваючий застій на порядку денному щодо модернізації умов Митного союзу ЄС-Туреччина та усунення з турецької сторони поточних «торговельних подразників», за результатами 2023-го року країна є п'ятим за обсягом торговельним партнером ЄС, а останній зі свого боку – топовим торговельним візаві Туреччини, представляючи понад третину ринку за обсягами імпорту та експорту товарів, а

також виступаючи у якості основного джерела інвестицій в економіку країни. Разом із цим, однією із суттєвих «точок дотику» в контексті взаємодії між Анкарою та Брюсселем залишається об'єднання зусиль навколо реагування на виклики, пов'язані із безпрецедентним напливом біженців, зокрема на тлі триваючої сирійської кризи, та нелегальною транзитною міграцією різного походження. Так, незважаючи на погіршення останнім часом становища шукачів притулку в Туреччині у зв'язку зі спадом національної економіки та на тлі серії катастрофічних землетрусів, країна продовжує приймати на своїй території один із найбільших у світі контингентів біженців, що потребує надзвичайних зусиль в частині задоволення їх базових потреб та підтримання їх освітнього і професійного розвитку. Зі свого боку ЄС продовжує надавати фінансову допомогу біженцям і приймаючим громадам Туреччини, мобілізувавши у цьому напрямку, починаючи із 2011 року, кошти в обсязі близько 10 млрд євро. Нарешті, стратегічне значення у двосторонніх відносинах має взаємодія в енергетичному секторі, у тому числі в контексті гарантування безпеки транзитних поставок вуглеводнів територією Туреччини на європейські ринки, прагнень країни щодо посилення своєї ролі у якості регіонального енергетичного хабу, а також її задекларованих намірів стосовно переходу до конкурентоспроможної низьковуглецевої економіки.

Водночас в епоху президентства Р. Т. Ердогана Туреччина перетворюється на дедалі більш асертивного гравця на міжнародній арені, зовнішня політика якого спирається на власні політико-безпекові інтереси та прагнення до стратегічної автономії, що часто суперечить постулатам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС. Так, йдеться про активізацію торговельно-економічних зв'язків із Москвою на тлі фактичної відмови Анкари від участі в реалізації обмежувальних заходів проти Росії у відповідь на початок повномасштабного вторгнення на територію України. Окрім цього, всупереч позиції Брюсселя з огляду на відсутність політичного вирішення конфлікту в Сирії у 2022 році за сприяння з боку Росії мало місце початкове відновлення контактів на високому рівні турецького уряду із сирійським режимом. Разом із

цим, Туреччина зберігає значну військову присутність у північних районах Сирії та продовжує проведення транскордонних операцій також на території Іраку в контексті боротьби проти сил Робітничої партії Курдистану. Так, хоча ЄС аналогічним чином визнає РКК терористичною організацією, у Брюсселі вважають за необхідне координацію антитерористичної діяльності зацікавлених акторів в регіоні та вживання пропорційних у даному відношенні заходів із дотриманням повної поваги до принципу верховенства права. Що стосується лівійської проблематики, то каменями спотикання залишаються нівелювання Туреччиною зусиль ЄС щодо ефективного впровадження ембарго на постачання зброї в Лівію в рамках військово-морської операції IRINI, а також підписання із Урядом національної згоди Лівії у 2019 році Меморандуму про взаєморозуміння щодо розмежування юрисдикцій над морськими зонами у Східному Середземномор'ї, розціненого у Брюсселі як такий, що порушує суверенні права третіх держав, не відповідає нормам міжнародного морського права та не має правових наслідків для третіх держав. Не в останню чергу брак політичної волі до участі у добросовісному діалозі та переговорах із Грецією та Республікою Кіпр щодо делімітації континентального шельфу та виключних економічних зон у Східному Середземномор'ї сигналізує відсутність осяжних перспектив ефективного просування на шляху до членства Туреччини в ЄС.

ВИСНОВКИ

Турецька Республіка, яка позиціонує себе як «найбільш східна країна Європи та найбільш західна країна Азії», займає особливе місце на політичній карті світу. Офіційна Анкара, яку пов'язують відносини стратегічного партнерства зі Сполученими Штатами як державою-членом НАТО, розглядає трансатлантичні зв'язки в якості системоутворюючого параметра безпеки та процвітання в Європі. Як активний союзник Туреччина робить фундаментальний внесок у реалізацію принципу «неподільності безпеки» у Північноатлантичному регіоні. З точки зору умовного колективного Заходу територіально-географічне розташування Туреччини визначає її роль у якості наріжного каменя безпеки НАТО на її південно-східному фланзі. Саме із вступом Туреччини у 1952 році Організація Північноатлантичного договору поширила свою стратегічну присутність та зону відповідальності в середземноморсько-чорноморському регіоні. Водночас для Туреччини, яка активно сприяє пан'європейським зусиллям із врегулювання низки питань, включаючи проблему біженців та нелегальної міграції, стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом залишається набуття офіційного та повноправного членства в ЄС. Завдяки своєму амплуа в якості енергетичного і транспортно-транзитного вузла країна відіграє життєво важливу роль у забезпеченні європейської та глобальної енергетичної безпеки, а також являється одним із топових торговельних партнерів ЄС. Зі свого боку Брюссель має стратегічний інтерес у стабільному та безпечному середовищі у Східному Середземномор'ї та в розвитку співпраці та взаємовигідних відносин із Туреччиною, заснованих на довірі та культурі консенсусу, не в останню чергу на тлі ширших геополітичних трансформацій у пост-біполярній міжнародній системі. Так, членство в НАТО та перебування Туреччини у статусі країни-кандидата на членство в ЄС обумовлює оформлення євроатлантичного виміру політики Анкари у сфері зовнішніх зносин. Проте в епоху президентства

Р. Т. Ердогана формування та реалізація цього вектора зовнішньої політики Туреччини набуло особливо контроверсійних рис, що визначає інтерес до вказаної наукової проблематики. Відповідно, за результатами дослідження співзвучно із поставленими завданнями автор доходить наступних висновків:

1. Опрацювання широкої документально-джерельної бази свідчить про загалом задовільний стан наукової розробки політики офіційної Анкари у сфері зовнішніх зносин у відповідній галузі знань. Зокрема, об'єктом широкого спектру наукових досліджень є перспективи, проблеми та тренди формування та реалізації зовнішньої політики Туреччини саме у добу перебування Р. Т. Ердогана на посаді президента. Особливу увагу в контексті наукової розробки приділено її євроатлантичному виміру, враховуючи контроверсійний характер здійснення повноправного членства держави в НАТО та ускладненість її перебування у статусі країни-кандидата на членство в ЄС в епоху його правління. При цьому в залежності від тематичної спрямованості праці зарубіжних і вітчизняних науковців можна класифікувати за низкою умовних категорій. Так, розподіл дотичної із предметом дослідження фахової літератури включає роботи, присвячені аналізу зовнішньополітичних ідеологем, які неформально артикулюються або офіційно задекларовані Туреччиною у період із 2014 року; публікації, що розкривають окремі аспекти взаємодії між Туреччиною та ЄС, як-от у сферах енергетики та управління міграційними процесами; пласт досліджень, спрямованих на вивчення основних параметрів членства Туреччини в НАТО, у тому числі з огляду на динаміку турецько-американських відносин; публікації, безпосередньо або опосередковано присвячені кореляції становлення та еволюції політичної влади Р. Т. Ердогана та очолюваної ним Партії справедливості та розвитку із оформленням політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин. Незважаючи на наявність точок дотику у призмі торговельно-економічного співробітництва, взаємодії у військово-стратегічній та гуманітарній сферах, а також джерел синергії позицій Туреччини, її союзників по НАТО та партнерів по ЄС щодо окремих викликів регіонального та глобального характеру, позитивний

потенціал відносин у форматах Туреччина-НАТО та Туреччина-ЄС не було матеріалізовано в повній мірі. Більше того, прослідковується поглиблення розбіжностей позицій турецького уряду та урядів держав-членів НАТО щодо ключових політико-безпекових питань, зокрема в контексті політики Туреччини на Близькому Сході, окремих паттернів розбудови турецько-російського співробітництва, а також прецеденту первинного антагонізму з боку Анкари стосовно євроатлантичних прагнень Швеції та Фінляндії. Що стосується євроінтеграційного порядку денного, то на перешкоді процесу його імплементації стоять особливості внутрішньополітичної культури Туреччини у порівнянні із «класичними» західними демократіями, а також її асертивна політика у сфері зовнішніх зносин усупереч пріоритетам Спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС як точки дивергенції позицій Туреччини та держав-членів ЄС. При цьому аналіз стану наукової розробки предмету дослідження свідчить про недостатній рівень комплексності вивчення євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини саме за президентства Р. Т. Ердогана, специфіка якого полягає у «комбінованому» проектуванні через поєднання «засобів залученості та відсторонення» до/від порядку денного НАТО та ЄС з точки зору національних інтересів держави.

2. У контексті аналізу політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин вбачається за доцільне присвоювання їй атрибутів концепції «активний-незалежний» у рамках вперше запропонованої К. Холсті теорії так званих «концепцій національної ролі», що становлять сукупність усталених уявлень про належну роль і призначення тієї чи іншої держави на міжнародній арені, які поділяються щонайменше представниками політичної (зокрема урядової) еліти, відповідальної за ухвалення її зовнішньополітичних рішень. Так, згідно із базовою авторською дефініцією концепція національної ролі «активний-незалежний» передбачає формування та реалізацію автономної зовнішньої політики, вільної від будь-яких блокових військово-політичних зобов'язань. Незважаючи на закріпленій у статті 5 Північноатлантичного договору принцип колективної оборони, який презюмує солідарний серед держав-членів НАТО

обов'язок захищати одна одну у випадку нападу на одного із союзників, ця концепція видається такою, що якнайкраще відображає «мотивацію» турецького естеблїшменту за президентства Р. Т. Ердогана при проектуванні євроатлантичного вектора зовнішньої політики. Зокрема, концепція національної ролі «активний-незалежний» передбачає також ухвалення зовнішньополітичних рішень, спрямованих передусім на захист національних інтересів, а також завзяту дипломатичну діяльність. На емпіричному рівні в контексті членства Туреччини в НАТО прагнення до незалежності та самодетермінації Анкари інструменталізовано в досягненні у 2017 році домовленостей щодо постачання російської зенітної ракетної системи С-400; автономній участі у політико-безпековому порядку денному щодо низки регіональних питань, як-от сирійське врегулювання, лівійська проблематика та стабілізація на Південному Кавказі; поглибленні торговельно-економічної взаємодії із Росією та співпраці в енергетичній сфері, у тому числі в контексті імпорту викопного палива та ядерної енергії; утриманні від засудження та кваліфікації нападів палестинського ісламістського угруповання ХАМАС на територію Ізраїлю в жовтні 2023 року як актів тероризму та, натомість, різкій критиці на адресу зустрічних дій з боку ізраїльських сил усупереч загалом солідарній із Тель-Авівом позиції держав-членів НАТО.

Зовнішня політика Туреччини є головним чином екстернальним утіленням концепту так званого «ердоганізму», впровадження якого приписують епосі перебування Р. Т. Ердогана на посаді голови держави. У класичному розумінні вона вбачає побудову неформальної ідеології, заснованої на просуванні образу нового національного лідера, доба правління якого має закарбуватися в історії. Водночас на прикладному рівні «ердоганізм» асоціюється із двоїстим порядком денним правлячої команди щодо оптимального з точки зору захисту національних інтересів поєднання здобутків османської та кемалістської спадщини турецької нації, що знаходить своє відображення у популістській риторичі безпосередньо Р. Т. Ердогана. Так, «неоосманізм» за його президентства поєднує в собі атрибути несистемної

ісламізації на догоду консервативно налаштованій частині населення та мусульманському світу в цілому, ідеї пантюркізму як об'єднання навколо Туреччини пулу тюркських держав, а головне – квазіімперські амбіції. Прагнення до відродження величі могутньої Османської імперії в кордонах сучасної Турецької Республіки лежить, поміж іншого, в основі закликів Р. Т. Ердогана до реформування Ради Безпеки ООН на основі принципу «Світ є більшим, ніж п'ять країн», геополітичної та зовнішньоекономічної експансії Туреччини на африканському континенті та в регіоні Балканського півострова, безпрецедентної розбудови мережі дипломатичних представництв за кордоном, зміни офіційної назви країни відповідно до автентичної писемної традиції, а також амбіцій щодо побудови «Туреччини зразка 2053 та 2071» як потужного регіонального та глобального гравця на честь визначних із часів панування Османської імперії та першої династії турків-сельджуків дат. При цьому «неоосманізм» Туреччини формату президентства Р. Т. Ердогана успішно співіснує із засадами «неокемалізму» та його ідеями світської західної ідентичності. Так, зовнішня політика держави спирається, зокрема, на сформульований М. К. Ататюрком принцип «Мир у країні – мир у всьому світі». Окрім цього, щонайменше на декларативному рівні зберігається відносно позитивна налаштованість турецького уряду в питанні європейської інтеграції. Отже, майстерне поєднання двох ідеологем у рамках політики Анкари у сфері зовнішніх зносин дає підстави для ідентифікації зовнішньополітичного виміру концепту так званого «ердоганізму».

У рамках чинної концепції «ініціативної та гуманітарної зовнішньої політики» Туреччини в якості інструмента м'якої сили постає так звана «ковід-дипломатія», успішна інструменталізація якої припала на добу президентства Р. Т. Ердогана. Так, у розпал пандемії коронавірусної інфекції, яка забрала мільйони життів по всьому світу, конфігурація виробництва та розповсюдження вакцини проти COVID-19 стала важливим елементом глобальної політики. У рамках зусиль зі збереження та підвищення ставок у розподілі сил на міжнародній арені Туреччина зарекомендувала себе в якості

донора гуманітарної допомоги, зокрема забезпечивши постачання необхідного обладнання та предметів медичного призначення 160 країнам і 12 міжнародним організаціям, а також передачу 19 державам на безоплатній основі масштабних партій вакцини проти коронавірусної хвороби, у тому числі національного виробництва. При цьому географія реципієнтів адресної допомоги, окрім Молдови та підтримуваної Анкарою самопроголошеної Турецької Республіки Північного Кіпру, простягнулася від країн африканського континенту до дружніх центральноазіатських республік (Киргизстан, Узбекистан, Туркменістан) та балканських держав (Боснія і Герцеговина, Чорногорія та Північна Македонія). Враховуючи етнічну, історико-культурну та релігійну спорідненість тюркських держав, а також історичну приналежність Османській імперії окремих територій у Північній Африці та на Балканах у часи її найбільшого розквіту, проектування «ковід-дипломатії» є значною мірою втіленням «неосманського» порядку денного правлячої команди за президентства Р. Т. Ердогана стосовно безпрецедентної із часів заснування сучасної Турецької Республіки геополітичної експансії та реінкарнації статусу глобальної сили із посиленням на оттоманський досвід.

3. Формування та реалізація євроатлантичного вектора зовнішньої політики Туреччини тісно взаємопов'язані із її внутрішньодержавними параметрами. З одного боку, передбачуваність перспектив інтеграції Туреччини в ЄС корелюється з особливостями внутрішньополітичної культури країни на тлі «класичних» демократій держав-членів ЄС. Так, Брюссель залишається відкритим до діалогу із демократичною, інклюзивною та політично стабільною Туреччиною як країною-кандидатом на членство в ЄС із 1999 року та ключовим партнером за низкою напрямків, як-от торговельно-економічна співпраця, взаємодія в енергетичній сфері, співробітництво в рамках управління міграційними потоками тощо. При цьому Європейський Союз може відіграти конструктивну роль у демократичній консолідації Туреччини, що означало би збереження актуальності перспектив вступу країни до ЄС та зосередження уваги в рамках відкритих у 2005 році переговорів про вступ на питаннях

забезпечення верховенства права та незалежності судової системи, а також захисту свободи слова та прав меншин. З іншого боку, мається на увазі ступінь готовності турецької політичної еліти до трансформації суспільно-політичного середовища з метою нівелювання серйозних занепокоєнь з боку ЄС щодо триваючої детеріорації ситуації навколо відповідності її європейським стандартам, зокрема що стосується захисту прав людини й основоположних свобод. У протилежному випадку за відсутності прогресу у переломленні Туреччиною негативної тенденції до віддалення від ЄС та виконанні Копенгагенських критеріїв у цілому, переговори про вступ залишатимуться у глухому куті, що було визнано у висновках Ради ЄС від 26 червня 2018 року та підтверджено у висновках Ради ЄС від 13 грудня 2022 року.

4. Вагому роль у динаміці розбудови взаємодії у форматах Туреччина-НАТО та Туреччина-ЄС відіграє так званий «фактор Росії», тобто сукупність атрибутів турецько-російського партнерства, яке за президентства Р. Т. Ердогана має тенденцію до багатовекторного розширення всупереч євроатлантичній ідентичності Туреччини. У політико-безпековому плані мається на увазі взаємодія сторін як держав-гарантів Астанінського формату щодо сирійського врегулювання, їхня комунікація з лівійської проблематики, а також у рамках Консультативної регіональної платформи «3+3» щодо розширення та зміцнення простору довіри та співробітництва на Південному Кавказі. У торговельно-економічній площині особливої уваги заслуговує динаміка розвитку енергетичного співробітництва сторін, зокрема із введенням в експлуатацію газопроводу «Турецький потік» у січні 2020 року та завезенням свіжого ядерного палива на АЕС «Аккую» у квітні 2023 року, а також на тлі опрацювання потенціалу створення на території Туреччини регіонального газового хаба по лінії російського енергетичного холдингу «Газпром» та турецької трубопровідної компанії «Боташ». Про високий рівень персонально-робочих взаємовідносин на рівні голів держав свідчить регулярність проведення двосторонніх зустрічей і телефонних розмов між Р. Т. Ердоганом та В. В. Путіним, а також їхніх зустрічей на полях багатосторонніх форматів. Зокрема,

«лояльність» турецького лідера по відношенню до російського вектора зовнішньої політики Анкари продемонструвало здійснення двох робочих візитів до м. Сочі для проведення докладних переговорів із російським візаві у серпні 2022 року та вересні 2023 року, тобто вже після початку повномасштабного вторгнення Росії на територію України, проти якого єдиним фронтом виступили союзники Туреччини по НАТО та партнери по ЄС. Таким чином, період із 2014 року характеризується інтенсивним розвитком зв'язків між Анкарою та Москвою, що ставить під питання стратегічну прихильність Туреччини своїм зобов'язанням як держави-члена НАТО та країни-кандидата на членство в ЄС.

5. Особливості територіально-географічного положення Туреччини є одним із системоутворюючих елементів формування та реалізації політики цієї трансконтинентальної держави у сфері зовнішніх зносин. Характерне значення зберігає ексклюзивність її доступу до так званих «турецьких» проток – Дарданелл, внутрішнього Мармурового моря та Босфору. Геостратегічна унікальність цих морських шляхів полягає в тому, що вони розділяють два континенти – Європу й Азію, з'єднуючи при цьому два моря – Чорне та Середземне, а також у фактичному суверенітеті над ними Туреччини, незважаючи на міжнародний правовий статус, а геоекономічна – у транспортуванні за цим маршрутом більше 3 млн барелів нафти щодня разом із морськими перевезеннями заліза, сталі та сільськогосподарської продукції з узбережжя Чорного моря до Європи. Неабияке значення в архітектурі геополітики Туреччини відіграє також фактор «трьох морів». Саме з її вступом у НАТО в середині 20-століття Чорне море стало географічним фронтіром на стику двох військово-політичних блоків: Організації Північноатлантичного договору та Організації Варшавського договору. Після розпаду СРСР його цінність у якості предмету геополітичного торгу між Росією та умовним колективним Заходом лише зросла, особливо враховуючи вступ Болгарії та Румунії до НАТО у 2004 році, а також євроатлантичні прагнення двох інших причорноморських держав – України та Грузії. Вихід до Середземного моря обумовлює наявність доступу Туреччини до регіону Східного

Середземномор'я, геополітичні ставки в якому з огляду на потенціал підтверджених запасів і перспективних родовищ вуглеводнів є предметом суперництва між зацікавленими акторами. Нарешті, Егейське море, що омиває західні береги Туреччини, є географічним простором триваючої конфронтації із Грецією, пов'язаної із розмежуванням виключних (морських) економічних зон та питанням належності його острівних територій і впливаючих претензій на невід'ємність прав Анкари та сателітної так званої Турецької Республіки Північного Кіпру на участь у розподілі його ресурсів. Таким чином, місце Туреччини на політичній карті світу значною мірою зумовлює проєктування оптимальної з точки зору національних інтересів моделі зовнішньої політики держави та паттерни інтеграційних процесів за її участі.

6. Наявний досвід перебування Туреччини в якості держави-члена НАТО та країни-кандидата на членство в ЄС дає підстави для прогнозування подальшої імплементації європейського та євроатлантичного інтеграційного порядку денного країни за президентства Р. Т. Ердогана. Відносини за лінією Туреччина-НАТО, ймовірно, набуватимуть дедалі більш суперечливого характеру. Так, з боку офіційної Анкари має місце цілеспрямоване й відкрите випробування власної «майстерності торгу» у пошуку преференцій та поступок з боку союзників. У якості успішного кейсу в цьому відношенні постає реінкарнація на початку 2024 року військово-промислового співробітництва зі Сполученими Штатами у вигляді надання Туреччині дозволу на розширення та модернізацію флоту літаків F-16 *de facto* в обмін на (відтерміноване) схвалення Туреччиною заявки Швеції на вступ до НАТО. При цьому Турецька Республіка є зростаючою економічною та політичною силою, здатною впливати на геополітичну динаміку на великому Близькому Сході, на Кавказі та в Центральній Азії, а також опосередковано присутньою на Балканах і на африканському континенті, що обумовлює стратегічну значущість її перебування в рамках, а не поза НАТО. Особливу цінність має також військово-стратегічний потенціал Туреччини, зокрема в контексті конфігурації розміщення на її території спектру союзних сил і засобів, необхідних для

стримування та оборони від потенційних противників. Зрештою, Організація Північноатлантичного договору є насамперед військово-політичним блоком із чітко окресленим порядком денним щодо здійснення колективної оборони та підтримання миру й безпеки, незважаючи на те, що засновницький договір 1949 року відносить до основоположних цілей НАТО також захист свободи, спільної спадщини держав-членів та їхньої цивілізації, заснованої на принципах демократії, свободи особистості й верховенства права, з метою сприяння стабільності і добробуту в Північноатлантичному регіоні.

Що стосується перспектив набуття Туреччиною офіційного та повноправного членства в ЄС, то воно видається маловірогідним у середньостроковій перспективі на тлі зниження рівня зацікавленості обох сторін. З точки зору Брюсселя падіння мотивації у докладанні подальших зусиль із заохочення Туреччини до пан'європейського порядку денного пояснюється волатильністю двосторонньої взаємодії за низкою напрямків. Так, за президентства Р. Т. Ердогана, зокрема враховуючи переобрання його на цій посаді за результатами виборів 2023 року, ймовірно, зберігатиметься занепокоєність європейських партнерів щодо ситуації навколо захисту прав людини й основоположних свобод і забезпечення верховенства права в країні, у тому числі з огляду на системне ігнорування Туреччиною рішень Європейського суду з прав людини. Негативним фактором у цьому відношенні виступає також брак узгодженості політики Туреччини у сфері зовнішніх зносин із засадами спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС, як-от у контексті лобіювання врегулювання Кіпрської проблеми з позиції існування на острові двох держав, підтримки військових засобів вирішення регіональних конфліктів і невизнання радикального палестинського руху ХАМАС у якості терористичної організації, невиконання впроваджуваних з боку ЄС обмежувальних заходів проти Росії за паралельної активізації торговельно-економічних зв'язків із Москвою, а також вразливості ситуації у Східному Середземномор'ї, незважаючи на взаємні кроки з подолання ескалаційної динаміки та розбудови духу співпраці в регіоні. Водночас з боку Анкари

вірогідно, матиме місце зростаюча невдоволеність з приводу відсутності прогресу щодо лібералізації візового режиму для турецьких громадян, модернізації умов Митного союзу, а також відновлення переговорів про вступ *per se*. Отже, відносини у форматі Туреччина-ЄС надалі здійснюватимуться на основі «методу спроб і помилок», направлених на розширення конструктивного співробітництва і подолання ключових розбіжностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. University of York. What is foreign policy? URL: <https://online.york.ac.uk/what-is-foreign-policy/>. Accessed December 19, 2023.
2. National Museum of American Diplomacy. What is Foreign Policy? URL: <https://diplomacy.state.gov/teacher-resources/what-is-foreign-policy-video/>. Accessed December 19, 2023.
3. Bajtaj, P. (2015). Shaping and controlling foreign policy: Parliamentary diplomacy and oversight, and the role of the European Parliament. European Parliament. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/549045/EXPO_STU\(2015\)549045_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/549045/EXPO_STU(2015)549045_EN.pdf). Accessed December 19, 2023.
4. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. 2004. 655 с.
5. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. 792 с.
6. Кудряченко А. І. Місце і роль дипломатичної еліти у визначенні і реалізації зовнішньої політики Української держави. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2010. Вип. 1. С. 66-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_1_8
7. Віднянський С. В., Мартинов А. Ю. Зовнішня політика України: еволюція концептуальних засад та проблеми реалізації. Український історичний журнал. 2011. № 4. С. 55-76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2011_4_5
8. Толстов С. В. Європейська безпека в умовах багатопольярного світу. Зовнішні справи. 2020. № 1-2. С. 27-36. URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-item/107>
9. Манжола В. А. Проект будівництва великої Європи. Зовнішні справи. 2020. № 1-2. С. 4-8. URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-item/107>

10. Цыганков П.А. Международные отношения: Учебное пособие. Москва: Новая школа, 1996. 320 с.
11. Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. A. A. Knopf, 489 p.
12. Aron, R. (1965). *Democracy and totalitarianism*. Weidenfeld and Nicolson, 262 p.
13. Rosenau, J. N. (1984). A Pre-Theory Revisited: World Politics in an Era of Cascading Interdependence. *International Studies Quarterly*, 28(3), 245-305 pp.
14. Holsti, K. J. (1970). National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy. *International Studies Quarterly*, 14(3), 233-309 pp.
15. Brzezinski, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Basic Books, 256 p.
16. Wish, N. (1980). Foreign Policy Makers and Their National Role Conceptions. Wiley on behalf of The International Studies Association. *International Studies Quarterly*, 24 (4), 532-554 pp.
17. Shih, C. (1988). National Role Conception as Foreign Policy Motivation: The Psychocultural Bases of Chinese Diplomacy. *International Society of Political Psychology*. *Political Psychology*, 9 (4), 599-631 pp.
18. Yilmaz, I. & Bashirov, G. (2018). The AKP after 15 years: emergence of Erdoganism in Turkey. *Third World Quarterly*, 39 (9), 1812-1830 pp.
19. Adamides, M. (2017). *The Defeat of Kemalism and Gulenism and the Consolidation of Erdoganism 2002-2017*. (n.p.): Independently Published, 51 p.
20. Koç, G. & Aksu, H. (2015). *Another Brick in the Barricade: The Gezi Resistance and Its Aftermath*. Wiener Verlag für Sozialforschung, 328 p.
21. Nye, J. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, 80, 153-171 pp.
22. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. URL: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2017.pdf. Accessed September 15, 2022.
23. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Dışişleri Bakanlığının kuruluş ve görevleri hakkında kanun. URL: <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/mevzuat->

2013.pdf. Accessed October 3, 2022.

24. Adalet ve Kalkınma Partisi. 2023 Siyasi Vizyonu. URL: <https://www.akparti.org.tr/parti/2023-siyasi-vizyon/>. Accessed October 3, 2022.

25. Adalet ve Kalkınma Partisi. Hedef 2023. URL: <https://www.akparti.org.tr/hedef-2023/>. Accessed October 3, 2022.

26. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Speech entitled “Vision 2023: Turkey’s Foreign Policy Objectives” delivered by H. E. Ahmet Davutoglu at the Turkey Investor Conference. URL: https://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023-turkey-s-foreign-policy-objectives-delivered-by-h_e_-ahmet-davutoglu-minister-of-foreign-af.en.mfa. Accessed September 15, 2022.

27. Davutoğlu, A. (2009). Stratejik Derinlik. Küre Yayinlari, 584 p.

28. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Zero Problems in a New Era. URL: <https://www.mfa.gov.tr/zero-problems-in-a-new-era.en.mfa>. Accessed September 15, 2022.

29. Ministry of Foreign Affairs of Greece. The “Mavi Vatan” (Blue Homeland) as Turkey’s official doctrine. URL: <https://www.mfa.gr/images/docs/maps/en/map8.pdf>. Accessed September 15, 2022.

30. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Türkiye’s Enterprising and Humanitarian Foreign Policy. URL: <https://www.mfa.gov.tr/synopsis-of-the-turkish-foreign-policy.en.mfa>. Accessed August 26, 2022.

31. Fidan, H. (2023). Turkish Foreign Policy at the Turn of the ‘Century of Türkiye’: Challenges, Vision, Objectives, and Transformation. *Insight Turkey*, 25 (3), 11-25 pp.

32. Ulgen, S. (2022). Why Turkey Is Imperiling NATO Enlargement. *Project Syndicate*. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/turkey-erdogan-opposition-to-finland-sweden-nato-membership-by-sinan-ulgen-2022-06>. Accessed November 7, 2022.

33. Ulgen, S. (2017). NATO’s Southern Strategy at a Crossroads. *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2017/12/07/nato-s-southern-strategy-at-crossroads-pub-74932>. Accessed November 7, 2022.

34. Pierini, M. & Ulgen, S. (2014). A Moment of Opportunity in the EU-Turkey Relationship. Carnegie Europe. URL: <https://carnegieeurope.eu/2014/12/10/moment-of-opportunity-in-eu-turkey-relationship-pub-57459>. Accessed November 7, 2022.
35. Аватков В. А. Внешнеполитический курс Турецкой Республики в рамках современной системы международных отношений: дисс. ... д-ра полит. наук. Москва: Дипломатическая академия МИД РФ, 2021. 387 с.
36. Kubicek, P. et al. (2016). Turkey's Rise as an Emerging Power. Routledge, 216 p.
37. Поцхверия Б. М. Внешняя политика Турции после Второй мировой войны / Б. М. Поцхверия. Москва: Наука, 1976. 312 с.
38. Черніков І. Ф. Турецька Республіка в 50-60 рр. ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1967. 126 с.
39. Хома Н. М. Неоосманізм як підґрунтя близькосхідної політики Турецької Республіки. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2020. № 42. С. 99-108. URL: <https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/252/219>
40. Худолій А. О. Зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса: Політичні науки. 2017. № 2. С. 34-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdonnupn_2017_2_10
41. Буза К. А. Зовнішня політика Турецької Республіки у контексті внутрішніх та зовнішніх взаємовпливів: дис. ... канд-та політ. наук. Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. 233 с.
42. Рижков М. М. Геополітичний вибір для Туреччини: досвід для України. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2010. Вип. 93, ч. 1. С. 17-23.
43. Gaber, Y. (2020). Turkey's Black Sea Policy: Between "Russian Lake" and "NATO's Backyard". UA: Ukraine Analytica. URL: <https://ukraine-analytica.org/turkeys-black-sea-policy-between-russian-lake-and-natos-backyard/>. Accessed November 7, 2022.

44. Габер Є. В. Турецько-американські відносини за часів Байдена: перспективи, проблеми, тенденції. БІНТЕЛ Журнал Геополітичної Аналітики. 2021. № 1. С. 48-59. URL: https://bintel.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Bintel_2021_01.pdf

45. Açıkmеше, S. & Gaber, Y. (2022). EU Integration Tale of Turkey: Lessons Learned for Ukraine. New Europe Center. URL: https://www.academia.edu/84145519/EU_Integration_Tale_of_Turkey_Lessons_Learned_for_Ukraine. Accessed November 7, 2022.

46. Stein, A. (2015). Turkey's New Foreign Policy: Davutoglu, the AKP and the Pursuit of Regional Order. Routledge, 104 p.

47. Walker J. (2011). The Sources of Turkish Grand Strategy 'Strategic Depth' and 'Zero-Problems' in Context. LSE IDEAS. URL: <https://www.lse.ac.uk/ideas/Assets/Documents/reports/LSE-IDEAS-Turkeys-Global-Strategy.pdf>. Accessed December 1, 2022.

48. Yapar, H. (2021). From Strategic Depth to Blue Homeland and Beyond: Understanding: Turkey's Drift towards Greater Strategic Autonomy. IEEE. URL: https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2021/DIEEEEO40_2021_HAKYA_P_Turquia_ENG.pdf. Accessed December 1, 2022.

49. Гудев П. А. Основы турецких притязаний в Восточном Средиземноморье. Вестник РУДН. Серия: Международные отношения. 2021. № 3 (21). С. 472-286. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-turetskih-prityazaniy-v-vostochnom-sredizemnomorie/viewer>

50. Cengiz, F. & Hoffmann, L. (2016). Turkey and the European Union: Facing New Challenges and Opportunities. Routledge, 276 p.

51. Najšlová, L. (2022). Turkey and the European Union: The Politics of Belonging. Bloomsbury Publishing, 216 p.

52. Düzgit, S. & Tocci, N. (2015). Turkey and the European Union. Palgrave Macmillan, 256 p.

53. Tagliapietra, S. & Zachmann, G. (2017). A new strategy for European Union-Turkey energy cooperation. Bruegel. URL:

<http://www.jstor.org/stable/resrep28630>. Accessed December 1, 2022.

54. Karbuz, S. (2014). EU-Turkey Energy Cooperation: Challenges and Opportunities. Istituto Affari Internazionali (IAI). URL: <http://www.jstor.org/stable/resrep09727>. Accessed December 1, 2022.

55. Tastan, K. Decarbonising EU-Turkey Energy Cooperation: Challenges and Prospects. Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP). URL: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C23/>. Accessed December 1, 2022.

56. Dagi, D. (2020). The EU-Turkey Migration Deal: Performance and Prospects. *European Foreign Affairs Review*, 25 (2), 197-216 pp.

57. Adar, S. (2022). Making EU-Turkey Cooperation on Migration Sustainable. Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP). URL: <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2022C07/>. Accessed December 1, 2022.

58. Kleist, O. (2022). Beyond the Crisis Mode of the EU-Turkey Refugee Agreement: Towards Sustainable Rights-based EU Asylum and Refugee Policies. Heinrich-Böll-Stiftung Thessaloniki. URL: <https://eu.boell.org/en/2022/03/17/beyond-crisis-mode-eu-turkey-refugee-agreement>. Accessed December 1, 2022.

59. Zihnioglu, Ö. (2021). EU-Turkey Relations: Civil Society and Depoliticization. Routledge, 164 p.

60. Kaya, A. & Marchetti, R. (2014). Europeanization, Framing Competition and Civil Society in the EU and Turkey. In *Global Turkey in Europe II: Energy, Migration, Civil Society and Citizenship Issues in Turkey-EU Relations*, Istituto Affari Internazionali (IAI), 145-196 pp.

61. Ulgen, S. (2017). Trade as Turkey's EU Anchor. Carnegie Europe. URL: https://carnegieendowment.org/files/CP_317_Ulgen_web_final.pdf. Accessed November 7, 2022.

62. Nas, Ç. (2018). Turkey-EU Customs Union: Its Modernization and Potential for Turkey-EU Relations. *Insight Turkey*, 20(3), 43-60 pp.

63. Ala'Aldeen, D. et al. (2018). The EU-Turkey relationship and the Kurdistan Region of Iraq. In *EU and Turkish Energy Interests in the Caspian and*

Middle East Region, Middle East Research Institute, 7-11 pp.

64. Turkey, the Kurds and the European Union: A vicious triangle (1999). Strategic Comments. URL: <https://doi.org/10.1080/1356788990511>

65. Kurda, Z. (2022). The European Union and the Kurds in Turkey. In *The European Union and the Kurdish Issue*, Springer, 55-91 pp.

66. Karacasulu, N. & Karakir, I. (2014). EU-Turkey Relations in the Context of the Middle East after the Arab Spring. *Insight Turkey*, 16(4), 201-219 pp.

67. Aktürk, Ş. (2017). Turkey's Role in the Arab Spring and the Syrian Conflict. TPQ. URL: <http://turkishpolicy.com/article/844/turkeys-role-in-the-arab-spring-and-the-syrian-conflict>. Accessed November 7, 2022.

68. Lindgaard, J. & Pieper, M. (2020). Turkey's NATO Future: Between Alliance Dependency, Russia, and Strategic Autonomy. Danish Institute for International Studies (DIIS). URL: https://pure.diis.dk/ws/files/3432848/Turkey_s_NATO_future_DIIS_report_3_2020.pdf. Accessed November 7, 2022.

69. Kool, D. & Bolder, P. (2021). Turkey's Recalcitrance and NATO's Nuisance. The Hague Centre for Strategic Studies. URL: <https://hcss.nl/report/turkeys-recalcitrance-and-natos-nuisance/>. Accessed November 7, 2022.

70. Ciddi, S. (2023). It's Time to Reconsider Turkey's NATO Membership. Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/12/06/turkey-nato-membership-alliance-russia-erdogan-sweden-syria/>. Accessed January 5, 2024.

71. Bekdil, B. (2017). Turkey: NATO's Odd One Out. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. URL: <https://www.meforum.org/6766/turkey-nato-odd-one-out>. Accessed November 7, 2022.

72. Kardaş, Ş. & Ünlühisarcıklı, Ö. (2021). A Dual Framework for the Turkey-U.S. Security Relationship. German Marshall Fund of the United States. URL: <https://www.gmfus.org/news/dual-framework-turkey-us-security-relationship>. Accessed December 9, 2022.

73. Cook, S. (2018). Neither Friend nor Foe: The Future of U.S.-Turkey

Relations. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/report/future-u.s.-turkey>. Accessed December 9, 2022.

74. Çetinoğlu Harunoğlu, N. et al. (2021). Turkey Between the United States and Russia: Surfing on the Edge. Lexington Books, 196 p.

75. Cagaptay, S. (2019). Making Turkey Great Again. The Fletcher Forum of World Affairs, 43 (1), 169-178 pp.

76. Ülgül, M. (2019). Erdoğan's Personal Diplomacy and Turkish Foreign Policy. Insight Turkey, 21 (4), 161-182 pp.

77. Duran, B. (2019). The Crisis of the Liberal World Order and Turkey's Resistance. Insight Turkey, 21 (3), 8-22 pp.

78. Baudner, J. (2014). The Evolution of Turkey's Foreign Policy under the AK Party Government. Insight Turkey, 16 (3), 79-100 pp.

79. Kara, M. & Sözen, A. (2016). Change and Continuity in Turkish Foreign Policy: Evaluating Pre-AKP and AKP Periods' National Role Conceptions. Uluslararası İlişkiler / International Relations, 13(52), 47-66 pp.

80. Özcan, M. (2017). Turkish Foreign Policy under the AK Party. Insight Turkey, 19 (2), 9-20 pp.

81. Günay, C. (2016). Foreign Policy as a Source of Legitimation for "Competitive Authoritarian Regimes": The Case of Turkey's AKP. Georgetown Journal of International Affairs, 17(2), 39-46 pp.

82. Huntington, S. (1997). The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. Penguin Publishing Group, 367 p.

83. Fukuyama, F. (1992). The End of History and the Last Man. Free Press, 418 p.

84. Kissinger, H. (2014). World Order. Penguin Publishing Group, 432 p.

85. Presidency of the Republic of Türkiye. Biography of Recep Tayyip Erdogan. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/receptayyiperdogan/biography/>. Accessed January 19, 2023.

86. Предвыборная кампания Эрдогана началась с Самсуна (05.07.2014). Агентство «Анадолу». URL: <https://bit.ly/3Q1yeBt>

87. Lowen, M. (2014, August 14). President Recep Tayyip Erdogan hails new era for Turkey. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/news/av/world-europe-28736410>

88. Fox, K. et al. (2017, April 17). Turkey referendum: Erdogan declares victory. *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2017/04/16/europe/turkey-referendum-results-erdogan/index.html>

89. Venice Commission. Turkey Opinion on the amendments to the Constitution adopted by the Grand National Assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a National Referendum on 16 April 2017. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-e). Accessed January 19, 2023.

90. Venice Commission. Opinion on the Constitutional and Legal Provisions relevant to the Prohibition of Political Parties in Turkey. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2009\)006-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2009)006-e). Accessed January 19, 2023.

91. Venice Commission. Opinion on the Legal Status of Religious Communities in Turkey and the Right of the Orthodox Patriarchate of Istanbul to use the adjective “Ecumenical”. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)005-e). Accessed January 19, 2023.

92. Надеин-Раевский В. А. Р.Т. Эрдоган как пример политика-харизматика. *Контурь глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2017. № 6 (10). С. 138-154. URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/view/263/261>

93. Amnesty International. Gezi Park Protests: Brutal Denial of the Right to Peaceful Assembly in Turkey. URL: <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/06/eur440222013en.pdf>. Accessed January 19, 2023.

94. Venice Commission. Opinion on articles 216, 299, 301 and 314 of the Penal Code of Turkey. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)002-e). Accessed January 19, 2023.

95. Venice Commission. Turkey Opinion on Law No. 5651 on regulation of publications on the Internet and combating crimes committed by means of such publication (the “Internet Law”). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)011-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)011-e).

Accessed January 19, 2023.

96. Venice Commission. Turkey Opinion on Emergency Decree Laws N°s667-676 adopted following the failed coup of 15 July 2016. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)037-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)037-e).

Accessed January 19, 2023.

97. Venice Commission. Draft Opinion on the Legal Framework governing Curfews in Turkey. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL\(2016\)017-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL(2016)017-e). Accessed

January 19, 2023.

98. Kılıçdaroğlu, K. (2017, July 15). Turkey, a year after the attempted coup, is defending democratic values. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2017/jul/15/turkey-coup-democracy-recep-tayyip-erdogan>

99. Аватков В. А. Внутренняя политика Турции 2002-2018: Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. Москва: Юрайт, 2023. 213 с.

100. Adalet ve Kalkınma Partisi. 2015 Seçim Beyanmesi. URL: <http://m.akparti.org.tr/site/dosya/59647>. Accessed January 19, 2023.

101. Kanat, K. et al. (2018). The Results of June 24, 2018 Elections. *Foundation for Political, Economic and Social Research*. URL: <https://setav.org/en/assets/uploads/2018/08/R117.pdf>

102. Эрдоган: Выборы в Турции пройдут в запланированный срок в июне 2023 года (23.11.2021). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3JPKхуа>

103. Найвища із 1998 року: інфляція в Туреччині зросла до рекордних 73,5% (03.06.2022). *УНН*. URL: <https://unn.ua/news/inflyatsiya-v-turechchini-zrosla-do-rekordnikh-73-5-vidsotka>

104. Yavuz, M. (2016). Social and Intellectual Origins of Neo-Ottomanism:

Searching for a Post-National Vision. *Die Welt des Islams*, 56, 438-465 pp.

105. Hürriyet Daily News (2014, July 7). Turkish PM's presidency logo includes prophet's name in Arabic: Minister. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkish-pms-presidency-logo-includes-prophets-name-in-arabic-minister-68760>

106. Агаев М. А. (24.06.2018). Предвыборный портрет: Партия справедливости и развития и Реджеп Эрдоган. *PolitIQ*. URL: <https://politiq.ru/2018/06/24/predvybornyy-portret-partiya-spravedlivosti-i-razvitiya-i-redzhep-erdogan/>

107. Эрдоган приведен к присяге и обещает Турции «новую эру» (09.07.2018). *Радио АЗАТТЫК*. URL: <https://rus.azattyq.org/a/turkey-erdogan-inauguration/29353424.html>

108. Adetunji, J. (2012, October 13). Turkey calls for UN security council reform over failure to pressure Syria. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2012/oct/13/turkey-un-security-council-reform-syria>

109. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 11). A new global security architecture must be established. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135949/-a-new-global-security-architecture-must-be-established->. Accessed February 10, 2023.

110. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, December 18). We work to advance our cooperation with Africa on equal partnership and win-win basis. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/133979/-we-work-to-advance-our-cooperation-with-africa-on-equal-partnership-and-win-win-basis->. Accessed February 10, 2023.

111. United Nations (2005, July 26). 'Uniting for Consensus' Group of States Introduces Text on Security Council Reform to General Assembly. *United Nations*. URL: <https://press.un.org/en/2005/ga10371.doc.htm>

112. Akpınar, P. (2021). Turkey's 'novel' enterprising and humanitarian foreign policy and Africa. In *The Routledge Handbook on Contemporary Turkey*, Routledge, 512-535 pp.

113. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, October 17). We want to advance our relations with Africa on the basis of win-win and equal partnership. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/130966/-we-want-to-advance-our-relations-with-africa-on-the-basis-of-win-win-and-equal-partnership->. Accessed February 10, 2023.

114. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, October 31). Turkey is one of the top donors of humanitarian aid in proportion to national income. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/132271/-turkey-is-one-of-the-top-donors-of-humanitarian-aid-in-proportion-to-national-income->. Accessed February 10, 2023.

115. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, June 22). It is of critical importance that we have our own vaccine so as to ensure our people's health and welfare. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/128443/-it-is-of-critical-importance-that-we-have-our-own-vaccine-so-as-to-ensure-our-people-s-health-and-welfare->. Accessed February 10, 2023.

116. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, April 18). The Ukraine war has once again shown how accurate our quest for a fair world order is. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/136521/-the-ukraine-war-has-once-again-shown-how-accurate-our-quest-for-a-fair-world-order-is->. Accessed February 10, 2023.

117. Xinhua (2021, December 16). Turkey looks to bolster business ties with Africa. *Xinhua*. URL: http://www.news.cn/english/2021-12/16/c_1310376883.htm

118. France 24 (2021, December 17). Turkey-Africa summit comes amid Ankara's rising defence exports to continent. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20211217-turkey-africa-summit-comes-amid-ankara-s-rising-defence-exports-to-continent>

119. Daily Sabah (2022, January 5). Turkey reached out to 160 countries with help amid COVID-19. *Daily Sabah*. URL: https://www.dailysabah.com/turkey/turkey-reached-out-to-160-countries-with-help-amid-covid-19/news?gallery_image=undefined#big/

120. Волович О. О. (23.01.2022). Суперництво Туреччини і Росії в

Центральній Азії на тлі заворушень у Казахстані. *Борисфен Інтел*. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/supernictvo-turechchini-i-rosii-v-centralnij-azii-na-tli-vistupiv-u-kazaxstani/>

121. Trkanjec, Z. (2021, March 17). Bosnia to receive vaccines from Turkey. *Euractiv*. URL: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/bosnia-to-receive-vaccines-from-turkey/

122. Makhanov, K. Turkey as the Most Important Non-EU Partner of Moldova. *Eurasian Research Institute*. URL: <https://www.eurasian-research.org/publication/turkey-as-the-most-important-non-eu-partner-of-moldova/>

123. Erdogan R. (2018, September 26). How to Fix the U.N. – and Why We Should. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2018/09/26/how-to-fix-the-u-n-and-why-we-should/>

124. Erdogan R. (2019, July 1). Turkey, China share a vision for future. *Global Times*. URL: <https://www.globaltimes.cn/content/1156357.shtml>

125. Erdogan R. (2021, March 15). The West Should Help Turkey End Syria's Civil War. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2021-03-15/erdogan-the-west-should-help-turkey-end-syria-s-civil-war>

126. Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of Communications (2021, December 4). President Erdoğan signs circular on use of “Türkiye” as brand. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/president-erdogan-signs-circular-on-use-of-turkiye-as-brand>. Accessed February 10, 2023.

127. United Nations (2022, June 3). Turkey's name changed to Türkiye. *United Nations*. URL: <https://turkiye.un.org/en/184798-turkeys-name-changed-t%C3%BCrkiye>

128. Daily Mail (2021, December 27). We've had our fill of Turkey! Officials want to rebrand the country ‘Türkiye’ as it is best way to represent the nation, Erdogan says. *Daily Mail*. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-10346475/Officials-want-rebrand-country-T-rkiye-best-way-represent-nation.html>

129. Bradley, S. (2022, February 16). ‘Türkiye not Turkey’: the countries that

rebranded. *The Week*. URL: <https://theweek.com/news/world-news/955779/countries-that-changed-name-rebrand>

130. Daily Sabah (2022, January 13). ‘Hello Türkiye’ campaign launched to boost country’s new global brand. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/business/tourism/hello-turkiye-campaign-launched-to-boost-countrys-new-global-brand>

131. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, December 31). We have started a historic transformation in economy by launching a process of growth based on production and exportation. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/134168/-we-have-started-a-historic-transformation-in-economy-by-launching-a-process-of-growth-based-on-production-and-exportation->. Accessed February 14, 2023.

132. Свистунова И.А. (22.04.2011). Предвыборная программа Партии справедливости и развития: внешняя политика Турции до 2023 года. *Институт Ближнего Востока*. URL: <http://www.iimes.ru/?p=12516>

133. Турция планирует отправить ракету на Луну к 2023 году (09.02.2021). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3McJqYQ>

134. Ministry of Industry and Technology of the Republic of Türkiye. National Space Program. URL: <https://cdn.tua.gov.tr/60b61f993ada2.pdf>. Accessed February 14, 2023.

135. Presidency of the Republic of Türkiye (2020, September 19). We have already started preparations to build the Turkey of 2053 and 2071. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/122127/-we-have-already-started-preparations-to-build-the-turkey-of-2053-and-2071->. Accessed February 14, 2023.

136. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, April 12). Türkiye is advancing on the path to becoming a logistics super power. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/136445/-turkiye-is-advancing-on-the-path-to-becoming-a-logistics-super-power->. Accessed February 14, 2023.

137. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, June 1). First Lady Erdoğan attends launch of the book ‘The World is our Common Home’. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/138223/first-lady-erdogan-attends-launch-of->

the-book-the-world-is-our-common-home-. Accessed February 14, 2023.

138. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, November 11). With the aim of a greener Turkey, we are conducting the largest afforestation campaign in the history of the Republic. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/133434/-with-the-aim-of-a-greener-turkey-we-are-conducting-the-largest-afforestation-campaign-in-the-history-of-the-republic->. Accessed February 14, 2023.

139. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, January 8). We are preparing our cities for 2023. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/134242/-we-are-preparing-our-cities-for-2023->. Accessed February 21, 2023.

140. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, March 15). We are determined to elevate Turkey to the level it deserves in the new global order. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/125273/-we-are-determined-to-elevate-turkey-to-the-level-it-deserves-in-the-new-global-order->. Accessed February 21, 2023.

141. Presidency of the Republic of Türkiye (2018, May 20). We want lasting stability in the Balkans. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94077/-we-want-lasting-stability-in-the-balkans->. Accessed February 21, 2023.

142. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye. Relations with the Balkan Region. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-with-the-balkan-region.en.mfa>. Accessed February 21, 2023.

143. U.S. Department of State. 2019 Report on International Religious Freedom: Serbia. URL: <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/serbia/>. Accessed February 21, 2023.

144. Hürriyet Daily News (2021, September 1). Turkey opens Consulate General in Serbia's Novi Pazar. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-opens-consulate-general-in-serbias-novi-pazar-167528>

145. Presidency of the Republic of Türkiye (2019, October 7). President Erdoğan meets with President Vučić of Serbia. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/110975/president-erdogan-meets-with-president-vu-i-of-serbia->. Accessed February 21, 2023.

146. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, January 19). We work with all our strength to achieve Türkiye's goals. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135405/-we-work-with-all-our-strength-to-achieve-turkiye-s-goals->. Accessed February 21, 2023.

147. Presidency of the Republic of Türkiye (2019, October 8). President Erdoğan attends opening and groundbreaking ceremony in Serbia. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/111012/president-erdogan-attends-opening-and-groundbreaking-ceremony-in-serbia->. Accessed February 21, 2023.

148. NATO. A Short History of NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_139339.htm. Accessed March 5, 2023.

149. NATO Office of Information and Press. NATO Handbook 2001. URL: <https://www.nato.int/docu/other/ukr/handbook/2001/pdf/handbook.pdf>. Accessed March 5, 2023.

150. Office of the Historian. Milestones in the History of U.S. Foreign Relations: North Atlantic Treaty Organization (NATO), 1949. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nato>. Accessed March 5, 2023.

151. Office of the Historian. Milestones in the History of U.S. Foreign Relations: The Truman Doctrine, 1947. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>. Accessed March 5, 2023.

152. U.S. Department of State. Allied Relations and Negotiations With Turkey. URL: https://1997-2001.state.gov/regions/eur/rpt_9806_ng_turkey.pdf. Accessed March 5, 2023.

153. Satterthwaite, J. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401, 74-84 pp.

154. Шокола Ю.О. Безпекова політика Туреччини в Чорноморському регіоні у постбіполярну добу. Соціально-політичні студії. Науковий альманах. Праці молодих науковців. 2021. № 5. С. 165-178. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/59a615ef-b2b0-4c34-90e5->

6dbe25fc97b9/content

155. Kaplan, S. (2015). *The Conversion of Senator Arthur H. Vandenberg: From Isolation to International Engagement*. University Press of Kentucky, 320 p.

156. NATO. The North Atlantic Treaty. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm. Accessed March 5, 2023.

157. Garcia, M. (2009). *NATO Enlargement: Senate Advice and Consent*. Congressional Research Service. URL: <https://sgp.fas.org/crs/row/RL31915.pdf>. Accessed March 5, 2023.

158. NATO. Final Communiqué, 24 Nov. 1951 – 28 Nov. 1951. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17242.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

159. NATO. Final Communiqué, 25 Feb. 1952. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17303.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

160. NATO. Türkiye and NATO. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_191048.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

161. Аватков В. А. (15.09.2012). Турция – НАТО: 60 лет. *МГИМО Университет*. URL: <https://mgimo.ru/about/news/experts/228160/>

162. NATO. Final Communiqué, 13 Dec. 1961 – 15 Dec. 1961. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26552.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

163. NATO. Final Communiqué, 06 Apr. 1967 – 07 Apr. 1967. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26706.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

164. NATO. Final Communiqué, 07 Dec. 1972 – 08 Dec. 1972. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26841.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

165. NATO. Final Communiqué, 06 Dec. 1977 – 07 Dec. 1977. URL:

https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_26972.htm?selectedLocale=en.

Accessed March 5, 2023.

166. NATO. Final Communiqué, 09 Dec. 1980 – 10 Dec. 1980. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23037.htm?selectedLocale=en.

Accessed March 5, 2023.

167. Gangloff, S. (2004). Turkish policy towards the conflict in Kosovo: the preeminence of national political interests. *Balkanologie*, 8(1), 105-122 pp.

168. Mann, S. (2001, March 1). The Greek-Turkish Dispute in the Aegean Sea: Its Ramifications for NATO and the Prospects for Resolution. Naval Postgraduate School Monterey. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA389730>.

Accessed March 5, 2023.

169. Dursun-Özkanca, O. (2019). The Turkish Veto over the EU–NATO Security Exchange. In: *Turkey-West Relations: The Politics of Intra-Alliance Opposition*, Cambridge University Press, 63-82 pp.

170. Aybet, G. (2012). The Evolution of NATO's Three Phases and Turkey's Transatlantic Relationship. *Perceptions*, 7(1), 19-36 pp.

171. NATO Archives. Origins of the North Atlantic Treaty. URL: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/1.htm#h>. Accessed March 9, 2023.

172. NATO Public Diplomacy Division. Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2022). URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220627-def-exp-2022-en.pdf. Accessed March 9, 2023.

173. Global Firepower. 2024 Active Military Manpower by Country. URL: <https://www.globalfirepower.com/active-military-manpower.php>. Accessed February 5, 2024.

174. CIA. The World Factbook: Turkey (Türkiye). URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/turkey-turkiye/#military-and-security>. Accessed February 5, 2023.

175. Global Firepower. 2024 Military Strength Ranking. URL: <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>. Accessed February 5, 2024.

176. Люксіков, М. (02.09.2021). Турецький досвід у придбанні винищувачів F-16. URL: <https://mil.in.ua/uk/articles/turetskyj-dosvid-u-prydbanni-vynyshhuvachiv-f-16/>

177. NATO. NATO common-funded budgets 2021. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/8/pdf/210813-NATO_common_funded_budgets-2021.pdf. Accessed February 5, 2023.

178. NATO. NATO agrees 2022 civil and military budgets. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_190369.htm. Accessed February 5, 2023.

179. NATO. NATO on the map. URL: <https://www.nato.int/nato-on-the-map/>. Accessed March 5, 2023.

180. NATO. On the Agenda: Madrid Summit, 29-30 June 2022. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_196910.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

181. NATO. NATO's capabilities. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49137.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

182. NATO. NATO's military presence in the east of the Alliance. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

183. NATO. NATO Organization. URL: <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm>. Accessed March 5, 2023.

184. NATO. History of HQ Allied Land Command. URL: <https://lc.nato.int/about-us/history>. Accessed March 5, 2023.

185. NATO. NATO's Allied Rapid Reaction Corps holds annual exercise. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_46353.htm?selectedLocale=en. Accessed March 5, 2023.

186. NATO. High Readiness Forces and Headquarters in the NATO Force Structure. URL: <https://shape.nato.int/page134134653>. Accessed March 5, 2023.

187. NATO. History of NATO Rapid Deployable Corps. URL: <https://www.hrf.tr.nato.int/history.html>. Accessed March 5, 2023.

188. NATO. AWACS: NATO's 'eyes in the sky'. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48904.htm. Accessed March 10, 2023.
189. NATO. Joint Intelligence, Surveillance and Reconnaissance. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_111830.htm. Accessed March 10, 2023.
190. NATO. Defending our nations from ballistic missile threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_130662.htm?selectedLocale=en. Accessed March 10, 2023.
191. NATO. Key missile defence site declared operational. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_130721.htm?selectedLocale=en. Accessed March 10, 2023.
192. NATO. Ballistic missile defence. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49635.htm?selectedLocale=en. Accessed March 10, 2023.
193. Embassy of Romania in the Republic of India. President Iohannis: Deveselu missile defence shield has a strictly defensive role. URL: <https://newdelhi.mae.ro/en/romania-news/6664>. Accessed March 10, 2023.
194. United States Air Force. Incirlik Air Base History. URL: <https://www.incirlik.af.mil/About-Us/Fact-Sheets/Display/article/300814/incirlik-air-base-history/>. Accessed March 10, 2023.
195. Минобороны: «Инджирлик» – авиабаза ВС Турции (28.04.2021). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3zWnYos>
196. США вредят сами себе (20.08.2018). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3yg7hmU>
197. Jones, D. (2019, November 26). US Military Base in Turkey Has Uncertain Future. *Voice of America*. URL: https://www.voanews.com/a/europe_us-military-base-turkey-has-uncertain-future/6180061.html
198. NATO. Spain joins Patriot missile defence mission in Turkey. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_116890.htm. Accessed March 10, 2023.
199. US Embassy in Ankara (2015, August 17). Joint Statement by the United States and Turkey on Removal of Patriot Missile Units. *Atlantic Council*. URL:

<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/natosource/joint-statement-by-the-united-states-and-turkey-on-removal-of-patriot-missile-units/>

200. NATO. NATO's Deployment in the Aegean Sea. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-aegean-sea-eng.pdf. Accessed March 10, 2023.

201. NATO. Albanian patrol boat concludes navy's first NATO tour. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_149211.htm. Accessed March 10, 2023.

202. NATO. Assistance for the refugee and migrant crisis in the Aegean Sea. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_128746.htm. Accessed March 10, 2023.

203. Center of Excellence – Defence against Terrorism. Functions and Activities of COE-DAT. URL: <https://www.coedat.nato.int/functions.html>. Accessed March 12, 2023.

204. Center of Excellence – Maritime Security. MARSEC COE History. URL: <https://www.marseccoe.org/history/>. Accessed March 12, 2023.

205. Partnership for Peace Training Center. History of Turkish PfP Training Center. URL: https://www.bioem.tsk.tr/history_en.html. Accessed March 12, 2023.

206. NATO. Partnership for Peace Training and Education. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69723.htm. Accessed March 12, 2023.

207. Посольство Российской Федерации в Федеративной Республике Германия (19.02.2008). Заявление МИД России по Косово. URL: https://germany.mid.ru/ru/press-centre/news/de_ru_2008_02_19_zayavlenie-mid-rossii-po-kosovo/

208. NATO. Statement by the North Atlantic Council on the so-called referendum in Crimea. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_108030.htm. Accessed March 20, 2023.

209. NATO. NATO 2022 Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf. Accessed March 20, 2023.

210. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною Російської

Федерації проти України основних принципів міжнародного права. Київ: Право, 2015. 712 с.

211. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Relations between Türkiye and Kosovo. URL: https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-kosovo_en.mfa. Accessed March 20, 2023.

212. Турция лидирует по инвестициям в Косово (29.03.2017). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3zrWQNr>

213. Wikipedia. International recognition of Kosovo. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_recognition_of_Kosovo#cite_note-387. Accessed March 20, 2023.

214. Presidency of the Republic of Türkiye (2018, July 9). With the awareness that I am the President of all our 81 million citizens, I will work to be worthy of our nation. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94765/-with-the-awareness-that-i-am-the-president-of-all-our-81-million-citizens-i-will-work-to-be-worthy-of-our-nation->. Accessed March 20, 2023.

215. Presidency of the Republic of Türkiye (2018, October 29). The Istanbul Airport is a source of pride for Turkey and sets an example to the world. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/99458/-the-istanbul-airport-is-a-source-of-pride-for-turkey-and-sets-an-example-to-the-world->. Accessed March 20, 2023.

216. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 1). We attach great importance to Kosovo's development. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135842/-we-attach-great-importance-to-kosovo-s-development->. Accessed March 20, 2023.

217. Presidency of the Republic of Türkiye (2018, July 13). Presidential Spokesperson Kalın: 'Implementing structural reforms in economy is among our priorities'. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/94879/presidential-spokesperson-kalin-implementing-structural-reforms-in-economy-are-among-our-priorities->. Accessed March 20, 2023.

218. NATO. The Alliance's 1999 Strategic Concept. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_27433.htm. Accessed March 20,

2023.

219. NATO. The Wales Declaration on the Transatlantic Bond. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112985.htm?selectedLocale=en. Accessed March 20, 2023.

220. NATO. The Warsaw declaration on Transatlantic Security. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133168.htm. Accessed March 20, 2023.

221. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine. Joint Declaration of the International Crimea Platform Participants. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/joint-declaration-international-crimea-platform-participants>. Accessed March 28, 2023.

222. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. QA-40, 20 September 2021, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç in Response to a Question Regarding the Elections Held in Crimea. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-40_-kirim-da-gerceklestirilen-secimler-hk-sc.en.mfa. Accessed March 28, 2023.

223. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. No: 57, 22 February 2022, Press Release Regarding the Decision of the Russian Federation to Recognize the So-called Donetsk and Luhansk Republics. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-57_-rf-nin-sozde-donetsk-ve-luhansk-cumhuriyetleri-ni-tanima-karari-hk.en.mfa. Accessed March 28, 2023.

224. Bechev, D. (2022). Turkey, between a rock and a hard place on Russia. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/turkey-between-a-rock-and-a-hard-place-on-russia/>

225. United Nations (2022, April 7). UN General Assembly votes to suspend Russia from the Human Rights Council. *United Nations*. URL: <https://news.un.org/en/story/2022/04/1115782>

226. Daily Sabah (2022, April 21). Turkey sends more humanitarian aid to Ukraine amid Russian invasion. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-sends-more-humanitarian-aid-to-ukraine-amid-russian-invasion>

227. Hürriyet Daily News (2022, April 3). Turkey can conduct evacuation from Mariupol by sea: Defense Minister. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/turkey-can-conduct-evacuation-from-mariupol-by-sea-defense-minister-172704>

228. President of Ukraine (2022, July 20). Kyrylo Tymoshenko and the Ambassador of Turkey to Ukraine discussed the plan for the fast recovery of the Kharkiv region. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/kirilo-tymoshenko-ta-posol-turechchini-v-ukrayini-obgovorili-76573>. Accessed March 28, 2023.

229. President of Ukraine (2022, March 30). Mykhailo Podolyak: International multilateral treaty on security guarantees will give Ukraine reliable protection against possible new aggression. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/mizhnarodnij-bagatostoronnij-dogovor-pro-garantiyi-bezpeki-d-73965>. Accessed March 28, 2023.

230. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Türkiye's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations. URL: https://www.mfa.gov.tr/iv_european-security-and-defence-identity_policy_esdi_p_en.mfa. Accessed April 15, 2022.

231. NATO. Kosovo Force (KFOR): Key Facts and Figures, October 2023. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/10/pdf/2023-10-KFOR-Placemat.pdf. Accessed November 15, 2023.

232. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. NO:82 -;May 2007, Press Statement Regarding the Assuming the Command of Multinational Task Force South (MNTF-S) of Turkey. URL: https://www.mfa.gov.tr/p_no_82--_may-2007_-press-statement-regarding-the-assuming-the-command-of-multinational-task-force-south_mntf-s_of-turkey-p_p_p_p_p_en.mfa. Accessed April 15, 2022.

233. NATO. NATO's Counter Piracy Mission Extended. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/news_85230.htm?selectedLocale=en. Accessed April 15, 2022.

234. NATO. Counter-piracy operations (2008-2016). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48815.htm. Accessed April 15, 2022.

235. NATO. Operations and missions: past and present. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm. Accessed April 15, 2022.

236. NATO. Strategic airlift. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_50107.htm. Accessed April 15, 2022.

237. NATO. The Alliance's New Strategic Concept (1991). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm. Accessed April 15, 2022.

238. NATO. Founding treaty. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67656.htm. Accessed April 15, 2022.

239. NATO. Final Communiqué, Ministerial meeting of the North Atlantic Council held in Reykjavik. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_19577.htm. Accessed April 15, 2022.

240. NATO. Strategic Concepts. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm. Accessed April 15, 2022.

241. NATO. Operation Active Endeavour (2001-2016). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_7932.htm. Accessed April 15, 2022.

242. NATO. Operation Sea Guardian. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136233.htm. Accessed April 15, 2022.

243. NATO Allied Maritime Command. NATO Operation Sea Guardian Kicks off in the Mediterranean. URL: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2016/nato-operation-sea-guardian-kicks-off-in-the-mediterranean>. Accessed April 15, 2022.

244. NATO Allied Maritime Command. Operation Sea Guardian Mapping Patterns of Life in the Mediterranean. URL: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2017/operation-sea-guardian-mapping-patterns-of-life-in-the-mediterranean>. Accessed April 15, 2022.

245. NATO Allied Maritime Command. NATO Operation Sea Guardian Maps Activities in the Central Mediterranean. URL: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2017/nato-operation-sea-guardian-maps-activities-in-the-central->

mediterranean. Accessed April 15, 2022.

246. NATO Allied Maritime Command. Operation Sea Guardian Patrols the Eastern Mediterranean. URL: <https://mc.nato.int/media-centre/news/2017/operation-sea-guardian-patrols-the-eastern-mediterranean>. Accessed April 15, 2022.

247. United Nations (2014, December 12). Resolution 2189 (2014). *United Nations*. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/691/60/pdf/n1469160.pdf?token=uaq4i7WL0zI PRbPj4m&fe=true>

248. NATO. Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021). URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm. Accessed April 15, 2022.

249. NATO. Turkey continues its efforts for Afghanistan's lasting security, through the NATO-led Resolute Support Mission. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_182914.htm?selectedLocale=en. Accessed April 15, 2022.

250. NATO. Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures, February 2021. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2021/2/pdf/2021-02-RSM-Placemat.pdf. Accessed April 15, 2022.

251. NATO. Resolute Support Mission (RSM): Key Facts and Figures, May 2015. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2015_05/20150508_1505-RSM-Placemat.pdf. Accessed April 15, 2022.

252. Anadolu Agency (2021, January 26). Turkish army consultants to serve in NATO Mission Iraq. *Anadolu Agency*. URL: <https://bit.ly/3nYdduR>

253. NATO. NATO Mission Iraq. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_166936.htm. Accessed April 15, 2022.

254. Турция ключевой партнер НАТО в Ираке (08.11.2019). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3P0RihW>

255. NATO. Speech by NATO Secretary General Jens Stoltenberg at Massey College, Toronto (Canada). URL:

https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_167865.htm. Accessed May 2, 2022.

256. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Relations between Türkiye-Syria. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye%E2%80%93syria.en.mfa>. Accessed May 2, 2022.

257. Hähnlein, R. (2017). A marriage on the rocks. *International Politics and Society Journal*. URL: <https://www.ips-journal.eu/topics/foreign-and-security-policy/a-marriage-on-the-rocks-2497/>

258. The White House (2023, October 12). Notice on the Continuation of the National Emergency With Respect to the Situation in and in Relation to Syria. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2023/10/12/notice-on-the-continuation-of-the-national-emergency-with-respect-to-the-situation-in-and-in-relation-to-syria-3/>. Accessed November 1, 2023.

259. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Renewal of the US Presidential Executive Order Titled “National Emergency” with Respect to Syria. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-11_-abd-terafindan-suriye-baglaminda--ulusal-acil-durum--basligiyla-yayinlanmakta-olan-baskanlik-kararnamesinin-yinelenmesi-hk-sc.en.mfa. Accessed November 1, 2023.

260. Presidency of the Republic of Türkiye (2019, October 17). Joint Turkish-US Statement on Northeast Syria. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/speeches-statements/558/111164/joint-turkish-us-statement-on-northeast-syria>. Accessed May 2, 2023.

261. Anadolu Agency (2022, July 27). YPG/PKK continues to threaten safe zones in northern Syria despite pledges from US, Russia. *Anadolu Agency*. URL: <https://bit.ly/3OAS6w0>

262. Turkish Coalition of America. Statement Regarding the Situation in Syria. URL: <https://www.tc-america.org/news-events/events/statement-regarding-the-situation-in-syria-1268.htm>. Accessed May 2, 2023.

263. Репешко Е.А. Подход нато к разрешению ливийского кризиса в событиях «Арабской весны». Вестник МГИМО-Университета. 2014. 1 (34). С.

172-176. URL: <https://www.vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/2071-8160-2014-1-34-172-176>

264. Kekilli, E. (2017). Anatomy of the Libyan Crisis. *Insight Turkey*, 19(3), 159-180 pp.

265. Дороте Шмид (2020). Неизбежна ли эскалация француско-турецких отношений на Ближнем Востоке и за его пределами? Женевский центр политики безопасности. URL: <https://dam.gcsp.ch/files/doc/escalation-france-turkey-russian>

266. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Bilateral Relations between Türkiye and Libya. URL: <https://www.mfa.gov.tr/bilateral-relations-between-turkiye-and-libya.en.mfa>. Accessed May 2, 2023.

267. Марц, Р. (21.07.2020). Амбиции Турции в Северной Африке. IPG Международная политика и общество.

268. НАТО подтвердила инцидент между фрегатами Турции и Франции у берегов Ливии (18.06.2020). *TACC*. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/8762947>

269. НАТО расследует морской инцидент между Турцией и Францией у берегов Ливии (19.06.2020). *Евразия Daily*. URL: <https://eadaaily.com/ru/news/2020/06/19/nato-rassleduet-morskoy-incident-mezhdu-turciey-i-franciey-u-beregov-livii>

270. NATO. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meetings of NATO Defence Ministers by teleconference. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_176561.htm?selectedLocale=en. Accessed May 2, 2023.

271. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2022, October 12). Türkiye Report 2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2022_en

272. The Associated Press (2022, June 21). Turkey again extends mandate for troop deployment in Libya. *The Associated Press*. URL: <https://apnews.com/article/middle-east-africa-libya-turkey->

e4bbea58437ed3d57ece429cc1c6c282

273. European Union External Action (2022, October 3). Libya/Türkiye: Statement by the Spokesperson on a reported agreement on hydrocarbons. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/libyat%C3%BCrkiye-statement-spokesperson-reported-agreement-hydrocarbons_en. Accessed May 2, 2023.

274. Турция и Ливия подписали два соглашения о сотрудничестве в оборонной сфере (27.10.2022). *СИНЬХУА Новости*. URL: <https://russian.news.cn/20221027/7de8139736b444ec88739a43f04902da/c.html>

275. Министерство иностранных дел Российской Федерации. О запуске работы Консультативной региональной платформы «3+3». URL: <https://mid.ru/ru/maps/tr/1789834/>

276. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Foreign Minister Hakan Fidan Attended the Meeting South Caucasus Regional Cooperation Platform, 23 October 2023, Tehran. URL: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-guney-kafkasya-bolgesel-isbirligi-platformu-toplantisi-na-katilmasi-23-10-2023-tahran.en.mfa>. Accessed May 11, 2023.

277. Министерство иностранных дел Российской Федерации. К российско-турецкому диалогу по ближневосточному урегулированию (БВУ). URL: <https://mid.ru/ru/maps/tr/1787207/>

278. Presidency of the Republic of Türkiye (2021, July 10). President Erdoğan meets with President Abbas of Palestine. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/128644/president-erdogan-meets-with-president-abbas-of-palestine>. Accessed May 11, 2023.

279. Путин заявил о необходимости создания независимой Палестины (13.10.2023). *ТАСС*. URL: <https://tass.ru/politika/19002071>

280. The Observatory of Economic Complexity (OEC). Russia / Turkey. URL: <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/rus/partner/tur>. Accessed May 11, 2023.

281. Министерство иностранных дел Российской Федерации. О состоянии и перспективах развития российско-турецких отношений. URL:

<https://mid.ru/ru/maps/tr/1454382/>

282. Presidency of the Republic of Türkiye (2019, April 8). We aim to increase the bilateral trade volume between Turkey and Russia to \$100 billion. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/103850/-we-aim-to-increase-the-bilateral-trade-volume-between-turkey-and-russia-to-100-billion->. Accessed May 11, 2023.

283. Daily Sabah (2022, March 1). Turkey has no intention of joining sanctions against Russia. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-has-no-intention-of-joining-sanctions-against-russia>

284. Hürriyet Daily News (2022, March 2). No plans to impose sanctions against Russia: Spokesperson. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/russia-ukraine-crisis/turkiye-has-no-plans-to-impose-sanctions-on-russia-turkish-politician/2521887>

285. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. No: 62, 24 February 2022, Press Release Regarding the Russian Federation's Military Operation Against Ukraine. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-62_-rusya-federasyonu-tarafindan-ukrayna-ya-yonelik-baslatilan-askeri-operasyon-hk.en.mfa. Accessed May 11, 2023.

286. Reuters (2022, March 4). Turkey says situation in Ukraine worsening, Turkish air space to remain open. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/turkey-says-situation-ukraine-worsening-turkish-air-space-remain-open-2022-03-04/>

287. Rojanasakul, M. & Wu, J. (2022, March 2). Where Russia Is Banned From Fly-ing – And Who It's Banned in Retaliation. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/graphics/2022-russia-ukraine-flight-bans/>

288. Sena, G. (2022, March 6). Turkey became key for those who need to fly between Russia and America or the rest of Europe. *Aviacionline*. URL: <https://www.aviacionline.com/2022/03/turkey-became-key-for-those-who-need-to-fly-between-russia-and-america-or-the-rest-of-europe/>

289. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, March 9). We have displayed a principled and conscientious stance in the face of the crises in our region.

URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/135913/-we-have-displayed-a-principled-and-conscientious-stance-in-the-face-of-the-crises-in-our-region->. Accessed May 24, 2023.

290. Bank of Russia (2022, March 6). Visa and MasterCard payment cards continue to operate as normal in Russia. URL: <https://www.cbr.ru/eng/press/event/?id=12741>. Accessed May 24, 2023.

291. Glinski S. (2023, March 6). Turkey's Balancing Act Between Putin and the West. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/03/06/turkey-elections-russia-erdogan-putin-nato/>

292. Presidency of the Republic of Türkiye (2020, January 8). We aim to make Turkey a global energy hub. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/115220/-we-aim-to-make-turkey-a-global-energy-hub->. Accessed May 24, 2023.

293. TurkStream. Supplying Energy for the Future. URL: <https://turkstream.info/project/benefits/>. Accessed May 24, 2023.

294. Akkuyu. Akkuyu NPP Construction Project. URL: <http://www.akkuyu.com/index.php>. Accessed May 24, 2023.

295. Economic Development Foundation (2018, April 1). The Symbol of the Turkey-Russia Rapprochement: Akkuyu Nuclear Power Plant. *IKV Monthly*, 39. URL: <https://www.ikv.org.tr/images/files/newsletter-39.pdf>

296. Закупка Индией «С-400» выявила истинное отношение США к Турции (13.12.2021). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3OH0XMR>

297. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Relations between Türkiye and the Russian Federation. URL: <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkey-and-the-russian-federation.en.mfa>. Accessed May 24, 2023.

298. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, July 19). President Erdoğan meets with President Putin of Russia. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/138775/president-erdogan-meets-with-president-putin-of-russia>. Accessed May 24, 2023.

299. NATO. Finland and Sweden submit applications to join NATO. URL:

https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_195468.htm?selectedLocale=en. Accessed August 4, 2023.

300. The White House (2022, May 18). Statement by President Biden on the Applications to NATO by Finland and Sweden. URL: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/05/18/statement-by-president-biden-on-the-applications-to-nato-by-finland-and-sweden/>. Accessed August 4, 2023.

301. Foreign, Commonwealth & Development Office. (2022, May 16). UK welcomes Sweden and Finland's NATO membership plans. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-welcomes-sweden-and-finlands-nato-membership-plans>. Accessed August 4, 2023.

302. Elysee (2022, May 16). Finland and Sweden apply for NATO membership. URL: <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2022/05/16/finland-and-sweden-apply-for-nato-membership>. Accessed August 4, 2023.

303. Die Bundesregierung (2022, May 17). Finland and Sweden apply for NATO membership. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/scholz-nato-entry-finland-sweden-2040444>. Accessed August 4, 2023.

304. Henley, J. (2022, May 18). Turkey blocks early vote on Sweden and Finland joining Nato. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/may/18/sweden-and-finland-formally-apply-to-join-nato>

305. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, May 18). NATO's enlargement is meaningful to us only to the extent that our sensitivities are respected. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/137931/-nato-s-enlargement-is-meaningful-to-us-only-to-the-extent-that-our-sensitivities-are-respected->. Accessed August 5, 2023.

306. Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of Communications (2022, May 23). Directorate of Communications posts on Sweden's Application for NATO Membership. URL: <https://www.iletisim.gov.tr/english/haberler/detay/directorate-of-communications->

posts-on-swedens-application-for-nato-membership. Accessed August 5, 2023.

307. Stockholm International Peace Research Institute (2021). SIPRI Yearbook. Oxford University Press, 338 p.

308. U.S. Department of State. Foreign Terrorist Organizations. URL: <https://www.state.gov/foreign-terrorist-organizations/>. Accessed August 5, 2023.

309. European Parliament (2016, June 23). Answer given by Vice-President Mogherini on behalf of the Commission. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-8-2016-000843-ASW_EN.html?redirect. Accessed August 5, 2023.

310. Bozkuş, M. et al. (2022, May 24). On Turkey's stance towards NATO enlargement policy. *Anadolu Agency*. URL: <https://bit.ly/39VTO9K>

311. Presidency of the Republic of Türkiye (2023, March 17). We have decided to initiate the approval process of Finland's NATO accession protocol in our Parliament. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/144299/-we-have-decided-to-initiate-the-approval-process-of-finland-s-nato-accession-protocol-in-our-parliament->. Accessed August 5, 2023.

312. Boyraz, H. & Yeşiltaş, S. (2023, March 30). Why Did Turkey Ratify Finland's but Not Sweden's NATO Bid? *Politics Today*. URL: <https://politicstoday.org/why-did-turkey-ratify-finlands-but-not-swedens-nato-bid/>

313. Presidency of the Republic of Türkiye (2024, January 26). President Erdoğan performs Friday prayer in Istanbul. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/150880/president-erdogan-performs-friday-prayer-in-istanbul>. Accessed January 28, 2024.

314. U.S. Department of State (January 6, 2024). Secretary Blinken's Meeting with Turkish President Erdogan. URL: <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-turkish-president-erdogan-2/>. Accessed January 28, 2024.

315. U.S. Department of State (January 6, 2024). Secretary Blinken's Meeting with Turkish Foreign Minister Fidan. URL: <https://www.state.gov/secretary-blinkens-meeting-with-turkish-foreign-minister-fidan-6/>. Accessed January 28, 2024.

316. Турция получила от США проект предложения по F-16

(29.02.2024). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/4aPFkm8>

317. U.S. Department of State (March 9, 2024). Joint Statement on the U.S.-Türkiye Strategic Mechanism. URL: <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-u-s-turkiye-strategic-mechanism-2/>. Accessed March 10, 2024.

318. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, May 25). Remarks by Presidential Spokesperson İbrahim Kalın Following His Meetings with Delegations from Sweden and Finland. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/spokesperson/1696/138059/remarks-by-presidential-spokesperson-ibrahim-kalin-following-his-meetings-with-delegations-from-sweden-and-finland>. Accessed August 5, 2023.

319. Alaranta, T. (2022). FIIA Briefing Paper: NATO's Nordic Enlargement and Turkey's Reservations. *Finnish Institute of International Affairs*. URL: https://www.fia.fi/wp-content/uploads/2022/09/bp349_natos-nordic-enlargement-and-turkeys-reservations.pdf

320. Berker, M. (2022, June 29). Türkiye expects Sweden, Finland to extradite PKK, FETO terrorists. *Anadolu Agency*. URL: <https://www.aa.com.tr/en/politics/turkiye-expects-sweden-finland-to-extradite-pkk-feto-terrorists/2625689>

321. Garamone, J. (2019, July 17). U.S. Begins Process of 'Unwinding' Turkey From F-35 Program, DOD Officials Say. *U.S. Department of Defense*. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/1908351/us-begins-process-of-unwinding-turkey-from-f-35-program-dod-officials-say/>

322. U.S. Department of State. CAATSA Section 231 Imposition of Sanctions on Turkish Presidency of Defense Industries. URL: <https://2017-2021.state.gov/caatsa-section-231-imposition-of-sanctions-on-turkish-presidency-of-defense-industries/>. Accessed August 6, 2023.

323. Bilginsoy, Z. (2022, November 14). Why Istanbul blast has political implications. *Associated Press*. URL: <https://apnews.com/article/nato-middle-east-business-syria-turkey-d79beca5a78ecb853bbd5bd8ca0aa3e4>

324. European Parliament. EU-Turkey Association Agreement (the 'Ankara

Agreement'). URL: <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts>. Accessed July 1, 2023.

325. Official Journal of the European Communities. Agreement establishing an Association between the European Economic Community and Turkey. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f8e2f9f4-75c8-4f62-ae3f-b86ca5842eee.0008.02/DOC_2&format=PDF. Accessed July 1, 2023.

326. European Parliament. History of the Delegation to the EU-Turkey Joint Parliamentary Committee (D-TR). URL: <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/about/history>. Accessed July 1, 2023.

327. The UN Refugee Agency. Human Rights Watch World Report 1995 Turkey. URL: <https://www.refworld.org/reference/annualreport/hrw/1995/en/92892>. Accessed July 1, 2023.

328. European Parliament. Helsinki European Council, 10-11 December 1999, Presidency Conclusions. URL: https://www.europarl.europa.eu/summits/hel1_en.htm. Accessed July 1, 2023.

329. European Parliament. Copenhagen European Council, 21-22 June 1993, Presidency Conclusions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf>. Accessed July 1, 2023.

330. Council of the EU (2005, October 3). Press Release of the 2678th Council Meeting. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12514-2005-REV-1/en/pdf>. Accessed July 1, 2023.

331. Council of the EU (2016, June 30). Press Release on Accession Conference with Turkey. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/06/30/turkey-accession-conference/>. Accessed July 1, 2023.

332. European Parliament. Brussels European Council, 16-17 December 2004, Presidency Conclusions. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16238-2004-REV-1/en/pdf>. Accessed July 1, 2023.

333. Commission of the European Communities (2004, October 6). Regular

Report on Turkey's progress towards accession. URL: https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/tr_rep_20061998/2004_tr_rap.pdf

334. Council of the EU (2006, December 11). Press Release on Council conclusions on Enlargement. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-16635-2006-INIT/en/pdf>.

Accessed July 1, 2023.

335. Council of the EU (2008, February 18). Council Decision on the principles, priorities and conditions contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey and repealing Decision 2006/35/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32008D0157>. Accessed July 1, 2023.

336. Council of the EU (2018, June 26). Council conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/35863/st10555-en18.pdf>. Accessed July 1, 2023.

337. Council of the EU (2021, December 14). Council conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15033-2021-INIT/en/pdf>.

Accessed July 1, 2023.

338. European Commission (2021, October 19). Communication on EU Enlargement Policy. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2021-10/Communication-on-EU-Enlargement-2021-v2-and-annexes_en.pdf. Accessed July 5, 2023.

339. European Parliament (2022, June 7). Turkey: persistently further from EU values and standards. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20220603IPR32136/turkey-persistently-further-from-eu-values-and-standards>.

Accessed July 5, 2023.

340. Lynch, S. & Barigazzi, J. (2023, July 13). Is Turkey now joining the EU? No, but the EU is engaging. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/is-turkey-now-joining-the-eu-no-but-the-eu-is-engaging-nato/>

341. Embassy of the Republic of Cyprus in Moscow. The Cyprus Issue. URL: http://www.mfa.gov.cy/mfa/embassies/embassy_moscow.nsf/moscow_embassy16_ru/moscow_embassy16_ru?OpenDocument. Accessed July 14, 2023.

342. Columbia University Global Freedom of Expression. Cyprus v. Turkey. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/cyprus-v-turkey/>. Accessed July 14, 2023.

343. Организация Объединенных Наций (01.04.2004). Кофи Аннан утвердил окончательный вариант плана всеобъемлющего урегулирования на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/04/1051871>

344. Организация Объединенных Наций (02.04.2004). Кофи Аннан внесет предложения по изменению мандата и структуры Миссии ООН на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/04/1051961>

345. Организация Объединенных Наций (19.04.2004). Кофи Аннан просит Совет Безопасности одобрить пакет его предложений по Кипру. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/04/1052651>

346. Организация Объединенных Наций (26.04.2004). Исторический шанс на воссоединение Кипра упущен, считает Кофи Аннан. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/04/1052931>

347. Организация Объединенных Наций (29.04.2004). Совет Безопасности разочарован результатами референдумов на Кипре и намерен внимательно рассмотреть их последствия. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/04/1053141>

348. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Press Release Regarding the EU Enlargement, 1 May 2004. URL: https://www.mfa.gov.tr/press-release-regarding-the-eu-enlargement_-1-may-2004.en.mfa. Accessed July 14, 2023.

349. Организация Объединенных Наций (08.06.2005). Генеральный секретарь предупреждает об угрозе напряженности на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2005/06/1071091>

350. Организация Объединенных Наций (22.10.2004). Совет Безопасности сократил численность военного компонента миротворческой

операции ООН на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2004/10/1060701>

351. Организация Объединенных Наций (16.02.2006). Кофи Аннан и Тассос Пападопулос договорились обсудить будущее Кипра. URL: <https://news.un.org/ru/story/2006/02/1082621>

352. Организация Объединенных Наций (28.06.2006). ООН предлагает возобновить переговоры по урегулированию ситуации на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2006/06/1089541>

353. Организация Объединенных Наций (15.12.2006). Совет Безопасности ООН продлил мандат Вооруженных сил ООН на Кипре. URL: <https://news.un.org/ru/story/2006/12/1097831>

354. Office of the Special Adviser to the Secretary-General on Cyprus (2014, February 11). Joint Declaration on Cyprus. URL: <https://uncyprustalks.unmissions.org/11-february-2014-joint-declaration-cyprus>. Accessed July 14, 2023.

355. Организация Объединенных Наций (27.06.2017). Глава ООН призвал лидеров Кипра к воссоединению во благо всего восточного Средиземноморья. URL: <https://news.un.org/ru/story/2017/06/1307071>

356. Организация Объединенных Наций (07.07.2017). Переговоры по Кипру завершились безрезультатно. URL: <https://news.un.org/ru/story/2017/07/1307591>

357. Организация Объединенных Наций (29.04.2021). Лидеры киприотов не смогли найти точек соприкосновения, но глава ООН не намерен опускать руки. URL: <https://news.un.org/ru/story/2021/04/1401952>

358. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to Switzerland to participate in the Informal 5+UN Meeting, 27-29 April 2021. URL: <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-kibris-meselesine-iliskin-5-BM-toplantisina-katilimi-29-4-2021.en.mfa>. Accessed July 14, 2023.

359. European Commission (2021, March 22). State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations. URL: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-council-state-play-eu->

turkiye-political-economic-and-trade-relations_en. Accessed July 14, 2023.

360. United Nations (2014, December 12). Resolution 550 (1984). *United Nations*. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/67600>

361. United Nations (2014, December 12). Resolution 789 (1992). *United Nations*. URL: <http://unscr.com/en/resolutions/789>

362. Apostolides, A. & Hamit, M. (2022). The new economic protocol of Turkey and the Turkish Cypriot community: Implications for Cyprus, Turkey and the EU. *Institute of Studies for Politics and Democracy (ISPD)*. URL: <https://ispd.org.cy/wp-content/uploads/2022/10/economic-protocol-Turkey-2.pdf>

363. Presidency of the Republic of Türkiye (2023, June 12). President Erdoğan in TRNC. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/147470/president-erdogan-in-trnc>. Accessed July 30, 2023.

364. Presidency of the Republic of Türkiye (2023, July 20). President Erdoğan in TRNC. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/147837/president-erdogan-in-trnc>. Accessed July 30, 2023.

365. Presidency of the Republic of Türkiye (2014, September 1). First Foreign Visit from Erdoğan as President to Turkish Republic of Northern Cyprus. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/3216/first-foreign-visit-from-erdogan-as-president-to-turkish-republic-of-northern-cyprus>. Accessed July 30, 2023.

366. Presidency of the Republic of Türkiye (2014, September 1). Erdoğan reiterates Turkey's resoluteness toward the Cyprus issue as a guarantor country. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/3217/erdogan-reiterates-turkeys-resoluteness-toward-the-cyprus-issue-as-a-guarantor-country>. Accessed July 30, 2023.

367. Presidency of the Republic of Türkiye (2014, September 1). Turkey has always endorsed a fair, permanent and comprehensive resolution of the Cyprus issue. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/3219/turkey-has-always-endorsed-a-fair-permanent-and-comprehensive-resolution-of-the-cyprus-issue>. Accessed July 30, 2023.

368. European Commission. EU trade relations with Türkiye. URL: <https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries->

[and-regions/turkiye_en](#). Accessed September 2, 2023.

369. Lloyds Bank. Foreign direct investment (FDI) in Türkiye. URL: <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/turkiye/investment>. Accessed September 2, 2023.

370. Investment Office of the Presidency of the Republic of Türkiye. FDI Inflows into Türkiye Surge in 2022. URL: <https://www.invest.gov.tr/en/news/news-from-turkey/pages/fdi-inflows-into-turkiye-surge-in-2022.aspx>. Accessed September 2, 2023.

371. World Bank (2022, February 25). Global and Domestic Challenges Weigh on Outlook for Turkish Economy in 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/02/25/global-and-domestic-challenges-weigh-on-outlook-for-turkish-economy-in-2022>. Accessed September 2, 2023.

372. Yalcin, E. & Felbermayr, G. (2021). The EU-Turkey Customs Union and trade relations: what options for the future? European Parliament's Committee on International Trade (INTA). URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653640/EXPO_IDA\(2021\)653640_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2021/653640/EXPO_IDA(2021)653640_EN.pdf). Accessed September 2, 2023.

373. Ministry of Trade of the Republic of Türkiye. Türkiye and the EU. URL: <https://trade.gov.tr/turkiye-and-eu/turkiye-and-the-eu>. Accessed September 2, 2023.

374. Nolsøe, E. et al. (2022, August 16). Surge in Turkish exports to Russia raises western fears of closer ties. *Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/caee1ae3-41c5-4c85-8d66-a8d3eea3112d>

375. Spicer, J. (2023, February 4). U.S. Warns Turkey on Exports Seen to Boost Russia's War Effort. *U.S. News & World Report*. URL: <https://www.usnews.com/news/world/articles/2023-02-04/u-s-warned-turkey-on-exports-seen-to-boost-russias-war-effort-official-says>

376. The UN Refugee Agency. Türkiye 2021 Operational Highlights. URL: <https://reporting.unhcr.org/t%C3%BCrkiye-2021-operational-highlights>. Accessed September 6, 2023.

377. European Commission (2015, October 15). EU-Turkey joint action plan. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/de/MEMO_15_5860. Accessed September 6, 2023.

378. European Council (2016, March 18). EU-Turkey statement. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/>. Accessed September 6, 2023.

379. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2021, April 7). Statement by President von der Leyen following the meeting with Turkish President Erdoğan. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/statement-president-von-der-leyen-following-meeting-turkish-president-erdogan-2021-04-07_en. Accessed September 6, 2023.

380. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2020, March 4). Turkey: Common interest to end conflict in Syria and cooperate on the refugee crisis. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/news/turkey-common-interest-end-conflict-syria-and-cooperate-refugee-crisis-2020-03-04_en. Accessed September 6, 2023.

381. European Commission (2016, December 8). Implementing the EU-Turkey Statement – Questions and Answers. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_4321. Accessed September 6, 2023.

382. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2021, July 6). Strategic Mid-Term Evaluation of the Facility for Refugees in Turkey (2016-2019/20). URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/strategic-mid-term-evaluation-facility-refugees-turkey-2016-201920_en. Accessed September 6, 2023.

383. Shaheen, K. et al. (2016, November 25). Turkey threatens to end refugee deal in row over EU accession. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/25/turkey-threatens-end-refugee-deal-row-eu-accession-erdogan>

384. Эрдоган: Турция открыла границы для беженцев из Сирии в ЕС (29.02.2020). *Deutsche Welle*. URL: <https://bit.ly/3VcrzqB>

385. Presidency of the Republic of Türkiye (2022, December 23). We will continue our efforts until we ensure that Türkiye ranks among the top countries not only in security but also in freedoms and justice. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/142243/-we-will-continue-our-efforts-until-we-ensure-that-turkiye-ranks-among-the-top-countries-not-only-in-security-but-also-in-freedoms-and-justice->. Accessed September 6, 2023.

386. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Article by H.E. Mr. Mevlüt Çavuşoğlu Published in Turkish Policy Quarterly (TPQ) Titled “Turkey and the Syrian Refugee Crisis: An Example for Humanity”, 20 December 2016. URL: https://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-mr_-mevlut-cavusoglu-published-in-tpq-entitled-_turkey-and-the-syrian-refugee-crisis_-an-example-for-humanity_.en.mfa. Accessed September 15, 2023.

387. Presidency of the Republic of Türkiye (2023, March 20). We will never forget the solidarity displayed by international organizations and our friends during these difficult days. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/144330/-we-will-never-forget-the-solidarity-displayed-by-international-organizations-and-our-friends-during-these-difficult-days->. Accessed September 15, 2023.

388. Presidency of the Republic of Türkiye (2023, May 29). Every single one of our 85 million citizens has won today. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/147332/-every-single-one-of-our-85-million-citizens-has-won-today-> Accessed September 15, 2023.

389. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2022, October 19). Commission implementing decision of 18.10.2022 on the financing of the annual action plan in favour of Türkiye for 2022. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/commission-implementing-decision-18102022-financing-annual-action-plan-favour-turkiye-2022_en. Accessed October 8, 2023.

390. Directorate for EU Affairs of the Ministry of Foreign Affairs of Turkey (2022, January 24). A Meeting on Türkiye Investment Platform was held with the European Commission. URL: https://ab.gov.tr/a-meeting-on-turkiye-investment-platform-was-held-with-the-european-commission_52917_en.html. Accessed

October 8, 2023.

391. Yorucu, V. & Mehmet, O. (2022). TANAP and TAP: A Case of Turkish-Greek Energy Cooperation. In: *Small Islands in Maritime Disputes: Greek Turkish Energy Geo-politics*, Springer, 178 p.

392. European Commission. Diversification of gas supply sources and routes. URL: https://energy.ec.europa.eu/topics/energy-security/diversification-gas-supply-sources-and-routes_en. Accessed October 8, 2023.

393. European Commission (2022, July 18). EU and Azerbaijan enhance bilateral relations, including energy cooperation. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_4550. Accessed October 8, 2023.

394. European Commission (2022, May 18). EU external energy engagement in a changing world. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=JOIN%3A2022%3A23%3AFIN&qid=1653033264976>. Accessed October 8, 2023.

395. Aşici, A. & Acar, S. (2022). Channels of Cooperation between the EU and Turkey on Green Transformation. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21(1), 43-67 pp.

396. Turkish National Agency. Erasmus+ and ESC Opportunities. URL: <https://ua.gov.tr/en>. Accessed October 10, 2023.

397. European Commission (2021, October 29). Turkey set to join the Erasmus+ and European Solidarity Corps programmes. URL: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/news/turkey-set-to-join-the-erasmus-and-european-solidarity-corps-programmes>. Accessed October 10, 2023.

398. European Parliament (2020, March 9). EU-Turkey relations in light of the Syrian conflict and refugee crisis. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2020\)649327](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2020)649327). Accessed October 10, 2023.

399. European Commission (2021, October 27). Turkey joins the Horizon Europe, Erasmus+ and Solidarity Corps programmes. URL: <https://research-and->

innovation.ec.europa.eu/news/all-research-and-innovation-news/turkey-joins-horizon-europe-erasmus-and-solidarity-corps-programmes-2021-10-27_en. Accessed October 10, 2023.

400. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. Turkish Citizens Living Abroad. URL: <https://www.mfa.gov.tr/the-expatriate-turkish-citizens.en.mfa>. Accessed October 12, 2023.

401. Hoffman, M. et al. (2020). The Turkish Diaspora in Europe: Integration, Migration, and Politics. Center for American Progress. URL: <https://feps-europe.eu/wp-content/uploads/downloads/publications/turkishdiaspora-report-final.pdf>.

402. Kucukcan, T. (2007). Bridging the European Union and Turkey: The Turkish Diaspora in Europe. SSRN. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2498541

403. Güler, S. (2021, February 5). Destroying family structure shakes West's basis: Erdogan. *Anadolu Agency*. URL: <https://bit.ly/4bDvfde>

404. Presidency of the Republic of Türkiye (2020, November 28). In the face of attacks against our sacred values, it is the duty of all of us to put aside all our differences and meet on the common ground of Islam. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/122979/-in-the-face-of-attacks-against-our-sacred-values-it-is-the-duty-of-all-of-us-to-put-aside-all-our-differences-and-meet-on-the-common-ground-of-islam->. Accessed November 22, 2023.

405. Presidency of the Republic of Türkiye (2020, October 28). Turkey is in a historic struggle during the current critical period when the political and economic power balances are being reshaped globally. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/122562/-turkey-is-in-a-historic-struggle-during-the-current-critical-period-when-the-political-and-economic-power-balances-are-being-reshaped-globally->. Accessed November 22, 2023.

406. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (2021, October 19). Türkiye Report 2021. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/turkiye-report-2021_en

407. Özturan, G. (2021, January 28). Campus Guards intervene with Boğaziçi University Resistance Exhibition. *dokuz8NEWS*. URL: <https://web.archive.org/web/20210128193150/https://dokuz8haber.net/english/life-society/campus-guards-intervene-with-bogazici-university-resistance-exhibition/>
408. UNESCO World Heritage Convention. Historic Areas of Istanbul. URL: <https://whc.unesco.org/en/list/356>. Accessed November 29, 2023.
409. UNESCO (2020, July 10). UNESCO statement on Hagia Sophia, Istanbul. URL: <https://www.unesco.org/en/articles/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>. Accessed November 29, 2023.
410. Presidency of the Republic of Türkiye (2020, July 10). With its new status, Hagia Sophia, the shared heritage of humanity, will continue to embrace all. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/120584/-with-its-new-status-hagia-sophia-the-shared-heritage-of-humanity-will-continue-to-embrace-all->. Accessed November 29, 2023.
411. Duvar English (2021, June 21). Turkey's top administrative court rejects appeal to reverse withdrawal from Istanbul Convention. *Duvar English*. URL: <https://www.duvarenglish.com/turkeys-top-administrative-court-rejects-appeal-to-reverse-withdrawal-from-istanbul-convention-news-57998>
412. Dempsey, J. (2016, March 2). Judy Asks: Is Erdoğan Destroying Turkey? Carnegie Europe. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/62938>. Accessed November 24, 2023.
413. Youngs, R. (2015, December 16). Can Democracy Work for the World's Values Voters? Foreign Policy. URL: <https://foreignpolicy.com/2015/12/16/can-democracy-work-for-the-worlds-values-voters/>. Accessed November 24, 2023.
414. European Court of Human Rights. CASE OF KAVALA v. TURKEY (Application no. 28749/18). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-199515>. Accessed November 24, 2023.
415. Croft, A. (2013, October 16). EU accuses Turkey of using excessive force during protests. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/article/us-eu-turkey-idUSBRE99F0I820131016/>

416. European Parliament (2013, August 6). Joint answer given by Mr Füle on behalf of the Commission. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-7-2013-006193-ASW_EN.html.

Accessed November 24, 2023.

417. Генеральный секретариат Президента Турецкой Республики. 15 июля 2016 попытка военного переворота и победа Турции. URL: <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/20170208-15temmuz-ru.pdf>

418. Council of the EU (2016, July 18). Council conclusions on Turkey. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/07/18/fac-turkey-conclusions/>. Accessed November 24, 2023.

419. Presidency of the Republic of Türkiye (2016, July 23). Are you backing the coup or standing by the democratic state of law? URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/49790/cumhurbaskani-erdogan-france-24-televizyonuna-mulakat-verdi>. Accessed November 29, 2023.

420. France 24 (2018, July 19). Two years after failed coup, Turkey ends state of emergency. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/20180719-two-years-after-failed-coup-turkey-ends-state-emergency-erdogan-purges>

421. European Parliament (2021, January 21). European Parliament resolution on the human rights situation in Turkey, in particular the case of Selahattin Demirtaş and other prisoners of conscience (2021/2506(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0028_EN.html.

Accessed November 24, 2023.

422. European Parliament (2022, May 5). European Parliament resolution on the case of Osman Kavala in Turkey (2022/2656(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2022-0199_EN.html.

Accessed November 25, 2023.

423. European Union External Action (2022, April 26). Turkey: Statement by the High Representative on the conviction of Mr. Osman Kavala. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/turkey-statement-high-representative-conviction-mr-osman-kavala_en. Accessed November 25, 2023.

424. Federal Foreign Office (2022, April 25). Foreign Minister Baerbock on the sentencing of Osman Kavala to aggravated life imprisonment by a court in Turkey. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/kavala-sentence/2523712>. Accessed November 25, 2023.

425. European Stability Initiative (2017, May 16). Death penalty in Turkey – Illusions in Europe. URL: <https://www.esiweb.org/newsletter/death-penalty-turkey-illusions-europe>

426. Council of Europe. Abolition of the death penalty. URL: <https://www.coe.int/en/web/abolition-death-penalty>. Accessed November 25, 2023.

427. International Federation for Human Rights (2020, October 13). Death Penalty Cannot be Reinstated in Turkey. URL: <https://www.fidh.org/en/region/europe-central-asia/turkey/death-penalty-cannot-be-reinstated-in-turkey>

428. Hürriyet Daily News (2016, August 8). Erdoğan: I will approve death penalty if parliament votes. *Hürriyet Daily News*. URL: <https://www.hurriyetaidailynews.com/erdogan-i-will-approve-death-penalty-if-parliament-votes-102581>

429. European Parliament (2017, July 6). European Parliament resolution on the 2016 Commission Report on Turkey (2016/2308(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0306_EN.html. Accessed November 25, 2023.

430. Запорізька, І. С. Чому геополітичне протистояння у Східному Середземномор'ї – це більше ніж про нафту?. Аналітичний центр ADASTRA. 2020. URL: https://adastra.org.ua/blog/chomu-geopolitichne-protistoyannya-u-shidnomu-seredzemnomoryi-ce-bilshe-nizh-pro-naftu_1

431. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. QA-82, 30 August 2020, Statement of the Spokesperson of Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Media Reports on Military Deployment of Greece to the Island of Kastellorizo. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-82_-yunanistan-in-meis-adasi-na-askeri-sevkiyat-yapmasina-iliskin-basina-yansiyan-

haberler-hk-sc.en.mfa. Accessed December 12, 2023.

432. Ministry of Foreign Affairs of Greece. Statement by the Ministry of Foreign Affairs regarding the signing of a Memorandum of Understanding on hydrocarbons between the Government of National Unity (GNU) of Libya and Turkey. URL: <https://www.mfa.gr/en/current-affairs/statements-speeches/statement-by-the-ministry-of-foreign-affairs-regarding-the-signing-of-memorandum-of-understanding-on-hydrocarbons-between-the-government-of-national-unity-gnu-of-libya-and-turkey.html>. Accessed December 12, 2023.

433. Греция, Кипр и Израиль продолжают обсуждать возможности поставок газа из Восточного Средиземноморья в Европу (11.04.2022). *Neftegaz.ru*. URL: <https://neftgaz.ru/news/transport-and-storage/733506-gretsiya-kipr-i-izrail-prodolzhayut-obsuzhdad-vozmozhnosti-postavok-gaza-iz-vostochnogo-sredizemnomo/>

434. Меморандум с Ливией – ответ на попытки сдерживания Турции в Средиземном море (09.12.2019). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3eC11NR>

435. Турция обратилась в ООН за регистрацией меморандума с Ливией (12.12.2019). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3D0j6Qp>

436. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. QA-28, 4 October 2022, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Ambassador Tanju Bilgiç, in Response to a Question Regarding the Statements Made by the EU and Greece on the Memorandum of Understanding Between Türkiye and Libya on Cooperation in the Field of Hydrocarbons. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-28_-turkiye-ile-libya-arasinda-hidrokarbonlar-alaninda-isbirligine-iliskin-mutabakat-zapti-konusunda-ab-ve-yunanistan-tarafindan-yayimlanan-aciklamalar-hk-sc.en.mfa. Accessed December 12, 2023.

437. Council of the EU (2019, November 11). Turkey's illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts framework for sanctions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/11/11/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-framework-for->

sanctions/. Accessed December 12, 2023.

438. Council of the EU (2020, February 27). Turkey's illegal drilling activities in the Eastern Mediterranean: EU puts two persons on sanctions list. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/02/27/turkey-s-illegal-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-eu-puts-two-persons-on-sanctions-list/>. Accessed December 12, 2023.

439. Council of the EU (2019, July 15). Turkish drilling activities in the Eastern Mediterranean: Council adopts conclusions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/07/15/turkish-drilling-activities-in-the-eastern-mediterranean-council-adopts-conclusions/>. Accessed December 12, 2023.

440. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. No: 203, 13 July 2019, Press Release Regarding The New Cooperation Proposal of TRNC on Hydrocarbon Resources. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_203_-kktc-nin-hidrokarbon-kaynaklarina-iliskin-yeni-isbirligi-onerisi-hk.en.mfa. Accessed December 12, 2023.

441. European Parliament (2023, September 13). European Parliament resolution on the 2022 Commission Report on Türkiye (2022/2205(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0320_EN.pdf. Accessed December 12, 2023.

442. Греция расширила свои территориальные воды в Ионическом море до 12 миль (27.12.2020). *TACC*. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/10363701>

443. Анкара ожидает от ЕС справедливого отношения к Турции (29.08.2020). *Агентство «Анадолу»*. URL: <https://bit.ly/3whH0pA>

444. Özer, D. (2022, December 29). Türkiye won't allow Greece to widen territorial waters by even 1 mile. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkiye-wont-allow-greece-to-widen-territorial-waters-by-even-1-mile>

445. Різке зростання порушень повітряного простору Греції (11.07.2022). *Афінські новини*. URL: <https://bit.ly/49hSvfk>

446. Греція звинуватила Туреччину в 51 порушенні її повітряного простору за день (02.09.2022). *Європейська правда*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/09/2/7146086/>

447. Delegation of the European Union to Türkiye (October 21, 2022). Türkiye: Statement by the Spokesperson on remarks by the President against Greece. URL: <https://bit.ly/49eWCZB>. Accessed December 12, 2023.

448. Council of the EU (2016, July 18). Council conclusions on Venezuela. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/07/18/fac-venuela-conclusions/>. Accessed December 17, 2023.

449. Council of the EU (2017, November 13). Venezuela: EU adopts conclusions and targeted sanctions. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/11/13/venezuela-eu-adopts-conclusions-and-targeted-sanctions/>. Accessed December 17, 2023.

450. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. QA-19, 29 March 2019, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Statements by Elliott Abrams, US Special Representative for Venezuela, as the Guest of US Department of State's 'LiveatState' Social Media Program on 28 March. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-19_-abd-nin-venezuella-temsilcisi-nin-ulkemiz-ile-ilgili-ifadaleri-hk-sc.en.mfa. Accessed December 17, 2023.

451. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. QA-52, 19 August 2019, Statement of the Spokesperson of the Ministry of Foreign Affairs, Mr. Hami Aksoy, in Response to a Question Regarding the Recent News on the Relations between Turkey-Venezuela. URL: https://www.mfa.gov.tr/sc_-52_-turkiye-venezuella-iliskileri-hk-sc.en.mfa. Accessed December 17, 2023.

452. Presidency of the Republic of Türkiye (2017, October 6). Venezuela Is a Valued Partner in Latin America. URL: <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/84827/venezuela-is-a-valued-partner-in-latin-america>. Accessed December 17, 2023.

453. European Union. EU sanctions against Russia explained. URL:

<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/sanctions-against-russia-explained/>. Accessed December 17, 2023.

454. European Parliament (2023, October 5). European Parliament resolution on the situation in Nagorno-Karabakh after Azerbaijan's attack and the continuing threats against Armenia (2023/2879(RSP)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0356_EN.html. Accessed December 17, 2023.

455. Ministry of Foreign Affairs of Turkey. No: 245, 5 October 2023, Press Release Regarding the Resolution Titled "On the Situation in 'Nagorno-Karabakh' after Azerbaijan's Attack and the Continuing Threats Against Armenia" Adopted by the European Parliament. URL: https://www.mfa.gov.tr/no_-245_-_avrupa-parlamentosu-nun-kabul-ettigi--karar-hk.en.mfa. Accessed December 17, 2023.

456. Ministry of Europe and Foreign Affairs of France. Azerbaijani military operation in Nagorno-Karabakh (19 September 2023). URL: <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/armenia/news/article/azerbaijani-military-operation-in-nagorno-karabakh-19-sept-2023>. Accessed December 17, 2023.

457. Papazian, S. (2019). The Cost of Memorializing: Analyzing Armenian Genocide Memorials and Commemorations in the Republic of Armenia and in the Diaspora. *International Journal for History, Culture and Modernity*, 7 (1), 55-86 pp.

458. Cheterian, V. (2010). History, Memory, and International Relations: The Armenian Diaspora and Armenian-Turkish Relations. *Relations Internationales*, 141 (1), 25-45 pp.

459. France 24 (2021, April 25). 'Erdogan, Assassin,' shout French Armenians on genocide anniversary amid security concerns. *France 24*. URL: <https://www.france24.com/en/france/20210425-erdogan-assassin-shout-french-armenians-on-genocide-anniversary-amid-security-concerns>

460. Сенат Франции принял резолюцию об отношениях с Азербайджаном и ситуации в Нагорном Карабахе (19.01.2024). *RFI*. URL: <https://bit.ly/3UatsG3>

461. Франция поставила Армении бронемашину «Бастион» (04.12.2023). *Интерфакс*. URL: <https://www.interfax.ru/world/934553>

462. Эрдоган назвал провокацией отправку Францией бронетранспортеров Армении (08.12.2023). *Интерфакс*. URL: <https://www.interfax.ru/world/935440>

463. European Commission (2023, November 29). State of play of EU-Türkiye political, economic and trade relations. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/joint-communication-european-council-state-play-eu-turkiye-political-economic-and-trade-relations-0_en. Accessed December 17, 2023.

464. Council of the EU (2020, March 31). EU launches Operation IRINI to enforce Libya arms embargo. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2020/03/31/eu-launches-operation-irini-to-enforce-libya-arms-embargo/>. Accessed December 17, 2023.

465. European Union External Action (2022, February 11). EU-Libya relations. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-libya-relations_en. Accessed December 17, 2023.

466. Daily Sabah (2022, December 2). EU's Operation Irini used as tool against Turkey, FM Çavuşoğlu says. *Daily Sabah*. URL: <https://www.dailysabah.com/politics/eu-affairs/eus-operation-irini-used-as-tool-against-turkey-fm-cavusoglu-says>

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Mamishova, N. (2021). Turkey – NATO’s Ambassador in Nagorno Karabakh? *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 2 (54), 21-25. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-12/mizhnarod_54_2021.pdf
2. Mamishova, N. (2022). Türkiye’s Stance on Russia-Ukraine war: Tactical Maneuvering or Strategic Choice? *International Relations, Public Communications and Regional Studies*, 3 (14), 31-43. DOI: 10.29038/2524-2679-2022-03-31-43
3. Мамішова Н. Ш. (2022). Вихід зі Стамбульської конвенції в контексті євроінтеграційних прагнень Турецької Республіки. *Міжнародні та політичні дослідження*, 35, 64-79. DOI: 10.18524/2707-5206.2022.35.263641
4. Garayeva, N. (2023). The Sources and Dynamics of Turkey’s Antagonism towards the Euro-Atlantic Aspirations of Sweden and Finland. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. International Relations*, 1 (57), 65-71. DOI: 10.17721/1728-2292.2023/1-57/65-71

Статті у закордонних виданнях:

1. Mamishova, N. (2022). Vaccine Diplomacy as a Form of Soft Power: The Successful Case of Türkiye. *Insight Turkey*, 24 (3), 167-187. DOI: 10.25253/99.2022243.11

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Мамішова Н. Ш. Турецька АЕС «Аккую»: погляд з НАТО. В: Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2021. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (28 жовтня 2021 року, м. Київ, Україна).
2. Гараєва Н. Ш. Зовнішньополітична позиція офіційної Анкари щодо військової ескалації на Близькому Сході в контексті євроатлантичної ідентичності Туреччини. В: Актуальні проблеми міжнародних відносин – 2023. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (1 грудня 2023 року, м. Київ, Україна).